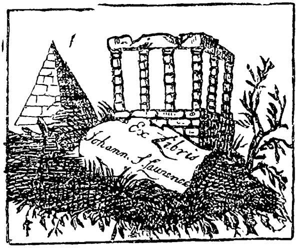
J. B. Butt

T. LIVII PATAVINI HISTORIARUM

VOLUMEN QUARTUM.

LONDINI:

MDCCXXII.

CUM PRIVILEGIO.

LIBER XXVIII.

EPITOME.

I, II, &c. RES in *Hispania prospere gestæ à Silano Scipionis legato & ab L. Scipione fratre adversus Pœnos;* V, &c. *à Sulpicio proconsule & ab Attalo rege Asiæ adversus Philippum regem Macedonum pro Ætolis referuntur.* IX. *Quum M. Livio & Claudio Neroni consulibus triumphus decretus esset; Livius, qui in provincia sua rem gesserat, quadrigis invectus est; Nero, qui in collegæ provinciam, ut victoriam ejus adjuvaret, venerat, equo est secutus: & in hoc habitu plus gloriæ reverentiæque habuit. nam & plus in bello, quàm collega, fecerat.* XI. *Ignis in æde Vestæ negligentia virginis, quæ non custodierat, exstinctus est: virgo cæsa est flagro.* XIV, XV, &c. *P. Scipio in Hispania cum Pœnis debellavit, decimoquinto anno ejus belli, anno quinto postquam ierat: exclusisque in totum possessione ejus hostibus, Hispaniam recepit; & à Tarracone in Africam ad Syphacem, regem Numidarum, duobus navigiis transvectus, fœdus junxit.* XVIII. *Asdrubal Gisgonis ibi cum eo in eodem lecto accubuit.* XXI. *Munus gladiatorium in honorem patris patruique Carthagine Nova dedit: non ex gladiatoribus, sed ex iis, qui aut in honorem ducis, aut ex provocatione in certamen descendebant: in*

quo reguli fratres de regno ferro contenderunt. XXII. *Quum Aſtapa urbs ab Romanis oppugnaretur, oppidani liberos & conjuges rogo exſtructo occiderunt, & ſe inſuper præcipitaverunt.* XXIV. *Ipſe Scipio, dum gravi morbo implicitus eſſet, ſeditionem in parte exercitus motam confirmatus diſcuſſit : rebellanteſque Hiſpaniæ populos coëgit in deditionem venire.* XXXV, &c. *Et amicitia facta eſt cum Maſiniſſa rege Numidarum, qui illi auxilium, ſi in Africam trajeciſſet, pollicebatur : cum Gaditanis quoque poſt diſceſſum inde Magonis, cui ex Carthagine ſcriptum erat, ut in Italiam trajiceret.* XXXVIII. *Romam reverſus, conſulque creatus.* XL. *Africam provinciam petenti, contradicente Q. Fabio Maximo, Sicilia data eſt : permiſſumque ut in Africam trajiceret, ſi ex republ. eſſe cenſeret.* XLVI. *Mago Amilcaris filius à minore Baleari inſula, ubi hiemarat, in Italiam trajecit.*

Ante Chr. 207. U. C. 545.

I. QUUM tranſitu Aſdrubalis, quantum in Italiam declinaverat belli, tantum levatæ Hiſpaniæ viderentur ; renatum ibi ſubitò par priori bellum eſt. Hiſpanias ea tempeſtate ſic habebant Romani Pœnique. Aſdrubal, Giſgonis filius, ad Oceanum penitus Gadeſque conceſſerat. Noſtri maris ora, omniſque ferme Hiſpania, quà in orientem vergit, Scipionis ac Romanæ ditionis erat. Novus imperator Hanno, in locum Barcini Aſdrubalis novo cum exercitu ex Africa tranſgreſſus, Magonique junctus, quum in Celtiberia, quæ media inter duo maria eſt, brevi

magnum

magnum hominum numerum armâsset; Scipio adversus eum M. Silanum cum decem haud plus millibus militum, equitibus quingentis misit. Silanus, quantis maximis potuit itineribus, (impediebant autem & asperitates viarum, & angustiæ saltibus crebris, ut pleraque Hispaniæ sunt, inclusæ) tamen non solùm nuncios, sed etiam famam adventus sui prægressus, ducibus indidem ex Celtiberia transfugis ad hostem pervenit. Eisdem auctoribus compertum est, quum decem circiter millia ab hoste abessent, bina castra circa viam, quà irent, esse: læva Celtiberos, novum exercitum supra novem millia hominum, dextra Punica tenere castra. hæc stationibus, vigiliis, omni justa militari custodia tuta & firma esse: illa altera soluta neglectaque, ut barbarorum, & tironum, & minus timentium quòd in sua terra essent. Ea prius aggredienda ratus Silanus, signa quammaxime ad lævam jubebat ferri, necunde ab stationibus Punicis conspiceretur. ipse, præmissis speculatoribus, citato agmine ad hostem pergit.

II. Tria millia ferme aberat, quum haud dum quisquam hostium senserat. confragosa loca & obsita virgultis tenebant colles. Ibi in cava valle, atque ob id occulta, considere militem, & cibum capere jubet. interim speculatores, transfugarum dicta affirmantes, venerunt. Tum sarcinis in medium conjectis arma Romani capiunt: acieque justa in pugnam vadunt. Mille passuum aberant, quum ab hoste conspecti sunt. trepidarique repente cœptum. Mago ex castris citato equo ad primum clamorem & tumultum advehitur. Erant autem in Celtibero exercitu quatuor millia scutatorum & ducenti equites; hanc justam legionem (& id fer-

me roboris erat) in prima acie locat: ceteros, levem armaturam, in subsidiis posuit. Quum ita instructos educeret castris, vixdum in egressos vallo Romani pila conjecerunt. Subsidunt Hispani adversus emissa tela ab hoste, inde ad mittenda ipsi consurgunt. quæ quum Romani conferti, ut solent, densatis excepissent scutis; tum pes cum pede collatus, & gladiis geri res cœpta est. Ceterùm asperitas locorum & Celtiberis, quibus in prœlio concursare mos est, velocitatem inutilem faciebat: & haud iniqua eadem erat Romanis stabili pugnæ assuetis, nisi quòd angustiæ & internata virgulta ordines dirimebant: & singuli binique, velut cum paribus, conserere pugnam cogebantur. Quod ad fugam impedimento hostibus erat, id ad cædem eos, velut vinctos, præbebat. Et jam ferme omnibus scutatis Celtiberorum interfectis, levis armatura, & Carthaginienses, qui ex alteris castris subsidio venerant, perculsi cædebantur. duo haud amplius millia peditum, & equitatus omnis, vix inito prœlio, cum Magone effugerunt. Hanno alter imperator cum eis, qui postremi jam profligato prœlio advenerant, vivus capitur. Magonem fugientem equitatus ferme omnis, & quod veterum peditum erat secuti, decimo die in Gaditanam provinciam ad Asdrubalem pervenerunt. Celtiberi, novus miles, in proximas dilapsi silvas, inde domos diffugerunt. Peropportuna victoria nequaquam tantum jam conflatum bellum, quanta futuri materia belli (si licuisset eis, Celtiberorum gente excita, & alios ad arma sollicitare populos) oppressa erat. Itaque collaudato benignè Silano, Scipio spem debellandi, si nihil eam ipse cunctando

moratus

moratus esset, nactus, ad id, quod reliquum belli erat, in ultimam Hispaniam adversus Asdrubalem pergit. Pœnus quum castra tum fortè ad sociorum animos in Bætica continendos in fide haberet, signis repente sublatis, fugæ magis, quàm itineris modo, penitus ad Oceanum & Gadeis ducit. Ceterùm quoad continuisset exercitum, propositum bello se fore ratus, antequam freto Gadeis trajiceret, exercitum omnem passim in civitates dimisit: ut & muris se ipsi & armis muros tutarentur.

III. Scipio ubi animadvertit dissipatum passim bellum, & circumferre ad singulas urbes arma, diutini magis quàm magni esse operis, retro vertit iter. ne tamen hostibus eam relinqueret regionem, L. Scipionem fratrem cum decem millibus peditum, & mille equitum, ad oppugnandam opulentissimam in iis locis urbem, Oringin barbari appellabant, mittit. Sita in Melessum finibus est Hispanæ gentis. ager frugifer. argentum etiam incolæ fodiunt. ea arx fuit Asdrubali ad excursiones circa in mediterraneos populos faciendas. Scipio, castris prope urbem positis, prius, quàm circumvallaret urbem, misit ad portas, qui ex propinquo alloquio animos tentarent, suaderentque ut amicitiam potius quàm vim experirentur Romanorum. Ubi nihil pacati respondebatur, fossa duplicique vallo circumdata urbe, in tres partes exercitum dividit: ut una semper pars, quietis interim duabus, oppugnaret. Prima pars quum adorta oppugnare est, atrox sanè & anceps prœlium fuit: non subire, non scalas ferre ad muros præ incidentibus telis facile erat. & jam qui erexerant ad murum scalas, alii furcis ad id ipsum factis detrudebantur: in alios lu-

pi ſuperne ferrei injecti, ut in periculo eſſent, ne ſuſpenſi in murum extraherentur. Quod ubi animadvertit Scipio, nimia paucitate ſuorum exæquatum certamen eſſe, & jam eo ſuperare hoſtem, quòd ex muro pugnaret; duabus ſimul partibus, prima recepta, urbem eſt aggreſſus. Quæ res tantùm pavoris injecit feſſis jam cum primis pugnando, ut & oppidani mœnia repentinâ fuga deſererent; & Punicum præſidium, metu, ne prodita urbs eſſet, relictis ſtationibus, in unum ſe colligeret. Timor inde oppidanos inceſſit, ne, ſi hoſtis urbem intrâſſet, ſine diſcrimine, Pœnus an Hiſpanus eſſet, obvii paſſim cæderentur. itaque patefacta repente porta, frequentes ex oppido ſeſe ejecerunt, ſcuta præ ſe tenentes, ne tela procul conjicerentur; dextras nudas oſtentantes, ut gladios abjeciſſe appareret. Id utrùm parum ex intervallo ſit conſpectum, an dolus aliquis ſuſpectus fuerit, incompertum eſt. Impetus hoſtilis in transfugas factus: nec ſecus, quàm adverſa acies, cæſi. Eademque porta ſigna infeſta in urbem illata: & aliis partibus ſecuribus dolabriſque cædebantur & refringebantur portæ. & ut quiſque intraverat eques, ad forum occupandum (ita enim præceptum erat) citato equo pergebat. Additum erat & triariorum equiti præſidium. legionarii ceteras partes pervadunt: direptione & cæde obviorum, niſi qui armis ſe tuebantur, abſtinuerunt. Carthaginienſes omnes in cuſtodiam dati ſunt: oppidanorum quoque trecenti ferme, qui clauſerant portas: ceteris traditum oppidum, ſuæ redditæ res. Cecidere in urbis ejus oppugnatione hoſtium duo millia ferme, Romanorum haud plus nonaginta.

IV. Læta

IV. Læta & ipsis, qui rem gessere, urbis ejus expugnatio fuit: & imperatori ceteroque exercitui speciosum adventum suum, ingentem turbam captivorum præ se agentes, fecerunt. Scipio, collaudato fratre, quum, quanto poterat verborum honore, Carthagini ab se captæ captam ab eo Oringin æquâsset, quia & hiems instabat, ut nec tentare Gades, nec disjectum passim per provinciam exercitum Asdrubalis consectari posset, in citeriorem Hispaniam omnes suas copias reduxit: dimissisque in hiberna legionibus, L. Scipione fratre Romam misso, & Hannone hostium imperatore, ceterisque nobilibus captivis, ipse Tarraconem concessit. Eodem anno classis Romana, cum M. Valerio Lævino proconsule ex Sicilia in Africam transmissa, in Uticensi Carthaginiensique agro latè populationes fecit. extremis finibus Carthaginiensium circa ipsa mœnia Uticæ prædæ actæ sunt. Repetentibus Siciliam classis Punica (septuaginta erant longæ naves) occurrit. decem & septem naves ex iis captæ sunt, quatuor in alto mersæ: cetera fusa ac fugata classis. Terra marique victor Romanus cum magna omnis generis præda Lilybæum repetit. Toto inde mari pulsis hostium navibus, magni commeatus frumenti Romam subvecti.

V. Principio æstatis ejus, qua hæc sunt gesta, P. Sulpicius proconsul & Attalus rex quum Æginæ (sicut ante dictum est) hibernâssent, Lemnum inde, classe juncta, Romanæ quinque & viginti quinqueremes, regiæ quinque & triginta transmiserunt. Et Philippus, ut, seu terra seu mari obviam eundum hosti foret, paratus ad omnes conatus esset, ipse Demetriadem ad mare descendit: Larissam di-

em ad conveniendum exercitui edixit. Undique ab sociis legationes Demetriadem ad famam regis convenerunt. Sustulerant enim animos Ætoli, cum ab Romana societate tum post Attali adventum: finitimosque depopulabantur. nec Acarnanes solùm Bœotique, & qui Eubœam incolunt, in magno metu erant: sed Achæi quoque, quos super Ætolicum bellum Machanidas etiam Lacedæmonius tyrannus haud procul Argivorum fine positis castris terrebat. hi omnes, suis quisque urbibus, quæ pericula terra marique portenderentur, memorantes, auxilia regem orabant. Ne ex regno quidem ipsius tranquillæ nunciabantur res: & Scerdilædum Pleuratumque motos esse, & Thracum maximè Mædos, si quod longinquum bellum regem occupâsset, proxima Macedoniæ incursuros. Bœoti quidem & interiores Græciæ populi Thermopylarum saltum, ubi angustæ fauces coarctant iter, fossa valloque intercludi ab Ætolis nunciabant, ne transitum ad sociorum urbes tuendas Philippo darent. Vel segnem ducem tot excitare tumultus circumfusi poterant. Legationes dimittit: pollicitus, prout tempus ac res se daret, omnibus laturum auxilium. quæ maximè urgebat res, Peparethum præsidium urbi mittit, unde allatum erat, Attalum ab Lemno classe transmissa omnem circa urbem agrum depopulatum. Polyphantam cum modica manu in Bœotiam, Menippum item quendam ex regiis ducibus cum mille peltastis (pelta cetræ haud dissimilis est) Chalcidem mittit. additi quingenti Agrianum; ut omnes insulæ partes tueri possent. ipse Scotussam est profectus: eodemque ab Larissa Macedonum copias traduci jussit. Eò

nun-

nunciatum est, concilium Ætolis Heracleam indictum, regemque Attalum ad consultandum de summa belli venturum. Hunc conventum ut turbaret subito adventu, magnis itineribus Heracleam duxit. & concilio quidem dimisso jam venit: segetibus tamen, quæ prope maturitatem erant, maximè in sinu Æniano evastatis, Scotussam copias reducit. Ibi exercitu omni relicto, cum cohorte regia Demetriadem sese recipit. Inde ut ad omnes hostium motus posset occurrere, in Phocidem atque Eubœam & Peparethum mittit, qui loca alta eligerent, unde editi ignes apparerent. ipse in Tisæo (mons est in altitudinem ingentem cacuminis editi) speculam posuit: ut ignibus procul sublatis signum, ubi quid molirentur hostes, momento temporis acciperet. Romanus imperator & Attalus rex à Peparetho Nicæam trajecerunt. inde classem in Eubœam ad urbem Oreum transmittunt: quæ ab Demetriaco sinu Chalcidem & Euripum petenti ad lævam prima urbium Eubœæ posita est.

VI. Ita inter Attalum ac Sulpicium convenit: ut Romani à mari, regii à terra oppugnarent. Quatriduo postquam appulsa classis est, urbem aggressi sunt. id tempus occultis cum Platore, qui à Philippo præpositus urbi erat, colloquiis absumptum est. Duas arces urbs habet: unam imminentem mari: altera urbis media est: cuniculo inde via ad mare ducit, quam à mari turris quinque tabulatorum, egregium propugnaculum, claudebat. Ibi primò atrocissimum contractum est certamen, & turre instructa omni genere telorum, & tormentis machinisque ad oppugnandam eam ex na-

vibus

vibus expositis. Quum omnium animos oculosque id certamen avertisset, porta maritimæ arcis Plator Romanos accepit, momentoque arx occupata est. Oppidani pulsi inde in mediam urbem ad alteram tendere arcem. Et ibi positi erant, qui fores portæ objicerent. ita exclusi in medio cæduntur capiunturque. Macedonum præsidium conglobatum sub arcis muro stetit; nec fuga effusè petita, nec pertinaciter prœlio inito. Eos Plator, venia à Sulpicio impetrata, in naves impositos ad Demetrium Phthiotidis exposuit; ipse ad Attalum se recepit. Sulpicius, tam facili ad Oreum successu elatus, Chalcidem inde protinus victrici classe petit. ubi haudquaquam ad spem eventus respondit. Ex patenti utrimque coactum in angustias mare, ut speciem intuenti primò gemini portus in ora duo versi præbuerit: sed haud facilè alia infestior classi statio est. nam & venti ab utriusque terræ præaltis montibus subiti ac procellosi se dejiciunt: & fretum ipsum Euripi non septies die, sicut fama fert, temporibus statis reciprocat; sed temere in modum venti, nunc huc nunc illuc verso mari, velut monte præcipiti devolutus torrens rapitur. ita nec nocte nec die quies navibus datur. Cum classem tam infesta statio accepit, tum & oppidum alia parte clausum mari, alia ab terra egregiè munitum, præsidioque valido firmatum, & præcipuè fide præfectorum principumque, quæ fluxa & vana apud Oreum fuerat, stabile atque inexpugnabile fuit. Id prudenter, ut in temere suscepta re, Romanus fecit, quòd circumspectis difficultatibus, ne frustra tempus tereret, celeriter abstitit incepto, classemque inde ad Cynum Locridis (emporium id est

est Opuntiorum urbis mille passuum à mari sitæ) trajecit.

VII. Philippum & ignes ab Oreo editi monuerant, sed seriùs Platoris fraude è specula elati: & impari maritimis viribus haud facilis erat in insulam classi accessus. ita res per cunctationem omissa. Ad Chalcidis auxilium, ubi signum accepit, impigre est motus. nam & ipsa Chalcis, quanquam ejusdem insulæ urbs est, tamen adeo arcto interscinditur freto, ut ponte continenti jungatur, terraque aditum faciliorem quàm mari habeat. Igitur Philippus dejecto præsidio, fusisque Ætolis, qui saltum Thermopylarum insidebant, quum ab Demetriade Scotussam, inde de tertia vigilia profectus trepidos hostes Heracleam compulisset, ipse uno die Phocidis Elatiam millia amplius sexaginta contendit. Eodem ferme die ab Attalo rege Opuntiorum urbs capta diripiebatur. concesserat eam prædam regi Sulpicius, quia Oreum paucos ante dies ab Romano milite, expertibus regiis, direptum fuerat. Quum Romana classis Oreum se recepisset, Attalus, ignarus adventus Philippi, pecuniis à principibus exigendis terebat tempus. adeoque improvisa res fuit, ut, nisi Cretensium quidam, fortè pabulatum ab urbe longiùs progressi, agmen hostium procul conspexissent, opprimi potuerit. Attalus inermis atque incompositus, cursu effuso mare ac naves petit. & molientibus ab terra naves Philippus supervenit, tumultumque etiam ex terra nauticis præbuit. inde Opuntem rediit, Deos hominesque accusans, quòd tantæ rei fortunam ex oculis prope raptam amisisset. Opuntii quoque ab eadem ira increpiti, quòd, quum trahere obsidionem

nem in adventum suum potuissent, viso statim hoste prope in voluntariam deditionem concessissent. Compositis circa Opuntem rebus, Toronem est profectus. Et Attalus primò Oreum se recepit. inde quum fama accidisset, Prusiam Bithyniæ regem in fines regni sui transgressum, omissis Romanis rebus atque Ætolico bello, in Asiam trajecit. Et Sulpicius Æginam classem recipit, unde initio veris profectus erat. Haud majore certamine, quàm Opuntem Attalus ceperat, Philippus Toronem cepit. Incolebant urbem eam profugi ab Thebis Phthioticis. urbe sua capta à Philippo, quum in fidem Ætolorum perfugissent, sedem eis Ætoli eam dederant, urbis vastatæ ac desertæ priore ejusdem Philippi bello. Tum ab Torone, sicut paullo antè dictum est, recepta profectus, Tritonon & Drymas, Doridis parva atque ignobilia oppida, cepit. inde Elatiam, jussis ibi se opperiri Ptolemæi Rhodiorumque legatis, venit. Ubi quum de finiendo Ætolico bello ageretur, (affuerant enim legati nuper Heracleæ concilio Romanorum Ætolorumque) nuncius affertur, Machanidam Olympiorum solenne ludicrum parantes Eleos aggredi statuisse. Prævertendum id ratus, legatis cum benigno responso dimissis; se neque caussam ejus belli fuisse, nec moram (si modò æqua & honesta conditione liceat) paci facturum; cum expedito agmine profectus per Bœotiam, Megaram, atque inde Corinthum descendit. unde commeatibus sumptis, Phliunta Pheneumque petit. Et jam quum Heræam venisset, audito, Machanidam fama adventus sui territum refugisse Lacedæmonem, Ægium se ad concilium Achæorum recepit: simul classem

Puni-

Punicam, ut mari quoque aliquid posset, accitam, ibi ratus se inventurum. Paucis antè diebus in Phoceas trajecerant Pœni: inde portus Arcananum petierant, quum ab Oreo profectum Attalum Romanosque audîssent; veriti, ne ad se iretur, & intra Rhium (fauces eæ sunt Corinthii sinus) opprimerentur.

VIII. Philippus mœrebat quidem & angebatur, quum ad omnia ipse raptim îsset, nulli tamen se rei in tempore occurrisse, & rapientem omnia ex oculis elusisse celeritatem suam fortunam. In concilio autem dissimulans ægritudinem, elato animo disseruit: *testatus Deos hominesque, se nullo loco, nec tempore defuisse, quin ubi hostium arma concrepuissent, eò, quanta maxima posset celeritate, tenderet: sed vix rationem iniri posse, utrùm ab se audacius, an fugacius ab hostibus, geratur bellum. Sic ab Opunte Attalum, sic Sulpicium à Chalcide, sic eis ipsis diebus Machanidam è manibus suis elapsum. Sed non semper felicem esse fugam: nec pro difficili id bellum habendum, in quo, si modò congressus cum hostibus sis, viceris. Quod primum esset, confessionem se hostium habere, nequaquam pares esse sibi: brevi & victoriam haud dubiam habiturum, nec meliore eventu eos secum quàm spe pugnaturos.* Læti regem socii audierunt. Reddidit inde Achæis Heræam & Triphyliam. Alipheram autem Megalopolitis, quòd suorum fuisse finium satis probabant, restituit. inde navibus acceptis ab Achæis (erant autem tres quadriremes & biremes totidem) Anticyram trajecit. inde quinqueremibus septem, & lembis viginti amplius, quos ut adjungeret Carthaginiensium classi, miserat in Corinthi-

um

um sinum, profectus ad Erythras Ætolorum, quæ prope Eupalium sunt, exscensionem fecit. Haud fefellit Ætolos: nam hominum quod aut in agris, aut in propinquis castellis Potidaniæ ac Apolloniæ fuit, in silvas montesque refugit. Pecora, quæ inter festinationem abigi nequiverant, sunt direpta & in naves compulsa. Cum his ceteraque præda Nicia prætore Achæorum Ægium misso, quum Corinthum petîsset, pedestres inde copias per Bœotiam terra duci jussit. ipse à Cenchreis, præter terram Atticam super Sunium navigans, inter medias prope hostium classes Chalcidem pervenit. inde, collaudata fide ac virtute, quòd neque timor, neque spes flexissent eorum animos; hortatusque in posterum, ut eadem constantia permanerent in societate, si suam quàm Oritanorum atque Opuntiorum fortunam mallent; ab Chalcide Oreum navigat. principumque iis, qui fugere capta urbe quàm se Romanis tradere maluerant, summa rerum & custodia urbis permissa, ipse Demetriadem ab Eubœa, unde primò ad opem ferendam sociis profectus erat, trajecit. Cassandreæ deinde centum navium longarum carinis positis, contractaque ad effectum ejus operis multitudine fabrorum navalium, quia res in Gæcia tranquillas & profectio Attali fecerat, & in tempore laborantibus sociis latum ab se auxilium, retro in regnum concessit, ut Dardanis bellum inferret.

IX. Extremo æstatis ejus, qua hæc in Græcia sunt gesta, quum Q. Fabius Maximus, pater, legatus ab M. Livio consule Romam ad senatum nunciâsset; consulem satis præsidii Galliæ provinciæ credere L. Porcium cum suis legionibus esse, decedere

cedere se inde ac deduci exercitum consularem posse: Patres non M. Livium tantùm redire ad urbem, sed collegam quoque ejus C. Claudium jusserunt. Id modò in decreto interfuit, quòd M. Livii exercitum reduci, Neronis legiones Annibali oppositas manere in provincia jusserunt. Inter consules ita per literas convenit; ut quemadmodum uno animo rempublicam gessissent, ita, quanquam ex diversis regionibus convenirent, uno tempore ad urbem accederent. Præneste qui prior venisset, collegam ibi operiri jussus. Fortè ita evenit, ut eodem die ambo Præneste venirent. inde præmisso edicto, ut triduo post frequens senatus ad ædem Bellonæ adesset, omni multitudine obviam effusa, ad urbem accessere. Non salutabant modò universi circumfusi, sed, contingere pro se quisque victrices dextras consulum cupientes, alii gratulabantur, alii gratias agebant, quòd eorum opera incolumis respublica esset. In senatu quum more omnium imperatorum, expositis rebus ab se gestis, postulâssent, ut pro republica fortiter feliciterque administrata & Diis immortalibus haberetur honos & ipsis triumphantibus urbem inire liceret; Se verò ea, quæ postularent, decernere, Patres, merito Deorum primùm, dein secundùm Deos consulum, responderunt: & supplicatione amborum nomine, & triumpho utrique decreto, inter ipsos, ne, quum bellum communi animo gessissent, triumphum separarent, ita convenit; *ut quoniam & in provincia M. Livii res gesta esset, & eo die, quo pugnatum foret, ejus fortè auspicium fuisset; & exercitus Livianus deductus Romam venisset, Neronis de provincia deduci non potuisset; ut M. Livium quadrigis*

quadrigis urbem ineuntem milites sequerentur, C. Claudius equo sine militibus inveheretur. Ita consociatus triumphus, cum utrique, tum magis ei, qui, quantum merito anteibat, tantum honore collegæ cesserat, gloriam auxit: *illum equitem* ajebant *sex dierum spatio transcurrisse longitudinem Italiæ; & eo die cum Asdrubale in Gallia signis collatis pugnâsse, quo eum castra adversus sese in Apulia posita habere Annibal credidisset. ita unum consulem pro utraque parte Italiæ adversus duos duces, duos imperatores, hinc consilium suum, hinc corpus opposuisse. nomen Neronis satis fuisse ad continendum castris Annibalem: Asdrubalem verò, qua alia re, quàm adventu ejus obrutum atque exstinctum esse? Itaque iret alter consul sublimis curru multijugis, si vellet, equis: uno equo per urbem verum triumphum vehi: Neronemque, etiam si pedes incedat, vel parta eo bello, vel spreta eo triumpho gloria memorabilem fore.* Hi sermones spectantium Neronem usque in Capitolium prosecuti sunt. Pecuniæ in ærarium tulerunt sestertium tricies octoginta millia æris. militibus M. Livius quinquagenos senos asses divisit. tantundem C. Claudius absentibus militibus suis est pollicitus, quum ad exercitum redîsset. Notatum ea die plura carmina militaribus jocis in C. Claudium, quàm in consulem suum jactata. Equites L. Veturium & Q. Cæcilium legatos magnis tulisse laudibus: hortatosque esse plebem, ut eos consules in proximum annum crearent. adjecisse equitum prærogativæ auctoritatem consules; postero die in concione, quàm forti fidelique duorum præcipuè legatorum opera usi essent, commemorantes.

X. Quum

X. Quum comitiorum tempus appeteret, & per dictatorem comitia haberi placuisset, C. Claudius consul M. Livium collegam dictatorem dixit, Livius Quintum Cæcilium magistrum equitum. à M. Livio dictatore creati consules L. Veturius, Quintus Cæcilius. is ipse, qui tum erat magister equitum. Inde prætorum comitia habita. creati C. Servilius, M. Cæcilius Metellus, T. Claudius Asellus, Quintus Mamilius Turinus, qui tum ædilis plebis aberat. Comitiis perfectis, dictator, magistratu abdicato, dimissoque exercitu, in Etruriam provinciam ex senatusconsulto est profectus, ad quæstiones habendas, qui Etruscorum Umbrorumve populi defectionis ab Romanis ad Asdrubalem sub adventum ejus consilia agitâssent, quique eum auxiliis, aut commeatu, aut ope aliqua juvissent. Hæc eo anno domi militiæque gesta. Ludi Romani ter toti instaurati ab ædilibus curulibus, Cn. Servilio Cæpione, Ser. Cornelio Lentulo. Item ludi plebeji semel toti instaurati ab ædilibus plebis, Manio Pomponio Mathone & Quinto Mamilio Turino. Tertiodecimo anno Punici belli, L. Veturio Philone & Quinto Cæcilio Metello consulibus, Bruttii ambobus, ut cum Annibale bellum gererent, provincia decreta. Prætores exinde sortiti sunt: M. Cæcilius Metellus urbanam, Q. Mamilius peregrinam, C. Servilius Siciliam, Ti. Claudius Sardiniam. Exercitus ita divisi: consulum alteri, quem C. Claudius prioris anni consul; alteri, quem Q. Claudius proprætor (eæ binæ legiones erant) habuisset exercitum: in Etruria duas volonum legiones à C. Terentio proprætore M. Livius proconsul, cui pro- rogatum

Ante Chr. 206.
U. C. 546.

rogatum in annum imperium erat, acciperet. & Q. Mamilio, ut, collegæ jurisdictione tradita, Galliam cum exercitu, cui L. Porcius proprætor præfuerat, obtineret, decretum est : jussusque populari agros Gallorum, qui ad Pœnos sub adventum Asdrubalis defecissent. C. Servilio cum Cannensibus duabus legionibus, sicut C. Mamilius tenuerat, Sicilia tuenda data. Ex Sardinia vetus exercitus, cui A. Hostilius præfuerat, deportatus. novam legionem, quam Ti. Claudius trajiceret secum, consules conscripserunt. Q. Claudio ut Tarentum, C. Hostilio Tubulo ut Capuam provinciam haberet; prorogatum in annum imperium est. M. Valerius proconsul, qui tuendæ circa Siciliam maritimæ oræ præfuerat, triginta navibus C. Servilio præbitis, cum cetera omni classe redire ad urbem jussus.

XI. In civitate tanto discrimine belli sollicita; quum omnium secundorum adversorumque caussas in Deos verterent, multa prodigia nunciabantur. Tarracinæ Jovis ædem, Satrici Matris Matutæ de cœlo tactam. Satricanos haud minùs terrebant in ædem Jovis foribus ipsis duo prolapsi angues. Ab Antio nunciatum est, cruentas spicas metentibus visas esse. Cære porcus biceps, & agnus mas idemque femina natus erat. Et Albæ duo soles visos referebant, & nocte Fregellis lucem obortam. Et bos in agro Romano locutus, & ara Neptuni multo sudore manâsse in circo Flaminio dicebatur: & ædes Cereris, Salutis, Quirini de Cœlo tactæ. Prodigia consules hostiis majoribus procurare jussi, & supplicationem unum diem habere. Ea ex senatusconsulto facta. Plus omnibus, aut nunciatis

tis peregre aut visis domi, prodigiis, terruit animos hominum ignis in æde Vestæ exstinctus. cæsaque flagro est Vestalis, cujus custodia noctis ejus fuerat, jussu P. Licinii pontificis. Id, quanquam nihil portendentibus Deis, ceterùm negligentia humana acciderat, tamen & hostiis majoribus procurari, & supplicationem ad Vestæ haberi placuit. Priusquam proficiscerentur consules ad bellum, moniti ab senatu sunt; *ut in agros reducendæ plebis curam haberent. Deûm benignitate summotum bellum ab urbe Roma & Latio esse, & posse sine metu in agris habitari. Minimè convenire, Siciliæ, quàm Italiæ colendæ, majorem curam esse.* Sed res haudquaquam erat populo facilis, & liberis cultoribus bello absumptis, & inopia servitiorum, & pecore direpto, villisque dirutis aut incensis: magna tamen pars, auctoritate consulum compulsa, in agros remigravit. Moverant autem hujusce rei mentionem Placentinorum & Cremonensium legati, querentes, agrum suum ab accolis Gallis incursari ac vastari: magnamque partem colonorum suorum dilapsam esse: & infrequentes se urbes, agrum vastum ac desertum habere. Mamilio prætori mandatum, ut colonias ab hoste tueretur. Consules ex senatusconsulto edixerunt, ut, qui cives Cremonenses atque Placentini essent, ante certam diem in colonias reverterentur. principio deinde veris & ipsi ad bellum profecti sunt. Q. Cæcilius consul exercitum ab C. Nerone, L. Veturius ab Q. Claudio proprætore accepit, novisque militibus, quos ipse conscripserat, supplevit. In Consentium agrum consules exercitum duxerunt: passimque depopulati, quum agmen jam grave præ-

da

da esset, in saltu angusto à Bruttiis jaculatoribusque Numidis turbati sunt; ita ut non præda, sed armati quoque in periculo fuerint. major tamen tumultus, quàm pugna, fuit: & præmissa præda, incolumes & legiones in loca tuta evasere. Inde in Lucanos profecti. ea sine certamine tota gens in ditionem populi Romani rediit.

XII. Cum Annibale nihil eo anno rei gestum est. nam neque ipse se obtulit in tam recenti vulnere publico privatoque, neque lacessierunt quietum Romani. tantam inesse vim, etsi omnia alia circa eum ruerent, in uno illo duce censebant. Ac nescio an mirabilior adversis quàm secundis rebus fuerit. quippe qui, quum & in hostium terra per annos tredecim, tam procul ab domo, varia fortuna bellum gereret exercitu non suo civili, sed mixto ex colluvione omnium gentium, quibus non lex, non mos, non lingua communis; alius habitus, alia vestis, alia arma, alii ritus, alia sacra, alii propè Dii essent: ita quodam uno vinculo copulaverit eos, ut nulla, nec inter ipsos nec adversus ducem, seditio exstiterit, quum & pecunia sæpe in stipendium, & commeatus in hostium agro deessent; quorum inopia, priore Punico bello multa infanda inter duces militesque commissa fuerant. Post Asdrubalis verò exercitum cum duce, in quibus spes omnis reposita victoriæ fuerat, deletum, cedendoque in angulum Bruttium cetera Italia concessum; cui non videatur mirabile, nullum motum in castris factum? nam ad cetera id quoque accesserat, ut ne alendi quidem exercitus nisi ex Bruttio agro spes esset; qui, ut omnis coleretur, exiguus tamen tanto alendo exercitui erat: tum magnam partem juven-

juventutis abstractam à cultu agrorum bellum occupaverat, & mos vitio etiam insitus genti per latrocinia militiam exercendi. nec ab domo quicquam mittebatur, de Hispania retinenda sollicitis, tanquam omnia prospera in Italia essent. In Hispania res quadam ex parte eandem fortunam, quadam longè disparem habebant: eandem, quòd prœlio victi Carthaginienses duce amisso in ultimam Hispaniæ oram usque ad Oceanum compulsi erant: disparem autem, quòd Hispania, non quàm Italia modò, sed quàm ulla pars terrarum, bello reparando aptior erat, locorum hominumque ingeniis. Itaque ergo prima Romanis inita provinciarum, quæ quidem continentis sint; postrema omnium, nostra demum ætate, ductu auspicioque Augusti Cæsaris, perdomita est. Ibi tum Asdrubal Gisgonis, maximus clarissimusque eo bello secundùm Barcinos dux, regressus ab Gadibus, rebellandi spem adjuvante Magone Amilcaris filio, delectibus per ulteriorem Hispaniam habitis, ad quinquaginta millia peditum & quatuor millia & quingentos equites armavit. De equestribus copiis ferme inter auctores convenit: peditum septuaginta millia quidam adducta ad Silpiam urbem scribunt. Ibi super campos patentes duo duces Pœni ea mente, ne detrectarent certamen, consederunt.

XIII. Scipio, quum ad eum fama tanti comparati exercitus perlata esset, neque Romanis legionibus tantæ se parem fore multitudini ratus, ut non in speciem saltem opponerentur barbarorum auxilia; neque in iis tamen tantum virium ponendum, ut mutando fidem, quæ cladis caussa fuisset patri patruoque, magnum momentum facerent;

rent;

rent; præmisso Silano ad Colcam duodetriginta oppidis regnantem, ut equites peditesque ab eo, quos se per hiemem conscripturum pollicitus erat, acciperet; ipse ab Tarracone profectus, protinus ab sociis, qui accolunt viam, modica contrahendo auxilia, Castulonem pervenit. Eò adducta ab Silano auxilia, tria millia peditum & quingenti equites. Inde ad Bæculam urbem progressus omni exercitu civium, sociorum, peditum equitumque quinque & quadraginta millibus. Castra ponentes eos Mago & Masinissa cum omni equitatu aggressi sunt. turbâssentque munientes, ni abditi post tumulum, opportunè ad id positum, ab Scipione equites improvisò in effusos incurrissent. Hi promptissimum quemque, & proximè vallum, atque in ipsos munitores primùm invectum, vixdum prœlio inito fuderunt: cum ceteris, qui sub signis atque ordine agminis incesserant, longior & diu ambigua pugna fuit. sed quum ab stationibus primùm expeditæ cohortes, deinde ex opere deducti milites, atque arma capere jussi plures & integri fessis, magnumque jam agmen armatorum à castris in prœlium rueret, terga haud dubiè vertunt Pœni Numidæque. Et primò turmatim abibant; nihil propter pavorem festinationemve confusis ordinibus: dein postquam acriùs ultimis incidebat Romanus, neque sustineri impetus poterat, nihil jam ordinum memores, passim, quà cuique proximum fuit, in fugam effunduntur. Et quanquam eò prœlio aliquantùm & Romanis aucti, & diminuti hostibus animi erant; tamen nunquam, per aliquot insequentes dies, ab excursionibus equitum levisque armaturæ cessatum est.

XIV. Ubi

XIV. Ubi ſatis tentatæ per hæc levia certamina vires ſunt, prior Aſdrubal in aciem copias eduxit: deinde & Romani proceſſere. ſed utraque acies pro vallo ſtetit inſtructa. & quum ab neutris pugna cœpta eſſet, jam die ad occaſum inclinante, à Pœno priùs, deinde ab Romano in caſtra copiæ reductæ. Hoc idem per dies aliquot factum. prior ſemper Pœnus copias caſtris educebat: prior feſſis ſtando ſignum receptui dabat. ab neutra parte procurſum, telumve miſſum, aut vox ulla orta. mediam aciem hinc Romani, illinc Carthaginienſes mixti Afris: cornua ſocii tenebant. erant autem utrimque Hiſpani pro cornibus. ante Punicam aciem elephanti caſtellorum procul ſpeciem præbebant. Jam hoc in utriſque caſtris ſermonis erat; ita, ut inſtructi ſtetiſſent, pugnaturos. medias acies, Romanum Pœnumque, quos inter belli cauſſa eſſet, pari robore animorum armorumque concurſuras. Scipio, ubi hæc obſtinatè credita animadvertit, omnia de induſtria in eum diem, quo pugnaturus erat, mutavit. Teſſeram veſperi per caſtra dedit, ut ante lucem viri equique curati & pranſi eſſent, armatus eques frenatos inſtratoſque teneret equos. Vixdum ſatis certa luce, equitatum omnem cum levi armatura in ſtationes Punicas immiſit. inde confeſtim ipſe cum gravi agmine legionum procedit; præter opinionem deſtinatam ſuorum hoſtiumque, Romano milite cornibus firmatis, ſociis in mediam aciem acceptis. Aſdrubal, clamore equitum excitatus, ut ex tabernaculo proſiluit, tumultumque ante vallum, & trepidationem ſuorum, & procul ſigna legionum fulgentia, plenoſque hoſtium campos vidit; equitatum omnem

extemplo in equites emittit. ipſe cum peditum agmine caſtris egreditur: nec ex ordine ſolito quicquam acie inſtruenda mutat. Equitum jam diu anceps pugna erat: nec ipſa per ſe decerni poterat, quia pulſis (quod prope invicem fiebat) in aciem peditum tutus receptus erat. ſed ubi jam haud plus quingentos paſſus acies inter ſeſe aberant, ſigno receptui dato, Scipio, patefactiſque ordinibus, equitatum omnem levemque armaturam in medium acceptam, diviſamque in partes duas, in ſubſidiis poſt cornua locat. Inde ubi incipiendæ jam pugnæ tempus erat, Hiſpanos (ea media acies fuit) preſſo gradu incedere jubet. ipſe è dextro cornu (ibi namque præerat) nuncium ad Silanum & Marcium mittit, ut cornu extenderent in ſiniſtra parte, quemadmodum ſe tendentem à dextra vidiſſent: & cum expeditis peditum equitumque priùs pugnam conſererent cum hoſte, quàm coire inter ſe mediæ acies poſſent. Ita diductis cornibus, cum ternis peditum cohortibus, terniſque equitum turmis, ad hoc velitibus, citato gradu in hoſtem ducebant; ſequentibus in obliquum aliis. Sinus in medio erat, quia ſegniùs Hiſpanorum ſigna incedebant, & jam conflixerant cornua; quum quod roboris in acie hoſtium erat, Pœni veterani Afrique nondum ad teli conjectum veniſſent, neque in cornua, ut adjuvarent pugnantes, diſcurrere auderent, ne aperirent mediam aciem venienti ex adverſo hoſti. Cornua ancipiti prœlio urgebantur. eques, leviſque armatura, & velites circumductis alis in latera incurrebant, cohortes à fronte urgebant, ut abrumperent cornua à cetera acie.

XV. Et

XV. Et tum ab omni parte haudquaquam par pugna erat, tum quòd turba Balearium tyronumque Hiſpanorum Romano Latinoque militi objecta erat, & procedente jam die vires etiam deficere Aſdrubalis exercitum cœperant, oppreſſos matutino tumultu, coactoſque, priuſquam cibo corpora firmarent, raptim in aciem exire. Ad id ſedulò diem extraxerat Scipio, ut ſera pugna eſſet. nam ab ſeptima demum hora peditum ſigna cornibus incucurrerunt. ad medias acies aliquanto ſeriùs pervenit pugna: ita ut priùs æſtus à meridiano ſole, laborque ſtandi ſub armis, & ſimul fames ſitiſque corpora afficeret, quàm manus cum hoſte conſererent. Itaque ſteterunt ſcutis innixi. nam ſuper cetera elephanti etiam, tumultuoſo genere pugnæ equitum velitumque & levis armaturæ conſternati, è cornibus in mediam aciem ſeſe intulerant. Feſſi igitur corporibus animiſque retulere pedem: ordines tamen ſervantes haud ſecus, quàm ſi imperio ducis cederet integra acies. Sed quum eo ipſo acriùs, ubi inclinatam ſenſere rem, victores ſe undique inveherent, nec facilè impetus ſuſtineri poſſet; quanquam retinebat, obſiſtebatque cedentibus Aſdrubal, *ab tergo eſſe colleis tutumque receptum, ſi modicè ſe reciperent*, clamitans: tamen vincente verecundiam metu (quum proximus quiſque hoſtem cæderet) terga extemplo data, atque in fugam ſeſe omnes effuderunt. Ac primò conſiſtere ſigna in radicibus collium, ac revocare in ordines militem cœperant; cunctantibus in adverſum collem erigere aciem Romanis. deinde ut inferri impigre ſigna viderunt, integrata fuga in caſtra pavidi compelluntur. Nec procul vallo Romanus aberat,

cepissetque tanto impetu castra, ni se ex vehementi sole, qualis inter graves imbre nubes effulget, tanta vis aquæ dejecisset, ut vix in castra sua receperint se victores. quosdam etiam religio ceperit, ulteriùs quicquam eo die conandi. Carthaginienses quanquam fessos labore ac vulneribus, nox imberque ad necessariam quietem vocabat: tamen, quia metus & periculum cessandi non dabat tempus, prima luce oppugnaturis hostibus castra, saxis undique circa ex propinquis vallibus congestis augent vallum; munimento sese, quando in armis parum præsidii foret, defensuri. Sed transitio sociorum, fuga ut tutior mora videretur, fecit. Principium defectionis ab Attane regulo Turdetanorum factum est. is cum magna popularium manu transfugit. inde duo munita oppida cum præsidiis tradita à præfectis Romano. Et ne latiùs, inclinatis semel ad defectionem animis, serperet res, silentio proximæ noctis Asdrubal castra movet.

XVI. Scipio, ut prima luce, qui in stationibus erant, retulerunt profectos hostes, præmisso equitatu signa ferri jubet. adeoque citato agmine ducti sunt, ut, si via recta vestigia sequentes îssent, haud dubiè assecuturi fuerint. ducibus est creditum, brevius aliud esse iter ad Bætim fluvium, ut transeuntes aggrederentur. Asdrubal, clauso transitu fluminis, ad Oceanum flectit. & jam inde fugientium modo effusi abibant; idque aliquantum ab legionibus Romanis intervalli fecit. Eques levisque armatura, nunc ab tergo nunc ab lateribus occurrendo, fatigabat morabaturque: sed quum ad crebros tumultus signa consisterent, & nunc equestria, nunc cum velitibus auxiliisque peditum

prœlia

prœlia consererent, supervenerunt legiones. Inde non jam pugna, sed trucidatio velut pecorum fieri; donec ipse dux, fugæ auctor, in proximos colles cum sex millibus ferme semiermium evasit. ceteri cæsi captique. Castra tumultuaria raptim Pœni tumulo editissimo communierunt: atque inde, quum hostis nequicquam subire iniquo ascensu conatus esset, haud difficulter sese tutati sunt. Sed obsidio in loco nudo atque inopi vix in paucos dies tolerabilis erat. itaque transitiones ad hostes fiebant. Postremò ipse dux, navibus acceptis, (nec procul inde aberat mare) nocte relicto exercitu, Gadeis perfugit. Scipio, fuga ducis hostium audità, decem millia peditum, mille equites relinquit Silano ad castrorum obsidionem. ipse cum ceteris copiis, septuagesimis castris, protinus caussis regulorum civitatumque cognoscendis, ut præmia ad veram meritorum æstimationem tribui possent, Tarraconem rediit. Post profectionem ejus Masinissa, cum Silano clam congressus, ut ad nova consilia gentem quoque suam obedientem haberet, cum paucis popularibus in Africam trajecit; non tam evidenti eo tempore subitæ mutationis caussa, quàm documento post id tempus constantissimæ ad ultimam senectam fidei, ne tum quidem eum sine probabili caussa fecisse. Mago inde, remissis ab Asdrubale navibus, Gades petit. Ceteri deserti ab ducibus, pars transitione, pars fuga dissipati per proximas civitates sunt. nulla manus numero aut viribus insignis. Hoc maximè modo ductu atque auspicio P. Scipionis pulsi Hispania Carthaginienses sunt, tertio decimo anno post bellum initum, quinto postquam P. Scipio provinciam

& exercitum accepit. Haud multo post Silanus, debellatum referens, Tarraconem ad Scipionem rediit.

XVII. L. Scipio, cum multis nobilibus captivis, nuncius receptæ Hispaniæ Romam est missus. & quum ceteri lætitia gloriaque ingenti eam rem vulgò ferrent, unus qui gesserat, inexplebilis virtutis veræque laudis, parvum instar eorum, quæ spe ac magnitudine animi concepisset, receptas Hispanias ducebat. jam Africam magnamque Carthaginem, & in suum decus nomenque velut consummatam ejus belli gloriam spectabat. Itaque præmoliendas ibi ratus jam res, conciliandosque regum gentiumque animos, Syphacem primùm regem statuit tentare. Masæsylorum is rex erat. Masæsyli, gens affinis Mauris, in regionem Hispaniæ, maximè quà sita Nova Carthago est, spectant. Fœdus ea tempestate regi cum Carthaginiensibus erat. quod haud gravius ei sanctiusque, quàm vulgò barbaris, quibus ex fortuna pendet fides, ratus fore, oratorem ad eum C. Lælium cum donis mittit. Quibus barbarus lætus, & quia res tum prosperæ ubique Romanis, Pœnis in Italia adversæ, in Hispania nullæ jam erant; amicitiam se Romanorum accipere annuit. firmandæ ejus fidem nec dare nec accipere, nisi cum ipso coram duce Romano. Ita Lælius, in id modò fide ab rege accepta, tutum adventum fore, ad Scipionem rediit. Magnum in omnia momentum Syphax affectanti res Africæ erat, opulentissimus ejus terræ rex, bello jam expertus ipsos Carthaginienses; finibus etiam regni aptè ad Hispaniam, quòd freto exiguo dirimuntur, positis. Dignam itaque rem

Scipio

Scipio ratus, quæ, quoniam non aliter posset, magno periculo peteretur: L. Marcio Tarracone, M. Silano Carthagine Nova, quò pedibus ab Tarracone itineribus magnis ierat, ad præsidium Hispaniæ relictis; ipse cum C. Lælio duabus quinqueremibus ab Carthagine profectus, tranquillo mari, plurimum remis interdum & leni adjuvante vento, in Africam trajecit. Fortè ita incidit, ut eo ipso tempore Asdrubal pulsus Hispania, septem triremibus portum invectus, anchoris positis terræ applicaret naves; quum conspectæ duæ quinqueremes, haud cuiquam dubio quin hostium essent, oppri-mique à pluribus, priusquam portum intrarent, possent, nihil aliud, quàm tumultum ac trepidationem simul militum ac nautarum, nequicquam armaque & naves expedientium, fecerunt. percussa enim ex alto vela paullo acriori vento priùs in portum intulerunt quinqueremes, quàm Pœni anchoras molirentur. nec ultra tumultum ciere quisquam in regio portu audebat. Itaque prior in terram Asdrubal, mox Scipio & Lælius egressi ad regem pergunt.

XVIII. Magnificumque id Syphaci (nec erat aliter) visum, duorum opulentissimorum ea tempestate duces populorum uno die suam pacem amicitiamque petenteis venisse. Utrumque in hospitium invitat. &, quoniam fors eos sub uno tecto esse atque ad eosdem penates voluisset, contrahere in colloquium dirimendarum simultatum caussa est conatus: Scipione abnuente, aut privatim sibi ullum cum Pœno odium esse, quod colloquendo finiret; aut de republica se quicquam cum hoste agere injussu senatus posse. Illud magno

gno opere tendente rege, ne alter hospitum exclusus mensa videretur, ut in animum induceret ad easdem venire epulas; haud abnuit. Cœnatumque simul apud regem est: eodem etiam lecto Scipio atque Asdrubal (quia ita cordi erat regi) accubuerunt. Tanta autem inerat comitas Scipioni, atque ad omnia naturalis ingenii dexteritas, ut non Syphacem modò, barbarum insuetumque moribus Romanis, sed hostem etiam infestissimum facundè alloquendo sibi conciliârit; *mirabilioremque sibi eum congresso coram visum præ se ferebat, quàm bello rebus gestis. nec dubitare quin Syphax, regnumque ejus jam in Romanorum esset potestate. eam artem illi viro ad conciliandos animos esse. Itaque non quo modo Hispaniæ amissæ sint, quærendum magis Carthaginiensibus esse, quàm quo modo Africam retineant, cogitandum. Non peregrinabundum, neque circa amœnas oras vagantem tantum ducem Romanum, relicta provincia novæ ditionis, relictis exercitibus, duabus navibus in Africam trajecisse, & commisisse sese in hostilem terram, in potestatem regiam, in fidem inexpertam, sed potiundæ Africæ spem affectantem. Hoc eum jam pridem volutare in animo, hoc palam fremere; quòd non, quemadmodum Annibal in Italia, sic Scipio in Africa bellum gereret.* Scipio, fœdere icto cum Syphace, profectus ex Africa, dubiisque & plerumque sævis in alto jactatus ventis, die quarto Novæ Carthaginis portum tenuit.

XIX. Hispaniæ sicut à bello Punico quietæ erant, ita quasdam civitates, propter conscientiam culpæ, metu magis quàm fide, quietas esse apparebat: quarum maximè insignes, & magnitudine

& noxa, Illiturgi & Castulo erant. Castulo, quum prosperis rebus socii fuissent, post cæsos cum exercitibus Scipiones, defecerant ad Pœnos. Illiturgitani, prodendis qui ex illa clade ad eos perfugerant, interficiendisque, scelus etiam defectioni addiderant. In eos populos primo adventu, quum dubiæ Hispaniæ essent, meritò magis quàm utiliter sævitum foret; tunc jam tranquillis rebus, quia tempus expetendæ pœnæ videbatur venisse, accitum ab Tarracone L. Marcium cum tertia parte copiarum ad Castulonem oppugnandum mittit: ipse cum cetero exercitu quintis ferme ad Illiturgin castris pervenit. Clausæ erant portæ, omniaque instructa & parata ad oppugnationem arcendam. adeo conscientia, quid se meritos scirent, pro indicto eis bello fuerat. Hinc exhortari milites Scipio orsus est. *Ipsos, claudendo portas, indicâsse Hispanos, quid, ut timerent, meriti essent. itaque multo infestioribus animis cum iis, quàm cum Carthaginiensibus, bellum gerendum esse. Quippe cum illis propè sine ira de imperio & gloria certari; ab iis perfidiæ & crudelitatis & sceleris pœnas expetendas esse. Venisse tempus, quo & nefandam commilitonum necem, & in semet ipsos, si eodem fuga delati forent, instructam fraudem ulciscerentur: & in omne tempus gravi documento sancirent, ne quis unquam Romanum civem militemve in ulla fortuna opportunum injuriæ duceret.* Ab hac cohortatione ducis incitati, scalas electis per manipulos viris dividunt: partitoque exercitu, ita ut parti alteri Lælius præesset legatus, duobus simul locis ancipiti terrore urbem aggrediuntur. Non dux unus aut plures principes oppidanos, sed suus ipsorum ex

conſcientia culpæ metus ad defendendam impigre urbem hortatur. & meminerant, & admonebant alii alios, *ſupplicium ex ſe, non victoriam peti. Ubi quiſque mortem oppeteret, id referre: utrum in pugna & in acie, ubi Mars communis & victum ſæpe erigeret & affligeret victorem; an poſtmodo, cremata & diruta urbe, ante ora captarum conjugum liberorumque, inter verbera & vincula, omnia fœda atque indigna paſſi exſpirarent.* Igitur non militaris modò ætas, aut viri tantùm, ſed feminæ puerique ſupra animi corporiſque vires adſunt: propugnantibus tela miniſtrant, ſaxa in muros munientibus gerunt. Non libertas ſolùm agebatur, quæ virorum fortium tantùm pectora acuit; ſed ultima omnium ſupplicia, & fœda mors ob oculos erat. Accendebantur animi & certamine laboris ac periculi, atque ipſo inter ſe conſpectu. Itaque tanto ardore certamen initum eſt, ut domitor ille totius Hiſpaniæ exercitus, ab unius oppidi juventute ſæpe repulſus à muris, haud ſatis decoro prœlio trepidârit. Id ubi vidit Scipio, veritus ne vanis conatibus ſuorum hoſtibus creſceret animus, & ſegnior miles fieret; ſibimet conandum ac partem periculi capeſſendam eſſe ratus, increpita ignavia militum, ferri ſcalas jubet: ſe ipſum, ſi ceteri cunctentur, aſcenſurum minatur. Jam ſubierat haud mediocri periculo mœnia, quum clamor undique ab ſollicitis vicem imperatoris militibus ſublatus, ſcalæque multis ſimul partibus erigi cœptæ. Et ex altera parte Lælius inſtat. Tum victa oppidanorum vis, dejectiſque propugnatoribus occupantur muri. arx etiam ab ea parte, qua inexpugnabilis videbatur, inter tumultum capta eſt.

XX. Trans-

XX. Transfugæ Afri, qui tum inter auxilia Romana erant, & oppidanis in ea tuenda, unde periculum videbatur, versis, & Romanis subeuntibus quà adire poterant, conspexerunt editissimam urbis partem, quia rupe præalta tegebatur, neque opere ullo munitam, & ab defensoribus vacuam. levium corporum homines, & multa exercitatione pernicium, clavos secum ferreos portantes, quà per inæqualiter eminentia rupis poterant, scandunt. sicubi nimis arduum & leve saxum occurrebat, clavos per modica intervalla figentes, quum velut gradus fecissent; primi insequentes extrahentes manu, postremi sublevantes eos qui præirent, in summum evadunt. inde decurrunt cum clamore in urbem jam captam ab Romanis. Tum verò apparuit, ab ira & ab odio urbem oppugnatam esse. nemo capiendi vivos, nemo, patentibus ad direptionem omnibus, prædæ memor est. Trucidant inermes juxtà atque armatos, feminas pariter ac viros: usque ad infantium cædem ira crudelis pervenit. Ignem deinde tectis injiciunt, ac diruunt quæ incendio absumi nequeant: adeo vestigia quoque urbis exstinguere, ac delere memoriam hostium sedis cordi est. Castulonem inde Scipio exercitum ducit. quam urbem non Hispani modò convenæ, sed Punici etiam exercitus è dissipata passim fuga reliquiæ tutabantur. sed adventum Scipionis prævenerat fama cladis Illiturgitanorum, terrorque inde ac desperatio invaserat; & in diversis caussis, quum sibi quisque consultum sine alterius respectu vellet, primò tacita suspicio, deinde aperta discordia secessionem inter Carthaginienses atque Hispanos fecit. His Cerdubellus propalam deditionis auctor.

auctor. Himilco Punicis auxiliaribus præerat: quos urbemque, clam fide accepta, Cerdubellus Romano prodit. Mitior ea victoria fuit. nec tantundem noxæ admissum erat, & aliquantum iræ lenierat voluntaria deditio.

XXI. Marcius inde in barbaros, si qui nondum perdomiti erant, sub jus ditionemque redigendos: Scipio Carthaginem, ad vota solvenda Diis, munusque gladiatorium, quod mortis caussa patris patruique paraverat, edendum rediit. Gladiatorium spectaculum fuit non ex eo genere hominum, ex quo lanistis comparare mos est, servorum delectu ac liberorum, qui venalem sanguinem habent. Voluntaria omnis & gratuita opera pugnantium fuit. nam alii missi ab regulis sunt ad specimen insitæ genti virtutis ostendendum: alii ipsi professi, se pugnaturos in gratiam ducis: alios æmulatio & certamen, ut provocarent provocatique haud abnuerent, traxit. quidam, quas disceptando controversias finire nequierant aut noluerant, pacto inter se ut victorem res sequeretur, ferro decreverunt. Neque obscuri generis homines, sed clari illustresque, Corbis & Orsua, patrueles fratres, de principatu civitatis, quam Ibem vocabant, ambigentes, ferro se certaturos professi sunt. Corbis major erat ætate. Orsuæ pater princeps proximè fuerat; à fratre majore post mortem ejus principatu accepto. Quum verbis disceptare Scipio vellet, ac sedare iras: negatum id ambo dicere communibus cognatis: nec alium Deorum hominumve, quàm Martem, se judicem habituros esse. Robore major, minor flore ætatis ferox, mortem in certamine, quàm ut alter alterius imperio subjiceretur, præoptantes, quòd

quòd ab tanta rabie dirimi nequirent, insigne spectaculum exercitui præbuere, documentumque, quantum cupiditas imperii malum inter mortales esset. Major usu armorum & astu facilè stolidas vires minoris superavit. Huic gladiatorum spectaculo ludi funebres additi pro copia, & provinciali & castrensi apparatu.

XXII. Res interim nihilo minùs ab legatis gerebantur. Marcius, superato Bæte amni, quem incolæ Certim appellant, duas opulentas civitates sine certamine in deditionem accipit. Astapa urbs erat, Carthaginiensium semper partis: neque id tam dignum ira erat, quàm quòd extra necessitates belli præcipuum in Romanos gerebant odium. nec urbem, aut situ aut munimento tutam, habebant, quæ ferociores iis animos faceret: sed ingenia incolarum latrocinio læta, ut excursiones in finitimum agrum sociorum populi Romani facerent, impulerant, & vagos milites Romanos lixasque & mercatores exciperent. magnum etiam comitatum, quia paucis parum tutum fuerat, transgredientem fines, positis insidiis circumventum, iniquo loco interfecerunt. Ad hanc urbem oppugnandam quum admotus exercitus esset, oppidani conscientia scelerum, quia nec deditio tuta ad tam infestos videbatur, nec spes mœnibus ut armis tuendæ salutis erat, facinus in se ac suos fœdum ac ferum consciscunt. Locum in foro destinant, quo pretiosissima rerum suarum congererent. super eum cumulum conjuges ac liberos considere quum jussissent, ligna circa exstruunt, fascesque virgultorum conjiciunt. Quinquaginta deinde armatis juvenibus præcipiunt, *ut, donec incertus eventus pugnæ*

esset,

esset, præsidium eo loco fortunarum suarum corporumque, quæ cariora fortunis essent, servarent. Si rem inclinatam viderent, atque in eo jam esse ut urbs caperetur; scirent, omnes, quos euntes in prælium cernerent, mortem in ipsa pugna obituros. Illos se per Deos superos inferosque orare, ut memores libertatis, quæ illo die aut morte honesta aut servitute infami finienda esset, nihil relinquerent, in quod sævire iratus hostis posset. Ferrum ignemque in manibus esse. amicæ ac fideles potiùs ea, quæ peritura essent, absumerent manus, quàm insultarent superbo ludibrio hostes. His adhortationibus exsecratio dira adjecta, si quem à proposito spes mollitiave animi flexisset. inde concitato agmine patentibus portis ingenti tumultu erumpunt. Neque erat ulla satis firma statio opposita; quia nil minus, quàm ut egredi mœnibus auderent, timeri poterat. perpaucæ equitum turmæ, levisque armatura, repente è castris ad id ipsum emissa, occurrit. Acrior impetu atque animis, quàm compositior ordine ullo, pugna fuit. Itaque pulsus eques, qui primus hosti se obtulerat, terrorem intulit levi armaturæ. pugnatumque sub ipso vallo foret, ni robur legionum, perexiguo ad instruendum dato tempore, aciem direxisset. Ibi quoque trepidatum parumper circa signa est, quum cæci furore in vulnera ac ferrum vecordi audacia ruerent. dein vetus miles, adversus temerarios impetus pertinax, cæde primorum insequentes suppressit. conatus paullo post ultra inferre pedem, ut neminem cedere, atque obstinatos mori in vestigio quemque suo vidit; patefacta acie (quod ut facere posset, multitudo armatorum facilè suppeditabat) cornua

ho-

hoſtium amplexus, in orbem pugnantes ad unum omnes occidit.

XXIII. Atque hæc tamen hoſtium iratorum, ac tum maximè dimicantium, jure belli in armatos repugnanteſque edebantur. fœdior alia in urbe trucidatio erat; quum turbam feminarum puerorumque imbellem inermemque cives ſui cæderent, & in ſuccenſum rogum ſemianima pleraque injicerent corpora, rivique ſanguinis flammam orientem reſtinguerent: poſtremò ipſi, cæde miſeranda ſuorum fatigati, cum armis medio ſe incendio injecerunt. Jam cædi perpetratæ victores Romani ſupervenerunt: ac primo conſpectu tam fœdæ rei mirabundi parumper obſtupuerunt. dein, quum aurum argentumque, cumulo rerum aliarum interfulgens, aviditate ingenii humani rapere ex igne vellent, correpti alii flamma ſunt, alii ambuſti afflatu vaporis: quum receptus primis, urgente ingenti turba, non eſſet. Ita Aſtapa, ſine præda militum, ferro ignique abſumpta eſt. Marcius, ceteris ejus regionis metu in deditionem acceptis, victorem exercitum Carthaginem ad Scipionem reduxit. Per eos ipſos dies perfugæ à Gadibus venerunt, pollicentes, urbem, Punicumque præſidium, quod in ea urbe eſſet, & imperatorem præſidii cum claſſe prodituros eſſe. Mago ibi ex fuga ſubſtiterat: navibuſque in Oceano collectis, aliquantum auxiliorum & trans fretum ex Africa ora, & ex proximis Hiſpaniæ locis per Hannonem præfectum coëgerat. Fide accepta dataque perfugis & Marcius eò cum expeditis cohortibus, & Lælius cum ſeptem triremibus & quinqueremi una eſt miſ-

missus, ut terra marique communi consilio rem gererent.

XXIV. Scipio ipse gravi morbo implicitus, graviore tamen fama, quum ad id quisque quod audierat (insita hominum libidine alendi de industria rumores) adjiceret aliquid, provinciam omnem ac maximè longinqua ejus turbavit: apparuitque, quantam excitatura molem vera fuisset clades, quum vanus rumor tantas procellas excivisset. non socii in fide, non exercitus in officio mansit. Mandonius & Indibilis, quibus (quia regnum sibi Hispaniæ, pulsis inde Carthaginiensibus, destinârant animis) nihil pro spe contigerat, concitatis popularibus (Lacetani autem erant) & juventute Celtiberorum excita, agrum Suessetanum Sedetanumque sociorum populi Romani hostiliter depopulati sunt. Civilis alius furor in castris ad Sucronem ortus. Octo ibi millia militum erant; præsidium gentibus, quæ cis Iberum incolunt, impositum. Motæ autem eorum mentes sunt, non tum primùm quum de vita imperatoris dubii rumores allati sunt; sed jam antè, licentia ex diuturno, ut fit, otio collecta, & nonnihil, quòd in hostico laxiùs rapto suetis vivere, arctiores in pace res erant. Ac primò sermones tantùm occulti ferebantur: *si bellum in provincia esset, quid sese inter pacatos facere? si debellatum jam & confecta provincia esset, cur in Italiam non revehi?* Flagitatum quoque stipendium procaciùs, quàm ex more & modestia militari erat: & ab custodibus probra in circumeuntes vigilias tribunos jacta: & noctu quidam prædatum in agrum circa pacatum ierant: postremò interdiu

ac

ac propalam sine commeatu ab signis abibant. omnia libidine ac licentia militum, nihil instituto ac disciplina militiæ, aut imperio eorum, qui præerant, gerebatur. forma tamen Romanorum castrorum constabat una ea spe, quòd tribunos contagione furoris haud expertes seditionis defectionisque rati fore, & jura reddere in principiis sinebant, & signum ab eis petebant, & in stationes ac vigilias in ordinem ibant: & ut vim imperii abstulerant, ita speciem dicto parentium ultro sibi imperantes servabant. Erupit deinde seditio, postquam reprehendere atque improbare tribunos ea quæ fierent, & conari obviam ire, & propalam abnuere furoris eorum se futuros socios, senserunt. Fugatis itaque ex principiis, ac paullo post è castris tribunis, ad principes seditionis, gregarios milites, C. Albium Calenum & C. Atrium Umbrum, delatum omnium consensu imperium est. qui, nequaquam tribuniciis contenti ornamentis, insignia etiam summi imperii, fasces securesque, attrectare ausi. neque venit in mentem, suis tergis suisque cervicibus virgas illas securesque imminere, quas ad metum aliorum præferrent. Mors Scipionis falsò credita occæcabat animos: sub cujus vulgatam mox famam non dubitabant totam Hispaniam arsuram bello. in eo tumultu & sociis pecunias imperari, & diripi propinquas urbes posse: & turbatis rebus, quum omnia omnes auderent, minùs insignia fore quæ ipsi fecissent.

XXV. Quum alios subinde recentes nuncios non mortis modò, sed etiam funeris exspectarent; neque superveniret quisquam, evanesceretque temere ortus rumor: tum primi auctores requiri

cœpti.

cœpti. & ſubtrahente ſe quoque, ut credidiſſe potiùs temere, quàm finxiſſe rem talem videri poſſet; deſtituti duces jam ſua ipſi inſignia, &, pro vana imagine imperii quod gererent, veram juſtamque mox in ſe verſuram poteſtatem horrebant. Stupenti ita ſeditioni, quum vivere primò, mox etiam valere Scipionem, certi auctores afferrent, tribuni militum ſeptem, ab ipſo Scipione miſſi, ſupervenerunt. Ad quorum primum adventum exaſperati animi; mox, ipſis placido ſermone permulcentibus notos, cum quibus congreſſi erant, leniti ſunt. circumeuntes enim tentoria primò, deinde in principiis prætorioque, ubi ſermones inter ſe ſerentium circulos vidiſſent, alloquebantur: percunctantes magis, quæ cauſſa iræ conſternationiſque ſubitæ foret, quàm factum accuſantes. Vulgò ſtipendium non datum ad diem jactabatur: & quum eodem tempore, quo ſcelus Illiturgitanum exſtitiſſet, poſt duorum imperatorum duorumque exercituum ſtragem, ſua virtute defenſum nomen Romanum, ac retenta provincia eſſet; Illiturgitanos pœnam noxæ meritam habere, ſuis rectè factis gratiam qui exſolvat non eſſe. Talia querentes æqua orare, ſeque ea relaturos ad imperatorem, reſpondebant. lætari, quòd nihil triſtius nec inſanabilius eſſet: & P. Scipionem Deûm benignitate & rempublicam eſſe gratiæ referendæ. Scipionem bellis aſſuetum, ad ſeditionum procellas rudem, ſollicitum habebat res; ne aut exercitus peccando, aut ipſe puniendo modum excederet. in præſentia, ut cœpiſſet, leniter agi placuit; & miſſi circa ſtipendiarias civitates exactores, ſtipendii ſpem propinquam fecere. Edictum ſubinde propoſitum, ut ad

ad stipendium petendum convenirent Carthaginem; seu carptim partes, seu universi mallent. Tranquillam seditionem, jam per se languescentem, repentina quies rebellantium Hispanorum fecit. redierant enim in fines omisso incepto Mandonius & Indibilis, postquam vivere Scipionem allatum est. nec jam erat aut civis, aut externus, cum quo furorem suum consociarent. Omnia circumspectantes consilia, nihil reliqui habebant, præter non tutissimum à malis consiliis receptum, ut imperatoris vel justæ iræ, vel non desperandæ clementiæ sese committerent. etiam hostibus eum ignovisse, cum quibus ferro dimicâsset. suam seditionem sine vulnere, sine sanguine fuisse; nec ipsam atrocem, nec atroci pœna dignam: ut ingenia humana sunt ad suam cuique levandam culpam nimio plus facunda. Illa dubitatio erat, singulæne cohortes, an universi ad stipendium petendum irent. inclinavit sententia, quòd tutius censebant universos ire.

XXVI. Per eosdem dies, quibus hæc illi consultabant, consilium de iis Carthagini erat: certabantque sententiis, utrùm in auctores tantùm seditionis (erant autem hi numero haud plusquam quinque & triginta) animadverteretur, an plurium supplicio vindicanda tam fœdi exempli defectio, magis quàm seditio, esset. Vicit sententia lenior; ut, unde orta culpa esset, ibi pœna consisteret. ad multitudinem castigationem satis esse. Concilio dimisso, ut id actum videretur, expeditio adversus Mandonium Indibilemque edicitur exercitui qui Carthagine erat, & cibaria dierum aliquot parare jubentur. tribunis septem, qui & antea Sucronem

ad

ad leniendam seditionem ierant, obviam exercitui missis, quina nomina principum seditionis edita sunt: ut eos per idoneos homines, benigno vultu ac sermone in hospitium invitatos, sopitosque vino vincirent. Haud procul jam Carthagine aberant, quum ex obviis auditum, postero die omnem exercitum cum M. Silano in Lacetanos proficisci, non metu modò omni, qui tacitus insidebat animis, liberavit eos, sed lætitiam ingentem fecit: quòd magis habituri solum imperatorem, quàm ipsi futuri in potestate ejus essent. Sub occasum solis urbem ingressi sunt, exercitumque alterum parantem omnia ad iter viderunt. excepti sermonibus de industria compositis, *lætum opportunumque adventum eorum imperatori esse, quòd sub ipsam profectionem alterius exercitus venissent*, corpora curant. A tribunis sine ullo tumultu auctores seditionis, per idoneos homines perducti in hospitia, comprehensi ac vincti sunt. Vigilia quarta impedimenta exercitus, cujus simulabatur iter, proficisci cœpere. sub lucem signa mota, & ad portam retentum agmen: custodesque circa omnes portas missi, ne quis urbe egrederetur. Vocati deinde ad concionem qui pridie venerant, ferociter in forum ad tribunal imperatoris, ut ultro territuri succlamationibus, concurrunt. Simul & imperator in tribunal ascendit: & reducti armati à portis inermi se concioni ab tergo circumfuderunt. tum omnis ferocia concidit, &, ut postea fatebantur, nihil æquè eos terruit, quàm præter spem robur & color imperatoris, quem affectum visuros crediderant, vultusque, qualem ne in acie quidem ajebant meminisse. Sedit tacitus paullisper, donec nunciatum

atum est, deductos in forum auctores seditionis, & parata jam omnia esse.

XXVII. Tum, silentio per præconem facto, ita cœpit: *Nunquam mihi defuturam orationem, qua exercitum meum alloquerer, credidi. non quòd verba unquam potiùs quàm res exercuerim; sed quia, prope à pueritia in castris habitus, assueveram militaribus ingeniis. Ad vos quemadmodum loquar, nec consilium, nec oratio suppeditat: quos ne quo nomine quidem appellare debeam, scio. Cives? qui à patria vestra descîstis. an milites? qui imperium auspiciumque abnuistis, sacramenti religionem rupistis. Hostes? corpora, ora, vestitum, habitum civium agnosco: facta, dicta, consilia, animos hostium video. Quid enim vos, nisi quòd Illergetes & Lacetani, aut optâstis aliud, aut sperâstis? Et illi tamen Mandonium atque Indibilem, regiæ nobilitatis viros, duces furoris secuti sunt: vos auspicium & imperium ad Umbrum Atrium & Calenum Albium detulistis. Negate vos id omnes fecisse, aut factum voluisse, milites: paucorum eum furorem atque amentiam esse. Libenter credam negantibus. nec enim ea sunt commissa, quæ, vulgata in omnem exercitum, sine piaculis ingentibus expiari possunt. Invitus ea, tanquam vulnera, attingo: sed, nisi tacta tractataque, sanari non possunt. Equidem, pulsis Hispania Carthaginiensibus, nullum locum tota provincia, nullos homines credebam esse, ubi vita invisa esset mea. sic me non solùm adversus socios gesseram, sed etiam adversus hostes. In castris en meis (quantum me opinio fefellit!) fama mortis meæ non accepta solùm, sed etiam exspectata est. Non quòd ego vulgari facinus per omnes velim: (equidem si totum* *exerci-*

exercitum meum mortem mihi optâsse crederem, hic statim ante oculos vestros morerer: nec me vita juvaret, invisa civibus & militibus meis) sed multitudo omnis, sicut natura maris, per se immobilis est, venti & auræ cient; ita aut tranquillum, aut procellæ in vobis sunt: & caussa atque origo omnis furoris penes auctores est; vos contagione insanîstis. Qui mihi ne hodie quidem scire videmini, quo amentiæ progressi sitis: quid facinoris in me, quid in patriam, parentesque ac liberos vestros, quid in Deos, sacramenti testes, quid adversus auspicia, sub quibus militatis, quid adversus morem militiæ disciplinamque majorum, quid adversus summi imperii majestatem ausi sitis. De me ipso taceo. temere, potiùs quàm avidè, credideritis. Denique ego sim, cujus imperii tædere exercitum, minimè mirandum sit. patria quid de vobis meruerat, quam, cum Mandonio & Indibili consociando consilia, prodebatis? quid populus Romanus, quum imperium, ablatum ab tribunis suffragio populi creatis, ad homines privatos detulistis? quum, eo ipso non contenti, si pro tribunis illos haberetis, fasces imperatoris vestri ad eos, quibus servus, cui imperarent, nunquam fuerat, Romanus exercitus detulistis. In prætorio tetenderunt Albius & Atrius: classicum apud eos cecinit: signum ab iis petitum est: sederunt in tribunali P. Scipionis: lictor apparuit: submoto incesserunt: fasces cum securibus prælati sunt. Lapides pluere, & fulmina jaci de cœlo, & insuetos fœtus animalia edere, vos portenta esse putatis: hoc est portentum, quod nullis hostiis, nullis supplicationibus sine sanguine eorum, qui tantum facinus ausi sunt, expiari possit.

XXVIII. *At-*

XXVIII. *Atque ego (quanquam nullum ſcelus rationem habet) tamen ut in re nefaria, quæ mens, quod conſilium veſtrum fuerit, ſcire velim. Rhegium quondam in præſidium miſſa legio, interfectis per ſcelus principibus civitatis, urbem opulentam per decem annos tenuit. propter quod facinus tota legio, millia hominum quatuor, in foro Romæ ſecuri percuſſa ſunt. Sed illi primum non Atrium Umbrum ſemilixam, nominis etiam abominandi ducem, ſed Decium Jubellium tribunum militum ſecuti ſunt: nec cum Pyrrho, nec cum Samnitibus aut Lucanis, hoſtibus populi Romani, ſe conjunxerunt. vos cum Mandonio & Indibili conſilia communicâſtis, & arma conſociaturi fuiſtis. Illi, ſicut Campani Capuam Tuſcis veteribus cultoribus ademptam, Mamertini in Sicilia Meſſanen, ſic Rhegium habituri perpetuam ſedem erant: nec populum Romanum, nec ſocios populi Romani ultro laceſſituri bello. Sucronemne vos domicilium habituri eratis? ubi ſi vos decedens confecta provincia imperator relinquerem, Deûm hominumque fidem implorare debebatis, quòd non rediretis ad conjuges liberoſque veſtros. Sed horum quoque memoriam, ſicut patriæ meique, ejeceritis ex animis veſtris. Viam conſilii ſcelerati, ſed non ad ultimum dementis, exſequi volo. Mene vivo, & cetero incolumi exercitu, cum quo ego die uno Carthaginem cepi, cum quo quatuor imperatores, quatuor exercitus Carthaginienſium fudi, fugavi, Hiſpania expuli: vos octo millia hominum, minoris certè omnes pretii, quàm Albius & Atrius ſunt, quibus vos ſubjeciſtis, Hiſpaniam provinciam populo Romano erepturi eratis? Amolior & amoveo nomen meum: nihil ultra facilè creditam mortem meam*

à

à vobis violatus sim. Quid? si ego morerer, mecum exspiratura respublica, mecum casurum imperium populi Romani erat? ne istuc Jupiter Optimus Maximus sirit; urbem, auspicatò Diis auctoribus in æternum conditam, fragili huic & mortali corpori æqualem esse. Flaminio, Paullo, Graccho, Postumio Albino, M. Marcello, T. Quintio Crispino, Cn. Fulvio, Scipionibus meis, tot tam claris imperatoribus uno bello absumptis, superstes est populus Romanus, eritque, mille aliis nunc ferro nunc morbo morientibus: meo unius funere elata populi Romani esset Respublica? Vos ipsi hic in Hispania, patre & patruo meo, duobus imperatoribus interfectis, Septimum Marcium ducem vobis adversus exsultantes recenti victoria Pœnos delegistis. & sic loquor, tanquam sine duce Hispaniæ futuræ fuerint. M. Silanus eodem jure, eodem imperio mecum in provinciam missus, L. Scipio, frater meus, C. Lælius legati, vindices majestatis imperii deessent? utrùm exercitus exercitui, an duces ducibus, an dignitas, an caussa comparari poterat? quibus si omnibus superiores essetis, arma cum Pœnis contra patriam, contra cives vestros ferretis? Africam Italiæ, Carthaginem urbi Romæ imperare velletis? quam ob noxam patriæ? Coriolanum quondam damnatio injusta, miserum & indignum exsilium, ut iret ad oppugnandam patriam, impulit: revocavit tamen à publico parricidio privata pietas. Vos qui dolor, quæ ira incitavit? Stipendiumne diebus paucis imperatore ægro seriùs numeratum, satis digna caussa fuit, cur patriæ indiceretis bellum? cur ad Illergetes descisceretis à populo Romanò? cur nihil divinarum humanarumve rerum inviolatum vobis esset? Insanîstis professò milites:

nec

nec major in corpus meum vis morbi, quàm in vestras mentes invasit. Horret animus referre, quid crediderint homines, quid speraverint, quid optaverint. Auferat omnia irrita oblivio, si potest: si non, utcumque silentium tegat. Non negaverim, tristem atrocemque vobis visam orationem. quanto creditis facta vestra atrociora esse, quàm dicta mea? & me ea, quæ fecistis, pati æquum censetis: vos ne dici quidem omnia æquo animo ferretis? Sed ne ea quidem ipsa ultrà exprobrabuntur. utinam tam facilè vos obliviscamini eorum, quàm ego obliviscar. Itaque quod ad vos universos attinet, si erroris pœnitet, satis superque pœnarum habeo. Albius Calenus, & Atrius Umber, & ceteri nefariæ seditionis auctores sanguine luent quod admiserunt. Vobis supplicii eorum spectaculum non modò non acerbum, sed lætum etiam, si sana mens rediit, debet esse. de nullis enim, quàm de vobis, infestiùs, aut immitiùs consuluerunt.

XXIX. Vix finem dicendi fecerat, quum ex præparato simul omnium rerum terror oculis auribusque est offusus. Exercitus, qui corona concionem circumdederat, gladiis ad scuta concrepuit. præconis audita vox citantis nomina damnatorum in concilio. Nudi in medium protrahebantur. & simul omnis apparatus supplicii expromebatur. deligati ad palum, virgisque cæsi, & securi percussi, adeo torpentibus metu qui aderant, ut non modò ferocior vox adversus atrocitatem pœnæ, sed ne gemitus quidem exaudiretur. Tracti inde de medio omnes, purgatoque loco, citati milites nominatim apud tribunos militum in verba P. Scipionis jurârunt, stipendiumque ad nomen singulis per-

 solutum.

solutum. Hunc finem exitumque seditio militum, cœpta apud Sucronem, habuit.

XXX. Per idem tempus ad Bætim fluvium Hanno præfectus Magonis, missus à Gadibus cum parva manu Afrorum, mercede Hispanos sollicitando, ad quatuor millia juvenum armavit. castris deinde exutus ab L. Marcio, maxima parte militum inter tumultum captorum castrorum, quibusdam etiam in fuga amissis, palatos persequente equite, cum paucis ipse effugit. Dum hæc ad Bætim fluvium geruntur, Lælius interim freto in Oceanum evectus ad Cartejam classe accessit. Urbs ea in ora Oceani sita est, ubi primùm è faucibus angustis panditur mare. Gades sine certamine proditione recipiendi, ultro qui eam rem pollicerentur in castra Romana venientibus, spes, sicut antè dictum est, fuerat. sed patefacta immatura proditio est, comprehensosque omnes Mago Adherbali prætori Carthaginem devehendos tradit. Adberbal, conjuratis in quinqueremem impositis, præmissaque ea, quia tardior quàm triremis erat, ipse cum octo triremibus modico intervallo sequitur. Jam fretum intrabat quinqueremis, quum Lælius & ipse, in quinqueremi è portu Cartejæ sequentibus septem triremibus evectus, in Adherbalem ac triremes invehitur, quinqueremem satis credens deprehensam rapido in freto in adversum æstum reciprocari non posse. Pœnus in re subita parumper incertus trepidavit, utrùm quinquiremem sequeretur, an in hostes rostra converteret. Ipsa cunctatio facultatem detrectandæ pugnæ ademit. jam enim sub ictu teli erant, & undique instabant hostes. æstus quoque arbitrium moderandi naves ademerat.

emerat. neque erat navali pugna ſimilis: quippe ubi nihil voluntarium, nihil artis aut conſilii eſſet. Una natura freti, æſtuſque totius certaminis potens, ſuis alienis navibus nequicquam remigio in contrarium tendentes invehebat, ut fugientem videres retro vertice intortam victricibus illatam: & ſequentem, ſi in contrarium tractum incidiſſet maris, fugientis modo ſeſe avertentem. Jam in ipſa pugna hæc quum infeſto roſtro peteret hoſtium navem, obliqua ipſa ictum alterius roſtri accipiebat: illa quum tranſverſa objiceretur hoſti, repente intorta in proram circumagebatur. Quum inter triremes fortuna regente anceps prœlium miſceretur, quinqueremis Romana, ſeu pondere tenacior ſeu pluribus remorum ordinibus ſcindentibus vortices, quum faciliùs regeretur, duas triremes ſuppreſſit, unius prælata impetu lateris alterius remos deterſit. ceteraſque, quas indepta eſſet, multâſſet, ni cum reliquis quinque navibus Adherbal velis in Africam tranſmiſiſſet.

XXXI. Lælius victor Cartejam revectus, auditis quæ acta Gadibus erant; patefactam proditionem, conjuratoſque miſſos Carthaginem, ſpem ad irritum redactam, qua veniſſent; nunciis ad L. Marcium miſſis, niſi terere fruſtra tempus ſedendo ad Gades vellent, redeundum ad imperatorem eſſe; aſſentiente Marcio, paucos poſt dies ambo Carthaginem rediere. Ad quorum diſceſſum non reſpiravit modò Mago, quum terra marique ancipiti metu urgeretur; ſed etiam, audita rebellione Ilergetum, ſpem recuperandæ Hiſpaniæ nactus, nuncios Carthaginem mittit ad ſenatum: qui, ſimul ſeditionem civilem in caſtris Romanis, ſimul de-

fectionem sociorum in majus verbis extollentes, hortarentur, ut auxilia mitterent, quibus traditum à patribus imperium Hispaniæ repeti posset. Mandonius & Indibilis in fines regressi, paullisper, dum, quidnam de seditione statueretur, scirent, suspensi quieverunt: si civium errori ignosceretur, non diffidentes sibi quoque ignosci posse. postquam vulgata est atrocitas supplicii, suam quoque noxam pari pœna æstimatam rati, vocatis rursus ad arma popularibus, contractisque, quæ antè habuerant, auxiliis, in Sedetanum agrum, ubi principio defectionis stativa habuerant, cum viginti millibus peditum, duobus millibus equitum quingentis, transcenderunt.

XXXII. Scipio cum fide solvendi pariter omnibus noxiis innoxiisque stipendii, tum vultu ac sermone in omnes placato, facilè reconciliatis militum animis, priusquàm castra ab Carthagine moveret, concione advocata, multis verbis in perfidiam rebellantium regulorum invectus, *nequaquam eodem animo se ire professus est ad vindicandum id scelus, quo civilem errorem nuper sanaverit. Tum se haud secus, quàm viscera secantem sua, cum gemitu & lacrimis triginta hominum capitibus expiasse octo millium seu imprudentiam, seu noxam: nunc læto & erecto animo ad cædem Illergetum ire. Non enim eos, neque natos in eadem terra, nec ulla secum societate junctos esse. eam, quæ sola fuerit, fidei atque amicitiæ ipsos per scelus rupisse. In exercitu suo se, præterquam quòd omnes cives, aut socios, Latinique nominis videat, etiam eo moveri; quòd nemo fere sit miles, qui non aut à patruo suo Cn. Scipione, qui primus Romani nominis in eam provinciam venerit,*

venerit, aut à patre consule, aut à se sit ex Italia advectus. Scipionum nomini auspiciisque omnes assuetos, quos secum in patriam ad meritum triumphum deducere velit: quos consulatum petenti, velut si omnium communis agatur honos, affuturos speret. Quod ad expeditionem attineat, quæ instet, immemorem esse rerum suarum gestarum, qui id bellum ducat. Magonis Hercule sibi, qui extra orbem terrarum in circumfusam Oceano insulam cum paucis perfugerit navibus, majorem curam esse, quàm Illergetum. quippe illic & ducem Carthaginiensem, & quantumcunque Punicum præsidium esse; hic latrones, latronumque duces: quibus ut ad populandos finitimorum agros, tectaque urenda, & capienda pecora aliqua vis sit; ita in acie ac signis collatis nullam esse. magis velocitate ad fugam, quàm armis fretos, pugnaturos esse. Itaque non quod ullum inde periculum, aut semen majoris belli videat, ideo se, priusquam provincia decedat, opprimendos Illergetes duxisse: sed primùm, ne impunita tam scelerata defectio esset: deinde, ne quis in provincia simul virtute tanta & felicitate perdomita relictus hostis dici posset. Proinde Deis bene juvantibus sequerentur non tam ad bellum gerendum (neque enim cum pari hoste certamen esse) quàm ad expetendas ab hominibus scelestis pœnas.

XXXIII. Ab hac oratione dimissos, ad iter se comparare in diem posterum jubet: profectusque decimis castris pervenit ad Iberum flumen. inde superato amni, die quarto in conspectu hostium posuit castra. Campus ante montibus circa septus erat. in eam vallem Scipio quum pecora, rapta pleraque ex hostium agris, propelli ad irritandam

feritatem barbarorum jussisset, velites subsidio misit. à quibus ubi per procursationem commissa pugna esset, Lælium cum equitatu impetum ex occulto facere jubet. Mons, opportunè prominens, equitum insidias texit: nec ulla mora pugnæ facta est. Hispani in conspecta procul pecora, velites in Hispanos præda occupatos incurrere. Primò missilibus territavere; deinde, emissis levibus telis, quæ irritare magis quàm decernere pugnam poterant, gladios nudant, & collato pede res cœpta geri est: ancepsque pedestre certamen erat, nisi equites supervenissent. neque ex adverso tantùm illati obvios obtrivere, sed circumvecti etiam quidam per infima clivi, ab tergo se, ut plerosque intercluderent, objecere: majorque cædes fuit, quàm quantam edere levia per excursiones prœlia solent. Ira magis accensa adverso prœlio barbaris est, quàm imminuti animi. itaque, ne perculsi viderentur, prima luce postero die in aciem processere. Non capiebat omnes copias angusta, sicut antè dictum est, vallis: duæ ferme peditum partes, omnis equitatus in aciem descendit. quod reliquum peditum erat, obliquo constituerunt colle. Scipio pro se esse loci angustias ratus, & quòd in arcto pugna Romano aptior quàm Hispano militi futura videbatur, & quòd in eum locum detracta hostium acies esset, qui non omnem multitudinem eorum caperet, novo etiam consilio adjecit animum: equitem nec se posse circumdare cornibus in tam angusto spatio; & hosti, quem cum pedite eduxisset, inutilem fore. itaque imperat Lælio, ut per colles quàm occultissimo itinere circumducat equites; segregetque, quantum possit, equestrem à pedestri

destri pugna. Ipse omnia signa peditum in hostes vertit: quatuor cohortes in fronte statuit, quia latiùs pandere aciem non poterat. Moram pugnandi nullam fecit, ut ipso certamine averteret ab conspectu transeuntium per colles equitum. neque ante circumductos sensere, quàm tumultum equestris pugnæ ab tergo accepere. Ita duo diversa prœlia erant: duæ peditum acies, duo equitatus per longitudinem campi (quia misceri ex genere utroque prœlium angustiæ non patiebantur) pugnabant. Hispanorum quum neque pedes equiti, nec eques pediti auxilio esset; pedes fiducia equitis temere commissus campo cæderetur, eques circumventus nec peditem à fronte (jam enim stratæ pedestres copiæ erant) nec ab tergo equitem sustineret: & ipsi quum diu in orbem sese stantibus equis defendissent, ad unum omnes cæsi sunt; nec quisquam peditum equitumve superfuit, qui in valle pugnaverunt. Tertia pars, quæ in colle ad spectaculum magis tutum quàm ad partem pugnæ capessendam steterat, & locum & tempus ad fugiendum habuit, inter eos & reguli ipsi fugerunt, priusquam tota circumveniretur acies, inter tumultum elapsi.

XXXIV. Castra eodem die Hispanorum, præter ceteram prædam, cum tribus ferme millibus hominum capiuntur. Romani sociique ad mille ducentos eo prœlio ceciderunt: vulnerata amplius tria millia hominum. minus cruenta victoria fuisset, si patentiore campo, & ad fugam capessendam facili, foret pugnatum. Indibilis, abjectis belli consiliis, nihil tutius afflictis rebus experta fide &

clementia Scipionis ratus, Mandonium fratrem ad eum mittit: qui advolutus genibus *fatalem rabiem temporis ejus* accusat, *quum velut contagione quadam pestifera non Illergetes modò & Lacetani, sed castra quoque Romana insanierint. Suam quidem & fratris & reliquorum popularium eam conditionem esse: ut aut, si ita videatur, reddant spiritum P. Scipioni, ab eodem illo acceptum; aut servati, bis uni debitam vitam pro eo in perpetuum devoveant. Antea in caussa sua fiduciam sibi fuisse, nondum experta clementia ejus: nunc contra, nullam in caussa, omnem in misericordia victoris spem repositam habere.* Mos vetustus erat Romanis, cum quo nec fœdere nec æquis legibus jungerentur amicitia, non prius imperio in eum tanquam pacatum uti, quàm omnia divina humanaque dedidisset; obsides accepti, arma adempta, præsidia urbibus imposita forent. Scipio, multis invectus in præsentem Mandonium absentemque Indibilem verbis, *illos quidem meritò perîsse ipsorum maleficio,* ait: *victuros suo atque populi Romani beneficio. Ceterùm se neque arma iis ademptururn, (quippe ea pignora timentium rebellionem esse) sed libera arma relinquere, solutosque metu animos: neque se in obsides innoxios, sed in ipsos, si defecerint, sæviturum: nec ab inermi, sed ab armato hoste pœnas expetiturum. Utramque fortunam expertis permittere sese, utrùm propitios, an iratos habere Romanos mallent.* Ita dimissus Mandonius; pecunia tantummodo imperata, ex qua stipendium militi præstari posset. ipse, Marcio in ulteriorem Hispaniam præmisso, Silano Tarraconem remisso, paucos moratus dies, dum

dum imperatam pecuniam Illergetes pernumerarent, cum expeditis Marcium, jam appropinquantem Oceano, assequitur.

XXXV. Inchoata res jam antè de Masinissa aliis atque aliis de caussis dilata erat; quòd Numida cum ipso utique congredi Scipione volebat, atque ejus dextra fidem sancire. ea tum itineris tam longi ac tam devii caussa Scipioni fuit. Masinissa quum Gadibus esset certior, adventare eum, à Marcio factus, caussando corrumpi equos inclusos in insula, penuriamque omnium rerum & facere ceteris & ipsos sentire, ad hoc equitem marcescere desidia; Magonem perpulit, ut se trajicere in continentem ad depopulandos proximos Hispanos agros pateretur. Transgressus, tres principes Numidarum præmittit, ad tempus locumque colloquio statuendum: duos pro obsidibus retineri à Scipione jubet. remisso tertio, qui, quo jussus erat, adduceret Masinissam; cum paucis in colloquium venerunt. Ceperat jam antè Numidam ex fama rerum gestarum admiratio viri: substitueratque animo speciem quoque corporis amplam ac magnificam. ceterùm major præsentis veneratio cepit: &, præterquam quòd suapte natura multa majestas inerat, adornabat promissa cæsaries, habitusque corporis, non cultus munditiis, sed virilis verè ac militaris; & ætas in medio virium robore, quod plenius nitidiusque ex morbo velut renovatus flos juventæ faciebat. Prope attonitus ipso congressu Numida, *gratias de fratris filio remisso agit. Ex eo tempore* affirmat, *eam se quæsisse occasionem, quam tandem oblatam Deûm immortalium beneficio non omiserit. Cupere se illi populoque Romano*

 operam

operam navare: ita ut nemo unus externus magis enixè adjuverit rem Romanam. Id se, etiamsi jampridem vellet, minus præstare in Hispania, terra aliena atque ignota, potuisse: in qua autem genitus educatusque in spem paterni regni esset, facilè præstaturum. Siquidem eundem Scipionem ducem in Africam mittant Romani, satis sperare perbrevis avi Carthaginem esse. Lætus eum Scipio vidit audivitque; quum caput rerum in omni hostium equitatu Masinissam fuisse sciret, & ipse juvenis specimen animi præ se ferret. Fide data acceptaque, profectus retro Tarraconem est. Masinissa permissu Romanorum, ne sine caussa trajecisse in continentem videretur, populatus proximos agros, Gades rediit.

XXXVI. Magoni, desperatis in Hispania rebus, in quarum spem seditio primùm militaris, deinde defectio Indibilis animos ejus sustulerant, paranti trajicere in Africam, nunciatum ab Carthagine est: jubere senatum, ut classem, quam Gadibus haberet, in Italiam trajiceret; conducta ibi Gallorum ac Ligurum quanta maxima posset juventute, conjungeret se Annibali; neu senescere bellum, maximo impetu, majore fortuna cœptum, sineret. Ad eam rem & à Carthagine pecunia Magoni advecta est: & ipse, quantam potuit, à Gaditanis exegit; non ærario modò eorum, sed etiam templis spoliatis, & privatim omnibus coactis aurum argentumque in publicum conferre. Quum præterveheretur Hispaniæ oram, haud procul Carthagine Nova expositis in terram militibus, proximos depopulatus agros, inde ad urbem classem appulit. ibi quum interdiu milites in navibus tenuisset, nocte in littus

expoſi-

expositos ad partem eam muri, qua capta Carthago ab Romanis fuerat, ducit: nec præsidio satis valido urbem teneri ratus, & aliquos oppidanorum ad spem novandi res aliquid moturos. Ceterùm nuncii ex agris trepidi simul populationem, agrestiumque fugam, & hostium adventum attulerant: & visa interdiu classis erat, nec sine caussa electam ante urbem stationem apparebat. itaque instructi armatique intra portam, ad stagnum ac mare versam, continebantur. Ubi effusi hostes, mixta inter milites navali turba, ad muros tumultu majore quàm vi subierunt, patefacta repente porta, Romani cum clamore erumpunt: turbatosque hostes, & ad primum incursum conjectumque telorum aversos, usque ad littus cum multa cæde persequuntur. nec, nisi naves littori appulsæ trepidos accepissent, superfuisset pugnæ aut fugæ quisquam. In ipsis quoque trepidatum navibus est, dum, ne hostes, cum suis simul irrumperent, trahunt scalas orasque, & anchoras, ne in moliendo mora esset, præcidunt. multique adnantes navibus, incerto præ tenebris quid aut peterent aut vitarent, fœdè interierunt. Postero die quum classis inde retro ad Oceanum, unde venerat, fugisset, ad octingentos homines cæsi inter murum littusque, & ad duo millia armorum inventa.

XXXVII. Mago quum Gadeis repetîsset, exclusus inde, ad Cimbim (haud procul à Gadibus is locus abest) classe appulsa, mittendis legatis, querendoque quòd portæ sibi socio atque amico clausæ forent, purgantibus iis, multitudinis concursu factum, infestæ ob direpta quædam abs conscendentibus naves militibus, ad colloquium Suffetes eorum

rum, qui summus Pœnis est magistratus, cum quæstore elicuit, laceratosque verberibus cruci affigi jussit: inde navibus ad Pityusam insulam, centum millia ferme à continenti, (Pœni tum eam incolebant) trajecit. itaque classis bona cum pace accepta est: nec commeatus modò benignè præbiti, sed in supplementum classis juventus armaque data; quorum fiducia Pœnus in Baleares insulas (quinquaginta inde millia absunt) transmisit. Duæ sunt Baleares. major altera, atque opulentior armis virisque; & portum habet, ubi commodè hibernaturum se (& jam extremum autumni erat) credebat. ceterùm, haud secus quàm si Romani eam insulam incolerent, hostiliter classi occursum est. Fundis ut nunc plurimum, ita tunc solo eo telo utebantur. nec quisquam alterius gentis unus tantum ea arte, quantum inter alios omnes Baleares excellunt. Itaque tanta vis lapidum, creberrimæ grandinis modo, in propinquantem jam terræ classem effusa est, ut, intrare portum non ausi, averterent in altum naves. In minorem inde Balearium insulam trajecerunt, fertilem agro, viris armisque haud æquè validam. Itaque egressi navibus supra portum loco munito castra locant: ac sine certamine urbe agroque potiti, duobus millibus auxiliarium inde conscriptis, missisque Carthaginem ad hibernandum, naves subduxerunt. Post Magonis ab Oceani ora discessum, Gaditani Romanis deduntur.

XXXVIII. Hæc in Hispania P. Scipionis ductu auspicioque gesta. Ipse, L. Lentulo & L. Manlio Acidino provincia tradita, decem navibus Romam rediit. &, senatu extra urbem dato in æde Bello-

nǽ,

næ, quas res in Hiſpania geſſiſſet, diſſeruit: quoties ſignis collatis dimicâſſet, quot oppida ex hoſtibus vi cepiſſet, quas gentes in ditionem populi Romani redegiſſet. adverſus quatuor ſe imperatores, quatuor victores exercitus in Hiſpaniam iſſe: neminem Carthaginienſem in iis terris reliquiſſe. Ob has res geſtas magis tentata eſt triumphi ſpes, quàm petita pertinaciter: quia neminem ad eam diem triumphâſſe, qui ſine magiſtratu res geſſiſſet, conſtabat. Senatu miſſo, urbem eſt ingreſſus; argentique præ ſe in ærarium tulit quatuordecim millia pondo CCCXLII, & ſignati argenti magnum numerum. Comitia inde creandis conſulibus habuit L. Veturius Philo: centuriæque omnes ingenti favore P. Scipionem conſulem dixerunt. collega additur ei P. Licinius Craſſus pontifex maximus. Ceterùm comitia majore, quàm ulla per id bellum, celebrata frequentia, proditum memoriæ eſt. Convenerant undique non ſuffragandi modò, ſed etiam ſpectandi cauſſa P. Scipionis. concurrebantque & domum frequentes, & in Capitolium ad immolantem eum, quum centum bobus votis in Hiſpania Jovi ſacrificaret: ſpondebantque animis, ſicut C. Lutatius ſuperius bellum Punicum finîſſet, ita id quod inſtaret P. Cornelium finiturum; atque ut Hiſpania omni Pœnos expuliſſet, ſic Italia pulſurum eſſe: Africamque ei, perinde ac debellatum in Italia foret, provinciam deſtinabant. Prætoria inde comitia habita. creati duo, qui tum ædiles plebis erant, Sp. Lucretius & Cn. Octavius, & ex privatis Cn. Servilius Cæpio & L. Æmilius Papus. Quartodecimo anno Punici belli P. Cornelius Scipio

Ante Chr. 205. U. C. 547.

pio & Licinius Crassus ut consulatum inierunt, nominatæ consulibus provinciæ sunt: Sicilia Scipioni extra sortem, concedente collega, quia cura sacrorum pontificem maximum in Italia retinebat; Bruttii Crasso. Tum prætoriæ provinciæ in sortem conjectæ. urbana Cn. Servilio obtigit: Ariminum (ita Galliam appellabant) Sp. Lucretio: Sicilia L. Æmilio: Cn. Octavio Sardinia. Senatus in Capitolio habitus. ita, referente P. Scipione, senatusconsultum factum est; ut quos ludos inter seditionem militarem in Hispania vovisset, ex ea pecunia, quam ipse in ærarium detulisset, faceret.

XXXIX. Tum Saguntinorum legatos in senatum introduxit. Ex eis maximus natu: *Etsi nihil ultra malorum est, Patres conscripti, quàm quod passi sumus, ut ad ultimum fidem vobis præstaremus; tamen ea vestra merita imperatorumque vestrorum erga nos fuerunt, ut nos cladium nostrarum non pœniteat. Bellum propter nos suscepistis: susceptum quartum decimum annum tam pertinaciter geritis, ut sæpe ad ultimum discrimen & ipsi veneritis, & populum Carthaginiensem adduxeritis. Quum in Italia tam atrox bellum & Annibalem hostem haberetis, consules cum exercitu in Hispaniam, velut ad colligendas reliquias naufragii nostri, misistis. P. & Cn. Cornelii, ex quo in provinciam venerunt, nullo tempore destiterunt, quæ nobis secunda, quæque adversa hostibus nostris essent, facere. Jam omnium primùm oppidum nobis restituerunt: per omnem Hispaniam cives nostros venundatos, dimissis qui conquirerent, ex servitute in libertatem restituerunt. Quum jam prope esset, ut optabilem ex miserrima fortunam habere-*

haberemus, P. & Cn. Cornelii imperatores vestri luctuosiùs nobis prope quàm vobis perierunt. tum verò ad hoc retracti ex distantibus locis in sedem antiquam videbamur, ut iterum periremus, & alterum excidium patriæ videremus: nec ad perniciem nostram Carthaginiensi utique aut duce aut exercitu opus esse; ab Turdulis nos veterrimis hostibus, qui prioris quoque excidii caussa nobis fuerant, exstingui posse:) quum ex insperato repente misistis nobis P. hunc Scipionem; quem, fortunatissimi omnium Saguntinorum videmur, quia consulem declaratum videmus, ac vidisse nos civibus nostris renunciaturi sumus, spem omnem salutemque nostram. qui quum plurimas hostium vestrorum cepisset in Hispania urbes, ubique ex captivorum numero excretos Saguntinos in patriam remisit: postremò Turdetaniam, adeo infestam nobis, ut illa gente incolumi stare Saguntum non posset, ita bello afflixit; ut non modò nobis, (absit verbo invidia) ne posteris quidem timenda nostris esset. Deletam urbem cernimus eorum, quorum in gratiam Saguntum deleverat Annibal. vectigal ex agro eorum capimus, quod nobis non fructu jucundius est, quàm ultione. Ob hæc, quibus majora neque sperare neque optare ab Diis immortalibus poteramus, gratias actum nos decem legatos Saguntinus senatus populusque ad vos misit: simul gratulatum, quòd ita res hos annos in Hispania atque Italia gessistis, ut Hispaniam non Ibero amne tenus, sed quà terrarum ultimas finit Oceanus, domitam armis habeatis; Italiæ, nisi quatenus vallum castrorum cingit, nihil reliqueritis Pœno. Jovi Optimo Maximo, præsidi Capitolinæ arcis, non

grates

grates tantum ob hæc agere jussi sumus; sed donum hoc etiam, si vos permitteretis, coronam auream in Capitolium victoriæ ergo ferre. Id uti permittatis, quæsumus: utique, si vobis ita videtur, quæ nobis imperatores vestri commoda tribuerunt, ea rata atque perpetua auctoritate vestra faciatis. Senatus legatis Saguntinis respondit, *Et dirutum & restitutum Saguntum fidei socialis utrimque servatæ documentum omnibus gentibus fore. Suos imperatores rectè & ordine & ex voluntate senatus fecisse, quòd Saguntum restituerint, civesque Saguntinos servitiò exemerint: quæque alia eis benignè fecerint, ea senatum ita voluisse fieri. donum permittere ut in Capitolio ponerent.* Locus inde lautiaque legatis præberi jussa, & muneris ergo in singulos dari ne minus dena millia æris. Legationes deinde ceteræ in senatum introductæ, auditæque. Et petentibus Saguntinis, ut, quatenus tutò possent, Italiam spectatum irent: duces dati, literæque per oppida missæ, ut Hispanos comiter acciperent. Tum de republica, de exercitibus scribendis, de provinciis relatum.

XL. Quum Africam novam provinciam extra sortem P. Scipioni destinari, homines fama ferrent; & ipse, nulla jam modica gloria contentus, non ad gerendum modò bellum, sed ad finiendum diceret se consulem declaratum esse; *neque aliter id fieri posse, quàm si ipse in Africam exercitum transportâsset; & acturum se id per populum apertè ferret, si senatus adversaretur:* id consilium haudquaquam primoribus Patrum quum placeret, ceterique per metum aut ambitionem mussarent; Q. Fabius

Max-

Maximus rogatus sententiam, *Scio*, inquit, *multis vestrûm videri, Patres conscripti, rem actam hodierno die agi, & frustra habiturum orationem, qui, tanquam de integra re, de Africa provincia sententiam dixerit. Ego autem primùm illud ignoro, quemadmodum jam certa provincia Africa consulis, viri fortis ac strenui, sit, quam nec senatus censuit in hunc annum provinciam esse, nec populus jussit. deinde, si est, consulem peccare arbitror, qui, de re transacta simulando se referre, senatum ludibrio habet: non senatorem modò, qui, de quo consulitur, suo loco dicit sententiam. Atque ego certum habeo, dissentienti mihi ab ista festinatione in Africam trajiciendi, duarum rerum subeundam opinionem esse. unius, insita ingenio meo cunctationis, quam metum pigritiamque homines adolescentes sanè appellent: dum ne pœniteat, adhuc aliorum speciosiora primo adspectu consilia semper visa, mea usu meliora. alterius, obtrectationis atque invidiæ adversus crescentem indies gloriam fortissimi consulis. A qua suspicione si me neque vita acta & mores mei, neque dictatura cum quinque consulatibus, tantumque gloriæ belli domique partæ vindicat, ut propius fastidium ejus sim, quàm desiderium; ætas saltem liberet. quæ enim mihi æmulatio cum eo esse potest, qui ne filio quidem meo æqualis sit? Me dictatorem, quum vigerem adhuc viribus & in cursu maximarum rerum essem, recusantem nemo aut in senatu aut ad populum audivit, quo minus insectanti me magistro equitum, quod fando nunquam antè auditum erat, imperium mecum æquaretur. Rebus, quàm verbis assequi malui; ut, qui aliorum judicio mihi comparatus erat,*

sua

sua mox confessione me sibi præferret. nedum ego, perfunctus honoribus, certamina mihi atque æmulationes cum adolescente florentissimo proponam: videlicet, ut mihi jam vivendo, non solùm rebus gerendis, fesso, si huic negata fuerit, Africa provincia decernatur. cum ea gloria, quæ parta est, vivendum atque moriendum est. Vincere ego prohibui Annibalem, ut à vobis, quorum vigent nunc vires, etiam vinci posset.

XLI. *Illud te mihi ignoscere, P. Corneli, æquum erit: si, quum in me ipso nunquam pluris famam hominum quàm rempublicam fecerim, ne tuam quidem gloriam bono publico præponam. quanquam si aut bellum nullum in Italia, aut is hostis esset, ex quo victo nihil gloriæ quæreretur; qui te in Italia retineret, etsi id bono publico faceret, simul cum bello materiam gloriæ tuæ isse ereptum videri posset. Quum verò Annibal hostis incolumi exercitu quartumdecimum annum Italiam obsideat, pœnitebit te, P. Corneli, gloriæ tuæ, si hostem eum, qui tot funerum, tot cladium nobis caussa fuit, tu consul Italia expuleris; & sicut penes C. Lutatium prioris Punici perpetrati belli titulus fuit, ita penes te hujus fuerit? nisi aut Amilcar Annibali dux est præferendus, aut illud bellum huic, aut victoria illa major clariorque quàm hæc (modò contingat ut te consule vincamus) futura est. Ab Drepanis atque Eryce detraxisse Amilcarem, quàm Italia expulisse Pœnos atque Annibalem, malis? Ne tu quidem, etsi magis partam quàm speratam gloriam amplecteris, Hispania potius quàm Italia bello liberata gloriatus fueris. Nondum is est Annibal, quem non magis timuisse videatur,*

tur,

tur, quàm contempsisse, qui aliud bellum maluerit. Quin igitur ad hoc accingeris, nec per istos circuitus, ut quum in Africam trajeceris secuturum te illuc Annibalem speres, potius quàm recto hinc itinere, ubi Annibal est, eò bellum intendis? Egregiam istam palmam belli Punici patrati petis? Hoc & natura prius est, tua quum defenderis, aliena ire oppugnatum. Pax ante in Italia, quàm bellum in Africa, sit: & nobis prius decedat timor, quàm ultro aliis inferatur. Si utrumque tuo ductu auspicioque fieri potest; Annibale hic victo, illic Carthaginem expugna. si alterutra victoria novis consulibus relinquenda est; prior cum major clariorque, tum caussa etiam insequentis fuerit. Nam nunc quidem, praeterquam quòd & in Italia & in Africa duos diversos exercitus alere aerarium non potest, praeterquam quòd, unde classes tueamur, unde commeatibus praebendis sufficiamus, nihil reliqui est, periculi tandem quantum adeatur, quem fallit? P. Licinius in Italia, P. Scipio bellum in Africa geret. Quid, si (quod omnes Dii omen avertant, & dicere etiam reformidat animus; sed quae acciderunt, accidere possunt) & victor Annibal ire ad urbem pergat; tum demum te consulem ex Africa, sicut Q. Fulvium à Capua, arcessemus? Quid, quod in Africa quoque Mars communis belli erit? Domus tibi tua, pater patruusque, intra triginta dies cum exercitibus caesi, documento sint; ubi, per aliquot annos maximis rebus terra marique gerendis, amplissimum nomen apud exteras gentes populi Romani vestraeque familiae fecerant. Dies me deficiat, si reges imperatoresque, temere in hostium terras transgressos cum maxi-

maximis cladibus suis exercituumque suorum, numerare velim. Athenienses, prudentissima civitas, bello domi relicto, auctore æquè impigro ac nobili juvene, magna classe in Siciliam transmissa, una pugna navali florentem rempublicam suam in perpetuum afflixerunt.

XLII. *Externa & nimis antiqua repeto. Africa eadem ista & M. Atilius, insigne utriusque fortunæ exemplum, nobis documento sint. Næ tibi,* P. *Corneli, quum ex alto Africam conspexeris, ludus & jocus fuisse Hispaniæ tuæ videbuntur. Quid enim simile? pacato mari præter oram Italiæ Galliæque vectus, Emporias in urbem sociorum classem appulisti: expositos milites, per tutissima omnia, ad socios & amicos populi Romani, Tarraconem duxisti: ab Tarracone deinde iter per præsidia Romana: circa Iberum exercitus patris patruique tui, post amissos imperatores ferociores & calamitate ipsa: dux tumultuarius quidem ille L. Marcius, & militari suffragio ad tempus lectus, ceterùm, si nobilitas ac justi honores adornarent, claris imperatoribus qualibet arte belli par: oppugnata per summum otium Carthago, nullo trium Punicorum exercituum socios defendente. Cetera, neque ea elevo, nullo tamen modo Africo bello comparanda; ubi non portus ullus classi nostræ apertus, non ager pacatus, non civitas socia, non rex amicus, non consistendi usquam locus, non procedendi. Quacumque circumspexeris, hostilia omnia atque infesta. An Syphaci Numidisque credis? satis sit semel creditum. Non semper temeritas est felix: & fraus fidem in parvis sibi præstruit, ut, quum operæ pretium sit, cum mercede ma-*

gna

gna fallat. Non hostes patrem patruumque tuum armis prius, quàm Celtiberi socii fraude circumvenerunt: nec tibi ipsi à Magone & Asdrubale hostium ducibus, quantum ab Indibili & Mandonio in fidem acceptis, periculi fuit. Numidis tu credere potes, defectionem militum tuorum expertus? Et Syphax & Masinissa se, quàm Carthaginienses, malunt potentissimos in Africa esse: Carthaginienses, quàm quemquam alium. Nunc illos æmulatio inter sese, & omnes caussæ certaminum acuunt; quia procul externus metus est. Ostende illis Romana arma, & exercitum alienigenam; jam velut ad commune restinguendum incendium concurrent. Aliter iidem illi Carthaginienses Hispaniam defenderunt: aliter mœnia patriæ, templa Deûm, aras & focos defendent; quum euntes in prœlium pavida prosequetur conjunx, & parvi liberi occursabunt. Quid porro, si satis confisi Carthaginienses consensu Africæ, fide sociorum regum, mœnibus suis, quum tuo exercitusque tui præsidio nudatam Italiam viderint, ipsi ultro novum exercitum in Italiam aut ex Africa miserint; aut Magonem, quem à Balearibus classe transmissa jam præter oram Ligurum Alpinorum vectari constat, Annibali se conjungere jusserint? Nempe in eodem terrore erimus, in quo nuper fuimus, quum Asdrubal in Italiam transcendit: quem tu, qui non solum Carthaginem, sed omnem Africam exercitu tuo es clausurus, è manibus tuis in Italiam emisisti. Victum à te dices: eo quidem minus vellem & id, tua, non reipublicæ solum, caussa, iter datum victo in Italiam esse. Patere nos omnia, quæ prospera tibi ac reipublicæ in imperio evenere, tuo

con-

consilio assignare; adversa casibus incertis belli & fortunæ delegare. Quo melior fortiorque es, eo magis talem præsidem sibi patria atque universa Italia retinet. Non potes ne ipse quidem dissimulare, ubi Annibal sit, ibi caput atque arcem hujus belli esse. quippe qui præ te feras, eam tibi caussam trajiciendi in Africam esse, ut Annibalem eò trahas. Sive igitur hic, sive illic, cum Annibale est tibi futura res. Utrùm ergo tandem firmior eris in Africa solus, an hic tuo collegæque exercitu conjuncto? ne Claudius quidem & Livius consules tam recenti exemplo, quantùm id intersit, documento sunt? Quid? Annibalem utrum tandem extremus angulus agri Bruttii frustra jam diu poscentem ab domo auxilia, an propinqua Carthago & tota socia Africa potentiorem armis virisque faciet? Quod istud consilium est, ibi malle decernere, ubi tuæ dimidio minores copiæ sint, hostium multo majores; quàm ubi duobus exercitibus adversus unum, tot prœliis & tam diuturna & gravi militia fessum, pugnandum sit? Quàm compar consilium tuum parentis tui consilio sit, reputa. Ille consul profectus in Hispaniam, ut Annibali ab Alpibus descendenti occurreret, in Italiam ex provincia rediit: tu, quum Annibal in Italia sit, relinquere Italiam paras; non quia reipublicæ id utile, sed quia tibi amplum & gloriosum censes esse: sicut quum provincia & exercitu relicto, sine lege, sine senatusconsulto, duabus navibus populi Romani imperator fortunam publicam & majestatem imperii, quæ tum in tuo capite periclitabantur, commisisti. Ego P. Cornelium, Patres conscripti, reipublicæ nobisque, non sibi ipsi privatim creatum consulem

sulem existimo : exercitusque ad custodiam urbis atque Italiæ scriptos esse, non quos regio more per superbiam consules, quo terrarum velint, trajiciant.

XLIII. Quum oratione ad tempus parata Fabius, tum auctoritate & inveterata prudentiæ fama magnam partem senatus & seniores maximè movisset, pluresque consilium senis quàm animum adolescentis ferocem laudarent; Scipio ita locutus fertur: *Et ipse Q. Fabius principio orationis, P. C. commemoravit, in sententia sua posse obtrectationem suspectam esse. Cujus ego rei non tam ipse ausim tantum virum insimulare, quàm ea suspicio, vitio orationis an rei, haud sanè purgata est. Sic enim honores suos & famam rerum gestarum extulit verbis ad exstinguendum invidiæ crimen, tanquam mihi ab infimo quoque periculum sit, ne mecum æmuletur: & non ab eo, qui, quia super ceteros excellat, quo me quoque niti non dissimulo, me sibi æquari nolit. sic senem se perfunctum honoribus, & me infra ætatem filii etiam sui posuit; tanquam non longiùs, quàm quantum vitæ humanæ spatium est, cupiditas gloriæ extendatur, maximaque pars ejus in memoriam ac posteritatem promineat. Maximo cuique id accidere animo certum habeo, ut se non cum præsentibus modò, sed cum omnis ævi claris viris comparent. Equidem haud dissimulo, me tuas, Q. Fabi, laudes non assequi solùm velle; sed, (bona venia tua dixerim !) si possim, etiam exsuperare. Illud nec tibi in me, neu mihi in minores natu animi sit, ut nolimus quemquam nostri similem evadere civem. id enim non eorum modò, quibus inviderimus; sed reipublicæ, & pene omnis*

generis

generis humani detrimentum sit. Commemoravit quantum essem periculi aditurus, si in Africam trajicerem: ut meam quoque, non solùm reipublicæ & exercitus vicem videretur sollicitus. Unde hæc repente de me cura exorta? quum pater patruusque meus interfecti, quum duo exercitus eorum propè occidione occisi essent, quum amissæ Hispaniæ, quum quatuor exercitus Pœnorum, quatuor duces omnia metu armisque tenerent, quum quæsitus ad id bellum imperator nemo se ostenderet præter me, nemo profiteri nomen ausus esset, quum mihi quatuor & viginti annos nato detulisset imperium populus Romanus; quid ita tum nemo ætatem meam, vim hostium, difficultatem belli, patris patruique recentem cladem commemorabat? Utrùm major aliqua nunc in Africa calamitas accepta est, quàm tunc in Hispania erat? An majores nunc sunt exercitus in Africa, duces plures melioresque, quàm tunc in Hispania fuerunt? An ætas mea tunc maturior bello gerendo fuit, quàm nunc est? An cum Carthaginiensi hoste in Hispania, quàm in Africa bellum geri aptius est? Facile est post fusos fugatosque quatuor exercitus Punicos, post tot urbes vi captas aut metu subactas in ditionem, post perdomita omnia usque ad Oceanum, tot regulos, tot sævas gentes, post receptam totam Hispaniam, ita ut vestigium nullum belli reliquum sit, elevare meas res gestas: tam, Hercule, quàm, si victor ex Africa redierim, ea ipsa elevare, quæ nunc retinendi mei caussa, ut terribilia eadem videantur, verbis extolluntur. Negat aditum esse in Africam, negat ullos patere portus. M. Atilium captum in Africa commemorat;

t an

tanquam M. Atilius primo accessu ad Africam offenderit. neque recordatur, illi ipsi tam infelici imperatori patuisse tamen portus Africæ, & res egregias primo anno gessisse: & quantum ad Carthaginienses duces attinet, invictum ad ultimum permansisse. Nihil igitur me isto tu exemplo terrueris: si hoc bello, non priore, si nuper, non annis antè quadraginta, ista clades accepta foret; qui ego minùs in Africam Regulo capto, quàm Scipionibus occisis in Hispaniam trajicerem. Nec feliciùs Xanthippum Lacedæmonium Carthagini, quàm me patriæ meæ finerem natum esse: cresceretque mihi ex eo ipso fiducia, quòd possit in hominis unius virtute tantum momenti esse. At etiam Athenienses audiendi sunt, temere in Siciliam, omisso domi bello, transgressi. Cur ergo, quoniam Græcas fabulas enarrare vacat, non Agathoclem potiùs Syracusanum regem, quum diu Sicilia Punico bello ureretur, transgressum in hanc eandem Africam, avertisse eò bellum unde venerat, refers?

XLIV. *Sed quid ultro metum inferre hosti, & ab se remoto periculo alium in discrimen adducere, quale sit, veteribus externisque exemplis admonere opus est? Majus præsentiusve ullum exemplum esse, quàm Annibal, potest? multum interest, alienos populere fines, an tuos uri, exscindi videas. plus animi est inferenti periculum, quàm propulsanti. Ad hoc major ignotarum rerum est terror, bona malaque hostium ex propinquo ingressus fines aspicias. Non speraverat Annibal fore, ut tot in Italia populi ad se deficerent, quot defecerunt post Cannensem cladem; quanto minùs quicquam in Africa Carthagi-*

ginienſibus firmum ac ſtabile eſt, infidis ſociis, gravibus ac ſuperbis dominis? Ad hoc, nos etiam deſerti ab ſociis, viribus noſtris, milite Romano ſtetimus. Carthaginienſi nihil civilis roboris eſt: mercede paratos milites habent, Afros Numidaſque, leviſſima fidei mutandæ ingenia. Hìc modò nihil moræ ſit, unà & trajeciſſe me audietis, & ardere bello Africam, & molientem hinc Annibalem, & obſideri Carthaginem. lætiores & frequentiores ex Africa exſpectate nuncios, quàm ex Hiſpania accipiebatis. Has mihi ſpes ſubjicit fortuna populi Romani, Dii fœderis ab hoſte violati teſtes, Syphax & Maſiniſſa reges: quorum ego fidei ita innitar, ut bene tutus à perfidia ſim. Multa, quæ nunc ex intervallo non apparent, bellum aperiet. & id eſt viri & ducis, non deeſſe fortunæ præbenti ſe, & oblata caſu flectere ad conſilium. Habebo, Q. Fabi, parem, quem das, Annibalem; ſed illum potiùs ego traham, quàm ille me retineat. In ſua terra cogam pugnare eum; & Carthago potius præmium victoriæ erit, quàm ſemiruta Bruttiorum caſtella. Ne quid interim, dum trajicio, dum expono exercitum in Africa, dum caſtra ad Carthaginem promoveo, reſpublica hìc detrimenti capiat, quod tu, Q. Fabi, quum victor tota Italia volitaret Annibal, potuiſti præſtare: hoc, vide, ne contumelioſum ſit, concuſſo jam & pene fracto Annibale, negare, poſſe P. Licinium conſulem, virum fortiſſimum, præſtare; qui, ne à ſacris abſit pontifex maximus, ideo in ſortem tam longinquæ provinciæ non venit. Si, Hercule, nihilo maturius hoc, quo ego cenſeo, modo perficeretur bellum; tamen ad dignitatem populi Romani, famam-

que

que apud reges gentesque externas pertinebat, non ad defendendam modò Italiam, sed ad inferenda etiam Africæ arma, videri nobis animum esse: nec hoc credi vulgarique, quod Annibal ausus sit, neminem ducem Romanorum audere: & priore Punico bello, tum quum de Sicilia certaretur, toties Africam nostris exercitibus & classibus oppugnatam; nunc, quum de Italia certatur, Africam pacatam esse. Requiescat aliquando vexata tam diu Italia: uratur evasteturque invicem Africa. Castra Romana potiùs Carthaginis portis immineant, quàm nos iterum vallum hostium ex mœnibus nostris videamus. Africa sit reliqui belli sedes: illuc terror fugaque, populatio agrorum, defectio sociorum, ceteræ belli clades, quæ in nos per quatuordecim annos ingruerunt, vertantur. Quæ ad rempublicam pertinent, & bellum quod instat, & provincias de quibus agitur, dixisse satis est. Illa longa oratio nec ad vos pertinens sit, si, quemadmodum Q. Fabius meas res gestas in Hispania elevavit, sic & ego contra gloriam ejus eludere, & meam verbis extollere velim. Neutrum faciam, Patres conscripti. &, si ulla alia re, modestia certè & temperando linguæ adolescens senem vicero. Ita & vixi & res gessi, ut tacitus ea opinione, quam vestra sponte conceptam animis haberetis, facilè contentus essem.

XLV. Minùs æquis animis auditus est Scipio; quia vulgatum erat; si apud senatum non obtinuisset, ut provincia Africa sibi decerneretur, ad populum extemplo laturum. Itaque Q. Fulvius, qui consul quater & censor fuerat, postulavit à consule, ut palam in senatu diceret, *permitteretne Patribus, ut de provinciis decernerent? staturusque eo esset quod cen-*

censuissent, an ad populum laturus? Quum Scipio respondisset, se, quod è republica esset, facturum; tum Fulvius, *Non ego ignarus, quid responsurus facturusve esses, quæsivi: quippe quum præ te feras tentare magis, quam consulere senatum; &, ni provinciam tibi, quàm volueris, extemplo decernamus, paratam rogationem habeas. Itaque à vobis, tribuni plebis, postulo,* inquit, *ut sententiam mihi ideo non dicenti, quòd, etsi in meam sententiam discedatur, non sit ratum habiturus consul, auxilio sitis.* Inde altercatio orta, quum consul negaret æquum esse tribunos intercedere, quo minùs suo quisque loco senator rogatus sententiam diceret; tribuni ita decreverunt: *Si consul senatui de provinciis permittit, stari eo, quod senatus censuerit, placet; nec de ea re ferri ad populum patiemur: si non permittit, qui de ea re sententiam recusabit dicere, auxilio erimus.* Consul diem ad colloquendum cum collega petiit. Postero die permissum senatui est. Provinciæ ita decretæ. alteri consuli Sicilia, & triginta rostratæ naves, quas C. Servilius superiore anno habuisset: permissumque, ut in Africam, si id è republica esse censeret, trajiceret. alteri Bruttii, & bellum cum Annibale, cum eo exercitu, quem L. Veturius, aut Q. Cæcilius: hi & sortirentur inter se, compararentve uter in Bruttiis duabus legionibus, quas consul reliquisset, rem gereret; imperiumque in annum prorogaretur, cui ea provincia evenisset. & ceteris præter consules prætoresque, qui exercitibus provinciisque præfuturi erant, prorogata imperia. Q. Cæcilio sorte evenit, ut cum consule in Bruttiis adversus Annibalem bellum gereret. Ludi deinde Scipionis, ma-

gna

gna frequentia & favore ſpectantium, celebrati. Legati Delphos ad donum ex præda Aſdrubalis portandum miſſi, M. Pomponius Matho & Q. Catius, tulerunt coronam auream cc pondo, & ſimulacra ſpoliorum ex mille pondo argenti facta. Scipio quum, ut delectum haberet, neque impetrâſſet, neque magnopere tetendiſſet: ut voluntarios ducere ſibi milites liceret, tenuit; &, quia impenſæ negaverat reipublicæ futuram claſſem, ut quæ ab ſociis darentur ad novas fabricandas naves acciperet. Etruriæ primùm populi, pro ſuis quiſque facultatibus, conſulem adjuturos polliciti. Cærites frumentum ſociis navalibus commeatumque omnis generis; Populonienſes ferrum; Tarquinienſes lintea in vela; Volaterrani interamenta navium & frumentum; Arretini triginta millia ſcutorum, galeas totidem, pila, gæſa, haſtas longas, millium quinquaginta ſummam pari cujuſque generis numero expleturos, ſecures, rutra, falces, alveolos, molas quantum in quadraginta longas naves opus eſſet, tritici centum & viginti millia modiûm, & in viaticum decurionibus remigibuſque collaturos: Peruſini, Cluſini, Ruſellani abietem in fabricandas naves, & frumenti magnum numerum. abiete ex publicis ſilvis eſt uſus. Umbriæ populi, & præter hos Nurſini, & Reatini, & Amiternini, Sabinuſque omnis ager, milites polliciti. Marſi, Peligni, Marrucinique, multi voluntarii, nomina in claſſem dederunt. Camertes, quum æquo fœdere cum Romanis eſſent, cohortem armatam ſexcentorum hominum miſerunt. Triginta navium carinæ, viginti quinqueremes, decem quadriremes quum eſſent poſitæ; ipſe ita inſtitit operi, ut die

quadragesimo quinto, quàm ex silvis detracta materia erat, naves instructæ armatæque in aquam deductæ sint.

XLVI. Profectus in Siciliam est triginta navibus longis; voluntariorum septem ferme millibus in naves impositis. Et P. Licinius in Bruttios ad duos exercitus consulares venit. ex eis eum sibi sumpsit, quem L. Veturius consul habuerat. Metello, ut, quibus præfuisset legionibus, iis præesset (faciliùs cum assuetis imperio rem gesturum ratus) permisit. Et prætores diversi in provincias profecti. Et quia pecunia ad bellum deerat, agri Campani regionem, à fossa Græca ad mare versam, vendere quæstores jussi; indicio quoque permisso, qui ager civis Campani fuisset, ut is publicus populi Romani esset. indici præmium constitutum, quantæ pecuniæ ager indicatus esset, pars decima. Et Cn. Servilio prætori urbis negotium datum, ut Campani cives, ubi cuique ex senatusconsulto liceret habitare, ibi habitarent: animadverteretque in eos, qui alibi habitarent. Eadem æstate Mago Amilcaris filius ex minore Balearium insula, ubi hibernârat, juventute lecta in classem imposita, in Italiam, triginta ferme rostratis navibus & multis onerariis, duodecim millia peditum, duo ferme equitum trajecit: Genuamque, nullis præsidiis maritimam oram tutantibus, repentino adventu cepit. inde ad oram Ligurum Alpinorum, si quos ibi motus facere posset, classem appulit. Ingauni (Ligurum ea gens est) bellum ea tempestate gerebant cum Epanteriis montanis. Igitur Pœnus, Savone oppido Alpino præda deposita, & decem longis navibus in statione ad præsidium relictis,

lictis, ceteris Carthaginem missis ad tuendam maritimam oram, (quia fama erat, Scipionem trajecturum esse) ipse societate cum Ingaunis, quorum gratiam malebat, composita, montanos instituit oppugnare. Et crescebat exercitus indies; ad famam nominis ejus Gallis undique confluentibus. Ea literis cognita Sp. Lucretii, ne frustra Asdrubale cum exercitu deleto biennio antè forent lætati, si par aliud inde bellum duce tantùm mutato oriretur, curam ingentem accenderunt Patribus. Itaque & M. Livium proconsulem ex Etruria volonum exercitum admovere Ariminum jusserunt: & Cn. Servilio prætori negotium datum, ut, si è republica censeret esse, urbanas legiones, cui imperio videretur dato, ex urbe duci juberet. M. Valerius Lævinus Arretium eas legiones duxit. Eisdem diebus naves onerarias Pœnorum ad octoginta circa Sardiniam ab Cn. Octavio, qui provinciæ præerat, captas, Cœlius frumento misso ad Annibalem commeatuque onustas, Valerius prædam Etruscam Ligurumque montanorum captivos Carthaginem perportantes, tradit. In Bruttiis nihil ferme anno eo memorabile gestum est. Pestilentia incesserat pari clade in Romanos Pœnosque, nisi quòd Punicum exercitum super morbum etiam fames affecit. Propter Junonis Laciniæ templum æstatem Annibal egit: ibique aram condidit, dedicavitque, cum ingenti rerum ab se gestarum titulo, Punicis Græcisque literis insculpto.

LIBER XXIX.

EPITOME.

II. BELLUM *in Hispania finitum, victore Romano, quòd Indibilis excitaverat. ipse in acie occisus.* III. *Mandonius exposcentibus Romanis à suis deditus est.* III, IV. *Ex Sicilia C. Lælius in Africam à Scipione missus, ingentem prædam reportavit : & mandata Masinissæ Scipioni exponit, conquerentis quòd nondum exercitum in Africam trajecisset. Magoni, qui in Gallia & in Liguribus erat, ex Africa & militum ampla manus missa, & pecuniæ quibus auxilia conduceret: præceptumque, ut se Annibali jungeret.* VI. *Scipio à Syracusis in Bruttios trajecit: & Locros, pulso Punico præsidio, fugatoque Annibale, recepit.* XII. *Pax cum Philippo facta est.* X, XI. *Idæa mater deportata est Romam à Pessinunte oppido Phrygiæ, carmine in libris Sibyllinis invento,* pelli Italia alienigenam hostem posse, si mater Idæa deportata Romam esset. *tradita autem est Romanis per Attalum regem Asiæ.* XIV. *Lapis erat, quem matrem Deûm incolæ dicebant. Excepit P. Scipio Nasica, Cn. filius, ejus qui in Hispania perierat, vir optimus à senatu judicatus, adolescens nondum quæstorius: quoniam ita responsum habebat,* ut numen id ab optimo viro reciperetur, consecrareturque. XVI, XVII, &c. *Lo-*

Locrenses legatos Romam miserunt, qui de impotentia Q. Pleminii legati quererentur, quòd pecuniam Proserpinæ abstulerat, & liberos eorum ac conjuges stupraverat. XXII. *Pleminius, in catenis Romam perductus, in carcere mortuus est.* XXI, XXII. *Quum falsus rumor de P. Scipione proconsule, qui in Sicilia erat, in urbem perlatus esset, tanquam is luxuriaretur: missis ob hoc legatis à senatu qui explorarent an ea vera essent, purgatus infamia Scipio in Africam trajecit senatus permissu.* XXIII. *Syphax, accepta in matrimonium filia Asdrubalis Gisgonis, amicitia, quam cum Scipione ipse junxerat, renunciavit.* XXVIII, &c. *Masinissa, rex Massyliorum, dum pro Carthaginiensibus in Hispania militat, amisso patre Gala, de regno exciderat. quo per bellum sæpe repetito, aliquot prœliis à Syphace rege Numidarum victus, in totum privatus est: & cum ducentis equitibus exsul Scipioni se junxit, & cum eo primo statim bello Hannonem Amilcaris filium cum ampla manu interemit.* XXXV. *Scipio, adventu Asdrubalis & Syphacis, qui prope cum centum millibus armatorum venerant, ab obsidione Uticæ depulsus, hiberna communivit.* XXXVI. *Sempronius consul in agro Crotoniensi prospere adversus Annibalem pugnavit.* XXXVII. *Lustrum à censoribus conditum est. censa sunt civium capita ducenta quindecim millia. Inter censores, Marcum Livium & Claudium Neronem, notabilis discordia fuit. nam & Claudius Livio collegæ equum ademit, quòd à populo damnatus actusque in exsilium fuerat: & Livius Claudio, quòd falsum in se testimonium dixisset, & quòd minimè bona fide secum in gratiam redîsset. Idem omnes tribus, extra unam,*

ærarias reliquit: quòd & innocentem se damnâssent, & postea consulem censoremque fecissent.

I. SCIPIO, posteaquam in Siciliam venit, voluntarios milites ordinavit, centuriavitque: ex iis trecentos juvenes, florentes ætate & virium robore, inermes circa se habebat; ignorantes quem ad usum neque centuriati, neque armati servarentur. Tum ex totius Siciliæ juniorum numero principes genere & fortuna trecentos equites, qui secum in Africam trajicerent, legit; diemque iis, qua equis armisque instructi atque ornati adessent, edixit. Gravis ea militia procul domo terra marique multos labores, magna pericula allatura videbatur; neque ipsos modò, sed parentes cognatosque eorum ea cura angebat. Ubi dies, quæ dicta erat, advenit, arma equosque ostenderunt. tum Scipio renunciari sibi dixit, quosdam equites Siculorum tanquam gravem & duram horrere eam militiam. Si qui ita animati essent, malle eos sibi jam tum fateri, quàm postmodo querentes, segnes atque inutiles milites reipublicæ esse. expromerent quid sentirent. cum bona venia se auditurum. Ubi ex his unus ausus est dicere, se prorsus, si sibi utrum velit, liberum esset, nolle militare: tum Scipio ei, *Quoniam igitur, adolescens, quid sentires, non dissimulâsti, vicarium tibi expediam, cui tu arma equumque & cetera instrumenta militiæ tradas, & tecum hinc extemplo domum ducas, exerceas, docendum cures equo armisque.* Læto conditionem accipienti,

Ante Chr. 205.
V. C. 547.

ti, unum ex trecentis, quos inermes habebat, tradit. Ubi hoc modo exauctoratum equitem cum gratia imperatoris ceteri viderunt; se quisque excusare, & vicarium accipere. Ita trecentis Siculis Romani equites substituti sine publica impensa. Docendorum atque exercendorum curam Siculi habuerunt: quia edictum imperatoris erat, ipsum militaturum, qui ita non fecisset. Egregiam hanc alam equitum evasisse ferunt, multisque prœliis rempublicam adjuvisse. Legiones inde quum inspiceret, plurimorum stipendiorum ex iis milites delegit, maximè qui sub duce Marcello militaverant. quos cum optima disciplina institutos credebat, tum etiam ab longa Syracusarum obsidione peritissimos esse urbium oppugnandarum. nihil enim parvum, sed Carthaginis jam excidia agitabat animo. Inde exercitum per oppida dispertit: frumentum Siculorum civitatibus imperat: ex Italia advecto parcit: veteres naves reficit, & cum iis C. Lælium in Africam prædatum mittit; novas Panormi subducit, quia ex viridi materia raptim factæ erant, ut in sicco hibernarent. Præparatis omnibus ad bellum, Syracusas, nondum ex magnis belli motibus satis tranquillas, venit. Græci res à quibusdam Italici generis eadem vi, qua per bellum ceperant, retinentibus, concessas sibi ab senatu repetebant. Omnium primum ratus, tueri publicam fidem, partim edicto, partim judiciis etiam in pertinaces ad obtinendam injuriam redditis, suas res Syracusanis restituit. Non ipsis tantùm ea res, sed omnibus Siciliæ populis grata fuit, eoque enixiùs bellum adjuverunt. Eadem æstate in Hispania coortum ingens bellum, conciente Ilergete

Indi-

Indibili, nulla alia de cauſſa, quàm per admiratio-
nem Scipionis contemptu imperatorum aliorum
orto. *Eum ſupereſſe unum ducem Romanis, ceteris
ab Annibale interfectis*, rebatur. *eò nec in Hiſpania
cæſis Scipionibus alium, quem mitterent, habuiſſe:
& poſteaquam in Italia gravius bellum urgeret, ad-
verſus Annibalem eum arceſſitum. præterquam quòd
nomina tantùm ducum in Hiſpania Romani haberent,
exercitum quoque inde veterem deductum. Trepida
omnia, ut inconditam turbam tironum, eſſe. nun-
quam talem occaſionem liberandæ Hiſpaniæ fore. Ser-
vitum ad eam diem aut Carthaginienſibus aut Ro-
manis: nec invicem his aut illis, ſed interdum u-
triſque ſimul. Pulſos ab Romanis Carthaginienſes;
ab Hiſpanis, ſi conſentirent, pelli Romanos poſſe. ut
ab omni externo imperio ſoluta in perpetuum Hiſpa-
nia in patrios rediret mores rituſque.* Hæc aliaque
dicendo, non populares modò, ſed Auſetanos quo-
que, vicinam gentem, concitat, & alios finitimos
ſibi atque illis populos. itaque intra paucos dies
triginta millia peditum, quatuor ferme equitum
in Sedetanum agrum, quo edictum erat, conve-
nerunt.

II. Romani quoque imperatores, L. Lentulus
& L. Manlius Acidinus, ne gliſceret, prima negli-
gendo, bellum, junctis & ipſi exercitibus per a-
grum Auſetanum, hoſtico, tanquam pacato, cle-
menter ductis militibus, ad ſedem hoſtium perve-
nere. trium millium ſpatio procul à caſtris eorum
poſuerunt caſtra. Primò per legatos nequicquam
tentatum, ut diſcederetur ab armis. dein quum in
pabulatores Romanos impetus repente ab equitibus
Hiſpanis factus eſſet, ſummiſſo ab ſtatione Roma-
na

na equitatu, prœlium equeſtre fuit; haud ſanè memorando in partem ullam eventu. Sole oriente poſtero die armati inſtructique omnes mille ferme paſſus procul à caſtris Romanis aciem oſtendere. Medii Auſetani erant. cornua, dextrum Illergetes, lævum ignobiles tenebant Hiſpani populi. Inter cornua & mediam aciem intervalla patentia ſatis latè fecerant; qua equitatum, ubi tempus eſſet, emitterent. Et Romani, more ſuo exercitum quum inſtruxiſſent, id modò hoſtium imitati ſunt, ut inter legiones & ipſi patentes equiti relinquerent vias. Ceterùm Lentulus ei parti uſum equitis fore ratus, quæ prior in dehiſcentem intervallis hoſtium aciem equites emiſiſſet; Ser. Cornelio, tribuno militum, imperat, equites per patentes in hoſtium acie vias permittere equos jubeat. ipſe, cœpta parum proſpere pedeſtri pugna, tantum moratus, dum cedenti duodecimæ legioni, quæ in lævo cornu adverſus Illergetes locata erat, tertiam decimam legionem ex ſubſidiis in primam aciem firmamentum ducit. Poſteaquam æquata ibi pugna eſt, ad L. Manlium inter prima ſigna hortantem, ac ſubſidia quibus res poſtulabat locis inducentem, venit. indicat, tuta ab lævo cornu eſſe: jam miſſum ab ſe Cornelium Servium procella equeſtri hoſtes circumfuſurum. Vix hæc dicta dederat, quum Romani equites, in medios invecti hoſtes, ſimul pedeſtres acies turbârunt, ſimul equitibus Hiſpanorum viam immittendi equos clauſerunt. Itaque, omiſſa pugna equeſtri, ad pedeſtrem Hiſpani deſcenderunt. Romani imperatores, ut turbatos hoſtium ordines, & trepidationem pavoremque, & fluctuantia viderunt

ſigna,

ſigna, hortantur, orant milites, *ut perculſos invadant, neu reſtitui aciem patiantur.* non ſuſtinuiſſent tam infeſtum impetum barbari, ni regulus ipſe Indibilis, cum equitibus ad pedes degreſſus, ante prima ſigna peditum ſe objeciſſet. Ibi aliquamdiu atrox pugna ſtetit. tandem poſtquam ii, qui circa regem, ſeminecem reſtantem, deinde pilo terræ affixum, pugnabant, obruti telis occubuerunt; tum, fuga paſſim cœpta, plures cæſi, quia equos conſcendendi equitibus ſpatium non fuerat, & quia perculſis acriter inſtiterunt Romani. nec ante abſceſſum eſt, quàm caſtris quoque exuerunt hoſtem. Tredecim millia Hiſpanorum cæſa eo die, octingenti ferme capti. Romanorum ſociorumque paullo amplius ducenti, maximè in lævo cornu, ceciderunt. Pulſi caſtris Hiſpani aut qui ex prœlio effugerant, ſparſi primò per agros, deinde in ſuas quiſque civitates redierunt.

III. Tum à Mandonio evocati in concilium, conqueſtique ibi clades ſuas, increpitis auctoribus belli, legatos mittendos ad arma tradenda, deditionemque faciendam cenſuerunt. Quibus culpam in auctorem belli Indibilem, ceteroſque principes, quorum plerique in acie cecidiſſent, conferentibus, tradentibuſque arma & dedentibus ſeſe, reſponſum eſt: *In deditionem ita accipi eos, ſi Mandonium ceteroſque belli concitores tradidiſſent vivos. ſin minus, exercitus ſe in agrum Ilergetum Auſetanorumque, & deinceps aliorum populorum, ducturos.* Hæc dicta legatis, renunciataque in concilium. Ibi Mandonius, ceterique principes comprehenſi & traditi ad ſupplicium. Hiſpaniæ populis reddita pax: ſtipendium ejus anni duplex, & frumentum ſex menſium

mensium imperatum, sagaque & togæ exercitui: & obsides ab triginta ferme populis accepti. Ita Hispaniæ rebellantis tumultu haud magno motu intra paucos dies concito & compresso, in Africam omnis terror versus. C. Lælius, nocte ad Hipponem Regium quum accessisset, luce prima ad populandum agrum sub signis milites sociosque navales duxit. Omnibus, pacis modo incuriosè agentibus, magna clades illata; nunciique trepidi Carthaginem terrore ingenti complevere, classem Romanam, Scipionemque imperatorem (& fama fuerat jam in Siciliam transgressum) advenisse. Nec, quot naves vidissent, nec quanta manus agros popularetur, satis gnari, omnia in majus metu augente, accipiebant. itaque primò terror pavorque, deinde mœstitia animos incessit: *tantum fortunam mutâsse, ut qui modò ipsi exercitum ante mœnia Romana habuissent victores, stratisque tot hostium exercitibus, omnes Italiæ populos aut vi aut voluntate in deditionem accepissent; ii, verso Marte, Africæ populationes, & obsidionem Carthaginis visuri forent, nequaquam pari ad patienda ea robore, ac Romani fuissent. Illis Romanam plebem, illis Latium juventutem præbuisse; majorem semper frequentioremque pro tot cæsis exercitibus subolescentem. Ceterùm suam plebem, imbellem in urbe, imbellem in agris esse: mercede parari auxilia ex Afris, gente ad omnem auram spei mobili atque infida. Jam reges, Syphacem post colloquium cum Scipione alienatum, Masinissam aperta defectione infestissimum hostem. nihil usquam spei, nihil auxilii esse. Nec Magonem ex Gallia movere tumultus*

quic-

quicquam, nec conjungere sese Annibali: & Annibalem ipsum jam & fama senescere, & viribus.

IV. In hæc deflenda prolapsos ab recenti nuncio animos rursus terror instans revocavit ad consultandum, quonam modo obviam præsentibus periculis iretur. Delectus raptim in urbe agrisque haberi placet; mittere ad conducenda Afrorum auxilia; munire urbem; frumentum convehere; tela, arma parare; instruere naves, ac mittere ad Hipponem adversus Romanam classem. Jam hæc agentibus nuncius tandem venit, Lælium, non Scipionem, copiasque, quantæ ad incursiones agrorum satis sint, transvectas, summæ belli molem adhuc in Sicilia esse. Ita respiratum, mittique ad Syphacem legationes, aliosque regulos, firmandæ societatis caussa, cœptæ. Ad Philippum quoque missi, qui ducenta argenti talenta pollicerentur, ut in Siciliam aut Italiam trajiceret. Missi & ad duos imperatores in Italiam, ut omni terrore Scipionem retinerent. ad Magonem non legati modò, sed viginti quinque naves longæ, sex millia peditum, octingenti equites, septem elephanti, ad hoc magna pecunia ad conducenda auxilia, quibus fretus propius urbem Romanam exercitum admoveret, conjungeretque se Annibali. Hæc Carthagine parabant agitabantque; ad Lælium, prædas ingentes ex agro inermi ac nudo præsidiis agentem, Masinissa, fama Romanæ classis excitus, cum equitibus paucis venit. *Is segniter rem agi ab Scipione questus, quòd tum non jam exercitum in Africam trajecisset, perculsis Carthaginiensibus, Syphace impedito finitimis bellis, quem incer-*

incertum hærere; si spatium ad sua ut velit componenda detur, nihil sincera fide cum Romanis acturum. Hortaretur, ac stimularet Scipionem, ne cessaret; se, quanquam regno pulsus esset, cum haud contemnendis copiis affuturum peditum equitumque. nec ipsi Lælio morandum in Africa esse. classem credere profectam à Carthagine, cum qua absente Scipione non satis tutum esset contrahi certamen.

V. Ab hoc sermone dimisso Masinissa, Lælius postero die naves præda onustas ab Hippone solvit, revectusque in Siciliam, mandata Masinissæ Scipioni exposuit. Eisdem ferme diebus naves, quæ ab Carthagine ad Magonem missæ erant, inter Albingaunos, Ligures Genuamque accesserunt. In iis locis tum fortè Mago tenebat classem. qui, legatorum auditis verbis, jubentium exercitus quammaximos comparare, extemplo Gallorum & Ligurum (namque utriusque gentis ingens ibi multitudo erat) concilium habuit. *& missum se ad eos vindicandos in libertatem* ait; *& ut ipsi cernant, mitti sibi ab domo præsidia: sed quantis viribus, quanto exercitu id bellum geratur, in eorum potestate esse. Duos exercitus Romanos, unum in Gallia, alterum in Etruria esse. satis scire Sp. Lucretium se cum M. Livio juncturum. multa millia ipsis etiam armanda esse, ut duobus ducibus, duobus exercitibus Romanis resistatur.* Galli, *summam ad id suam voluntatem esse,* dicere. *sed quum una castra Romana intra fines, altera in finitima terra Etruria prope in conspectu habeant, si palam fiat auxiliis adjutum ab sese Pœnum, extemplo infestos utrimque exercitus in agrum suum incursuros. ea ab Gallis desideraret, quibus occultè adjuvari posset. Liguribus,*

ribus, quòd procul agro urbibusque eorum castra Romana sint, libera consilia esse: illos armare juventutem, & capessere pro parte bellum æquum esse. Ligures haud abnuere. tempus modò duorum mensium petere ad delectus habendos. Interim Mago milites, Gallis dimissis, clam per agros eorum mercede conducere. commeatus quoque omnis generis occultè ad eum à Gallicis populis mittebantur. M. Livius exercitum volonum ex Etruria in Galliam traducit: junctusque Lucretio, si se Mago ex Liguribus propius urbem moveat, obviam ire parat; si Pœnus sub angulo Alpium quietus se contineat, & ipse in eadem regione circa Ariminum Italiæ præsidio futurus.

VI. Post reditum ex Africa C. Lælii, & Scipione stimulato Masinissæ adhortationibus, & militibus prædam ex hostium terra cernentibus tota classe efferri, accensis ad trajiciendum quàm primùm, intervenit majori minor cogitatio Locros urbem recipiendi, quæ sub defectionem Italiæ desciverat & ipsa ad Pœnos. Spes autem affectandæ ejus rei ex minima re affulsit: latrociniis magis quàm justo bello in Bruttiis gerebantur res; principio ab Numidis facto, & Bruttiis, non societate magis Punica quàm suopte ingenio, congruentibus in eum morem. Postremò Romani quoque jam contagione quadam rapto gaudentes, quantum per duces licebat, excursiones in hostium agros facere. Ab iis egressi quidam urbem Locrenses circumventi, Rhegiumque abstracti fuerant. in eo captivorum numero fabri quidam fuere, assueti fortè apud Pœnos mercede opus in arce Locrorum facere. Ii cogniti ab Locrensium principibus,

pibus, qui pulsi ab adversa factione, quæ Annibali Locros tradiderat, Rhegium se contulerant, quum cetera percunctantibus, (ut mos est qui diu absunt) quæ domi agerentur, exposuissent; spem fecerunt, si redempti ac remissi forent, arcem se iis tradituros. ibi se habitare, fidemque sibi rerum omnium inter Carthaginienses esse. Itaque, ut qui simul desiderio patriæ angerentur, simul cupiditate inimicos ulciscendi arderent, redemptis extemplo iis remissisque, quum ordinem agendæ rei composuissent, signaque quæ procul edita observarent; ipsi ad Scipionem Syracusas profecti, apud quem pars exsulum erat, referentes ibi promissa captivorum, quum spem ab effectu haud abhorrentem consuli fecissent; tribuni militum cum iis M. Sergius & P. Matienus missi, jussique ab Rhegio tria millia militum Locros ducere. & Q. Pleminio proprætori scriptum, ut rei agendæ adesset. Profecti ab Rhegio, scalas ad editam altitudinem arcis fabricatas portantes, media ferme nocte ex eo loco, unde convenerat, signum dedere proditoribus arcis. qui parati intentique, & ipsi scalas ad idipsum factas quum demisissent, pluribusque simul locis scandentes accepissent, priusquam clamor oriretur, in vigiles Pœnorum, ut in nullo tali metu sopitos, impetus est factus. quorum gemitus primò morientium exauditus; deinde subita consternatio ex somno, & tumultus. quum caussa ignoraretur, postremò certior res, aliis excitantibus alios, jamque ad arma pro se quisque vocabat. hostes in arce esse: & cædi vigiles. oppressique forent Romani, nequaquam numero pares, ni clamor ab iis, qui extra arcem erant, sublatus, incertum unde accidisset

diſſet (omnia vana augente nocturno tumultu) feciſſet. Itaque velut plena jam hoſtium arce territi Pœni, omiſſo certamine, in alteram arcem (duæ ſunt haud multum inter ſe diſtantes) confugiunt. Oppidani urbem habebant, victoribus præmium in medio poſitam. Ex arcibus duabus prœliis quotidie levibus certabatur. Q. Pleminius Romano, Amilcar Punico præſidio præerat: & arceſſentes ex propinquis locis ſubſidia, copias augebant. Ipſe poſtremò veniebat Annibal. nec ſuſtinuiſſent Romani, niſi Locrenſium multitudo, exacerbata ſuperbia atque avaritia Pœnorum, ad Romanos inclinâſſet.

VII. Scipioni ut nunciatum eſt, in majore diſcrimine Locris rem verti, ipſumque Annibalem adventare; ne præſidium etiam periclitaretur haud facili inde receptu, & ipſe à Meſſana, L. Scipione fratre in præſidio ibi relicto, quum primùm æſtu fretum inclinatum eſt, naves mari ſecundo miſit. Et Annibal à Butroto amni (haud procul is ab urbe Locris abeſt) nuncio præmiſſo, ut ſui luce prima ſumma vi prœlium cum Romanis ac Locrenſibus conſererent, dum ipſe, averſis omnibus in eum tumultum, ab tergo urbem incautam aggrederetur: ubi luce cœptam invenit pugnam, ipſe nec in arcem ſe includere, turba locum arctum impediturus, voluit; neque ſcalas, quibus ſcanderent muros, attulerat. ſarcinis in acervum conjectis, quum haud procul muris, ad terrorem hoſtium, aciem oſtendiſſet, cum equitibus Numidis circumequitabat urbem, dum ſcalæ, quæque alia ad oppugnandum opus erant, parantur, ad viſendum qua maximè parte aggrederetur. progreſſus ad

ad murum, ſcorpione icto, qui proximus eum forte ſteterat, territus inde tam periculoſo caſu, receptui canere quum juſſiſſet, caſtra procul ab ictu teli communiit. Claſſis Romana à Meſſana Locros aliquot horis die ſuperante acceſſit. expoſiti omnes è navibus. & ante occaſum ſolis urbem ingreſſi ſunt. Poſtero die cœpta ex arce à Pœnis pugna. & Annibal jam ſcalis, aliiſque omnibus ad oppugnationem paratis ſubibat muros, quum repente in eum, nihil minus quàm tale quicquam timentem, patefacta porta erumpunt Romani. ad ducentos improvidos quum invaſiſſent, occidunt. ceteros Annibal, ut conſulem adeſſe ſenſit, in caſtra recipit: nuncioque miſſo ad eos, qui in arce erant, ut ſibimet ipſis conſulerent, nocte motis caſtris abiit. Et qui in arce erant, igni injecto tectis quæ tenebant, ut is tumultus hoſtem moraretur, agmen ſuorum fugæ ſimili curſu ante noctem aſſecuti ſunt.

VIII. Scipio ut & arcem relictam ab hoſtibus, & vacua vidit caſtra, vocatos ad concionem Locrenſes graviter ob defectionem incuſavit: de auctoribus ſupplicium ſumpſit, bonaque eorum alterius factionis principibus, ob egregiam fidem adverſus Romanos, conceſſit. publicè nec dare nec eripere ſe quicquam Locrenſibus dixit: *Romam mitterent legatos. quam ſenatus æquum cenſuiſſet, eam fortunam habituros. Illud ſatis ſcire, etſi malè de populo Romano meriti eſſent, in meliore ſtatu ſub iratis Romanis futuros, quàm ſub amicis Carthaginienſibus fuerint.* Ipſe, Q. Pleminio legato, præſidioque quod arcem ceperat, ad tuendam urbem relicto, cum quibus venerat copiis Meſſanam trajecit.

jecit. Ita ſuperbè & crudeliter habiti Locrenſes à Carthaginienſibus poſt defectionem ab Romanis fuerant, ut modicas injurias non æquo modò animo pati, ſed prope lubenti poſſent. verùm enimvero tantùm Pleminius Amilcarem præſidii præfectum, tantum præſidiarii milites Romani Pœnos ſcelere atque avaritia ſuperaverunt, ut non armis, ſed vitiis videretur certari. nihil omnium, quæ inopi inviſas opes potentioris faciunt, prætermiſſum in oppidanos eſt ab duce aut à militibus. in corpora ipſorum, in liberos, in conjuges infandæ contumeliæ editæ. Nam avaritia ne ſacrorum quidem ſpoliatione abſtinuit: nec alia modò templa violata, ſed Proſerpinæ etiam intacti omni ætate theſauri; præterquam quòd à Pyrrho, qui cum magno piaculo ſacrilegii ſui manubias retulit, ſpoliati dicebantur. Ergo ſicut antè regiæ naves laceratæ naufragiis nihil in terram integri, præter ſacram pecuniam Deæ, quam aſportabant, extulerant: tum quoque alio genere cladis eadem illa pecunia omnibus contactis ea violatione templi furorem objecit: atque inter ſe ducem in ducem, militem in militem rabie hoſtili vertit.

IX. Summæ rei Pleminius præerat: militum pars ſub eo, quam ipſe ab Rhegio abduxerat, pars ſub tribunis erat. Rapto poculo argenteo ex oppidani domo Pleminii miles fugiens, ſequentibus quorum erat, obvius fortè Sergio & Matieno tribunis militum fuit. cui quum juſſu tribunorum ademptum poculum eſſet; jurgium inde & clamor, pugna poſtremò orta inter Pleminii milites tribunorumque, ut ſuis quiſque opportunus advenerat, multitudine ſimùl ac tumultu creſcente. Victi Pleminii

minii milites, quum ad Pleminium, cruorem ac vulnera ostentantes, non sine vociferatione atque indignatione concurrissent, probra in eum ipsum jactata in jurgiis referentes, accensus ira, domo sese proripuit: vocatosque tribunos nudari, ac virgas expediri jubet. Dum spoliandis iis (repugnabant enim, militemque implorabant) tempus teritur, repente milites, feroces recenti victoria, ex omnibus locis, velut adversus hostes ad arma conclamatum esset, concurrerunt. & quum violata jam virgis corpora tribunorum vidissent, tum verò in multo impotentiorem subitò rabiem accensi, sine respectu non majestatis modò, sed etiam humanitatis, in legatum impetum, lictoribus priùs indignum in modum mulctatis, faciunt. tum ipsum, ab suis interceptum & seclusum, hostiliter lacerant, & prope exsanguem, naso auribusque mutilatis, relinquunt. His Messanam nunciatis, Scipio, post paucos dies Locros hexeri advectus, quum caussam Pleminii & tribunorum audîsset, Pleminio noxa liberato, relictoque in ejusdem loci præsidio, tribunis sontibus judicatis, & in vincula conjectis, ut Romam ad senatum mitterentur, Messanam atque inde Syracusas redit. Pleminius impotens iræ, neglectam ab Scipione & nimis leviter latam suam injuriam ratus; nec quemquam æstimare alium eam litem posse, nisi qui atrocitatem ejus patiendo sensisset; tribunos attrahi ad se jussit, laceratosque omnibus, quæ pati corpus ullum potest, suppliciis interfecit: nec satiatus vivorum pœna, insepultos projecit. Simili crudelitate & in Locrensium principes est usus, quos ad conquerendas injurias ad P. Scipionem profectos audivit. & quæ antea per libidi-

libidinem atque avaritiam fœda exempla in ſocios edideraf, tunc ab ira multiplicia edere: infamiæ atque invidiæ non ſibi modò, ſed etiam imperatori eſſe.

X. Jam comitiorum appetebat tempus, quum P. Licinii conſulis literæ Romam allatæ, *ſe, exercitumque ſuum gravi morbo adfectari: nec ſiſti potuiſſe, ni eadem vis mali, aut gravior etiam in hoſtes ingruiſſet. Itaque quoniam ipſe venire ad comitia non poſſet, ſi ita Patribus videretur, ſe Q. Cæcilium Metellum dictatorem comitiorum cauſſa dicturum: exercitum Q. Cæcilii dimitti è republica eſſe. Nam neque uſum ejus ullum in præſentia eſſe, quum Annibal jam in hiberna ſuos receperit: & tanta inceſſerit in ea caſtra vis morbi, ut, niſi maturè dimittantur, nemo omnium ſuperfuturus videatur.* ea conſuli à Patribus facienda, ut è republica fideque ſua duceret, permiſſa. Civitatem eo tempore repens religio invaſerat, invento carmine in libris Sibyllinis, propter crebriùs eo anno de cœlo lapidatum inſpectis. *Quandoque hoſtis alienigena terræ Italiæ bellum intuliſſet, eum pelli Italia vincique poſſe, ſi mater Idæa à Peſſinunte Romam advecta foret.* Id carmen ab decemviris inventum eo magis Patres movit, quòd & legati, qui donum Delphos portaverant, referebant, & ſacrificantes ipſos Pythio Apollini litaviſſe, & reſponſum oraculo editum, majorem multo victoriam, quàm cujus ex ſpoliis dona portarent, adeſſe populo Romano. In ejuſdem ſpei ſummam conferebant P. Scipionis velut præſagientem animum de fine belli, quòd depopoſciſſet provinciam Africam. Itaque quo maturiùs fatis, ominibus, oraculiſque portendentis ſeſe victoriæ

ctoriæ compotes fierent, id cogitare, quæ ratio transſportandæ Romam Deæ eſſet.

XI. Nullas dum in Aſia civitates ſocias habebat populus Romanus. tamen memores, Æſculapium quoque ex Græcia quondam, hauddum ullo fœdere ſociata, valetudinis populi cauſſa arceſſitum; & jam cum Attalo rege propter commune adverſus Philippum bellum cœptam amicitiam eſſe; facturum eum quæ poſſit, populi Romani cauſſa: legatos ad eum decernunt, M. Valerium Lævinum, qui bis conſul fuerat ac res in Græcia geſſerat, M. Cæcilium Metellum prætorium, Ser. Sulpicium Galbam ædilitium, duos quæſtorios, C. Tremellium Flaccum & M. Valerium Faltonem. His quinque naves quinqueremes, ut ex dignitate populi Romani adirent eas terras, ad quas concilianda majeſtas nomini Romano eſſet, decernunt. Legati Aſiam petentes, protinus Delphos quum eſcendiſſent, oraculum adierunt, conſulentes, ad quod negotium domo miſſi eſſent, perficiendi ejus quam ſibi ſpem populoque Romano portenderet. Reſponſum eſſe ferunt, *per Attalum regem compotes ejus fore quod peterent. quum Romam Deam devexiſſent, tum curarent, ut eam, qui vir optimus Romæ eſſet, hoſpitio exciperet.* Pergamum ad regem venerunt. Is legatos comiter acceptos Peſſinuntem in Phrygiam deduxit: ſacrumque iis lapidem, quem matrem Deûm incolæ eſſe dicebant, tradidit, ac deportare Romam juſſit. Præmiſſus ab legatis M. Valerius Falto nunciavit, Deam apportari; quærendum virum optimum in civitate eſſe, qui eam rite hoſpitio exciperet. Q. Cæcilius Metellus dictator ab conſule in Bruttiis comitio-

rum caussa dictus, exercitusque ejus dimissus: magister equitum L. Veturius Philo. Comitia per dictatorem habita. Consules facti M. Cornelius Cethegus, P. Sempron. Tuditanus absens, quum provinciam Græciam haberet. Prætores inde creati, Ti. Claudius Nero, M. Marcius Ralla, L. Scribonius Libo, M. Pomponius Matho. Comitiis peractis, dictator sese magistratu abdicavit. Ludi Romani ter, plebeji septies instaurati. Curules erant ædiles Cn. & L. Cornelii Lentuli. Lucius Hispaniam provinciam habebat. absens creatus, absens eum honorem gessit. Ti. Claudius Asellus & M. Junius Pennus plebeji ædiles fuerunt. Ædem Virtutis eo anno ad portam Capenam M. Marcellus dedicavit, septimodecimo anno postquam à patre ejus primo consulatu vota in Gallia ad Clastidium fuerat. Et flamen Martialis eo anno est mortuus M. Æmilius Regillus.

Ante Chr. 204. U. C. 548.

XII. Neglectæ eo biennio res in Græcia erant. itaque Philippus Ætolos, desertos ab Romanis, cui uni fidebant auxilio, quibus voluit conditionibus ad petendam & paciscendam subegit pacem. quod nisi omni vi perficere maturâsset, bellantem eum cum Ætolis P. Sempronius proconsul, successor imperii missus Sulpicio, cum decem millibus peditum, & mille equitibus, & triginta quinque rostratis navibus (haud parvum momentum ad opem ferendam sociis) oppressisset. Vixdum pace facta nuncius regi venit, Romanos Dyrrhachium venisse: Parthinosque & propinquas alias gentes motas esse ad spem novandi res: Dimallumque oppugnari. Eò se verterant Romani ab Ætolorum,

quo

quò missi erant, auxilio: irati, quòd sine auctoritate sua adversus foedus cum rege pacem fecissent. Ea quum audisset Philippus, ne qui motus major in finitimis gentibus populisque oriretur, magnis itineribus Apolloniam contendit, quò Sempronius se receperat, misso Lætorio legato cum parte copiarum & quindecim navibus in Ætoliam, & ad visendas res, pacemque, si posset, turbandam. Philippus agros Apolloniatium vastavit; &, ad urbem admotis copiis, potestatem pugnæ Romano fecit. quem posteaquam quietum muros tantummodo tueri vidit; nec satis fidens viribus, ut urbem oppugnaret, & cum Romanis quoque, sicut cum Ætolis, cupiens pacem, si posset, sin minus, inducias facere; nihil ultra irritatis novo certamine odiis in regnum se recepit. Per idem tempus, tædio diutini belli, Epirotæ, tentata priùs Romanorum voluntate, legatos de pace communi ad Philippum misere; satis confidere conventuram eam affirmantes, si ad colloquium cum P. Sempronio imperatore Romano venisset. Facilè impetratum (neque enim ne ipsius quidem regis abhorrebat animus) ut in Epirum transiret. Phœnice urbs est Epiri. ibi priùs collocutus rex cum Eropo, & Darda, & Philippo, Epirotarum prætoribus, postea cum P. Sempronio congreditur. Affuit colloquio & Amynander Athamanum rex, & magistratus alii Epirotarum & Acarnanum. Primus Philippus prætor verba fecit, & petiit simul ab rege & ab imperatore Romano, ut finem belli facerent, darentque eam Epirotis veniam. P. Sempronius conditiones pacis dixit, ut Parthini, & Dimallum, & Bargulum, & Eugenium, Romano-

 rum

rum essent; Atintania, si missis Romam legatis ab senatu impetrâsset, Macedoni accederet. In eas conditiones quum pax conveniret, ab rege foederi adscripti, Prusia Bithyniæ rex, Achæi, Bœoti, Thessali, Acarnanes, Epirotæ: ab Romanis, Ilienses, Attalus rex, Pleuratus, Nabis Lacedæmoniorum tyrannus, Elei, Messenii, Athenienses. Hæc conscripta consignataque sunt, & in duos menses induciæ factæ, donec Romam mitterentur legati, ut populus in has conditiones pacem juberet. jusseruntque omnes tribus, quia, verso in Africam bello, omnibus aliis in præsentia levari bellis volebant. P. Sempronius, pace facta, ad consulatum Romam decessit.

XIII. M. Cornelio, P. Sempronio consulibus (quintusdecimus is annus Punici belli erat) provinciæ, Cornelio Etruria cum vetere exercitu, Sempronio Bruttii, ut novas scriberet legiones, decretæ. Prætoribus, M. Marcio urbana, L. Scribonio Liboni peregrina, & eidem Gallia, M. Pomponio Mathoni Sicilia, Ti. Claudio Neroni Sardinia evenit. P. Scipioni cum eo exercitu, cum ea classe, quam habebat, prorogatum in annum imperium est. item P. Licinio, ut Bruttios cum duabus legionibus obtineret, quoad eum in provincia cum imperio morari consuli è republica visum esset. Et M. Livio & Sp. Lucretio, cum binis legionibus, quibus adversus Magonem Galliæ præsidio fuissent, prorogatum imperium est. Et Cn. Octavio, ut, quum Sardiniam legionemque Ti. Claudio tradidisset, ipse navibus longis quadraginta maritimam oram, quibus finibus senatus censuisset, tutaretur. M. Pomponio prætori in Sicilia Cannensis exerci-

tus

tus duæ legiones decretæ: T. Quintius Tarentum, C. Hostilius Tubulus Capuam, proprætores, sicut priore anno, cum vetere uterque præsidio, obtinerent. De Hispaniæ imperio, quos in eam provinciam duos proconsules mitti placeret, latum ad populum est. Omnes tribus eosdem L. Cornelium Lentulum & L. Manlium Acidinum proconsules, sicut priore anno tenuissent, obtinere eas provincias jusserunt. Consules delectum habere instituerunt, & ad novas scribendas in Bruttios legiones, & ceterorum (ita enim jussi ab senatu erant) exercituum supplementum.

XIV. Quanquam nondum apertè Africa provincia decreta erat (occultantibus id, credo, Patribus, ne rescíscerent Carthaginienses) tamen in eam spem erecta civitas erat, in Africa eo anno debellatum iri; finemque bello Punico adesse. Impleverat ea res superstitionum animos: pronique, & ad nuncianda & ad credenda prodigia erant. eo plura vulgabantur: *Duos soles visos: & nocte interluxisse: & facem Setiæ ab ortu solis ad occidentem porrigi visum. Tarracinæ portam, Anagniæ & portam & multis locis murum de cœlo tactum. In æde Junonis Sospitæ Lanuvii cum horrendo fragore strepitum editum.* Eorum procurandorum caussa diem unum supplicatio fuit: & novendiale sacrum, quòd de cœlo lapidatum esset, factum. Eò accessit consultatio de matre Idæa accipienda. quam præterquam quòd M. Valerius, unus ex legatis, prægressus, actutum in Italia fore nunciaverat; recens nuncius aderat, Tarracinæ jam esse. Haud parvæ rei judicium senatum tenebat, qui vir optimus in civitate esset. Veram certè victoriam ejus

rei sibi quisque mallet, quàm ulla imperia, honoresve suffragio seu Patrum seu plebis delatos. P. Scipionem, Cn. filium, ejus qui in Hispania ceciderat, adolescentem nondum quæstorium, judicaverunt in tota civitate virum bonorum optimum esse. id quibus virtutibus inducti ita judicârint, sicut proditum à proximis memoriæ temporum illorum scriptoribus, libens posteris traderem; ita meas opiniones, conjectando rem vetustate obrutam, non interponam. P. Cornelius cum omnibus matronis Ostiam ire jussus obviam Deæ: isque eam de nave accipere, & in terram elatam tradere ferendam matronis. Postquam navis ad ostium amnis Tiberini accessisset, sicut erat jussus, in salum nave evectus, ab sacerdotibus Deam accepit, extulitque in terram. Matronæ primores civitatis, inter quas unius Claudiæ Quintæ insigne est nomen, accepere: cui dubia (ut traditur) antea fama, clariorem ad posteros tam religioso ministerio pudicitiam fecit. Eæ per manus succedentes deinceps aliæ aliis, omni effusa civitate obviam, thuribulis ante januas positis, quà præferebatur, atque incenso thure, precantibus, ut volens propitiaque urbem Romanam iniret, in ædem Victoriæ, quæ est in palatio, pertulere Deam pridie Idus Aprilis. isque dies festus fuit. populus frequens dona Deæ in Palatium tulit; lectisterniumque & ludi fuere, Megalesia appellata.

XV. Quum de supplemento legionum, quæ in provinciis erant, ageretur; tempus esse, à quibusdam senatoribus subjectum est, quæ dubiis in rebus utcumque tolerata essent, ea, dempto jam tandem Deûm benignitate metu, non ultra pati.

Erectis

Erectis exspectatione Patribus, subjecerunt, colonias Latinas duodecim, quæ Q. Fabio & Q. Fulvio consulibus abnuissent milites dare, eas annum jam ferme sextum vacationem militiæ, quasi honoris & beneficii caussa, habere: quum interim boni obedientesque socii pro fide atque obsequio imperii Romani continuis omnium annorum delectibus exhausti essent. Sub hanc vocem non memoria magis Patribus renovata rei prope jam obliteratæ, quàm ira irritata est. itaque nihil priùs referre consules passi, decreverunt, *ut consules magistratus, denosque principes, Nepete, Sutrio, Ardea, Calibus, Alba, Carseolis, Sora, Suessa, Setia, Circeis, Narnia, Interamna,* (eæ namque coloniæ in ea caussa erant) *Romam excirent: iis imperarent, quantum quæque earum coloniarum militum plurimum dedisset populo Romano, ex quo hostes in Italia essent, duplicatum ejus summa numerum peditum daret, & equites centenos vicenos. si qua eum numerum equitum explere non posset, pro equite uno tres pedites liceret dare. pedites equitesque quàm locupletissimi legerentur, mitterenturque, ubicumque extra Italiam supplemento opus esset. Si qui ex iis recusarent, retineri ejus coloniæ magistratus legatosque placere: neque, si postularent, senatum dari, priusquam imperata fecissent. stipendium præterea iis coloniis in millia æris, asses singulos imperari, exigique quotannis: censumque in iis coloniis agi ex formula ab Romanis censoribus data. dari autem placere eandem, quam populo Romano: deferrique Romam ab juratis censoribus coloniarum, priusquam magistratu abirent.* Ex hoc senatusconsulto accitis Romam magistratibus, primoribusque earum colo-

niarum, consules quum militem stipendiumque imperâssent, alii aliis magis recusare ac reclamare. *negare, tantum militum effici posse: vix, si simplum ex formula imperetur, enixuros. Orare, atque obsecrare, ut sibi senatum adire ac deprecari liceret. nihil se, quare perire meritò deberent, admisisse: sed si pereundum etiam foret, neque suum delictum, neque iram populi Romani, ut plus militum darent, quàm haberent, posse efficere.* Consules obstinati manere legatos Romæ jubent, magistratus ire domos ad delectus habendos: nisi summa militum, quæ imperata esset, Romam adducta, neminem iis senatum daturum. Ita præcisa spe senatum adeundi deprecandique, delectus in iis duodecim coloniis, per longam vacationem numero juniorum aucto, haud difficulter est perfectus.

XVI. Altera itidem res, prope æquè longo neglecta silentio, relata à M. Valerio Lævino est: qui privatis collatas pecunias, se ac M. Claudio consulibus, reddi tandem æquum esse dixit, *nec mirari quemquam debere, in publica obligata fide suam præcipuam curam esse. Nam præterquam quòd aliquid propriè ad consulem ejus anni, quo collatæ pecuniæ essent, pertineret, etiam se auctorem ita conferendi fuisse; inopi ærario, nec plebe ad tributum sufficiente.* Grata ea Patribus admonitio fuit, jussisque referre consulibus, decreverunt, *ut tribus pensionibus ea pecunia solveretur: primam præsentem ii qui tum essent, duas tertii & quinti consules numerarent.* Omnes deinde alias curas una occupavit, postquam Locrensium clades, quæ ignoratæ ad eam diem fuerant, legatorum adventu vulgatæ sunt. nec tam Q. Pleminii scelus, quàm Scipionis

in

in eo aut ambitio aut negligentia iras hominum irritavit. Decem legati Locrensium, obsiti squallore & sordibus, in comitio sedentibus consulibus, velamenta supplicum, ramos oleæ (ut Græcis mos est) porrigentes, ante tribunal cum flebili vociferatione humi procubuerunt. Quærentibus consulibus, Locrenses se dixerunt esse, *ea passos à Q. Pleminio legato, Romanisque militibus, quæ pati ne Carthaginienses quidem velit populus Romanus. Rogare, uti sibi Patres adeundi, deplorandique ærumnas suas potestatem facerent.*

XVII. Senatu dato, maximus natu ex iis, *Scio*, inquit, *quanti æstimentur nostræ apud vos querelæ, Patres conscripti, plurimum in eo momenti esse, si probè sciatis, & quo modo proditi Locri Annibali sint, & quo modo, pulso Annibalis præsidio, restituti in ditionem vestram. quippe si & culpa defectionis procul à publico consilio absit, & reditum in vestram ditionem appareat, non voluntate solùm, sed ope etiam ac virtute nostra; magis indignemini, bonis ac fidelibus sociis tam atroces atque indignas injurias ab legato vestro militibusque fieri. Sed ego caussam utriusque defectionis nostræ in aliud tempus differendam arbitror esse, duarum rerum gratia: unius, ut coram P. Scipione, qui Locros recepit, omnium nobis rectè perperamque factorum testis, agatur: alterius, quòd qualescumque sumus, tamen hæc, quæ passi sumus, pati non debuimus. Non possumus dissimulare, Patres conscripti, nos, quum præsidium Punicum in arce nostra haberemus, multa fœda, indigna, & à præfecto præsidii Amilcare, & ab Numidis Afrisque passos esse. Sed quid illa sunt, collata cum iis, quæ hodie patimur? Cum bona venia, quæso,*

audiatis, Patres conscripti, id, quod invitus dicam. In discrimine est nunc humanum omne genus, utrùm vos an Carthaginienses principes orbis terrarum videat. si ex iis, quæ Locrenses aut ab illis passi sumus, aut à vestro præsidio nunc cum maximè patimur, æstimandum Romanum ac Punicum imperium sit; nemo non illos sibi quàm vos dominos præoptet. Et tamen videte, quemadmodum Locrenses in vos animati sint. Quum à Carthaginiensibus injurias tanto minores acciperemus, ad vestrum imperatorem confugimus: quum à vestro præsidio plusquam hostilia patiamur, nusquam aliò quàm ad vos querelas detulimus. Aut vos respicietis perditas res nostras, Patres conscripti, aut ne ab Diis quidem immortalibus quod precemur quicquam superest. Q. Pleminius legatus missus est cum præsidio ad recipiendos à Carthaginiensibus Locros, & cum eodem ibi relictus est præsidio. In hoc legato vestro (dant enim animum ad loquendum liberè ultimæ miseriæ) nec hominis quicquam est, Patres conscripti, præter figuram & speciem, neque Romani civis præter habitum vestitumque & sonum Latinæ linguæ. Pestis, ac bellua immanis, quales fretum quondam, quo ab Sicilia dividimur, ad perniciem navigantium circumsedisse fabulæ ferunt. At si scelus, libidinemque, & avaritiam solus ipse exercere in socios vestros satis haberet, unam profundam quidem voraginem tamen patientia nostra expleremus. nunc omnes centuriones militesque vestros (adeò in promiscuo licentiam atque improbitatem esse voluit) Pleminios fecit. omnes rapiunt, spoliant, verberant, vulnerant, occidunt: constuprant matronas, virgines, ingenuos raptos ex complexu parentum. Quotidie capitur urbs nostra,

quo-

quotidie diripitur: dies noctesque omnia passim mulierum puerorumque, qui rapiuntur atque asportantur, ploratibus sonant. Miretur qui sciat, quo modo aut nos ad patiendum sufficiamus, aut illos, qui faciunt, nondum tantarum injuriarum satietas ceperit. Neque ego exsequi possum, nec vobis operæ est audire singula, quæ passi sumus. communiter omnia complectar. Nego domum ullam Locris, nego quemquam hominem expertem injuriæ esse: nego ullum genus sceleris, libidinis, avaritiæ superesse, quod in ullo, qui pati potuerit, prætermissum sit. Vix ratio iniri potest, uter casus civitatis sit detestabilior, quum hostes bello urbem cepere, an quum exitiabilis tyrannus vi atque armis oppressit. Omnia, quæ captæ urbes patiuntur, passi sumus, & cum maximè patimur, Patres conscripti: omnia quæ crudelissimi atque importunissimi tyranni scelera in oppressos cives edunt, Pleminius in nos, liberosque nostros, & conjuges edidit.

XVIII. *Unum est, de quo nominatim & nos queri religio infixa animis cogat, & vos audire & exsolvere rempublicam vestram religione, si ita vobis videbitur, velimus, Patres conscripti. Vidimus enim, cum quanta cærimonia non vestros solùm colatis Deos, sed etiam externos accipiatis. Fanum est apud nos Proserpinæ, de cujus sanctitate templi credo aliquam famam ad vos pervenisse Pyrrhi bello: qui quum ex Sicilia rediens Locros classe præterveheretur, inter alia fœda, quæ propter fidem erga vos in civitatem nostram facinora edidit, thesauros quoque Proserpinæ, intactos ad eam diem, spoliavit: atque ita pecunia in naves imposita, ipse terra est profectus. Quid ergo evenit, Patres conscripti? Classis postero die fœdissima tempestate lacerata: omnesque naves,*

quæ

quæ sacram pecuniam habuerunt, in littora nostra ejectæ sunt. Qua tanta clade edoctus tandem Deos esse superbissimus rex, pecuniam omnem conquisitam in thesauros Proserpinæ referri jussit. nec tamen illi unquam postea prosperi quicquam evenit: pulsusque Italia, ignobili atque inhonesta morte, temere nocte ingressus Argos, occubuit. Hæc quum audîsset legatus vester, tribunique militum, & mille alia, quæ, non augendæ religionis caussa, sed præsentis Deæ numine sæpe comperta nobis majoribusque nostris, referebantur: ausi sunt nihilominus sacrilegas admovere manus intactis illis thesauris, & nefanda præda seipsos ac domos contaminare suas, & milites vestros. quibus per vos, fidem vestram, Patres conscripti, priusquam eorum scelus expietis, neque in Italia, neque in Africa quicquam rei gesseritis; ne, quod piaculi commiserunt, non suo solùm sanguine, sed etiam publica clade luant. Quanquam ne nunc quidem, Patres conscripti, aut in ducibus aut in militibus vestris cessat ira Deæ. Aliquoties jam inter se signis collatis concurrunt. dux alterius partis Pleminius, alterius duo tribuni militum erant. non acriùs cum Carthaginiensibus, quàm ipsi inter se ferro dimicaverunt. præbuissentque occasionem furore suo Locros recipiendi Annibali, ni accitus à nobis Scipio intervenisset. At, Hercule, milites contactos sacrilegio furor agitat, in ducibus ipsis puniendis nullum Deæ numen apparuit? Immo ibi præsens maximè fuit. Virgis cæsi tribuni ab legato sunt. Legatus deinde insidiis tribunorum interceptus, præterquam quòd toto corpore laceratus, naso quoque auribusque decisis exsanguis est relictus. recreatus deinde legatus ex vulneribus tribunos militum in vincula conjectos, dein

verbe-

verberatos, servilibusque omnibus suppliciis cruciatos trucidando occidit: mortuos deinde prohibuit sepeliri. Has Dea pœnas à templi sui spoliatoribus habet: nec ante desinet omnibus eos agitare furiis, quàm reposita sacra pecunia in thesauris fuerit. Majores quondam nostri, gravi Crotoniensium bello, quia extra urbem templum est, transferre in urbem eam pecuniam voluerunt. noctu audita ex delubro vox est, abstinerent manus: Deam sua templa defensuram. *Quia movendi inde thesauros incussa erat religio, muro circumdare templum voluerunt. aliquantum jam altitudinis excitata erant mœnia, quum subitò collapsa ruina sunt. Sed & nunc, & sæpe aliàs Dea suam sedem, suumque templum aut tutata est, aut à violatoribus gravia piacula exegit. nostras injurias nec potest, nec possit alius ulcisci, quàm vos, Patres conscripti. Ad vos, vestramque fidem supplices confugimus. nihil nostra interest, utrùm sub illo legato, sub illo præsidio Locros esse sinatis, an irato Annibali & Pœnis ad supplicium dedatis. Non postulamus, ut extemplo nobis, ut de absente, ut indicta caussa credatis. Veniat, coram ipse audiat, ipse diluat. Si quicquam sceleris, quod homo in homines edere potest, in nos prætermisit; non recusamus, quin & nos omnia eadem iterum, si pati possumus, patiamur, & ille omni divino humanoque liberetur scelere.*

XIX. Hæc quum ab legatis dicta essent, quæsissetque ab iis Q. Fabius, detulissentne eas querelas ad P. Scipionem, responderunt: *missos legatos esse, sed eum belli apparatu occupatum esse: & in Africam aut jam trajecisse, aut intra paucos dies trajecturum. Et legati gratia quanta esset apud impera-*

ra-

ratorem, expertos esse, quum, inter eum & tribunos cognita caussa, tribunos in vincula conjecerit: legatum æquè sontem, aut magis etiam, in ea potestate reliquerit. Jussis excedere è templo legatis, non Pleminius modò, sed etiam Scipio principum orationibus lacerari. ante omnes Q. Fabius, natum eum ad corrumpendam disciplinam militarem, arguere. *Sic & in Hispania plus prope per seditionem militum, quàm bello amissum. externo & regio more & indulgere licentiæ militum, & sævire in eos.* Sententiam deinde æquè trucem orationi adjecit: *Pleminium legatum vinctum Romam deportari placere, & ex vinculis caussam dicere: ac, si vera forent, quæ Locrenses quererentur, in carcere necari, bonaque ejus publicari. P. Scipionem, quòd de provincia decessisset injussu senatus, revocari, agique cum tribunis plebis, ut de imperio ejus abrogando ferrent ad populum. Locrensibus coram senatum respondere: quas injurias sibi factas quererentur, eas neque senatum neque populum Romanum factas velle. Viros bonos, sociosque & amicos eos appellari. liberos, conjuges, quæque alia erepta essent, restitui. pecuniam, quanta ex thesauris Proserpinæ sublata esset, conquiri: duplamque pecuniam in thesauros reponi: & sacrum piaculare fieri, ita ut prius ad collegium pontificum referretur, quòd sacri thesauri moti, violati essent; quæ piacula quibus Diis, quibus hostiis, fieri placeret. Milites, qui Locris essent, omnes in Siciliam transportari: quatuor cohortes sociorum Latini nominis in præsidium Locros adduci.* Perrogari eo die sententiæ, accensis studiis pro Scipione & adversus Scipionem, non potuere. Præter Pleminii facinus, Locrensiumque cladem, ipsius etiam imperatoris non Romanus modò, sed ne militaris quidem cultus jactabatur.

cum

cum pallio crepidisque inambulare in gymnasio, libellis etiam palæstraque operam dare. æquè segniter molliterque cohortem totam Syracusarum amœnitate frui: Carthaginem atque Annibalem excidisse de memoria: exercitum omnem licentia corruptum, qualis Sucrone in Hispania fuerit, qualis nunc Locris, sociis magis quàm hosti metuendum.

XX. Hæc quanquam partim vera, partim mista, eoque similia veris jactabantur, vicit tamen Q. Metelli sententia: qui de ceteris Maximo assensus, de Scipionis caussa dissensit. *Qui enim convenire, quem modò civitas juvenem admodum, unum recuperandæ Hispaniæ delegerit ducem, quem, recepta ab hostibus Hispania, ad imponendum Punico bello finem creaverit consulem, spe destinaverit Annibalem ex Italia detracturum, Africam subacturum; eum repente, tanquam Q. Pleminium, indicta caussa prope damnatum, ex provincia revocari? quum ea, quæ in se nefariè facta Locrenses quererentur, ne præsente quidem Scipione facta dicerent, neque aliud quàm patientia, aut pudor, quòd legato pepercisset, insimulari possit? Sibi placere, M. Pomponium prætorem, cui Sicilia provincia sorte evenisset, triduo proximo in provinciam proficisci: consules, decem legatos, quos iis videretur, ex senatu legere, quos cum prætore mitterent, & duos tribunos plebei, atque ædilem. cum eo consilio prætorem cognoscere, si ea quæ Locrenses facta quererentur, jussu aut voluntate P. Scipionis facta essent, ut eum de provincia decedere juberent: si P. Scipio jam in Africam trajecisset, tribuni plebis, atque ædilis, cum duobus legatis, quos maximè prætor idoneos censuisset, in Africam proficiscerentur; tribuni atque ædilis, qui reducerent*

inde

inde Scipionem: legati, qui exercitui præessent, donec novus imperator ad eum exercitum venisset. Sin M. Pomponius & decem legati comperissent, neque jussu, neque voluntate P. Scipionis ea facta esse; ut ad exercitum Scipio maneret, bellumque, ut proposuisset, gereret. Hoc facto senatusconsulto, cum tribunis plebis actum est, aut compararent inter se, aut sorte legerent, qui duo cum prætore ac legatis irent. Ad collegium pontificum relatum de expiandis, quæ Locris in templo Proserpinæ tacta, violata, elataque inde essent. Tribuni plebis cum prætore & decem legatis profecti, M. Claudius Marcellus & M. Cincius Alimentus: iis ædilis plebis datus, quem, si aut in Sicilia, prætori dicto audiens non esset Scipio, aut jam in Africam trajecisset, comprehendere tribuni juberent, ac jure sacrosanctæ potestatis reducerent. Priùs Locros ire, quàm Messanam, consilium erat.

XXI. Ceterùm duplex fama est, quod ad Pleminium attinet. alii, auditis quæ Romæ acta essent, in exsilium Neapolim euntem, fortè in Q. Metellum unum ex legatis incidisse, & ab eo Rhegium vi retractum tradunt: alii, ab ipso Scipione legatum cum triginta nobilissimis equitum missum, qui Q. Pleminium in catenas, & cum eo seditionis principes, conjicerent. Ii omnes, seu ante Scipionis, seu tum prætoris jussu traditi in custodiam Rheginis. Prætor legatique Locros profecti, primam, sicuti mandatum erat, religionis curam habuere. omnem enim sacram pecuniam, quæque apud Pleminium, quæque apud milites erat, conquisitam, cum ea, quam ipsi secum attulerant, in thesauris reposuerunt, ac piaculare sacrum fecerunt.

tum

tum vocatos ad concionem milites, prætor signa extra urbem efferre jubet: castraque in campo locat, cum gravi edicto, *Si quis miles aut in urbe restitisset, aut secum extulisset, quod suum non esset. Locrensibus se permittere, ut, quod sui quisque cognosceret, prehenderet: si quid non compareret, repeteret. Ante omnia, libera corpora placere sine mora Locrensibus restitui: non levi defuncturum pœna, qui non restituisset.* Locrensium deinde concionem habuit, atque *iis libertatem legesque suas populum Romanum senatumque restituere* dixit. *Si qui Pleminium, aliumve quem accusare vellet, Rhegium se sequeretur. Si de P. Scipione publicè queri vellent, ea quæ Locris nefariè in Deos hominesque facta essent, jussu aut voluntate P. Scipionis facta esse, legatos mitterent Messanam. ibi se cum consilio cogniturum.* Locrenses prætori legatisque, & senatui ac populo Romano gratias egere. *se ad Pleminium accusandum ituros. Scipionem, quanquam parum injuriis civitatis suæ doluerit, eum esse virum, quem amicum sibi quàm inimicum malint esse. pro certo se habere, neque jussu, neque voluntate P. Scipionis tot tam nefanda commissa: aut Pleminio nimiùm, aut sibi parum creditum. Natura insitum quibusdam esse, ut magis peccari nolint, quàm satis animi ad vindicanda peccata habeant.* Et prætori & consilio haud mediocre onus demptum erat de Scipione cognoscendi. Pleminium & ad duo & triginta homines cum eo damnaverunt, atque in catenis Romam miserunt. ipsi ad Scipionem profecti sunt, ut ea quoque, quæ vulgata sermonibus erant de cultu ac desidia imperatoris, solutaque militiæ disciplina, comperta oculis perferrent Romam.

XXII. Ve-

XXII. Venientibus eis Syracusas, Scipio res, non verba ad purgandum sese paravit. exercitum omnem eò convenire, classem expediri jussit, tanquam dimicandum eo die terra marique cum Carthaginiensibus esset. Quo die venerunt, hospitio comiter acceptis, postero die terrestrem navalemque exercitus non instructos modò, sed hos decurrentes, classem in portu, simulacrum & ipsam edentem navalis pugnæ, ostendit: tum circa armamentaria & horrea aliumque belli apparatum visendum prætor legatique ducti. Tantaque admiratio singularum universarumque rerum incussa, ut satis crederent, aut illo duce atque exercitu vinci Carthaginiensem populum, aut nullo alio posse: jubentque, quod Dii bene verterent, trajicere, & spei conceptæ, quo die illum omnes centuriæ priorem consulem dixissent, primo quoque tempore compotem populum Romanum facere: adeoque lætis inde animis profecti sunt, tanquam victoriam, non belli magnificum apparatum, nunciaturi Romam essent. Pleminius, quique in eadem caussa erant, postquam Romam est ventum, extemplo in carcerem conditi. ac primò producti ad populum ab tribunis, apud præoccupatos Locrensium clade animos, nullum misericordiæ locum habuerunt. postea, quum sæpius producerentur, jam senescente invidia, molliebantur iræ: & ipsa deformitas Pleminii, memoriaque absentis Scipionis, favorem ad vulgum conciliabat. Mortuus tamen prius in vinculis est, quàm judicium de eo populi perficeretur. Hunc Pleminium Clodius Licinius in libro tertio rerum Romanarum refert ludis votivis, quos Romæ Africanus iterum consul faciebat, co-

natum

natum per quosdam, quos pretio corruperat, aliquot locis urbem incendere, ut frangendi carceris fugiendique haberet occasionem: patefacto dein scelere, delegatum in Tullianum ex senatusconsulto. De Scipione nusquam nisi in senatu actum. ubi omnes legatique & tribuni classem eam, exercitum, ducemque verbis extollentes, effecerunt, ut senatus censeret, primo quoque tempore in Africam trajiciendum; Scipionique permitteretur, ut ex iis exercitibus, qui in Sicilia essent, ipse legeret, quos in Africam secum trajiceret, quos provinciæ relinqueret præsidio.

XXIII. Dum hæc apud Romanos geruntur, Carthaginienses quoque, quum, speculis per promontoria omnia positis, percunctantes paventesque ad singulos nuncios sollicitam hiemem egissent, haud parvum & ipsi tuendæ Africæ momentum adjecerunt, societatem Syphacis regis, cujus maximè fiducia trajecturum in Africam Romanum crediderunt. Erat Asdrubali Gisgonis filio non hospitium modò cum rege, de quo ante dictum est, quum ex Hispania fortè in idem tempus Scipio atque Asdrubal convenerunt: sed mentio quoque inchoata affinitatis, ut rex duceret filiam Asdrubalis. Ad eam rem consummandam, tempusque nuptiis statuendum (jam enim & nubilis erat virgo) profectus Asdrubal, ut accensum cupiditate (& sunt ante omnes Numidæ barbaros effusi in Venerem) sensit, virginem ab Carthagine arcessit, maturatque nuptias: & inter aliam gratulationem, ut publicum quoque fœdus privato adjiceretur, societas inter populum Carthaginiensem regemque, data ultro citroque fide eosdem amicos inimicosque habituros,

turos,

turos, jurejurando affirmatur. Ceterùm Asdrubal, memor & cum Scipione initæ regi societatis, & quàm vana & mutabilia barbarorum ingenia essent; veritus ne, si trajiceret in Africam Scipio, parvum vinculum eæ nuptiæ essent; dum accensum recenti amore Numidam habet, perpellit, blanditiis quoque puellæ adhibitis, ut legatos in Siciliam ad Scipionem mittat, per quos moneat eum, *ne prioribus suis promissis fretus in Africam trajiciat. Se & nuptiis civis Carthaginiensis filiæ Asdrubalis, quem viderit apud se in hospitio, & publico etiam fœdere cum populo Carthaginiensi junctum. Hortari primùm, ut procul ab Africa, sicut adhuc fecerint, bellum Romani cum Carthaginiensibus gerant, ne sibi interesse certaminibus eorum, armaque aut hæc aut illa abnuentem alteram societatem sequi necesse sit. Si non abstineat Africa Scipio, & Carthagini exercitum admoveat, sibi necessarium fore, & pro terra Africa, in qua & ipse genitus, & pro patria conjugis suæ, proque parente ac penatibus dimicare.*

XXIV. Cum his mandatis ab rege legati ad Scipionem missi, Syracusis eum convenerunt. Scipio, quanquam magno momento rerum in Africa gerendarum, magnaque spe destitutus erat, legatis propere, priusquam res vulgaretur, remissis in Africam literas dat ad regem: quibus etiam atque etiam monet eum, Ne jura hospitii secum, neu cum populo Romano initæ societatis, neu fas, fidem, dextras, Deos testes atque arbitros conventorum fallat. Ceterùm quando neque celari adventus Numidarum poterat, (vagati enim in urbe, obversatique prætorio erant) &, si sileretur quid peten-

petentes veniſſent, periculum erat, ne vera, eo ipſo quòd celarentur, ſua ſponte magis emanarent; timorque in exercitu incederet, ne ſimul cum rege & Carthaginienſibus foret bellandum: avertit à vero falſis præoccupando mentes hominum. Et vocatis ad concionem militibus, *non ultra eſſe cunctandum*, ait. *Inſtare, ut in Africam quamprimum trajiciat, ſocios reges. Maſiniſſam prius ipſum ad Lælium veniſſe, querentem, quòd cunctando tempus tereretur. nunc Syphacem mittere legatos, idem admirantem, quæ tam diuturnæ moræ ſit cauſſa: poſtulantemque, ut aut trajiciatur tandem in Africam exercitus: aut, ſi mutata conſilia ſint, certior fiat, ut & ipſe ſibi ac regno ſuo poſſit conſulere. Itaque jam ſatis omnibus inſtructis apparatiſque, & re jam non ultra recipiente cunctationem, in animo ſibi eſſe, Lilybæum claſſe traducta, eodemque omnibus peditum equitumque copiis contractis, quæ prima dies curſum navibus daret, Deis bene juvantibus in Africam trajicere.* Literas ad M. Pomponium mittit, ut, ſi ei videretur, Lilybæum veniret: ut communiter conſulerent, quas legiones potiſſimùm, & quantum militum numerum in Africam trajiceret. item circum oram omnem maritimam miſit, ut naves onerariæ comprehenſæ Lilybæum omnes traherentur. Quicquid militum naviumque in Sicilia erat, quum Lilybæum conveniſſent, & nec urbs multitudinem hominum, nec portus naves caperet, tantus omnibus ardor erat in Africam trajiciendi, ut non ad bellum duci viderentur, ſed ad certa victoriæ præmia. præcipuè qui ſuperabant ex Cannenſi exercitu milites, illo, non alio, duce credebant navata reipublicæ opera finire ſe militiam ignominioſam

niosam posse. Et Scipio minime id genus militum aspernabatur: ut qui neque ad Cannas ignavia eorum cladem acceptam sciret, neque ullos æquè veteres milites in exercitu Romano esse, expertosque non variis prœliis modò, sed urbibus etiam oppugnandis. Quinta & sexta Cannenses erant legiones. eas se trajecturum in Africam quum dixisset, singulos milites inspexit: relictisque, quos non idoneos credebat, in locum eorum subjecit quos secum ex Italia adduxerat; supplevitque ita eas legiones, ut singulæ sena millia & ducenos pedites, trecenos haberent equites. sociorum item Latini nominis pedites equitesque de exercitu Cannensi legit.

XXV. Quantum militum in Africam transportatum sit, non parvo numero inter auctores discrepat. Alibi decem millia peditum, duo millia & ducentos equites: alibi sedecim millia peditum, mille & sexcentos equites: alibi parte plus dimidia rem auctam, quinque & triginta millia peditum equitumque in naves imposita invenio. quidam non adjecere numerum, inter quos me ipse in re dubia poni malim. Cœlius ut abstinet numero, ita ad immensum multitudinis speciem auget. Volucres ad terram delapsas clamore militum ait, tantamque multitudinem conscendisse naves, ut nemo mortalium aut in Italia aut in Sicilia relinqui videretur. Milites ut in naves ordine ac sine tumultu conscenderent, ipse eam sibi curam sumpsit. nauticos C. Lælius, qui classis præfectus erat, in navibus, ante conscendere coactos, continuit. Commeatus imponendi M. Pomponio prætori cura data, quinque & quadraginta dierum

cibaria,

cibaria, è quibus quindecim dierum cocta, imposita. Ut omnes jam in navibus erant, scaphas circummisit, ut ex navibus gubernatoresque & magistri navium, & bini milites in forum convenirent ad imperia accipienda. Posteaquam convenerunt, primùm ab iis quæsivit, si aquam hominibus jumentisque in totidem dies, quot frumentum, imposuissent. Ubi responderunt, aquam dierum quinque & quadraginta in navibus esse; tum edixit militibus, ut silentium quieti nautis sine certamine ad ministeria exsequenda bene obedientes præstarent: cum viginti rostratis se ac L. Scipionem ab dextro cornu, lævum totidem rostratas, & C. Lælium præfectum classis cum M. Porcio Catone (quæstor tum is erat) onerariis futurum præsidio. Lumina in navibus singula rostratæ, bina onerariæ haberent: in prætoria nave insigne nocturnum trium luminum fore. Emporia ut peterent, gubernatoribus edixit. Fertilissimus ager, eoque abundans omnium copia rerum est regio, & imbelles (quod plerumque in urbere agro evenit) barbari sunt: priusque, quàm Carthagine subveniretur, opprimi videbantur posse. Iis editis imperiis, redire ad naves jussi: & postero die, Diis bene juvantibus, signo dato solvere naves.

XXVI. Multæ classes Romanæ è Sicilia, atque ipso illo portu profectæ erant. Ceterùm non eo bello solùm, (nec id mirum, prædatum enim tantùmmodo pleræque classes ierant) sed ne priore quidem ulla profectio tanti spectaculi fuit. quanquam si magnitudine classis æstimaretur, & bini consules cum binis exercitibus ante trajecerant: & prope totidem rostratæ in illis classibus fuerant, quot

quot onerariis Scipio tum trajiciebat. nam præter quinquaginta longas naves, quadringentis ferme onerariis exercitum transvexit. Sed & bellum bello, secundum priore ut atrocius Romanis videretur, cum quod in Italia bellabatur, tum ingentes strages tot exercituum simul cæsis ducibus effecerant. & Scipio dux partim factis fortibus, partim suapte fortuna quadam ingentis ad incrementa gloriæ celebratus converterat animos: simul & mens ipsa trajiciendi, nulli ante eo bello duci tentata, quòd ad Annibalem detrahendum ex Italia, transferendùmque & finiendum in Africa bellum, se transire vulgaverat. Concurrerat ad spectaculum in portum omnis turba non habitantium modò Lilybæi, sed legationum omnium ex Sicilia: quæ & ad prosequendum Scipionem officii caussa convenerant, & prætorem provinciæ M. Pomponium secutæ fuerant. ad hoc legiones, quæ in Sicilia relinquebantur, ad prosequendos commilitones processerant. nec classis modò prospectantibus è terra, sed terra etiam omnis circa referta turba spectaculo navigantibus erat.

XXVII. Ubi illuxit, Scipio è prætoria nave, silentio per præconem facto, *Divi Divæque*, inquit, *qui maria terrasque colitis, vos precor quæsoque, uti quæ in meo imperio gesta sunt, geruntur, postque gerentur, ea mihi, populo plebique Romanæ, sociis nominique Latino, qui populi Romani, quique meam sectam, imperium auspiciumque terra, mari, amnibusque sequuntur, bene verruncent: eaque vos omnia bene juvetis: bonis auctibus auxitis: salvos incolumesque victis perduellibus victores, spoliis decoratos, præda onustos triumphantesque, mecum domos reduces sistatis: inimicorum*

corum hostiumque ulciscendorum copiam faxitis: quaque populus Carthaginiensis in civitatem nostram facere molitus est, ea ut mihi populoque Romano in civitatem Carthaginiensium exempla edendi facultatem detis. Secundùm eas preces, cruda exta, cæsa victima, utì mos, in mare porricit, tubaque signum dedit proficiscendi. Vento secundo vehementi satis profecti, celeriter è conspectu terræ ablati sunt. & à meridie nebula occepit, ita ut vix concursus navium inter se vitarent. lenior ventus in alto factus. noctem insequentem eadem caligo obtinuit: sole orto est discussa, & addita vis vento. Jam terram cernebant. haud ita multo post gubernator Scipioni ait, non plus quinque millia passuum Africam abesse, Mercurii promontorium se cernere. si jubeat eò dirigi, jam in portu fore omnem classem. Scipio, ut in conspectu terra fuit, precatus Deos, utì bono reipublicæ suoque Africam viderit, dare vela, & alium infra navibus accessum petere jubet. Vento eodem ferebantur. ceterùm nebula sub idem ferme tempus, quo pridie, exorta, conspectum terræ ademit. & ventus premente nebula cecidit. Nox deinde incertiora omnia fecit. itaque anchoras, ne aut inter se concurrerent naves, aut terræ inferrentur, jecere. Ubi illuxit, ventus idem coortus, nebula disjecta, aperuit omnia Africæ littora. Scipio, quod esset proximum promontorium, percunctatus, quum Pulchri promontorium id vocari audîsset; *Placet omen,* inquit, *huc dirigite naves.* Eò classis decurrit: copiæ omnes in terram expositæ sunt. Prosperam navigationem sine terrore ac tumultu fuisse, permultis Græcis Latinisque auctoribus credidi. Cœlius

lius unus, præterquam quòd non mersas fluctibus naves, ceteros omnes cœlestes maritimosque terrores, postremò abreptam tempestate ab Africa classem ad insulam Ægimurum, inde ægre correctum cursum exponit: & prope obrutis navibus, injussu imperatoris, scaphis haud secus quàm naufragos milites sine armis cum ingenti tumultu in terram evasisse.

XXVIII. Expositis copiis Romani castra in proximis tumulis metantur. Jam non in maritimos modò agros conspectu primùm classis, dein tumultu egredientium in terram pavor terrorque pervenerat, sed in ipsas urbes. neque enim hominum modò turba mulierum puerorumque agminibus immista omnes passim compleverat vias, sed pecora quoque præ se agrestes agebant, ut relinqui subitò Africam diceres. Urbibus verò ipsis majorem, quàm quem secum attulerant, terrorem inferebant. præcipuè Carthaginis, prope ut captæ, tumultus fuit. Nam post M. Atilium Regulum & L. Manlium consules, annis prope quinquaginta, nullum Romanum exercitum viderant, præter prædatorias classes, quibus exscensiones in agros maritimos factæ erant: raptisque quæ obvia fors fecerat, prius recursum semper ad naves, quàm clamor agrestes conciret, fuerat. eo major tum fuga pavorque in urbe fuit. Et, hercule, neque exercitus domi validus, neque dux, quem opponerent, erat. Asdrubal, Gisgonis filius, genere, fama, divitiis, regia tum etiam affinitate, longè primus civitatis erat. sed eum ab illo ipso Scipione aliquot prœliis fusum, pulsumque in Hispania meminerant: nec magis ducem duci parem, quàm tumultuari-

um

um exercitum suum Romano exercitui esse. Itaque velut si urbem extemplo aggressurus Scipio foret, ita ad arma est conclamatum: portæque raptim clausæ, & armati in muris, vigiliæque & stationes dispositæ, ac nocte insequenti vigilatum est. Postero die quingenti equites, speculatum ad mare turbandosque egredientes ex navibus missi, in stationes Romanorum inciderunt. jam enim Scipio classe Uticam missa, ipse haud ita multum progressus à mari, tumulos proximos ceperat, & equites in stationibus locis idoneis posuerat, & per agros miserat prædatum.

XXIX. Ii cum Carthaginiensi equitatu prœlium quum commisissent, paucos in ipso certamine, plerosque fugientes persecuti; in quibus præfectum quoque Hannonem, nobilem juvenem, occiderunt. Scipio non agros modò circa vastavit, sed urbem etiam proximam Afrorum satis opulentam cepit. ubi præter cetera, quæ extemplo in naves onerarias imposita, missaque in Siciliam erant, octo millia liberorum capitum servorumque sunt capta. Lætissimus tamen Romanis in principio rerum gerendarum adventus Masinissæ fuit. quem quidam cum ducentis haud amplius equitibus, plerique cum duum millium equitatu tradunt venisse. Ceterùm quum longè maximus omnium ætatis suæ regum hic fuerit, plurimumque rem Romanam juverit: operæ pretium videtur excedere paullulum ad enarrandum, quàm varia fortuna usus sit in amittendo recuperandoque paterno regno. Militanti pro Carthaginiensibus in Hispania, pater ei moritur: Galæ nomen erat. Regnum ad fratrem regis Oesalcem, pergrandem natu (mos ita apud

Numidas est) pervenit. haud multo post, Oesalce quoque mortuo, major ex duobus filiis ejus Capusa, puero admodum altero, paternum imperium accepit. Ceterùm quum magis jure gentis quàm auctoritate inter suos aut viribus obtineret regnum; exstitit quidam, Mezetulus nomine, non alienus sanguine regibus, familiæ semper inimicæ, ac de imperio varia fortuna cum iis, qui tum obtinebant, certantis. Is concitatis popularibus, apud quos invidia regum magnæ auctoritatis erat, castris palam positis, descendere regem in aciem, ac dimicare de regno coëgit. in eo prœlio Capusa cum multis principum cecidit, gens Massyliorum omnis in ditionem imperiumque Mezetuli concessit. regio tamen nomine abstinuit: contentusque nomine modico tutoris, puerum Lacumacen, qui stirpis regiæ supererat, regem appellat. Carthaginiensem nobilem feminam, sororis filiam Annibalis, quæ proximè Oesalci regi nupta fuerat, matrimonio sibi jungit, spe Carthaginiensium societatis: & cum Syphace hospitium vetustum legatis missis renovat, omnia ea auxilia præparans adversus Masinissam.

XXX. Et Masinissa, audita morte patrui, dein nece fratris patruelis, ex Hispania in Mauritaniam (Bocchar ea tempestate rex Maurorum erat) trajicit. ab eo supplex infimis precibus auxilium itineri, quoniam bello non poterat, quatuor millia Maurorum impetravit. Cum iis, præmisso nuncio ad paternos suosque amicos, quum ad fines regni pervenisset, quingenti ferme Numidæ ad eum convenerunt. Igitur Mauris inde, sicut convenerat, retro ad regem remissis, quanquam aliquanto minor

spe

ſpe multitudo, nec cum qua tantam rem aggredi ſatis auderet, conveniret; ratus agendo ac moliendo vires quoque ad agendum aliquid collecturum, proficiſcenti ad Syphacem Lacumaci regulo ad Thapſum occurrit. Trepidum agmen quum in urbem refugiſſet, urbem Maſiniſſa primo impetu capit, & ex regiis alios tradentes ſe recipit, alios vim parantes occidit. pars maxima cum ipſo puero inter tumultum ad Syphacem, quò primum intenderant iter, pervenerunt. Fama hujus modicæ rei, in principio rerum proſpere actæ, convertit ad Maſiniſſam Numidas. affluebantque undique ex agris vicisque veteres milites Galæ, & invitabant juvenem ad recuperandum paternum regnum. Numero militum aliquantum Mezetulus ſuperabat. nam & ipſe eum exercitum, quo Capuſam vicerat, & ex receptis poſt cædem regis aliquot habebat: & puer Lacumaces ab Syphace auxilia ingentia adduxerat, quindecim millia peditum. Mezetulo decem millia equitum erant. quibuſcum Maſiniſſa, nequaquam tantum peditum equitumve habens, acie conflixit. vicit tamen & veterum militum virtus, & prudentia inter Romana & Punica arma exercitati ducis. Regulus, cum tutore & exigua Maſæſylorum manu, in Carthaginienſium agrum perfugit. Ita recuperato regno paterno Maſiniſſa, quia ſibi adverſus Syphacem haud paullo majorem reſtare dimicationem cernebat, optimum ratus cum fratre patruele gratiam reconciliare, miſſis qui & puero ſpem facerent, ſi in fidem Maſiniſſæ ſeſe permiſiſſet, futurum in eodem honore, quo apud Galam Oeſalces quondam fuiſſet: & qui Mezetulo, præter impunitatem, ſua omnia cum fide reſti-

tui sponderent: ambo præoptantes exsilio modicam domi fortunam (omnia, ne id fieret, Carthaginiensibus de industria agentibus) ad sese perduxit.

XXXI. Asdrubal tum fortè, quum hæc gerebantur, apud Syphacem erat. qui Numidæ, haud sanè multum ad se pertinere credenti, utrùm penes Lacumacen an Masinissam regnum Massyliorum esset, *falli eum magnopere* ait, *si Masinissam eisdem contentum fore, quibus patrem Galam aut patruum ejus Oesalcem, credat. multo majorem indolem in eo animi ingeniique esse, quàm in ullo gentis ejus unquam fuisset. Sæpe eum in Hispania rara inter homines virtutis specimen dedisse sociis pariter hostibusque. & Syphacem & Carthaginienses, nisi orientem illum ignem oppressissent, ingenti mox incendio, quum jam nullam opem ferre possent, arsuros. Adhuc teneras & fragiles ejus vires esse, vixdum coalescens foventis regnum.* Instando stimulandoque pervincit, ut exercitum ad fines Massyliorum admoveat: atque in agro, de quo sæpe cum Gala non verbis modò disceptatum, sed etiam armis certatum fuerat, tanquam haud dubiè juris sui, castra locet: si quis arceat, quod maximè opus sit, acie dimicaturum. sin per metum agro cedatur, in medium regnum eundum: aut sine certamine concessuros in ditionem ejus Massylios, aut nequaquam pares futuros armis. His vocibus incitatus Syphax Masinissæ bellum infert: & primo certamine Massylios fundit fugatque. Masinissa cum paucis equitibus ex acie in montem (Balbum incolæ vocant) perfugit. familiæ aliquot cum mapalibus pecoribusque suis (ea pecunia illis est) persecuti sunt regem. cetera Massyliorum multitudo

titudo in ditionem Syphacis concessit. Quem ceperant exsules montem, herbidus aquosusque est: &, quia pecori bonus alendo erat, hominum quoque, carne ac lacte vescentium, abunde sufficiebat alimentis. Inde nocturnis primò ac furtivis incursionibus, deinde aperto latrocinio infesta omnia circa esse: maximè uri Carthaginiensis ager, quia & plus prædæ quàm inter Numidas, & latrocinium tutius erat. jamque adeo licenter eludebant, ut ad mare devectam prædam venderent mercatoribus, appellentibus naves ad id ipsum; pluresque, quàm justo sæpe in bello, Carthaginiensium caderent, caperenturque. Deplorabant ea apud Syphacem Carthaginienses, infensumque & ipsum ad reliquias belli persequendas instigabant. sed vix regium videbatur, latronem vagum in montibus consectari.

XXXII. Bocchar, ex præfectis regiis vir acer & impiger, ad id delectus. ei data quatuor millia peditum, duo equitum: præmiorumque ingentium spe oneratus, si caput Masinissæ retulisset, aut vivum (id verò inæstimabile gaudium fore) cepisset; palatos incurioséque agentes improvisò adortus, pecorum hominumque ingenti multitudine à præsidio armatorum exclusá, Masinissam ipsum cum paucis in verticem montis compellit. Inde prope ut jam debellato, nec præda modò pecorum hominumque captorum missa ad regem, sed copiis etiam, ut aliquanto majoribus, quàm pro reliquiis belli, remissis, cum quingentis haud amplius peditibus, ducentisque equitibus degressum jugis Masinissam persecutus in valle arcta, faucibus utrimque obsessis, inclusit. ibi ingens cædes Massyliorum fa-

cta. Masinissa cum quinquaginta haud amplius equitibus per anfractus montis ignotos sequentibus se eripuit. Tenuit tamen vestigia Bocchar: adeptusque eum patentibus prope Clupeam urbem campis, ita circumvenit, ut, præter quatuor equites, omnes ad unum interfecerit. cum iis ipsum quoque Masinissam saucium prope è manibus inter tumultum amisit. In conspectu erant fugientes; ali equitum dispersa toto campo, quibusdam ut occurrerent per obliqua tendentibus, quinque hostes sequebatur. amnis ingens fugientes accepit; (neque enim cunctanter, ut quos major metus urgeret, immiserant equos) raptique gurgite, & in obliquum prælati. duobus in conspectu hostium in prærapidum gurgitem haustis, ipse periisse creditus. at duo reliqui equites cum eo inter virgulta ulterioris ripæ emerserunt. Is finis Bocchari sequendi fuit; nec ingredi flumen auso, nec habere credenti se jam quem sequeretur. Inde vanus auctor absumpti Masinissæ ad regem redit; missique, qui Carthaginem gaudium ingens nunciarent: totaque Africa, fama mortis Masinissæ repleta, variè animos affecit. Masinissa, in spelunca occulta quum herbis curaret vulnus, duorum equitum latrocinio per dies aliquot vixit. ubi primùm ducta cicatrix, patique posse visa jactationem, audacia ingenti pergit ire ad regnum repetendum. atque in ipso itinere, haud plus quadraginta equitibus collectis, quum in Massylios, palam jam quis esset ferens, venisset, tantum motum cum favore pristino, tum gaudio insperato, quòd, quem periisse crediderant, incolumem cernebant, fecit, ut intra paucos dies sex millia peditum armatorum, quatuor equitum,

ad

ad eum convenirent: atque non in possessione modò paterni regni esset, sed etiam socios Carthaginiensium populos, Masæsylorumque fines (id Syphacis regnum erat) vastaret. inde irritato ad bellum Syphace, inter Cirtham Hipponemque, in jugis opportunorum ad omnia montium, consedit.

XXXIII. Majorem igitur eam rem Syphax ratus, quàm ut per præfectos ageret, cum filio juvene, (nomen Verminæ erat) parte exercitus missa, imperat, ut, circumducto agmine, in se intentum hostem ab tergo invadat. Nocte profectus Vermina, qui ex occulto aggressurus erat, Syphax autem interdiu aperto itinere, ut qui signis collatis acie dimicaturus esset, movit castra. Ubi tempus visum est, quo pervenisse jam circummissi videri poterant; & ipse leni clivo ferente ad hostem, cum multitudine fretus, tum præparatis ab tergo insidiis, per adversum montem erectum aciem ducit. Masinissa fiducia maximè loci, quo multo æquiore pugnaturus erat, & ipse dirigit suos. Atrox prœlium & diu anceps fuit; loco & virtute militum Masinissam, multitudine, quæ nimio major erat, Syphacem juvante. Ea multitudo divisa, quum pars à fronte urgeret, pars à tergo se circumfudisset, victoriam haud dubiam Syphaci dedit. & ne effugium quidem patebat, hinc à fronte, hinc ab tergo inclusis. Itaque ceteri pedites equitesque cæsi aut capti. ducentos ferme equites Masinissa circa se conglobatos, divisosque turmatim in tres partes, erumpere jubet; loco prædicto, in quem ex dissipata convenirent fuga. Ipse, quà intenderat, inter media tela hostium evasit. duæ turmæ hæsere. altera metu de-

dita hosti, pertinacior in repugnando telis obruta & confixa est. Verminam, prope vestigiis instantem, in alia atque alia flectendo itinera eludens, tædio & desperatione tandem fessum absistere sequendo coëgit. ipse cum sexaginta equitibus ad minorem Syrtim pervenit. Ibi cum conscientia egregia sæpe repetiti regni paterni, inter Punica emporia gentemque Garamantum, omne tempus, usque ad C. Lælii classisque Romanæ adventum in Africam, consumpsit. Hæc animum inclinant, ut, cum modico potiùs quàm cum magno præsidio equitum, ad Scipionem quoque postea venisse Masinissam credam. quippe illa regnantis multitudo, hæc paucitas exsulis fortunæ conveniens est.

XXXIV. Carthaginienses, ala equitum cum præfecto amissa, alio equitatu per novum delectum comparato, Hannonem Amilcaris filium præficiunt. Asdrubalem subinde ac Syphacem per literas nunciosque, postremò etiam per legatos arcessunt. Asdrubalem opem ferre prope circumsessæ patriæ jubent: Syphacem orant, ut Carthagini, ut universæ Africæ subveniat. Ad Uticam tum castra Scipio ferme mille passus ab urbe habebat: translata à mari, ubi paucos dies stativa conjuncta classi fuerant. Hanno, nequaquam satis valido, non modò ad lacessendum hostem, sed ne ad tuendos quidem à populationibus agros, equitatu accepto, id omnium primum egit, ut per conquisitionem numerum equitum augeret. nec aliarum gentium aspernatus, maximè tamen Numidas (id longè primum equitum in Africa est genus) conducit. Jam ad quatuor millia equitum habebat, quum Saleram nomine urbem occupavit; quindecim

decim ferme millia ab Romanis castris. Quod ubi Scipioni relatum est, æstiva sub tectis agere equitatus; *Sint*, inquit, *vel plures, dum talem ducem habeant*. eoque minùs cessandum ratus, quo illi segniùs rem agerent: Masinissam cum equitatu præmissum portis obequitare, atque hostem ad pugnam elicere jubet. ubi omnis multitudo se effudisset, graviorque jam in certamine esset, quàm ut facilè sustineri posset, cedere paullatim: se in tempore pugnæ obventurum. Tantum moratus, quantum satis temporis prægresso visum ad eliciendos hostes, cum Romano equitatu secutus, tegentibus tumulis, qui peropportunè circa viæ flexus oppositi erant, occultus processit. Masinissa ex composito, nunc terrentis nunc timentis modo, aut ipsis obequitabat portis, aut cedendo, quum timoris simulatio audaciam hosti faceret, insequentem temere eliciebat. Nondum omnes egressi erant, variéque dux fatigabatur: alios vino & somno graves arma capere & frenare equos cogendo: aliis, ne sparsi & inconditi sine ordine, sine signis omnibus portis excurrerent, obsistendo. Primò incautè se evehentes Masinissa excipiebat: mox plures simul conferti porta effusi æquaverant certamen: postremò jam omnis equitatus prœlio quum adesset, sustineri ultra nequivere. Non tamen effusa fuga Masinissa, sed cedendo sensim, impetus eorum excipiebat, donec ad tumulos tegentes Romanum equitatum pertraxit. Inde exorti equites, & ipsi integris viribus & recentibus equis, Hannoni Afrisque, pugnando ac sequendo fessis, se circumfundere: & Masinissa flexis subitò equis in pugnam rediit. Mille ferme qui primi agminis

fuerant,

fuerant, ut quibus haud facilis receptus fuit, cum ipso duce Hannone interclusi atque interfecti sunt. ceteros, ducis præcipuè territos cæde, effusè fugientes, per tria millia passuum victores secuti, ad duo præterea millia equitum aut ceperunt, aut occiderunt. inter eos satis constabat, non minùs ducentos Carthaginiensium equites fuisse; & divitiis quosdam & genere illustres.

XXXV. Eodem fortè, quo hæc gesta sunt, die, naves, quæ prædam in Siciliam vexerant, cum commeatu rediere, velut ominatæ, ad prædam alteram repetendam sese venisse. Duos eodem nomine Carthaginiensium duces duobus equestribus prœliis interfectos, non omnes auctores sunt: veriti, credo, ne falleret bis relata eadem res. Cœlius quidem & Valerius captum etiam Hannonem tradunt. Scipio præfectos equitesque prout cujusque opera fuerat, ante omnes Masinissam insignibus donis donat: &, firmo præsidio Saleræ imposito, ipse cum cetero exercitu profectus, non agris modò quacumque incedebat populatis, sed urbibus etiam quibusdam vicisque expugnatis, latè fuso terrore belli, septimo die quàm profectus erat, magnam vim hominum, & pecoris, & omnis generis prædæ trahens, in castra redit; gravesque iterum hostium spoliis naves dimittit. Inde, omissis expeditionibus parvis populationibusque, ad oppugnandam Uticam omnes belli vires convertit: eam deinde, si cepisset, sedem ad cetera exsequenda habiturus. Simul & à classe navales socii, qua ex parte urbs mari alluitur, simul & terrestris exercitus, ab imminente prope ipsis mœnibus tumulo, est admotus. Tormenta machinasque & ad-

vexerat

vexerat secum, & ex Sicilia missa cum commeatibus erant: & nova in armamentario, multis talium operum artificibus de industria inclusis, fiebant. Uticensibus tanta undique mole circumsessis in Carthaginiensi populo, Carthaginiensibus in Asdrubale ita, si is movisset Syphacem, spes omnis erat. sed, desiderio indigentium auxilii, tardiùs cuncta movebantur. Asdrubal intentissima conquisitione quum ad triginta millia peditum, tria equitum confecisset; non tamen ante adventum Syphacis castra propius hostem movere est ausus. Syphax cum quinquaginta millibus peditum, decem equitum advenit: confestimque motis ab Carthagine castris, haud procul Utica munitionibusque Romanis consedit. Quorum adventus hoc tamen momenti fecit, ut Scipio, quum quadraginta ferme dies, nequicquam omnia experiens, obsedisset Uticam, abscederet inde irrito incepto. jam enim hiems instabat. Castra hiberna in promontorio, quod tenui jugo continenti adhærens in aliquantum maris spatium extenditur, communit: uno vallo & navalium castra amplectitur. jugo medio legionum castris impositis, littus ad septentrionem versum subductæ naves navalesque socii tenebant; meridianam vallem, ad alterum littus devexam, equitatus. Hæc in Africa usque ad extremum autumni gesta.

XXXVI. Præter convectum undique ex populatis circa agris frumentum, commeatusque ex Sicilia atque Italia advectos, Cn. Octavius proprætor ex Sardinia ab Ti. Claudio prætore, cujus ea provincia erat, ingentem vim frumenti advexit: horreaque non solùm, quæ jam facta erant, repleta,

sed

ſed nova ædificata. Veſtimenta exercitui deerant: id mandatum Octavio, ut cum prætore ageret, ſi quid ex ea provincia comparari ac mitti poſſet. ea quoque haud ſegniter curata res. Mille ducentæ togæ brevi ſpatio, duodecim millia tunicarum miſſa. Æſtate ea, qua hæc in Africa geſta ſunt, P. Sempronius conſul, cui Bruttii provincia erat, in agro Crotonienſi cum Annibale in ipſo itinere tumultuario prœlio conflixit. agminibus magis quàm acie pugnatum eſt. Romani pulſi, & tumultu veriùs quàm pugna mille & ducenti de exercitu conſulis interfecti: in caſtra trepidè reditum. Neque oppugnare tamen ea hoſtes auſi. ceterùm ſilentio proximæ noctis profectus inde conſul, præmiſſo nuncio ad P. Licinium proconſulem, ut ſuas legiones admoveret, copias conjunxit. ita duo duces, duo exercitus ad Annibalem redierunt. nec mora dimicandi facta eſt, quum conſuli duplicatæ vires, Pœno recens victoria animo eſſet. In primam aciem ſuas legiones Sempronius induxit: in ſubſidiis locatæ P. Licinii legiones. Conſul principio pugnæ ædem Fortunæ Primigeniæ vovit, ſi eo die hoſtes fudiſſet: compoſque ejus voti fuit. Fuſi ac fugati Pœni. ſupra quatuor millia armatorum cæſa: paullo minùs trecenti vivi capti, & equi quadraginta, & undecim militaria ſigna. Perculſus adverſo prœlio Annibal Crotonem exercitum abduxit. Eodem tempore M. Cornelius conſul, altera parte Italiæ, non tam armis quam judiciorum terrore, Etruriam continet; totam ferme ad Magonem, ac per eum ad ſpem novandi res verſam. Eas quæſtiones ex ſenatuſconſulto minimè ambitioſè habuit. multique nobiles Etruſci, qui

aut

aut ipsi ierant, aut miserant ad Magonem de populorum suorum defectione, primò præsentes condemnati, postea, conscientia sibimet ipsi exsilium consciscentes, quum absentes damnati essent, corporibus subtractis, bona tantùm, quæ publicari poterant, pignoranda pœnæ præbebant.

XXXVII. Dum hæc consules diversis regionibus agunt, censores interim Romæ M. Livius & C. Claudius senatum recitaverunt. Princeps iterum lectus Q. Fabius Maximus. notati septem, nemo tamen qui sella curuli sedisset. Sarta tecta acriter & cum summa fide exegerunt. viam è foro Boario ad Veneris, & circa foros publicos, & ædem Matris magnæ in Palatio faciendam locaverunt. vectigal etiam novum ex salaria annona statuerunt. sextante sal & Romæ & per totam Italiam erat. Romæ pretio eodem, pluris in foris & conciliabulis, & alio alibi pretio præbendum locaverunt. Id vectigal commentum alterum ex censoribus satis credebant, populo iratum, quòd iniquo judicio quondam damnatus esset. & in pretio salis maximè oneratas tribus, quarum opera damnatus erat, credebant. inde Salinatori Livio inditum cognomen. Lustrum conditum seriùs, quia per provincias dimiserunt censores, ut civium Romanorum in exercitibus, quantus ubique esset, referretur numerus. Censa cum iis ducenta decem quatuor millia hominum: condidit lustrum C. Claudius Nero. Duodecim deinde coloniarum, (quod nunquam antea factum erat) deferentibus ipsarum coloniarum censoribus, censum acceperunt: ut, quantum numero militum, quantum pecunia valerent, in publicis tabulis monumenta exstarent.

Equi-

Equitum deinde census agi cœptus est. & ambo fortè censores equum publicum habebant. Quum ad tribum Polliam ventum est, in qua M. Livii nomen erat, & præco cunctaretur citare ipsum censorem: *Cita*, inquit Nero, *M. Livium*. & sive ex residua & vetere simultate, sive intempestiva jactatione severitatis inflatus; Livium, quia populi judicio esset damnatus, equum vendere jussit. item M. Livius quum ad tribum Narniensem & nomen collegæ ventum est, vendere equum C. Claudium jussit, duarum rerum caussa: unius, quòd falsum adversus se testimonium dixisset: alterius, quòd non sincera fide secum in gratiam rediisset. Itaque ibi fœdum certamen inquinandi famam alterius cum suæ famæ damno factum est. Exitu censuræ, quum in leges jurâsset C. Claudius, & in ærarium escendisset, inter nomina eorum, quos ærarios relinquebat, dedit collegæ nomen. Deinde M. Livius in ærarium venit, & præter Mæciam tribum, quæ se nec condemnâsset, neque condemnatum aut consulem aut censorem fecisset; populum Romanum omnem, quatuor & triginta tribus, ærarios reliquit: quòd & innocentem se condemnâssent, & condemnatum consulem & censorem fecissent: neque inficiari possent, aut judicio semel, aut comitiis bis ab se peccatum esse. Inter quatuor & triginta tribus & C. Claudium ærarium fore. Quòd si exemplum haberet bis eundem ærarium relinquendi, C. Claudium nominatim se inter ærarios fuisse relicturum. Pravum certamen notarum inter censores. Castigatio inconstantiæ populi censoria & gravitate temporum illorum digna. In invidia censores quum essent, cre-

scendi

ſcendi ex his ratus eſſe occaſionem, Cn. Bæbius tribunus plebis diem ad populum utrique dixit. Ea res conſenſu Patrum diſcuſſa eſt, ne poſtea obnoxia populari auræ cenſura eſſet.

XXXVIII. Eadem æſtate in Bruttiis Clampetia à conſule vi capta; Conſentia & Pandoſia, & ignobiles aliæ civitates voluntate in ditionem venerunt. Et quum comitiorum jam appeteret tempus, Cornelium potiùs ex Etruria, ubi nihil belli erat, Romam acciri placuit. Is conſules Cn. Servilium Cæpionem & C. Servilium Geminum creavit. Inde prætoria comitia habita. creati Cn. Cornelius Lentulus, P. Quintilius Varus, P. Ælius Pætus, P. Villius Tappulus. Hi duo quum ædiles plebis eſſent, prætores creati ſunt. Conſul, comitiis perfectis, ad exercitum in Etruriam rediit. Sacerdotes eo anno mortui, atque in locum eorum ſuffecti, Tib. Veturius Philo flamen Martialis, in locum M. Æmilii Regilli, qui priore anno mortuus erat, creatus inauguratuſque: & in M. Pomponii Mathonis auguris & decemviri locum creati, decemvir M. Aurelius Cotta, augur Tib. Sempronius Gracchus admodum adoleſcens; quod tunc perrarum in mandandis ſacerdotiis erat. Quadrigæ aureæ eo anno in Capitolio poſitæ ab ædilibus curulibus, C. Livio, & M. Servilio Gemino. Et ludi Romani biduum inſtaurati. Item per biduum plebeii, ab ædilibus P. Ælio, P. Villio. Et Jovis epulum fuit, ludorum cauſſa.

Ante Chr. 203. U. C. 549.

LIBER

LIBER XXX.

EPITOME.

V, VI. IN *Africa Scipio Carthaginienses, & eundem Syphacem Numidarum regem, Asdrubalemque pluribus prœliis vicit, adjuvante Masinissa: binaque hostium castra expugnavit, in quibus quadraginta millia hominum ferro ignique consumpta sunt.* XI, XII, &c. *Syphacem per C. Lælium & Masinissam cepit. Masinissa Sophonisbam, uxorem Syphacis, filiam Asdrubalis, captam statim adamat, & nuptiis factis uxorem habuit: castigatusque à Scipione, venenum ei misit. quo hausto illa decessit.* XX, XXV. *Effectumque est multis Scipionis victoriis, ut Carthaginienses, in desperationem acti, in auxilium publicæ salutis Annibalem ex Italia revocarent.* XXX, &c. *Isque, anno decimosexto Italia discedens, in Africam trajecit, tentavitque per colloquium pacem cum Scipione componere :* XXXV. *Et, quum de conditionibus pacis non convenisset, acie victus est.* XXXVII. *Pax Carthaginiensibus data est petentibus. Annibal Gisgonem, pacem dissuadentem, manu sua detraxit : excusata deinde temeritate facti, ipse pacem suasit.* XIX. *Mago, qui bello in agro Insubrium cum Romanis conflixerat, vulneratus, dum in Africam per legatos revocatus reverteretur,*

verteretur, ex vulnere mortuus est. XLIV. *Masinissæ regnum restitutum est.* XLV. *Reversus in urbem Scipio amplissimum nobilissimumque egit triumphum, quem Q. Terentius Culleo senator pileatus secutus est. Scipio Africanus (incertum militari prius favore, an populari aura ita cognominatus) primus certè hic imperator victæ à se nomine gentis nobilitatus est.*

Ante Chr. 203. V. C. 549.

I. CN. Servilius Cæpio, & C. Servilius Geminus consules (sextusdecimus is annus belli Punici erat) quum de republica belloque & provinciis ad senatum retulissent, censuerunt Patres, ut consules inter se compararent, sortirenturve, uter Bruttios adversus Annibalem, uter Etruriam ac Ligures provinciam haberet. cui Bruttii evenissent, exercitum à P. Sempronio consule acciperet. P. Sempronius (ei quoque enim proconsuli imperium in annum prorogabatur) P. Licinio succederet: is Romam reverteretur, bello quoque bonus habitus ad cetera, quibus nemo ea tempestate instructior civis habebatur, congestis omnibus humanis à natura fortunaque bonis. Nobilis idem ac dives erat: forma viribusque corporis excellebat: facundissimus habebatur, seu caussa oranda, seu in senatu & ad populum suadendi ac dissuadendi locus esset; juris pontificii peritissimus. Super hæc bellicæ quoque laudes consulatus compotem fecerant. Quod in Bruttiis provincia, idem in Etruria ac Liguribus decretum. M. Cornelius novo consuli tradere exercitum

ercitum jussus: ipse prorogato imperio Galliam provinciam obtinere cum legionibus iis, quas prætor L. Scribonius priore anno habuisset. Sortiti deinde provincias. Cæpioni Bruttii, Servilio Gemino Etruria evenit. Tum prætorum provinciæ in sortem conjectæ. Jurisdictionem urbanam Pætus Ælius, Sardiniam Cn. Lentulus, Siciliam P. Villius, Ariminum cum duabus legionibus (sub Lucretio Spurio eæ fuerant) Quintilius Varus est sortitus. Et Lucretio prorogatum imperium, ut Genuam oppidum à Magone Pœno dirutum exædificaret. P. Scipioni non temporis, sed rei gerendæ fine, donec debellatum in Africa foret, prorogatum imperium est. decretumque ut supplicatio fieret, quòd is in Africam provinciam trajecisset, ut ea res salutaris populo ipsique duci atque exercitui esset.

II. In Siciliam tria millia militum sunt scripta: &, quia quod roboris ea provincia habuerat in Africam transvectum fuerat, ne qua classis ex Africa trajiceret, quadraginta navibus custodiri placuerat Siciliæ maritimam oram. Tredecim novas naves Villius secum in Siciliam duxit: ceteræ in Sicilia veteres refectæ. Huic classi M. Pomponius prioris anni prætor prorogato imperio præpositus, novos milites ex Italia advectos in naves imposuit. Parem navium numerum Cn. Octavio prætori item prioris anni cum pari jure imperii ad tuendam Sardiniæ oram Patres decreverunt. Lentulus prætor duo millia militum dare in naves jussus. Et Italiæ ora, quia incertum erat, quò missuri classem Carthaginienses forent (videbantur autem quicquid nudatum præsidiis esset petituri) M. Marcio prætori

prætori prioris anni cum totidem navibus tuenda data est. tria millia militum in eam classem ex decreto Patrum consules scripserunt, & duas legiones urbanas ad incerta belli. Hispaniæ cum exercitibus imperioque veteribus imperatoribus, Lentulo & L. Manlio Acidino, decretæ. Viginti omnino legionibus, & centum sexaginta navibus longis res Romana eo anno gesta. Prætores in provincias ire jussi. Consulibus imperatum, priusquam ab urbe proficiscerentur, ludos magnos facerent, quos T. Manlius Torquatus dictator in quintum annum vovisset, si eodem statu respublica staret. Et novas religiones excitabant in animis hominum prodigia ex pluribus locis nunciata. Aurum in Capitolio corvi non laceràsse tantùm rostris crediti, sed etiam edisse. Mures Antii coronam auream arrosere. Circa Capuam omnem agrum locustarum vis ingens, ita ut unde advenissent parum constaret, complevit. Equuleus Reate cum quinque pedibus natus. Anagniæ sparsi primùm ignes in cœlo, dein fax ingens arsit. Frusinone arcus solem tenui linea amplexus; circulum deinde ipsum major solis orbis extrinsecus inclusit. Arpini terra campestri agro in ingentem sinum consedit. Consulum alteri primam hostiam immolanti caput jecinoris defuit. Ea prodigia majoribus hostiis procurata. editi à collegio pontificum Dii quibus sacrificaretur.

III. Iis transactis, consules prætoresque in provincias profecti. omnibus tamen (velut eam sortitis) Africæ cura erat. seu quia ibi summam rerum bellique verti cernebant: seu ut Scipioni gratificarentur, in quem tum omnis versa civitas erat. Itaque

Itaque non ex Sardinia tantùm, (ſicut ante dictum eſt) ſed ex Sicilia quoque & Hiſpania veſtimenta frumentumque, & arma etiam ex Sicilia & omne genus commeatus eò portabantur. Nec Scipio ullo tempore hiemis belli opera remiſerat, quæ multa ſimul undique eum circumſtabant. Uticam obſidebat. caſtra in conſpectu Aſdrubalis erant. Carthaginienſes deduxerant naves. claſſem paratam inſtructamque ad commeatus intercipiendos habebant. Inter hæc ne Syphacis quidem reconciliandi curam ex animo miſerat: ſi fortè eum ſatias amoris in uxore ex multa copia cepiſſet. Ab Syphace magis pacis cum Carthaginienſibus conditiones, ut Romani Africa, Pœni Italia excederent, quàm, ſi bellaretur, ſpes ulla deſciturum afferebatur. Hæc per nuncios magis equidem acta crediderim, (& ita pars major auctores ſunt) quàm ipſum Syphacem, ut Antias Valerius prodit, in caſtra Romana ad colloquium veniſſe. Primò eas conditiones imperator Romanus vix auribus admiſit. poſtea, ut cauſſa probabilis ſuis commeandi foret in caſtra hoſtium, molliùs eadem illa abnuere: ac ſpem facere, ſæpius ultro citroque agitantibus rem conventuram. Hibernacula Carthaginienſium, congeſta temere ex agris materia exædificata, lignea ferme tota erant. Numidæ præcipuè arundine textis ſtoreaque pars maxima tectis, paſſim nullo ordine, quidam, ut ſine imperio occupatis locis, extra foſſam etiam vallumque habitabant. Hæc relata Scipioni ſpem fecerant caſtra hoſtium per occaſionem incendendi.

IV. Cum legatis, quos mitteret ad Syphacem, calonum loco primos ordines ſpectatæ virtutis at-

que

que prudentiæ servili habitu mittebat; qui, dum in colloquio legati essent, vagi per castra alius alia, aditus exitusque omnes, situm formamque & universorum castrorum & partium, quà Pœni, quà Numidæ haberent, quantum intervalli inter Asdrubalis ac regia castra esset, specularentur: moremque simul noscerent stationum, vigiliarumque: nocte, an interdiu opportuniores insidianti essent. & inter crebra colloquia alii atque alii de industria, quò pluribus omnia nota essent, mittebantur. Quum sæpius agitata res certiorem spem pacis indies & Syphaci & Carthaginiensibus per eum faceret; legati Romani vetitos se reverti ad imperatorem ajunt, nisi certum responsum detur. Proinde seu ipsi staret jam sententia, seu consulendus Asdrubal & Carthaginienses essent, consuleret. Tempus esse, aut pacem componi, aut bellum naviter geri. Dum consulitur Asdrubal ab Syphace, ab Asdrubale Carthaginienses; & speculatores omnia visendi, & Scipio ad comparanda ea, quæ in rem erant, tempus habuit: & ex mentione ac spe pacis, negligentia, ut fit, apud Pœnos Numidamque orta cavendi, ne quid hostile interim paterentur. Tandem relatum responsum, quibusdam (quia nimis cupere Romanus pacem videbatur) iniquis per occasionem adjectis, quæ peropportunè cupienti tollere inducias Scipioni caussam præbuere. ac nuncio regis, quum relaturum se ad consilium dixisset, postero die respondit, *Se uno frustra tendente, nulli alii pacem placuisse. Renunciaret igitur, nullam aliam spem pacis, quàm relictis Carthaginiensibus, Syphaci cum Romanis esse.* Ita tollit inducias, ut libera fide incepta exsequeretur. deductisque navi-

bus

bus (& jam veris principium erat) machinas tormentaque, velut à mari aggressurus Uticam, imponit. Duo millia militum ad capiendum, quem antea tenuerat, tumulum super Uticam mittit: simul ut ab eo quod parabat, in alterius rei curam converteret hostium animos: simul ne qua, quum ipse ad Syphacem Asdrubalemque profectus esset, eruptio ex urbe, & impetus in castra sua relicta cum levi præsidio fieret.

V. His præparatis advocatoque consilio, edicere exploratoribus jussis quæ comperta afferrent, Masinissaque, cui omnia hostium nota erant; postremò, quid ipse pararet in proximam noctem, proponit. Tribunis edicit, ut, ubi prætorio dimisso signa concinuissent, extemplo educerent castris legiones. Ita, ut imperaverat, signa sub occasum solis efferri sunt cœpta. ad primam ferme vigiliam agmen explicaverunt: media nocte (septem enim millia itineris erant) modico gradu ad castra hostium perventum. Ibi Scipio partem copiarum Lælio, Masinissamque ac Numidas attribuit: & castra Syphacis invadere, ignesque conjicere jubet. Singulos deinde separatim, Lælium ac Masinissam seductos obtestatur, *ut, quantum nox providentiæ adimat, tantum diligentia expleant curaque. Se Asdrubalem Punicaque castra aggressurum. Ceterùm non ante cœpturum, quàm ignem in regis castris conspexisset.* Neque ea res morata diu est. nam ut proximis casis injectus ignis hæsit, extemplo proxima quæque, & deinceps continua amplexus, totis se passim dissipavit castris. Et trepidatio quidem, quanta necesse erat in nocturno effuso tam latè incendio, orta est. ceterùm

fortui-

fortuitum, non hostilem ac bellicum, ignem rati esse, sine armis ad restinguendum incendium effusi, in armatos incidere hostes; maximè Numidas, ab Masinissa notitia regiorum castrorum ad exitus itinerum idoneis locis dispositos. Multos in ipsis cubilibus semisomnes hausit flamma: multi in præcipiti fuga, ruentes super alios alii, in angustiis portarum obtriti sunt.

VI. Relucentem flammam primò vigiles Carthaginiensium, deinde excitati alii nocturno tumultu quum conspexissent, ab eodem errore credere & ipsi sua sponte incendium ortum. & clamor inter cædem & vulnera sublatus, an ex trepidatione nocturna esset, confusus, sensum veri adimebat. Igitur pro se quisque inermes, ut quibus nihil hostile suspectum esset, omnibus portis, quà cuique proximum erat, ea modò quæ restinguendo igni forent portantes, in agmen Romanum ruebant. Quibus cæsis omnibus, præterquam hostili odio, etiam ne quis nuncius effugeret, extemplo Scipio neglectas, ut in tali tumultu, portas invadit. ignibusque in proxima tecta conjectis, effusa flamma primò veluti sparsa pluribus locis reluxit: dein per continua serpens uno repente omnia incendio hausit. Ambusti homines jumentaque fœda primùm fuga, dein strage obruerant itinera portarum. Quos non oppresserat ignis, ferro absumpti: binaque castra clade una deleta. Duces tamen ambo, & ex tot millibus armatorum duo millia peditum, & quingenti equites semiermes, magna pars saucii, afflatique incendio effugerunt. Cæsa aut hausta flammis quadraginta millia hominum sunt: capta supra quinque millia; multi

Carthaginiensium nobiles, undecim senatores: signa militaria centum septuaginta quatuor; equi Numidici, supra duo millia septingenti; elephanti sex capti, octo flamma ferroque absumpti: magnaque vis armorum capta. Ea omnia imperator Vulcano sacrata incendit.

VII. Asdrubal ex fuga cum paucis Afrorum urbem proximam petierat: eoque omnes, qui superant, vestigia ducis sequentes, se contulerant. metu deinde, ne dederetur Scipioni, urbe excessit. Mox eodem patentibus portis Romani accepti: nec quicquam hostile, quia voluntate concesserant in ditionem, factum. duæ subinde urbes captæ direptæque. ea præda, & quæ castris incensis ex igne rapta erat, militi concessa est. Syphax octo millium ferme inde spatio loco communito consedit. Asdrubal Carthaginem contendit, ne quid per metum ex recenti clade mollius consuleretur: quò tantus primò terror est allatus, ut, omissa Utica, Carthaginem crederent extemplo Scipionem obsessurum. Senatum itaque Suffetes (quod velut consulare imperium apud eos erat) vocaverunt. Ibi tribus dictis sententiis, una, de pace legatos ad Scipionem decernebat: altera, Annibalem ad tuendam ab exitiabili bello patriam revocabat: tertia, Romanæ in adversis rebus constantiæ erat; reparandum exercitum, Syphacemque orandum, ne bello absisteret, censebat. Hæc sententia, quia Asdrubal præsens, Barcinæque omnes factionis bellum malebant, vicit. Inde delectus in urbe agrisque haberi cœptus: & ad Syphacem legati missi, summa ope & ipsum reparantem bellum: quum uxor non jam ut ante blanditiis satis potentibus ad

animum

animum amantis, sed precibus & misericordia valuisset; plena lacrimarum obtestans, ne patrem suum patriamque proderet: iisdemque flammis Carthaginem, quibus castra conflagrâssent, absumi sineret. Spem quoque opportunè oblatam afferebant legati, quatuor millia Celtiberorum circa urbem nomine Abbam, ab conquisitoribus suis conducta in Hispania, egregiæ juventutis, sibi occurrisse: & Asdrubalem propediem affore cum manu haudquaquam contemnenda. Igitur non benignè modò legatis respondit, sed ostendit etiam multitudinem Numidarum agrestium, quibus per eosdem dies arma equosque dedisset, & omnem juventutem affirmat exciturum ex regno. Scire incendio, non prœlio, cladem acceptam. eum bello inferiorem esse, qui armis vincatur. Hæc legatis responsa. Et post dies paucos rursus Asdrubal & Syphax copias junxerunt. is omnis exercitus fuit triginta ferme millium armatorum.

VIII. Scipionem, velut debellato jam, quod ad Syphacem Carthaginiensesque attineret, Uticæ oppugnandæ intentum, jamque machinas admoventem muris, avertit fama redintegrati belli. modicisque præsidiis, ad speciem modò obsidionis, terra marique relictis, ipse cum robore exercitus ire ad hostes pergit. Primo in tumulo, quatuor ferme millia distante ab castris regiis, consedit: postero die cum equitatu in Magnos (ita vocant) campos, subjectos ei tumulo, degressus, succedendo ad stationes hostium, lacessendoque levibus prœliis, diem absumpsit. & per insequens biduum tumultuosis hinc atque illinc excursionibus invicem nihil dictu satis dignum fecerunt. quarto die

utrimque in aciem descensum est. Romanus principes post hastatorum prima signa, in subsidiis triarios constituit: equitatum Italicum ab dextro cornu, ab lævo Numidas Masinissamque opposuit. Syphax Asdrubalque Numidicis adversus Italicum equitatum, Carthaginiensibus contra Masinissam locatis; Celtiberos in mediam aciem in adversa signa legionum accepere. ita instructi concurrunt. Primo impetu simul utraque cornua & Numidæ & Carthaginienses pulsi. nam neque Numidæ, maxima pars agrestes, Romanum equitatum, neque Carthaginienses, & ipse novus miles, Masinissam recenti super cetera victoria terribilem sustinuere. Nudata utrimque cornibus Celtiberûm acies stabat: quòd nec in fuga salus ulla ostendebatur locis ignotis, neque spes veniæ ab Scipione erat; quem, bene meritum de se & gente sua, mercenariis armis in Africam oppugnatum venissent. Igitur circumfusis undique hostibus, alii super alios cadentes obstinati moriebantur. omnibusque in eos versis, aliquantum ad fugam temporis Syphax & Asdrubal præceperunt. Fatigatos cæde diutius, quàm pugna, victores nox oppressit.

IX. Postero die Scipio Lælium Masinissamque, cum omni Romano & Numidico equitatu expeditisque militum, ad persequendos Syphacem atque Asdrubalem mittit. ipse cum robore exercitus urbes circa omnes, quæ Carthaginiensium ditionis erant, partim spe, partim metu, partim vi subegit. Carthagini quidem erat ingens terror: & circumferentem arma Scipionem, omnibus finitimis raptim perdomitis, ipsam Carthaginem repente aggressurum

gressurum credebant. Itaque & muri reficiebantur, propugnaculisque armabantur: & pro se quisque quæ diutinæ obsidioni tolerandæ sunt, ex agro convehebat. Rara mentio est pacis, frequentior legatorum ad Annibalem arcessendum mittendorum. pars maxima classem, quæ ad commeatus excipiendos parata erat, mittere jubent ad opprimendam stationem navium ad Uticam incautè agentem: forsitan etiam navalia castra relicta cum levi præsidio oppressuros. In hoc consilium maximè inclinant. legatos tamen ad Annibalem mittendos censent. quippe classi ut felicissimè gerantur res, parte aliqua levari Uticæ obsidionem: Carthaginem ipsam qui tueantur, neque imperatorem alium quàm Annibalem, neque exercitum alium quàm Annibalis superesse. Deductæ ergo postero die naves, simul & legati in Italiam profecti, raptimque omnia stimulante fortuna agebantur: & in quo quisque cessâsset, prodi ab se salutem omnium rebatur. Scipio gravem jam spoliis multarum urbium exercitum trahens, captivis aliaque præda in vetera castra ad Uticam missis, jam in Carthaginem intentus, occupat relictum fuga custodum Tuneta. abest ab Carthagine quindecim millia ferme passuum: locus cum operibus, tum suapte natura tutus; & qui & ab Carthagine conspici, & præbere ipse prospectum, cum ad urbem tum ad circumfusum mare urbi, posset.

X. Inde quum maximè vallum Romani jacerent, conspecta classis hostium est, Uticam Carthagine petens. Igitur, omisso opere, pronunciatum iter, signaque raptim ferri sunt cœpta: ne naves in terram & obsidionem versæ, ac minimè

 navali

navali prœlio aptæ opprimerentur. Quî enim restitissent agili & nautico instrumento aptæ & armatæ classi naves tormenta machinasque portantes, & aut in onerariarum usum versæ, aut ita pulsæ ad muros, ut pro aggere ac pontibus præbere ascensus possent? Itaque Scipio, contra quàm in navali certamine solet, rostratis, quæ præsidio aliis esse poterant, in postremam aciem receptis prope terram, onerariarum quadruplicem ordinem pro muro adversus hostem opposuit: easque ipsas, ne in tumultu pugnæ turbari ordines possent, malis antennisque de nave in navem trajectis, ac validis funibus velut uno inter se vinculo illigatis comprendit: tabulasque superinstravit, ut pervius in totum navium ordo esset: & sub ipsis pontibus intervalla fecit, quà procurrere speculatoriæ naves in hostem, ac tutò recipi possent. His raptim pro tempore instructis, mille ferme delecti propugnatores onerariis imponuntur: telorum maximè missilium, ut quamvis longo certamine sufficerent, vis ingens congeritur. Ita parati atque intenti hostium adventum opperiebantur. Carthaginienses, qui, si maturâssent, omnia, permista turba trepidantium, primo impetu oppressissent; perculsi terrestribus cladibus, atque inde ne in mari quidem, ubi ipsi plus poterant, satis fidentes, die segni navigatione absumpto, sub occasum solis in portum (Ruscinona Afri vocant) classe appulere. postero die sub ortum solis instruxere ab alto naves veluti ad justum prœlium navale, & tanquam exituris contra Romanis. Quum diu stetissent, postquam nihil moveri ab hostibus viderunt, tum demum onerarias aggrediuntur. Erat res minimè

certamini

certamini navali similis, proximè speciem muros oppugnantium navium. altitudine aliquantum onerariæ superabant. ex rostratis Pœni vana pleraque (utpote supino jactu) tela in superiorem locum mittebant. gravior ac pondere ipso libratior superne ex onerariis ictus erat. Speculatoriæ naves ac levia ipsa navigia, quæ sub constratis pontium per intervalla excurrebant, primò ipso tantùm impetu ac magnitudine rostratarum obruebantur: deinde & propugnatoribus quoque incommodæ erant, quòd permistæ cum hostium navibus inhibere sæpe tela cogebant, metu, ne ambiguo ictu suis inciderent. postremò asseres ferreo unco præfixi (harpagonas vocat miles) ex Punicis navibus injici in Romanas cœpti. Quos quum neque ipsos, neque catenas, quibus suspensi injiciebantur, incidere possent; ut quæque retro inhibita rostrata onerariam hærentem unco traheret, scindi videres vincula, quibus alia aliis innexa erat, seriemque aliam simul plurium navium trahi. Hoc maximè modo lacerati quidem omnes pontes, & vix transsiliendi in secundum ordinem navium spatium propugnatoribus datum est. Sex ferme onerariæ puppibus abstractæ Carthaginem sunt. major quàm pro re lætitia, sed eo gratior, quòd inter assiduas clades ac lacrimas unum quantumcumque ex insperato gaudium affulserat; cum eo, ut appareret haud procul exitio fuisse Romanam classem, ni cessatum à præfectis suarum navium foret, & Scipio in tempore subvenisset.

XI. Per eosdem fortè dies quum Lælius & Masinissa quintodecimo ferme die in Numidiam pervenissent, Massylii regnum paternum Masinissæ

læti, ut ad regem diu desideratum, concessere. Syphax, pulsis inde præfectis præsidiisque suis, vetere se continebat regno; neutiquam quieturus. Stimulabant ægrum amore uxor socerque: & ita viris equisque abundabat, ut subjectæ oculis regni, per multos florentis annos, vires, etiam minùs barbaro atque impotenti animo spiritus possent facere. Igitur omnibus, qui bello apti erant, in unum coactis, equos, arma, tela dividit: equites in turmas, pedites in cohortes, sicut quondam ab Romanis centurionibus didicerat, distribuit. Exercitu haud minore, quàm quem priùs habuerat, ceterùm omni propè novo atque incondito, ire ad hostes pergit. Et, castris in propinquo positis, primò pauci equites, ex tuto speculantes, ab stationibus progredi: inde jaculis summoti recurrere ad suos: inde excursiones invicem fieri, & quum pulsos indignatio accenderet, plures subire. quod irritamentum certaminum equestrium est, quum aut vincentibus spes, aut pulsis ira aggregat suos. Ita tum à paucis prœlio accenso, omnem utrimque postremò equitatum certaminis studium effudit. ac dum sincerum equestre prœlium erat, multitudo Masæsylorum, ingentia agmina Syphace emittente, sustineri vix poterat. deinde, ut pedes Romanus repentino per turmas suas viam dantes intercursu stabilem aciem fecit, absterruitque effuse invehentem sese hostem; primo barbari segniùs permittere equos, deinde stare ac propè turbari novo genere pugnæ: postremò non pediti solùm cedere, sed ne equitem quidem sustinere peditis præsidio audentem. Jam signa quoque legionum appropinquabant. tum vero Masæsyli non modò

primùm

primum impetum, ſed ne conſpectum quidem ſignorum atque armorum tulerunt. tantum ſeu memoria priorum cladium, ſeu præſens terror valuit.

XII. Ibi Syphax, dum obequitat hoſtium turmis; ſi pudore, ſi periculo ſuo fugam ſiſtere poſſet; equo graviter icto effuſus opprimitur capiturque: & vivus (lætum ante omnes Maſiniſſæ præbiturus ſpectaculum) ad Lælium pertrahitur. Cirtha caput regni Syphacis erat: eò ſe ingens hominum contulit vis. Cædes in eo prœlio minor quàm victoria fuit, quia equeſtri tantummodo prœlio certatum fuerat. non plus quinque millia occiſa, minus dimidium ejus hominum captum eſt; impetu in caſtra facto, quò perculſa rege amiſſo multitudo ſe contulerat. Maſiniſſa, *ſibi quidem*, dicere, *nihil eſſe in præſentia pulchrius, quàm victorem, recuperatum tanto poſt intervallo patrium inviſere regnum: ſed tam ſecundis, quàm adverſis rebus non dari ſpatium ad ceſſandum. Si ſe Lælius cum equitatu vinctoque Syphace Cirtham præcedere ſinat; trepida omnia metu ſe oppreſſurum: Lælium cum peditibus ſubſequi modicis itineribus poſſe.* Aſſentiente Lælio prægreſſus Cirtham, evocari ad colloquium principes Cirthenſium jubet. ſed apud ignaros regis caſus, neque, quæ acta eſſent, promendo, nec minis, nec ſuadendo ante valuit, quàm rex vinctus in conſpectum datus eſt. Tum ad ſpectaculum tam fœdum comploratio orta: & partim pavore mœnia ſunt deſerta, partim repentino conſenſu gratiam apud victorem quærentium patefactæ portæ. Et Maſiniſſa, præſidio circa portas opportunaque mœnium dimiſſo, ne cui fugæ pateret exitus, ad regiam occupan-

 dam

dam citato vadit equo. Intranti vestibulum in ipso limine Sophonisba, uxor Syphacis, filia Asdrubalis Pœni occurrit. & quum in medio agmine armatorum Masinissam insignem, cum armis tum cetero habitu, conspexisset; regem esse (id quod erat) rata, genibus advoluta ejus, *Omnia quidem,* inquit, *ut posses in nos, Dii tibi dederunt, virtusque & felicitas tua. Sed si captivæ apud dominum vitæ necisque suæ vocem supplicem mittere licet; si genua, si victricem attingere dextram: precor quæsoque per majestatem regiam, in qua paullo antè nos quoque fuimus; perque gentis Numidarum nomen, quod tibi cum Syphace commune fuit; per hujusce regiæ Deos, qui te melioribus ominibus accipiant, quàm Syphacem hinc miserunt; hanc veniam supplici des, ut ipse, quodcumque fert animus, de captiva statuas, neque me in cujusquam Romani superbum ac crudele arbitrium venire sinas. Si nihil aliud quàm Syphacis uxor fuissem, tamen Numidæ atque in eadem mecum Africa geniti, quàm alienigenæ & externi fidem experiri mallem. Quid Carthaginiensi ab Romano, quid filiæ Asdrubalis timendum sit, vides. Si nulla alia re potes, morte me ut vindices ab Romanorum arbitrio, oro obtestorque.* Forma erat insignis, & florentissima ætas. itaque quum modò dextram amplectens, in id, ne cui Romano traderetur, fidem exposceret; propiusque blanditias oratio esset, quàm preces: non in misericordiam modò prolapsus est animus victoris, sed (ut est genus Numidarum in Venerem præceps) amore captivæ victor captus, data dextra in id quod petebatur obligandæ fidei, in regiam concedit. Instituit deinde reputare secum ipse,

quemad-

quemadmodum promissi fidem præstaret. quod quum expedire non posset, ab amore temerarium atque impudens mutuatur consilium. Nuptias in eum ipsum diem repente parari jubet, ne quid relinqueret integri aut Lælio, aut ipsi Scipioni consulendi velut in captivam, quæ Masinissæ jam nupta foret. Factis nuptiis supervenit Lælius: & adeo non dissimulavit improbare se factum, ut primò etiam cum Syphace & ceteris captivis detractam eam toro geniali mittere ad Scipionem conatus sit. victus deinde precibus Masinissæ orantis, ut arbitrium, utrius regum duorum fortunæ accessio Sophonisba esset, ad Scipionem rejiceret; misso Syphace & captivis, ceteras urbes Numidiæ, quæ præsidiis regiis tenebantur, adjuvante Masinissa recepit.

XIII. Syphacem in castra adduci, quum esset nunciatum; omnis, velut ad spectaculum triumphi, multitudo effusa est. Præcedebat ipse vinctus, sequebatur grex nobilium Numidarum. Tum quantum quisque plurimum posset, magnitudini Syphacis famæque gentis, victoriam suam augendo, addebat: *illum esse regem, cujus tantùm majestati duo potentissimi in terris tribuerint populi, Romanus Carthaginiensisque, ut Scipio imperator suus ad amicitiam ejus petendam, relicta provincia Hispania exercituque, duabus quinqueremibus in Africam navigaverit: Asdrubal, Pœnorum imperator, non ipse modò ad eum in regnum venerit, sed etiam filiam ei nuptum dederit. Habuisse eum tempore uno in potestate duos imperatores, Pœnum Romanumque. Sicut ab Diis immortalibus pars utraque hostiis mactandis pacem petîsset, ita ab eo utrimque pariter*

pariter amicitiam petitam. Jam tantas habuisse opes, ut Masinissam regno pulsum eò redegerit, ut vita ejus fama mortis & latebris, ferarum modo in silvis rapto viventis, tegeretur. His sermonibus circumstantium celebratus rex in prætorium ad Scipionem est perductus. Movit & Scipionem cum fortuna pristina viri præsenti fortunæ collata: tum recordatio hospitii, dextræque datæ, & fœderis publicè ac privatim juncti. Eadem hæc & Syphaci animum dederunt in alloquendo victore. nam quum Scipio, quid sibi voluisset, quæreret, qui non societatem solùm abnuisset Romanam, sed ultro bellum intulisset; tum ille, *peccâsse quidem sese, atque insanîsse fatebatur; sed non tum demum, quum arma adversus populum Romanum cepisset: exitum sui furoris fuisse, non principium. tunc se insanîsse, tum hospitia privata & publica fœdera omnia ex animo ejecisse, quum Carthaginiensem matronam domum acceperit. Illis nuptialibus facibus regiam conflagrâsse suam: illam furiam pestemque omnibus delenimentis animum suum avertisse atque alienâsse: nec conquiêsse, donec ipsa manibus suis nefaria sibi arma adversus hospitem atque amicum induerit. Perdito tamen atque afflicto sibi hoc in miseriis solatii esse, quòd in omnium hominum inimicissimi sibi domum ac penates eandem pestem ac furiam transisse videat. neque prudentiorem, neque constantiorem Masinissam, quàm Syphacem esse, etiam juventa incautiorem. certè stultiùs illum atque intemperantiùs eam, quàm se duxisse.*

XIV. Hæc non hostili modò odio, sed amoris etiam stimulis, amatam apud æmulum cernens, quum dixisset; non mediocri cura Scipionis animum

mum pepulit. & fidem criminibus raptæ prope inter arma nuptiæ, neque consulto neque exspectato Lælio, faciebant: tamque præceps festinatio, ut quo die captum hostem vidisset, eodem matrimonio junctam acciperet, & ad penates hostis sui nuptiale sacrum conficeret. eo fœdiora hæc videbantur Scipioni, quòd ipsum in Hispania juvenem nullius forma pepulerat captivæ. Hæc secum volutanti Lælius ac Masinissa supervenerunt; quos quum pariter ambo & benigno vultu excepisset, & egregiis laudibus frequenti prætorio celebrâsset; abductum in secretum Masinissam sic alloquitur: *Aliqua te existimo, Masinissa, intuentem in me bona, & principio in Hispaniam ad jungendam mecum amicitiam venisse, & postea in Africa teipsum, spesque omnes tuas in fidem meam commisisse. Atqui nulla earum virtus est, propter quas appetendus tibi visus sim, qua ego æquè atque temperantia & continentia libidinum gloriatus fuerim. Hanc te quoque ad ceteras tuas eximias virtutes, Masinissa, adjecisse velim. non est, non, (mihi crede) tantum ab hostibus armatis ætati nostræ periculum, quantum ab circumfusis undique voluptatibus. qui eas sua temperantia frenavit ac domuit, næ multo majus decus majoremque victoriam sibi peperit, quàm nos Syphace victo habemus. Quæ me absente strenuè ac fortiter fecisti, libenter & commemoravi, & memini: cetera teipsum reputare tecum, quàm, me dicente, erubescere malo. Syphax populi Romani auspiciis victus captusque est. Itaque ipse, conjunx, regnum, ager, oppida, homines, qui incolunt, quicquid denique Syphacis fuit, præda populi Romani est: & regem, conjugemque ejus, etiamsi non civis Carthaginiensis*

thaginiensis esset, etiamsi non patrem ejus imperatorem hostium videremus, Romam oporteret mitti; ac senatus populique Romani de ea judicium atque arbitrium esse, quæ regem nobis socium alienâsse, atque in arma egisse præcipitem dicatur. Vince animum. cave deformes multa bona uno vitio; & tot meritorum gratiam majore culpa, quàm caussa culpæ est, corrumpas.

XV. Masinissæ hæc audienti non rubor solùm suffusus, sed lacrimæ etiam obortæ. & quum se quidem in potestate futurum imperatoris dixisset, orâssetque eum, ut, quantum res sineret, fidei suæ temere obstrictæ consuleret, (promisisse enim, sese in nullius potestatem eam traditurum) ex prætorio in tabernaculum suum confusus concessit. Ibi arbitris remotis, quum crebro suspirio & gemitu, quod facilè ab circumstantibus tabernaculum exaudiri posset, aliquantum temporis consumpsisset; ingenti ad postremum edito gemitu, fidum è servis vocat, sub cujus custodia regio more ad incerta fortunæ venenum erat, & mistum in poculo ferre ad Sophonisbam jubet, ac simul nunciare: *Masinissam libenter primam ei fidem præstaturum fuisse, quam vir uxori debuerit. quoniam arbitrium ejus, qui possint, adimant, secundam fidem præstare, ne viva in potestatem Romanorum veniat. Memor patris imperatoris, patriæque, & duorum regum, quibus nupta fuisset, sibi ipsa consuleret.* Hunc nuncium ac simul venenum ferens, minister, quum ad Sophonisbam venisset, *Accipio*, inquit, *nuptiale munus; nec ingratum, si nihil majus vir uxori præstare potuit. Hoc tamen nuncia; melius me moriturum fuisse, si non in funere meo nupsissem.*

non

non locuta est ferociùs, quàm acceptum poculum, nullo trepidationis signo dato, impavidè hausit. Quod ubi nunciatum est Scipioni, ne quid æger animi ferox juvenis graviùs consuleret, accitum eum extemplo nunc solatur; nunc, quòd temeritatem temeritate alia luerit, tristioremque rem, quàm necesse fuerit, fecerit, leniter castigat. Postero die, ut à præsenti motu averteret animum ejus, in tribunal ascendit: & concionem advocari jussit. Ibi Masinissam primum regem appellatum, eximiisque ornatum laudibus, aurea corona, aurea patera, sella curuli, & scipione eburneo, toga picta, & palmata tunica donat. Addit verbis honorem, *Neque magnificentius quicquam triumpho apud Romanos, neque triumphantibus ampliorem eo ornatu esse, quo unum omnium externorum dignum Masinissam populus Romanus ducat.* Lælium deinde & ipsum collaudatum aurea corona donat. & alii militares viri, prout à quoque navata opera erat, donati. His honoribus mollitus regis animus, erectusque in spem propinquam, sublato Syphace, omnis Numidiæ potiundæ.

XVI. Scipio, C. Lælio cum Syphace aliisque captivis Romam misso, cum quibus & Masinissæ legati profecti sunt, ipse ad Tuneta rursum castra refert: &, quæ munimenta inchoaverat, permunit. Carthaginienses non brevi solùm, sed propè vano gaudio ab satis prospera in præsens oppugnatione classis perfusi, post famam capti Syphacis, in quo plus propè, quàm in Asdrubale atque exercitu suo, spei reposuerant, perculsi, jam nullo auctore belli ultra audito, oratores ad pacem petendam mittunt triginta seniorum principes. id erat

san-

sanctius apud illos consilium, maximaque ad ipsum senatum regendum vis. Qui ubi in castra Romana & prætorium pervenerunt, more adulantium (accepto, credo, ritu ex ea regione, ex qua oriundi erant) procubuerunt. Conveniens oratio tam humili adulationi fuit, non culpam purgantium, sed transferentium initium culpæ in Annibalem, impotentiæque ejus fautores. veniam civitati petebant, civium temeritate bis jam antè eversæ, incolumi futuræ iterum hostium beneficio. *Imperium ex victis hostibus populum Romanum, non perniciem petere. Paratis obedienter servire, quæ vellet, imperaret.* Scipio, *& venisse ea spe in Africam se* ait, *& spem suam prospero belli eventu auctam, victoriam se non pacem domum reportaturum esse: tamen, quum victoriam prope in manibus habeat, pacem non abnuere; ut omnes gentes sciant, populum Romanum & suscipere justè bella, & finire. Leges pacis se has dicere. Captivos & perfugas & fugitivos restituant: exercitus ex Italia & Gallia deducant: Hispania abstineant: insulis omnibus, quæ inter Italiam & Africam sunt, decedant: naves longas, præter viginti, omnes tradant: tritici quingenta, hordei trecenta millia modiûm.* Pecuniæ summam quantam imperaverit, parum convenit. alibi quinque millia talentum, alibi quinque millia pondo argenti, alibi duplex stipendium militibus imperatum invenio. *His conditionibus,* inquit, *placeatne pax, triduum ad consultandum dabitur. Si placuerit, mecum inducias facite, Romam ad senatum mittite legatos.* Ita dimissi Carthaginienses, nullas recusandas conditiones pacis quum censuissent, (quippe qui moram temporis

poris quærerent, dum Annibal in Africam trajiceret) legatos alios ad Scipionem, ut inducias facerent; alios Romam ad pacem petendam mittunt, ducentes paucos in ſpeciem captivos, perfugaſque & fugitivos, quo impetrabilior pax eſſet.

XVII. Multis ante diebus Lælius cum Syphace primoribuſque Numidarum captivis Romam venit, quæque in Africa geſta eſſent, omnia expoſuit ordine Patribus; ingenti omnium & in præſens lætitia, & in futurum ſpe. Conſulti inde Patres Regem in cuſtodiam Albam mittendum cenſuerunt: Lælium retinendum, donec legati Carthaginienſes venirent. Supplicatio in quatriduum decreta eſt. P. Ælius prætor ſenatu miſſo, & concione inde advocata, cum C. Lælio in Roſtra aſcendit. Ibi verò audientes, fuſos Carthaginienſium exercitus, devictum & captum ingentis nominis regem, Numidiam omnem egregia victoria peragratam; tacitum continere gaudium non poterant, quin clamoribus, quibuſque aliis multitudo ſolet, lætitiam immodicam ſignificarent. Itaque prætor extemplo edixit, *Uti ædituí ædes ſacras omnes tota urbe aperirent, circumeundi, ſalutandique Deos, agendique grates per totum diem populo poteſtas fieret.* Poſtero die legatos Maſiniſſæ in ſenatum introduxit. *Gratulati primùm ſenatui ſunt, quòd P. Scipio proſpere res in Africa geſſiſſet. deinde gratias egerunt, quòd Maſiniſſam non appellâſſet modò regem, ſed feciſſet, reſtituendo in paternum regnum; in quo poſt Syphacem ſublatum, ſi ita Patribus viſum eſſet, ſine metu & certamine eſſet regnaturus: deinde, quòd collaudatum pro concione ampliſſimis decorâſſet donis; quibus ne indignus eſſet, & dediſſe*

dedisse operam Masinissam, & porro daturum esse. Petere, ut regium nomen, ceteraque Scipionis beneficia, & munera senatus decreto confirmaret: &, nisi molestum esset, illud quoque petere Masinissam, ut Numidas captivos, qui Romæ in custodia essent, remitterent. Id sibi amplum apud populares futurum esse. Ad ea responsum legatis: *Rerum gestarum in Africa prospere communem sibi cum rege gratulationem esse. Scipionem rectè atque ordine videri fecisse, quòd eum regem appellaverit: & quicquid aliud fecerit, quod cordi foret Masinissæ, ea Patres comprobare atque laudare.* Munera, quæ legati ferrent regi, decreverunt: sagula purpurea duo cum fibulis aureis singulis, & lato clavo tunicis; & equos duos phaleratos; bina equestria arma cum loricis; & tabernacula, militaremque supellectilem, qualem præberi consuli mos esset. Hæc regi prætor mittere jussus. legatis in singulos dona ne minùs quinûm millium, comitibus eorum millium æris; & vestimenta bina legatis, singula comitibus, Numidisque, qui ex custodia emissi redderentur regi. ad hoc ædes, libera loca, lautia legatis decreta.

XVIII. Eadem æstate, qua hæc decreta Romæ, & in Africa gesta sunt, P. Quintilius Varus prætor, & M. Cornelius proconsul in agro Insubrium Gallorum cum Magone Pœno signis collatis pugnârunt. Prætoris legiones in prima acie fuerunt: Cornelius suas in subsidiis tenuit, ipse ad prima signa equo advectus. proque duobus cornibus prætor ac proconsul milites ad inferenda in hostes signa summa vi hortabantur. Posteaquam nihil commovebant, tum Cornelio Quintilius, *Lentior,*

ut

ut vides, fit pugna, inquit: *& induratus præter ſpem reſiſtendo hoſtium timor: ac, ne vertat in audaciam, periculum eſt. Equeſtrem procellam excitemus oportet, ſi turbare ac ſtatu movere volumus. Itaque vel tu ad prima ſigna prœlium ſuſtine, ego inducam in pugnam equites: vel ego hic in prima acie rem geram, tu quatuor legionum equites in hoſtem emitte.* Utram vellet prætor muneris partem proconſule accipiente, Quintilius prætor cum filio, cui Marco prænomen erat, impigro juvene, ad equites pergit, juſſoſque aſcendere in equos repente in hoſtem emittit. Tumultum equeſtrem auxit clamor ab legionibus additus: nec ſtetiſſet hoſtium acies, ni Mago ad primum equitum motum paratos elephantos extemplo in prœlium induxiſſet. Ad quorum ſtridorem odoremque & adſpectum territi equi, vanum equeſtre auxilium fecerunt. & ut permixtus, ubi cuſpide uti & cominus gladio poſſet, roboris majoris Romanus eques erat; ita in ablatum paventibus procul equis melius ex intervallo Numidæ jaculabantur. Simul & peditum legio duodecima, magna ex parte cæſa, pudore magis quàm viribus tenebat locum: nec diutius tenuiſſet, ni ex ſubſidiis tertiadecima legio, in primam aciem inducta, prœlium dubium expetiſſet, Magoque ex ſubſidiis Gallos integræ legioni oppoſuiſſet. Quibus haud magno certamine fuſis, haſtati legionis undecimæ conglobant ſeſe; atque elephantos, jam etiam peditum aciem turbantes, invadunt, in quos quum pila confertos conjeciſſent, nullo ferme fruſtra emiſſo, omnes retro in aciem ſuorum averterunt. quatuor gravati vulneribus corruerunt. Tum prima commota hoſtium acies; ſimul omnibus

pe-

peditibus, ut aversos videre elephantos, ad augendum pavorem ac tumultum effusis. sed donec stetit ante signa Mago, gradum sensim referentes ordines tenorem pugnæ servabant. posteaquam femine transfixo cadentem, auferrique ex prœlio propè exsanguem videre, extemplo in fugam omnes versi. ad quinque millia hostium eo die cæsa, & signa militaria duo & viginti capta. Nec Romanis incruenta victoria fuit. duo millia & trecenti de exercitu prætoris, pars multo maxima ex legione duodecima amissi. inde & tribuni militum duo, M. Cosconius & M. Mænius. tertiædecimæ quoque legionis, quæ postremo prœlio affuerat, Cn. Helvius, tribunus militum, in restituenda pugna cecidit; & duo & viginti ferme equites illustres, obtriti ab elephantis, cum centurionibus aliquot perierunt. & longius certamen fuisset, ni vulnere ducis concessa victoria esset.

XIX. Mago proximæ noctis silentio profectus, quantum pati viæ per vulnus poterat, itineribus extentis, ad mare in Ligures Ingaunos pervenit. ibi eum legati ab Carthagine paucis antè diebus in sinum Gallicum appulsis navibus adierunt, jubentes, primo quoque tempore in Africam trajicere. idem & fratrem ejus Annibalem (nam ad eum quoque isse legatos eadem jubentes) facturum. Non in eo esse Carthaginiensium res, ut Galliam atque Italiam armis obtineant. Mago non imperio modò senatus, periculoque patriæ motus, sed metuens etiam, ne victor hostis moranti instaret; Liguresque ipsi, relinqui Italiam à Pœnis cernentes, ad eos, quorum mox in potestate futuri essent, deficerent: simul sperans leniorem in navigatione, quàm

in

in via jactationem vulneris fore, & curationi omnia commodiora, impositis copiis in naves profectus, vixdum superata Sardinia, ex vulnere moritur. naves quoque aliquot Pœnorum, disjectæ in alto, à classe Romana, quæ circa Sardiniam erat, capiuntur. Hæc terra marique in parte Italiæ, quæ jacet ad Alpes, gesta. Consul C. Servilius, nulla memorabili re in provincia Etruria & Gallia (quoniam eò quoque processerat) gesta, patre C. Servilio & C. Lutatio patruo ex servitute post sextumdecimum annum receptis, qui ad vicum Tanetum à Bojis capti fuerant; hinc patre, hinc Catulo lateri circumdatis, privato magis quàm publico decore insignis Romam rediit. Latum ad populum est, *ne C. Servilio fraudi esset, quòd patre, qui sella curuli sedisset, vivo, quum id ignoraret, tribunus plebis atque ædilis plebis fuisset, contra quàm sanctum legibus erat.* Hac rogatione perlata, in provinciam rediit. Ad C. Servilium consulem, qui in Bruttiis erat, Consentia, Uffugum, Vergæ, Besidiæ, Hetriculum, Sypheum, Argentanum, Clampetia, multique alii ignobiles populi, senescere Punicum bellum cernentes, defecere. Idem consul cum Annibale in agro Crotoniensi acie conflixit. Obscura ejus pugnæ fama est. Valerius Antias quinque millia hostium cæsa ait. quæ tanta res est, ut aut impudenter ficta sit, aut negligenter prætermissa. Nihil certè ultra rei in Italia ab Annibale gestum. nam ad eum quoque legati ab Carthagine, vocantes in Africam, iis fortè diebus, quibus ad Magonem, venerunt.

XX. Frendens gemensque, ac vix lacrimis temperans, dicitur legatorum verba audisse. posteaquam

edita

edita sunt mandata, *Jam non perplexè*, inquit, *sed palam revocant, qui, vetando supplementum & pecuniam mitti, jampridem retrahebant. Vicit ergo Annibalem non populus Romanus toties cæsus fugatusque, sed senatus Carthaginiensis obtrectatione invidia. neque hac deformitate reditus mei tam P. Scipio exsultabit atque efferet sese, quàm Hanno, qui domum nostram, quando alia re non potuit, ruina Carthaginis oppressit.* Jam hoc ipsum præsagiens animo, præparaverat antè naves. itaque inutili militum turba præsidii specie in oppida Bruttii agri, quæ pauca magis metu quàm fide continebantur, dimissa, quod roboris in exercitu erat in Africam transvexit: multis Italici generis (quia in Africam secuturos abnuentes concesserant in Junonis Laciniæ delubrum, inviolatum ad eam diem) in templo ipso fœdè interfectis. Raro quemquam alium, patriam exsilii caussa relinquentem, magis mœstum abîsse ferunt, quàm Annibalem hostium terra excedentem. Respexisse sæpe Italiæ littora, & Deos hominesque accusantem, in se quoque ac suum ipsius caput exsecratum, *quòd non cruentum ab Cannensi victoria militem Romam duxisset. Scipionem ire ad Carthaginem ausum, qui consul hostem in Italia Pœnum non vidisset. se centum millibus armatorum ad Trasimenum & Cannas cæsis, circa Casilinum, Cumasque & Nolam consenuisse.* Hæc accusans querensque, ex diutina possessione Italiæ est detractus.

XXI. Romam per eosdem dies, & Magonem & Annibalem profectos, allatum est. cujus duplicis gratulationis minuit lætitiam, & quòd parum duces in retinendis iis (quum id mandatum ab senatu

natu esset) aut animi aut virium habuisse videbantur: & quòd solliciti erant, omni belli mole in unum ducem exercitumque inclinata, quo evasura esset res. Per eosdem dies legati Saguntini venerunt, comprehensos cum pecunia adducentes Carthaginienses, qui ad conducenda auxilia in Hispaniam trajecissent. ducentum & quinquaginta auri, octingenta pondo argenti in vestibulo curiæ posuerunt. Hominibus acceptis & in carcerem conditis, auro argentoque reddito, gratiæ legatis actæ: atque insuper munera data, ac naves, quibus in Hispaniam reverterentur. Mentio deinde ab senioribus facta est, *segniùs homines bona, quàm mala, sentire. Transitu in Italiam Annibalis, quantum terroris pavorisque, sese meminisse; quas deinde clades, quos luctus incidisse? Visa castra hostium è muris urbis: quæ vota singulorum, universorumque fuisse? quoties in conciliis voces, manus ad cœlum porrigentium, auditas? en unquam ille dies futurus esset, quo vacuam hostibus Italiam bona pace florentem visuri essent? Dedisse tandem id Deos sextodecimo demum anno: nec esse, qui Diis grates agendas censeant. Adeo ne advenientem quidem gratiam homines benignè accipere, nedum ut præteritæ satis memores sint.* Conclamatum deinde ex omni parte curiæ est, utì referret P. Ælius prætor: decretumque, ut quinque dies circa omnia pulvinaria supplicaretur, victimæque majores immolarentur centum viginti. Jam dimisso Lælio, legatisque Masinissæ, quum, Carthaginiensium legatos de pace ad senatum venientes Puteolis visos, inde terra venturos, allatum esset; revocari C. Lælium placuit, ut coram eo de pace ageretur. Q. Fulvius

 Gillo,

Gillo, legatus Scipionis, Carthaginienſes Romam adduxit: quibus vetitis ingredi urbem, hoſpitium in villa publica, ſenatus ad ædem Bellonæ datus eſt.

XXII. Orationem eandem ferme, quam apud Scipionem, habuerunt; culpam omnem belli à publico conſilio in Annibalem vertentes. *Eum injuſſu ſenatus non Alpes modò, ſed Iberum quoque tranſgreſſum: nec Romanis ſolùm, ſed ante etiam Saguntinis, privato conſilio bellum intuliſſe. Senatui ac populo Carthaginienſi, ſi quis verè æſtimet, fœdus ad eum diem inviolatum eſſe cum Romanis. Itaque nihil aliud ſibi mandatum eſſe uti peterent, quàm ut in ea pace, quæ poſtremò cum conſule Lutatio facta eſſet, manere liceret.* Quum, more tradito, Patribus poteſtatem interrogandi, ſi quis quid vellet, legatos prætor feciſſet; ſenioreſque, qui fœderibus interfuerant, alia alii interrogarent; nec meminiſſe per ætatem (etenim omnes ferme juvenes erant) dicerent legati: conclamatum ex omni parte curiæ eſt, Punica fraude electos, qui veterem pacem repeterent, cujus ipſi non meminiſſent.

XXIII. Emotis deinde curia legatis, ſententiæ interrogari cœptæ. M. Livius C. Servilium conſulem, qui propior eſſet, arceſſendum, ut coram eo de pace ageretur, cenſebat. quum de re majore quàm quanta ea eſſet, conſultatio incidere non poſſet; non videri ſibi, abſente conſulum altero ambobuſve eam rem agi, ſatis ex dignitate populi Romani eſſe. Q. Metellus, qui triennio antè conſul dictatorque fuerat, *quum P. Scipio cædendo exercitus, agros populando, in eam neceſſitatem compuliſſet hoſtes, ut ſupplices pacem peterent; & nemo*

omnium veriùs existimare posset, qua mente ea pax peteretur, quàm is, qui ante portas Carthaginis bellum gereret: nullius alterius consilio, quàm Scipionis, accipiendam abnuendamve pacem esse. M. Valerius Lævinus, qui bis consul fuerat, *speculatores, non legatos, venisse arguebat: jubendosque eos Italia excedere, & custodes cum iis usque ad naves mittendos: Scipionique scribendum, ne bellum remitteret.* Lælius Fulviusque adjecerunt, *& Scipionem in eo positam habuisse spem pacis, si Annibal & Mago Italia non revocarentur. Omnia simulaturos Carthaginienses, duces eos exercitusque exspectantes: deinde, quamvis recentium fœderum & Deorum omnium oblitos, bellum gesturos.* Eo magis in Lævini sententiam discessum. Legati pace infecta, ac propè sine responso, dimissi.

XXIV. Per eos dies C. Servilius consul, haud dubius quin pacatæ Italiæ penes se gloria esset, velut pulsum ab se Annibalem persequens, in Siciliam, inde in Africam transiturus, trajecit. Quod ubi Romæ vulgatum est, primò censuerunt Patres, ut prætor scriberet consuli, senatum æquum censere in Italiam reverti eum: deinde, quum prætor spreturum eum literas suas diceret, dictator ad idipsum creatus P. Sulpicius, pro jure majoris imperii consulem in Italiam revocavit. reliquum anni cum M. Servilio, magistro equitum, circumeundis Italiæ urbibus, quæ bello alienatæ fuerant, noscendisque singularum caussis consumpsit. Per induciarum tempus, & ex Sardinia ab Lentulo prætore centum onerariæ naves, cum commeatu & viginti rostratarum præsidio, & ab hoste & ab tempestatibus mari tuto, in Africam transmiserunt. Cn.

 Octavio,

Octavio, ducentis onerariis, triginta longis navibus ex Sicilia trajicienti, non eadem fortuna fuit. In conspectum ferme Africæ prospero cursu vectum primò destituit ventus, deinde versus in Africam turbavit, ac passim naves disjecit. ipse cum rostratis, per adversos fluctus ingenti remigum labore enixus, Apollinis promontorium tenuit. onerariæ pars maxima ad Ægimurum, (insula ea sinum ab alto claudit, in quo sita Carthago est, triginta ferme millia ab urbe) aliæ adversus urbem ipsam ad Calidas Aquas delatæ sunt. Omnia in conspectu Carthaginis erant. itaque ex tota urbe in forum concursum est. Magistratus senatum vocare, populus in curiæ vestibulo fremere, ne tanta ex oculis manibusque amitteretur præda. Quum quidam pacis petitæ, alii induciarum (necdum enim dies exierat) fidem opponerent; permixto pene senatus populique concilio, consensum est, ut classe quinquaginta navium Asdrubal Ægimurum trajiceret, inde per littora portusque dispersas Romanas naves colligeret. Desertæ fuga nautarum primùm ab Ægimuro, dein ab Aquis onerariæ Carthaginem puppibus tractæ sunt.

XXV. Nondum reverterant ab Roma legati, neque sciebatur, quæ senatus Romani de bello aut pace sententia esset: necdum induciarum dies exierat. eo indigniorem injuriam ratus Scipio, ab iis qui petiissent pacem & inducias, & spem pacis & fidem induciarum violatam esse; legatos Carthaginem M. Bæbium, L. Sergium, L. Fabium extemplo misit. qui quum multitudinis concursu propè violati essent, nec reditum tutiorem futurum cernerent; petierunt à magistratibus, quorum auxilio

vis

vis prohibita erat, ut naves mitterent quæ se prosequerentur. Datæ triremes duæ quum ad Bagradam flumen pervenissent, unde castra Romana conspiciebantur, Carthaginem rediere. Classis Punica ad Uticam stationem habebat: ex ea tres quadriremes, seu clam misso à Carthagine nuncio utì fieret, seu Asdrubale qui classi præerat sine publica fraude auso facinus, quinqueremem Romanam superantem promontorium ex alto repente aggressæ sunt. sed neque rostro ferire celeritate subterlabentem poterant, neque transilire armati ex humilioribus in altiorem navem. & defendebatur egregiè, quoad tela suppeditârunt. quîs deficientibus, quum jam nulla alia res eam, quàm propinquitas terræ, multitudoque à castris in littus effusa, tueri potuisset; concitatam remis, quanto maximo impetu poterant, in terram quum immisissent, navis tantùm jactura facta, incolumes ipsi evaserunt. Ita alio super aliud scelere quum haud dubiè induciæ ruptæ essent, Lælius Fulviusque ab Roma cum legatis Carthaginiensibus supervenerunt. quibus Scipio, *etsi non induciarum modò fides à Carthaginiensibus, sed etiam jus gentium in legatis violatum esset; tamen se nihil nec institutis populi Romani, nec suis moribus indignum in iis facturum esse*, quum dixisset; legatis dimissis, bellum parabat. Annibali jam terræ appropinquanti, jussus è nauticis ascendere in malum, ut specularetur quam tenerent regionem, quum dixisset, sepulchrum dirutum proram spectare, abominatus, prætervehi jusso gubernatore, ad Leptim appulit classem, atque ibi copias exposuit.

Ante Chr. 202. U. C. 550.

XXVI. Hæc eo anno in Africa gesta. Insequentia excedunt in eum annum, quo M. Servilius Geminus, qui tum magister equitum erat, & Tib. Claudius Nero consules facti sunt. Ceterùm exitu superioris anni quum legati sociarum urbium ex Græcia questi essent, vastatos agros ab regiis præsidiis, profectosque in Macedoniam legatos ad res repetendas non admissos ad Philippum regem; simul nunciâssent, quatuor millia militum cum Sopatro duce trajecta in Africam duci, ut essent Carthaginiensibus præsidio, & pecuniæ aliquantum unà missum: legatos ad regem, qui hæc adversus fœdus facta videri Patribus nunciarent, mittendos censuit senatus. Missi C. Terentius Varro, C. Mamilius, M. Aurelius. iis tres quinqueremes datæ. Annus insignis incendio ingenti, quo clivus Publicius ad solum exustus est, & aquarum magnitudine: sed annonæ vilitas fuit; præterquam quòd pace omnis Italia erat aperta, etiam quod magnam vim frumenti ex Hispania missam M. Valerius Falto & M. Fabius Buteo ædiles curules quaternis æris vicatim populo descripserunt. Eodem anno Q. Fabius Maximus moritur, exactæ ætatis, si quidem verum est, augurem duos & sexaginta annos fuisse, quod quidam auctores sunt. Vir certè fuit dignus tanto cognomine, vel si novum ab eo inciperet. Superavit paternos honores, avitos æquavit. Pluribus victoriis, & majoribus prœliis avus insignis Rullus; sed omnia æquare unus hostis Annibal potest. Cautior tamen quàm promptior hic habitus fuit. & sicut dubites, utrùm ingenio cunctator fuerit, an quia ita bello propriè, quod

quod tum gerebatur, aptum erat; ſic nihil certius eſt, quàm *unum hominem nobis cunctando rem reſtituiſſe*, ſicut Ennius ait. Augur in locum ejus inauguratus Q. Fabius Maximus, filius: in ejuſdem locum pontifex (nam duo ſacerdotia habuit) Ser. Sulpicius Galba. Ludi Romani diem unum, plebeji ter toti inſtaurati ab ædilibus, M. Sextio Sabino & C. Tremellio Flacco. ii ambo prætores facti, & cum iis C. Livius Salinator & C. Aurelius Cotta. Comitia ejus anni utrùm C. Servilius conſul habuerit, an (quia eum res in Etruria tenuerint, quæſtiones ex ſenatuſconſulto de conjurationibus principum habentem) dictator ab eo dictus P. Sulpicius, incertum ut ſit, diverſi auctores faciunt.

XXVII. Principio inſequentis anni, M. Servilius, Tib. Claudius, ſenatu in Capitolium vocato, de provinciis retulerunt. Italiam atque Africam in ſortem conjici, Africam ambo cupientes, volebant. ceterùm Q. Metello maximè annitente, neque data, neque negata eſt Africa. Conſules juſſi cum tribunis plebis agere, ut, ſi iis videretur, populum rogarent, quem vellet in Africa bellum gerere. Omnes tribus P. Scipionem juſſerunt. nihilominus conſules provinciam Africam (ita enim ſenatus decreverat) in ſortem conjecerunt. Ti. Claudio Africa evenit, ut quinquaginta navium claſſem, omnes quinqueremes, in Africam trajiceret, parique imperio cum Scipione imperator eſſet. M. Servilius Etruriam ſortitus. in eadem provincia & C. Servilio prorogatum imperium, ſi conſulem manere ad urbem ſenatui placuiſſet. Prætores, M. Sextius Galliam eſt ſortitus, ut duas legiones pro-

vinciamque traderet ei P. Quintilius Varus: C. Livius Bruttios cum duabus legionibus, quibus P. Sempronius proconſul priore anno præfuerat: Cn. Tremellius Siciliam, ut ab P. Villio Tappulo prætore prioris anni provinciam & duas legiones acciperet; Villius proprætor viginti navibus longis, militibus mille oram Siciliæ tutaretur; inde M. Pomponius viginti navibus reliquis mille & quingentos milites Romam deportaret. C. Aurelio Cottæ urbana evenit. ceteris ita, utì quiſque obtinebant provincias exercituſque, prorogata imperia. Sexdecim non amplius eo anno legionibus defenſum imperium eſt. Et ut placatis Diis omnia inciperent agerentque, ludos quos M. Claudio Marcello, T. Quintio conſulibus, T. Manlius dictator, quaſque hoſtias majores voverat, ſi per quinquennium illud reſpublica eodem ſtatu fuiſſet, ut eos ludos conſules, priuſquam ad bellum proficiſcerentur, facerent. Ludi in circo per quatriduum facti: hoſtiæque, quibus votæ erant Diis, cæſæ.

XXVIII. Inter hæc ſimul ſpes, ſimul cura indies creſcebat: nec ſatis certum conſtare apud animum poterat, utrum gaudio dignum eſſet, Annibalem, poſt ſextum decimum annum, ex Italia diſcedentem, vacuam poſſeſſionem ejus reliquiſſe populo Romano; an magis metuendum, quòd incolumi exercitu in Africam tranſiſſet. *Locum nimirum, non periculum, mutatum: cujus tantæ dimicationis vatem, qui nuper deceſſiſſet, Q. Fabium haud fruſtra canere ſolitum; graviorem in ſua terra futurum hoſtem Annibalem quàm in aliena fuiſſet. nec Scipioni aut cum Syphace, incondita barbariæ rege, cui Statorius ſemilixa ducere exercitus ſolitus*

tus sit, aut cum socero ejus Asdrubale, fugacissimo duce, rem futuram, aut tumultuariis exercitibus, ex agrestium semiermi turba subitò collectis: sed cum Annibale, prope nato in prætorio patris, fortissimi ducis, alito atque educato inter arma; puero quondam milite, vixdum juvene imperatore: qui senex vincendo factus, Hispanias, Gallias, Italiam ab Alpibus ad fretum monumentis ingentium rerum complêsset, ducere exercitum æqualem stipendiis suis; duratum omnium rerum patientia, quas vix fides fiat homines passos; perfusum millies cruore Romano; exuvias non militum tantùm, sed etiam imperatorum portantem. Multos occursuros Scipioni in acie, qui prætores, qui imperatores, qui consules Romanos sua manu occidissent, muralibus vallaribusque insignes coronis, pervagatos capta castra, captas urbes Romanas. Non esse hodie tot fasces magistratibus populi Romani, quot captos ex cæde imperatorum præferre posset Annibal. Has formidines agitando animis, ipsi curas & metus augebant etiam, quòd quum assuêssent per aliquot annos bellum ante oculos, aliis atque aliis in Italiæ partibus, lenta spe, in nullum propinquum debellandi finem gerere, erexerant omnium animos Scipio & Annibal, velut ad supremum certamen comparati duces. Ii quoque, quibus ingens erat in Scipione fiducia, & victoriæ spes, quo magis in propinquam eam imminebant animis, eo curæ intentioris erant. Haud dispar habitus animorum Carthaginiensibus erat: quos modò petîsse pacem, intuentes Annibalem ac rerum gestarum ejus magnitudinem, pœnitebat: modò, quum respicerent, bis sese acie victos, Syphacem captum, pulsos se Hispania, pulsos Italia,

 atque

atque ea omnia unius virtute & consilio Scipionis facta, velut fatalem eum ducem in exitium suum natum horrebant.

XXIX. Jam Adrumetum venerat Annibal. unde ad reficiendum ex jactatione maritima militem paucis diebus sumptis, excitus pavidis nunciis omnia circa Carthaginem obtineri armis afferentium, magnis itineribus Zamam contendit. Zama quinque dierum iter ab Carthagine abest. inde præmissi speculatores, quum excepti à custodibus Romanis deducti ad Scipionem essent; traditos eos tribunis militum, jussosque omisso metu visere omnia, per castra, quà vellent, circumduci jussit: percunctatusque, satin' per commodum omnia explorâssent, datis qui prosequerentur, retro ad Annibalem dimisit. Annibal nihil quidem eorum, quæ nunciabantur, (nam & Masinissam cum sex millibus peditum, quatuor equitum venisse eo ipso fortè die, afferebant) læto animo audivit; maximè hostis fiducia, quæ non de nihilo profectò concepta est, perculsus. Itaque quanquam & ipse caussa belli ejus erat, & adventu suo turbaverat & pactas inducias & spem fœderum; tamen, si integer, quàm si victus, peteret pacem, æquiora impetrari posse ratus, nuncium ad Scipionem misit, ut colloquendi secum potestatem faceret. Id utrùm sua sponte fecerit, an publico consilio, neutrum cur affirmem habeo. Valerius Antias primo prœlio victum eum à Scipione, quo duodecim millia armatorum in acie sunt cæsa, mille & septingenti capti, legatum cum aliis decem legatis tradit in castra ad Scipionem venisse. Ceterùm Scipio quum colloquium haud abnuisset, ambo ex composito duces

duces castra protulerunt, ut coire ex propinquo possent. Scipio haud procul Nedagara urbe, tum ad cetera loco opportuno, tum quòd aquatio intra teli conjectum erat, consedit. Annibal tumulum à quatuor millibus inde, tutum commodumque alioqui, nisi quòd longinquæ aquationis erat, cepit. ibi in medio locus conspectus undique, ne quid insidiarum esset, delectus.

XXX. Summotis pari spatio armatis, cum singulis interpretibus congressi sunt non suæ modò ætatis maximi duces, sed omnis ante se memoriæ, omnium gentium cuilibet regum imperatorumve pares. Paullisper alter alterius conspectu, admiratione mutua prope attoniti, conticuere. Tum Annibal prior: *Si hoc ita fato datum erat, ut qui primus bellum intuli populo Romano, quique toties propè in manibus victoriam habui, is ultro ad pacem petendam venirem; lætor, te mihi sorte potissimum datum, à quo peterem. Tibi quoque inter multa egregia non in ultimis laudum hoc fuerit, Annibalem, cui tot de Romanis ducibus victoriam Dii dedissent, tibi cessisse: teque huic bello, vestris prius, quàm nostris, cladibus insigni, finem imposuisse. Hoc quoque ludibrium casus ediderit fortuna, ut cum patre tuo consule ceperim arma, cum eodem primùm Romano imperatore signa contulerim, ad filium ejus inermis ad pacem petendam veniam.* Optimum *quidem fuerat, eam patribus nostris mentem datam ab Diis esse, ut & vos Italiæ, & nos Africæ imperio contenti essemus. neque enim ne vobis quidem Sicilia atque Sardinia satis digna pretia sunt pro tot classibus, tot exercitibus, tot tam egregiis amissis ducibus. Sed præterita magis reprehendi possunt, quàm*

corrigi. Ita aliena appetivimus, ut de nostris dimicaremus, nec in Italia solum vobis bellum, nobis in Africa esset: sed & vos in portis vestris propè ac mœnibus signa armaque hostium vidistis; & nos ab Carthagine fremitum castrorum Romanorum exaudimus. Quod igitur nos maximè abominaremur, vos ante omnia optaretis; in meliore vestra fortuna de pace agitur. agimus ii, quorum & maximè interest pacem esse; & qui quodcumque egerimus, ratum civitates nostræ habituræ sint. animo tantùm nobis opus est non abhorrente à quietis consiliis. Quod ad me attinet, jam ætas senem in patriam revertentem, unde puer profectus sum, jam secundæ, jam adversæ res ita erudierunt, ut rationem sequi quàm fortunam malim. Tuam & adolescentiam, & perpetuam felicitatem, ferociora utraque, quàm quietis opus est consiliis, metuo. Non temere incerta casuum reputat, quem fortuna nunquam decepit. Quod ego fui ad Trasimenum, ad Cannas, id tu hodie es. Vixdum militari ætate imperio accepto, omnia audacissimè incipientem nusquam fefellit fortuna. Patris & patrui persecutus mortem, ab calamitate vestræ domus decus insigne virtutis pietatisque eximiæ cepisti; amissas Hispanias reciperâsti, quatuor inde Punicis exercitibus pulsis; consul creatus, quum ceteris ad tutandam Italiam parum animi esset, transgressus in Africam, duobus hic exercitibus cæsis, binis eadem hora captis simul incensisque castris, Syphace potentissimo rege capto, tot urbibus regni ejus, tot nostri imperii ereptis, me sextumdecimum jam annum hærentem in possessione Italiæ detraxisti. Potest victoriam malle, quàm pacem,

cem; animus. Novi vobis spiritus magnos magis quàm utiles, mihi talis aliquàndo fortuna affulsit. Quòd si in secundis rebus bonam quoque mentem darent Dii; non ea solùm quæ evenissent, sed etiam ea quæ evenire possent, reputaremus. Ut omnium obliviscaris aliorum, satis ego documenti in omnes casus sum. Quem modò castris inter Anienem atque urbem vestram positis, ac jam propè scandentem mœnia Romæ videras; hic cernis, duobus fortissimis viris fratribus clarissimis imperatoribus orbatum, ante mœnia propè obsessæ patriæ, quibus terrui vestram urbem, ea pro mea deprecantem. Maximæ cuique fortunæ minimè credendum est. In bonis tuis rebus, nostris dubiis, tibi ampla ac speciosa danti est pax: nobis petentibus magis necessaria, quàm honesta. Melior tutiorque est certa pax, quàm sperata victoria. hæc in tua, illa in Deorum manu est. Ne tot annorum felicitatem in unius horæ dederis discrimen. Cum tuas vires, tum vim fortunæ, Martemque belli communem propone animo. Utrimque ferrum, corpora humana erunt. nusquam minus, quàm in bello, eventus respondent. Non tantùm ad id, quod data pace jam habere potes, si prœlio vincas, gloriæ adjeceris; quantum ademeris, si quid adversi eveniat. Simul parta ac sperata decora unius horæ fortuna evertere potest. Omnia in pace jungenda tuæ potestatis sunt, P. Corneli: tunc ea habenda fortuna erit, quam Dii dederint. Inter pauca felicitatis virtutisque exempla M. Atilius quondam in hac eadem terra fuisset, si victor pacem petentibus dedisset patribus nostris: sed non statuendo tandem felicitati modum, nec cohibendo

bibendo efferentem se fortunam, quanto altiùs elatus erat, eo fœdiùs corruit. Est quidem ejus qui dat, non qui petit, conditiones dicere pacis. sed forsitan non indigni simus, qui nobismetipsis mulctam irrogemus. Non recusamus, quin omnia, propter quæ bellum initum est, vestra sint, Sicilia, Sardinia, Hispania, quicquid insularum toto inter Africam Italiamque continetur mari: Carthaginienses, inclusi Africæ littoribus, vos (quando ita Diis placuit) externa etiam terra marique videamus regentes imperia. Haud negaverim, propter non nimis sincerè petitam aut exspectatam nuper pacem, suspectam esse vobis Punicam fidem. multum, per quos petita sit, ad fidem tuendæ pacis pertinet, Scipio. Vestri quoque (ut audio) patres nonnihil etiam ob hoc, quia parum dignitatis in legatione erat, negaverunt pacem. Annibal peto pacem: qui neque peterem, nisi utilem crederem: & propter eandem utilitatem tuebor eam, propter quam petii. & quemadmodum, quia à me bellum cœptum est, ne quem ejus pœniteret, quoad ipsi invidere Dei, præstiti: ita annitar, ne quem pacis per me partæ pœniteat.

XXXI. Adversus hæc imperator Romanus in hanc fere sententiam respondit. *Non me fallebat, Annibal, adventus tui spe Carthaginienses & præsentem induciarum fidem & spem pacis turbâsse: neque tu id sanè dissimulas, qui de conditionibus superioribus pacis omnia subtrahas, præter ea, quæ jampridem in nostra potestate sunt. Ceterùm sicut tibi curæ est, sentire cives tuos, quanto per te onere leventur: sic mihi laborandum est, ne, quæ*

tunc

tunc pepigerunt, hodie ſubtracta ex conditionibus pacis, præmia perfidiæ habeant. Indigni, quibus eadem pateat conditio, ut etiam proſit vobis fraus, petitis. Neque patres noſtri priores de Sicilia, neque nos de Hiſpania fecimus bellum. & tunc Mamertinorum ſociorum periculum, & nunc Sagunti excidium nobis pia ac juſta induerunt arma. Vos laceſſiſſe, & tu ipſe fateris, & Dii teſtes ſunt: qui & illius belli exitum ſecundùm jus faſque dederunt; & hujus dant, & dabunt. Quod ad me attinet, & humanæ infirmitatis memini, & vim fortunæ reputo, & omnia, quæcumque agimus, ſubjecta eſſe mille caſibus ſcio. Ceterùm quemadmodum ſuperbè & violenter me faterer facere, ſi, priuſquam in Africam trajeciſſem, te tua voluntate cedentem Italia, & impoſito in naves exercitu ipſum venientem ad pacem petendam aſpernarer: ſic nunc, quum propè manu conſerta reſtitantem ac tergiverſantem in Africam attraxerim, nulla ſum tibi verecundia obſtrictus. Proinde ſi quid ad ea, in quæ tum pax conventura videbatur, (quæ ſint, nôſti:) mulcta navium cum commeatu per inducias expugnatarum, legatorúmque violatorum adjicitur; eſt quod referam ad conſilium. Sin illa quoque gravia videntur, bellum parate, quoniam pacem pati non potuiſtis. Ita infecta pace, ex colloquio ad ſuos quum ſe recepiſſent; fruſtra verba jactata renunciant. armis decernendum eſſe, habendamque eam fortunam, quam Dii dediſſent.

XXXII. In caſtra ut eſt ventum, pronunciant ambo, *Arma expedirent milites, animoſque ad ſupremum certamen, non in unum diem, ſed in perpetuum,*

petuum, si felicitas adesset, victores. Roma an Carthago jura gentibus darent, ante crastinam noctem scituros. neque enim Africam, aut Italiam, sed orbem terrarum victoriæ præmium fore; par periculum præmio, quibus adversæ pugnæ fortuna fuisset. nam neque Romanis effugium ullum patebat in aliena ignotaque terra; & Carthagini, supremo auxilio effuso, adesse videbatur præsens excidium. Ad hoc discrimen procedunt postero die duorum opulentissimorum populorum duo longè clarissimi duces, duo fortissimi exercitus, multa ante parta decora aut cumulaturi eo die, aut eversuri. Anceps igitur spes & metus miscebant animos: contemplantibusque modò suam, modò hostium aciem, quum oculis magis quàm ratione pensarent vires, simul læta, simul tristia obversabantur. quæ ipsis sua sponte non succurrebant, ea duces admonendo atque hortando subjiciunt. Pœnus sedecim annorum in terra Italia res gestas, tot duces Romanos, tot exercitus occidione occisos; & sua cuique decora, ubi ad insignem alicujus pugnæ memoria militem venerat, referebat. Scipio Hispanias, & recentia in Africa prœlia, & confessionem hostium, quòd neque non petere pacem propter metum, neque manere in ea præ insita animis perfidia potuissent. ad hoc, colloquium Annibalis in secreto habitum, ac liberum fingenti, quà velit flecti. *Ominatur, quibus quondam auspiciis patres eorum pugnaverint ad Ægateis insulas, ea illis exeuntibus in aciem portendisse Deos. adesse finem belli, ac laboris. In manibus esse prædam Carthaginis, reditum domum in patriam, ad parentes, liberos, conjuges, penatesque Deos.* celsus hæc corpore,

pore, vultuque ita læto, ut vicisse jam crederes, dicebat. Instruit deinde primos hastatos; post eos principes: triariis postremam aciem clausit.

XXXIII. Non confertas autem cohortes ante sua quamque signa instruebat; sed manipulos aliquantum inter se distantes, ut esset spatium, quo elephanti hostium accepti nihil ordines turbarent. Lælium (cujus antè legati, eo anno quæstoris extra sortem ex senatusconsulto opera utebatur) cum Italico equitatu ab sinistro cornu, Masinissam. Numidasque ab dextro opposuit. vias patentes inter manipulos antesignanorum velitibus (ea tunc levis armatura erat) complevit: dato præcepto, ut, ad impetum elephantorum, aut post rectos refugerent ordines, aut in dextram lævamque discursu applicantes se antesignanis, viam, qua irruerent in ancipitia tela, belluis darent. Annibal ad terrorem primùm elephantos (octoginta autem erant, quot nulla unquam in acie antè habuerat) instruxit; deinde auxilia Ligurum Gallorumque, Balearibus Maurisque admixtis: in secunda acie Carthaginienses Afrosque, & Macedonum legionem: modico inde intervallo relicto, subsidiariam aciem Italicorum militum (Bruttii plerique erant, vi ac necessitate plures quàm sua voluntate discedentem ex Italia secuti) instruxit. Equitatum etiam ipsum circumdedit cornibus. dextrum Carthaginienses, sinistrum Numidæ tenuerunt. Varia adhortatio erat in exercitu inter tot homines, quibus non lingua, non mores, non lex, non arma, non vestitus habitusque, non caussa militandi eadem esset. Auxiliaribus, & præsens, & multiplicata merces ex præda ostentatur. *Galli proprio atque insito in Romanos odio*

odio accenduntur. Liguribus campi uberes Italiæ, deductis ex asperrimis montibus, in spem victoriæ ostentantur. Mauros Numidasque impotenti Masinissæ futuro dominatu terret. Aliis aliæ spes ac metus jactantur. Carthaginiensibus mœnia patriæ, Dii penates, sepulchra majorum, liberi cum parentibus conjugesque pavidæ, aut excidium servitiumque, aut imperium orbis terrarum; nihil aut in metum, aut in spem medium ostentatur. Quum maximè hæc imperator apud Carthaginienses, duces suarum gentium inter populares, plerique per interpretes inter immixtos alienigenis agerent, tubæ cornuaque ab Romanis cecinerunt: tantusque clamor ortus, ut elephanti in suos, sinistro maximè cornu, verterentur, Mauros ac Numidas. Addidit facilè Masinissa perculsis terrorem: nudavitque ab ea parte aciem equestri auxilio. Paucæ tamen bestiarum intrepidæ in hostem actæ, inter velitum ordines cum multis suis vulneribus ingentem stragem edebant. resilientes enim ad manipulos velites, quum viam elephantis, ne obtererentur, fecissent, in eos ancipites ad ictum utrimque conjiciebant hastas: nec pila ab antesignanis cessabant, donec undique incidentibus telis exacti ex Romana acie, hi quoque in suo dextro cornu ipsos Carthaginiensium equites in fugam verterunt. Lælius, ut turbatos vidit hostes, addit perculsis terrorem.

XXXIV. Utrimque equite nudata erat Punica acies, quum pedes concurrit, nec spe, nec viribus jam par. ad hoc, dictu parva, sed magni eadem in re gerenda momenti res; congruens clamor à Romanis, eoque major & terribilior, dissonæ illis, ut gentium multarum discrepantibus linguis,

vo-

voces. pugna Romana ſtabilis & ſuo & armorum pondere incumbentium in hoſtem: concurſatio & velocitas illinc major, quàm vis. Igitur primo impetu extemplo movere loco hoſtium aciem Romani: ala deinde & umbonibus pulſantes, in ſummotos gradu illato, aliquantum ſpatii, velut nullo reſiſtente, inceſſere: urgentibus & noviſſimis primos, ut ſemel motam aciem ſenſere, quod ipſum vim magnam ad pellendum hoſtem addebat. Apud hoſtes, auxiliares cedentes ſecunda acies Afri & Carthaginienſes adeo non ſuſtinebant, ut contra etiam, ne reſiſtentes pertinaciter primos cædendo ad ſe perveniret hoſtis, pedem referrent. Igitur auxiliares terga dant repente: & in ſuos verſi, partim refugere in ſecundam aciem, partim non recipientes cædere; utì paullo ante non adjuti, & tunc excluſi. Et prope duo jam permixta prœlia erant, quum Carthaginienſes ſimul cum hoſtibus, ſimul cum ſuis cogerentur conſerere manus. non tamen ita perculſos iratoſque in aciem accepere: ſed denſatis ordinibus, in cornua, vacuumque circa campum extra prœlium ejecere; ne pavidos fuga, vulneribuſque milites, in certam & integram aciem miſcerent. Ceterùm tanta ſtrages hominum armorumque locum, in quo ſteterant paullo ante auxiliares, compleverat; ut propè difficilior tranſitus eſſet, quàm per confertos hoſtes fuerat: itaque qui primi erant haſtati, per cumulos corporum armorumque, & tabem ſanguinis, qua quiſque poterat, ſequentes hoſtem, & ſignà & ordines confuderunt. principum quoque ſigna fluctuari cœperant, vagam ante ſe cernendo aciem. Quod Scipio ubi vidit, receptui propere canere haſtatis

juſſit;

jussit: & sauciis in postremam aciem subductis, principes triariosque in cornua inducit; quo tutior firmiorque media hastatorum acies esset. Ita novum de integro prœlium ortum est: quippe ad veros hostes perventum erat, & armorum genere, & usu militiæ, & fama rerum gestarum, & magnitudine vel spei vel periculi pares. Sed & numero Romanus superior erat, & animo: quòd jam equites, jam elephantos fuderat: jam prima acie pulsa, in secundam pugnabat.

XXXV. In tempore Lælius ac Masinissa pulsos per aliquantum spatii secuti equites, revertentes in aversam hostium aciem incurrere. Is demum equitum impetus fudit hostem. multi circumventi in acie cæsi: multi per patentem circa campum fuga sparsi, tenente omnia equitatu, passim interierunt. Carthaginiensium sociorumque cæsa eo die supra millia viginti. par ferme numerus captus est, cum signis militaribus centum triginta tribus, elephantis undecim. Victores ad duo millia cecidere. Annibal, cum paucis equitibus inter tumultum elapsus, Adrumetum perfugit; omnia & in prœlio & ante aciem, priusquam excederet pugna, expertus. & confessione etiam Scipionis, omniumque peritorum militiæ, illam laudem adeptus, singulari arte aciem eo die instruxisse. *Elephantos in prima fronte: quorum fortuitus impetus atque intolerabilis vis, signa sequi, & servare ordines (in quo plurimum spei ponerent) Romanos prohiberet. Deinde auxiliares ante Carthaginiensium aciem, ne homines misti colluvione omnium gentium, quos non fides teneret sed merces, liberum receptum fugæ haberent: simul primum ardorem atque impetum hostium*

stium excipientes fatigarent; ac, si nihil aliud, vulneribus suis ferrum hostile hebetarent: tum, ubi omnis spes esset, milites Carthaginienses Afrosque, ut omnibus rebus aliis pares, eo quod integri cum fessis ac sauciis pugnarent, superiores essent. Italicos intervallo quoque diremptos, incertos socii an hostes essent, in postremam aciem summotos. Hoc edito velut ultimo virtutis opere, Annibal quum Adrumetum refugisset, accitusque inde Carthaginem sexto ac trigesimo post anno, quàm puer inde profectus erat, rediisset; fassus in curia est, non prœlio modò se, sed bello victum: nec spem salutis alibi quàm in pace impetranda esse.

XXXVI. Scipio confestim à prœlio, expugnatis hostium castris direptisque, cum ingenti præda ad mare ac naves rediit; nuncio allato, P. Lentulum cum quinquaginta rostratis, centum onerariis, omni genere commeatus, ad Uticam accessisse. Admovendum igitur undique terrorem perculsæ Carthagini ratus, misso Lælio Romam cum victoriæ nuncio, Cn. Octavium terrestri itinere ducere legiones Carthaginem jubet. ipse, ad suam veterem nova Lentuli classe adjuncta, profectus ab Utica, portum Carthaginis petit. Haud procul aberat, quum velata infulis ramisque oleæ Carthaginiensium occurrit navis. Decem legati erant principes civitatis, auctore Annibale missi ad petendam pacem. qui quum ad puppim prætoriæ navis accessissent, velamenta supplicum porrigentes, orantes, implorantesque fidem & misericordiam Scipionis; nullum iis aliud responsum datum, quàm ut Tunetem venirent: eò se moturum castra. ipse ab contemplato situ Carthaginis, non tam noscendi

in

in præſentia, quàm deprimendi hoſtis cauſſa, Uticam, eòdem & Octavio revocato, rediit. Inde procedentibus ad Tunetem nuncius allatus, Verminam, Syphacis filium, cum equitibus pluribus, quàm peditibus, venire Carthaginienſibus auxilio. pars exercitus cum omni equitatu, Saturnalibus primis agmen aggreſſa, Numidas levi certamine fudit. exitu quoque fugæ intercluſo, à parte omni circumdatis equitibus, quindecim millia hominum cæſa, mille & ducenti vivi capti ſunt, & equi Numidici mille & quingenti: ſigna militaria ſeptuaginta duo. Regulus ipſe inter tumultum cum paucis effugit. Tum ad Tunetem eodem, quo antea, loco caſtra poſita; legatique triginta Carthagine ad Scipionem venerunt. & illi quidem multo miſerabiliùs quàm antè (quo magis cogebat fortuna) egerunt: ſed aliquanto minore cum miſericordia, ab recenti memoria perfidiæ, auditi ſunt. In concilio, quanquam juſta ira omneis ad delendam ſtimulabat Carthaginem; tamen quum & quanta res eſſet, & quàm longi temporis obſidio tam munitæ & validæ urbis, reputarent, & ipſum Scipionem exſpectatio ſucceſſoris, venturi ad paratam alterius labore ac periculo finiti belli famam, ſollicitaret; ad pacem omnium animi verſi ſunt.

XXXVII. Poſtero die revocatis legatis, & cum multa caſtigatione perfidiæ monitis, ut, tot cladibus edocti, tandem Deos & jusjurandum eſſe crederent; conditiones pacis dictæ: *Ut liberi legibus ſuis viverent. quas urbes, quoſque agros, quibuſque finibus ante bellum tenuiſſent, tenerent, populandique finem eo die Romanus faceret. Perfugas, fugitivoſque,*

gitivosque, & captivos omneis redderent Romanis, & naves rostratas, præter decem triremes, traderent, elephantosque, quos haberent domitos; neque domarent alios. Bellum neve in Africa, neve extra Africam, injussu populi Romani gererent. Masinissæ res redderent, fœdusque cum eo facerent. Frumentum, stipendiumque auxiliis, donec ab Roma legati rediissent, præstarent. Decem millia talentûm argenti descripta, pensionibus æquis, in annos quinquaginta solverent. Obsides centum arbitratu Scipionis darent, ne minores quatuordecim annis, neu triginta majores. Inducias ita se daturum, si per priores inducias naves onerariæ captæ, quæque fuissent in navibus, restituerentur. Aliter nec inducias, nec spem pacis ullam esse. Has conditiones legati quum domum ferre jussi in concione ederent, & Gisgo ad dissuadendam pacem processisset, audireturque à multitudine, inquieta eadem & imbelli; indignatus Annibal, dici ea in tali tempore audirique, arreptum Gisgonem manu sua ex superiore loco detraxit. Quæ insueta liberæ civitati species quum fremitum populi movisset, perturbatus militaris vir urbana libertate, *Novem,* inquit, *annorum à vobis profectus, post trigesimum sextum annum redii. Militares artes (quas me à puero fortuna nunc privata nunc publica docuit) probè videor scire. Urbis ac fori jura, leges, mores, vos me oportet doceatis.* Excusata imprudentia, de pace multis verbis disseruit, quàm nec iniqua, & necessaria esset. Id omnium maximè difficile erat, quòd ex navibus per inducias captis nihil præter ipsas comparebat naves: neque inquisitio erat facilis, adversantibus paci, qui arguerentur. Placuit naves reddi,

reddi, & homines utique inquiri. *Cetera, quæ abessent, æstimanda Scipioni permitti: atque ita pecunia luere Carthaginienses.* Sunt qui Annibalem ex acie ad mare pervenisse, inde præparata nave ad regem Antiochum extemplo profectum tradant: postulantique ante omnia Scipioni, ut Annibal sibi traderetur, responsum esse, Annibalem in Africa non esse.

XXXVIII. Posteaquam redierunt ad Scipionem legati; quæ publica in navibus fuerant, ex publicis descripta rationibus quæstores, quæ privata profiteri domini jussi; pro ea summa pecuniæ viginti quinque millia pondo argenti præsentia exacta: induciæque Carthaginiensibus datæ in tres menses. Additum, ne per induciarum tempus alio usquam quàm Romam mitterent legatos: & quicumque legati Carthaginem venissent, ne ante dimitterent eos, quàm Romanum imperatorem, qui, & quæ petentes venissent, certiorem facerent. Cum legatis Carthaginiensibus Romam missi L. Veturius Philo, & M. Marcius Ralla, & L. Scipio imperatoris frater. Post eos dies commeatus ex Sicilia Sardiniaque tantam vilitatem annonæ effecerunt, ut pro vectura frumentum mercator nautis relinqueret. Romæ ad nuncium primum rebellionis Carthaginiensium trepidatùm fuerat; jussusque erat Tib. Claudius maturè in Siciliam classem ducere, atque inde in Africam trajicere: & alter consul M. Servilius ad urbem morari, donec, quo statu res in Africa essent, sciretur. Segniter omnia in comparanda deducendaque classe ab Tib. Claudio consule facta erant; quòd Patres de pace Scipionis potius arbitrium esse, quibus legibus daretur, quàm

consulis, censuerant. Prodigia quoque nunciata sub ipsam famam rebellionis terrorem attulerant. Cumis solis orbis minui visus, & pluit lapideo imbri: & in Veliterno agro terra ingentibus cavernis consedit, arboresque in profundum haustæ. Ariciæ forum, & circa tabernæ, Frusinone murus aliquot locis, & porta de cœlo tacta: & in palatio lapidibus pluit. Id prodigium more patrio novendiali sacro, cetera hostiis majoribus expiata. inter quæ etiam aquarum insolita magnitudo in religionem versa. nam ita abundavit Tiberis, ut ludi Apollinares, circo inundato, extra portam Collinam ad ædem Erycinæ Veneris parati sint. Ceterùm ludorum ipso die, serenitate subita orta, pompa duci cœpta ad portam Collinam, revocata deductaque in circum est; quum, discessisse inde aquam, nunciatum esset: lætitiamque populo & ludis celebritatem addidit sedes sua solenni spectaculo reddita.

XXXIX. Claudium consulem, profectum tandem ab urbe, inter portus Cosanum Lauretanumque atrox vis tempestatis adorta in metum ingentem adduxit. Populonios inde quum pervenisset, stetissetque ibi dum reliquum tempestatis exsæviret, Ilvam insulam, & ab Ilva Corsicam, à Corsica in Sardiniam trajecit. ibi superantem Insanos montes multo & sævior & infestioribus locis tempestas adorta disjecit classem. Multæ quassatæ, armamentisque spoliatæ naves: quædam fractæ. Ita vexata ac lacerata classis Carales tenuit. ubi dum subductæ reficiuntur naves, hyems oppressit: circumactumque anni tempus; & nullo prorogante imperium, privatus Tib. Claudius classem Romam re-

reduxit. M. Servilius, ne comitiorum caussa ad urbem revocaretur, dictatore dicto C. Servilio Gemino, in provinciam est profectus. Dictator magistrum equitum P. Ælium Pætum dixit. Sæpe comitia indicta perfici tempestates prohibuerunt. itaque quum pridie Idus Martias veteres magistratus abîssent, novi suffecti non essent; respublica sine curulibus magistratibus erat. L. Manlius Torquatus pontifex eo anno mortuus. in locum ejus suffectus C. Sulpicius Galba. Ab L. Licinio Lucullo & Q. Fulvio, ædilibus curulibus, ludi Romani ter toti instaurati. Pecuniam ex ærario scribæ viatoresque ædilitii clam egessisse per indicem comperti, damnati sunt; non sine infamia Luculli ædilis. P. Ælius Tubero & L. Lætorius, ædiles plebis vitio creati, magistratu se abdicârunt; quum ludos ludorumque caussa epulum Jovi fecissent, & signa tria ex mulctaticio argento facta in Capitolio posuissent. Cerealia ludos dictator & magister equitum ex senatusconsulto fecerunt.

XL. Legati ex Africa Romani simul Carthaginiensesque quum venissent Romam, senatus ad ædem Bellonæ habitus est. ubi quum L. Veturius Philo, pugnatum cum Annibale esse suprema Carthaginiensibus pugna, finemque tandem lugubri bello impositum, ingenti lætitia Patrum exposuisset; adjecit, Verminam etiam Syphacis filium, quæ parva bene gestæ rei accessio erat, devictum. in concionem inde prodire jussus, gaudiumque id populo impertire. Tum patuere facta gratulatione omnia in urbe templa, supplicationesque in triduum decretæ. Legatis Carthaginiensium & Philippi regis* (nam ii quoque venerant) petentibus, ut

 sena-

ſenatus ſibi daretur, reſponſum juſſu Patrum ab dictatore eſt, conſules novos eis ſenatum daturos eſſe. Comitia inde habita: creati conſules Cn. Cornelius Lentulus, P. Ælius Pætus. Prætores M. Junius Pennus, cui ſors urbana evenit. M. Valerius Falto Bruttios, M. Fabius Buteo Sardiniam, P. Ælius Tubero Siciliam eſt ſortitus. De provinciis conſulum nihil ante placebat agi, quàm legati Philippi regis & Carthaginienſium auditi eſſent. belli finem alterius, principium alterius proſpiciebant animis. Cn. Lentulus conſul cupiditate flagrabat provinciæ Africæ; ſeu bellum foret, facilem victoriam, ſeu jam finiretur, finiti tanti belli ſe conſule gloriam petens. Negare itaque priùs quicquam agi paſſurum, quàm ſibi Africa decreta eſſet; concedente collega, moderato viro & prudenti: qui gloriæ ejus certamen cum Scipione, præterquam quòd iniquum eſſet, etiam impar futurum cernebat. Q. Minucius Thermus & Manius Acilius Glabrio, tribuni plebis, *rem, priore anno nequicquam tentatam ab Ti. Claudio conſule, Cn. Cornelium tentare* ajebant. *Ex auctoritate Patrum latum ad populum eſſe, cujus vellent imperium in Africa eſſe. Omnes quinque & triginta tribus P. Scipioni id imperium decrêſſe.* Multis contentionibus & in ſenatu & ad populum acta res, poſtremò eò deducta eſt, ut ſenatui permitterent. Patres igitur jurati (ita convenerat) cenſuerunt, utì conſules provincias inter ſe compararent, ſortirenturve, uter Italiam, uter claſſem navium quinquaginta haberet. Cui claſſis obveniſſet, in Siciliam navigaret. ſi pax cum Carthaginienſibus componi nequîſſet, in A-

Ante Chr. 201. U. C. 551.

fricam trajiceret: consul mari, Scipio eodem, quo adhuc, jure imperii terra rem gereret. Si conditiones convenirent pacis, tribuni plebis populum rogarent, utrùm consulem, an P. Scipionem, juberent pacem dare: & quem, si deportandus exercitus victor ex Africa esset, deportare. Si pacem per P. Scipionem dari, atque ab eodem exercitum deportari jussissent, ne consul ex Sicilia in Africam trajiceret. Alter consul, cui Italia evenisset, duas legiones à M. Sextio prætore acciperet.

XLI. P. Scipioni cum exercitibus, quos haberet, in provincia Africa prorogatum imperium. Prætori M. Valerio Faltoni duæ legiones in Bruttiis, quibus C. Livius priore anno præfuerat, decretæ. P. Ælius prætor duas legiones in Sicilia ab Cn. Tremellio acciperet. Legio una M. Fabio in Sardiniam, quam P. Lentulus proprætor habuisset, decernitur. M. Servilio prioris anni consuli cum suis duabus item legionibus in Etruria prorogatum imperium est. Quod ad Hispanias attineret, aliquot jam annos ibi L. Cornelium Lentulum & L Manlium Acidinum esse. utì consules cum tribunis agerent, si eis videretur, ut plebem rogarent, cui juberent in Hispania imperium esse. is ex duobus exercitibus in unam legionem conscriberet Romanos milites, & in quindecim cohortes socios Latini nominis, quibus provinciam obtineret: veteres milites L. Cornelius & L. Manlius in Italiam deportarent. Cornelio consuli quinquaginta navium classis ex duabus classibus, Cn. Octavii, quæ in Africa esset, P. Villii, quæ Siciliæ oram tuebatur, decreta: ut quas naves vellet, deligeret. P. Scipio quinquaginta longas naves haberet, quas habuisset.

quibus

quibus si Cn. Octavium, sicut præfuisset, præesse vellet, Octavio proprætore in eum annum imperium esset. si Lælium præficeret, Octavius Romam decederet: reduceretque naves, quibus proconsuli usus non esset. Et M. Fabio in Sardiniam decem longæ naves decretæ. Et consules duas legiones urbanas scribere jussi: ut quatuordecim legionibus eo anno, centum navibus longis respubl. administraretur.

XLII. Tum de legatis Philippi & Carthaginiensium actum. Priores Macedonas introduci placuit, quorum varia oratio fuit: partim purgantium quæ questi erant missi ad regem à Roma legati de populatione sociorum: partim ultro accusantium quidem & socios populi Romani, sed multo infestiùs M. Aurelium; quem ex tribus ad se missis legatis delectu habito substitisse, & se bello lacessisse contra fœdus, & sæpe cum præfectis suis signis collatis pugnâsse: partim postulantium, ut Macedones, duxque eorum Sopater, qui apud Annibalem mercede militâssent, captique in vinculis essent, sibi restituerentur. Adversus ea M. Furius, missus ad idipsum ab Aurelio ex Macedonia, disseruit: *Aurelium relictum, ne socii populi Romani fessi populationibus atque injuria ad regem deficerent, finibus sociorum non excessisse: dedisse operam, ne impune in agros eorum transcenderent populatores. Sopatrum ex purpuratis & propinquis regis esse. eum cum quatuor millibus Macedonum & pecunia missum nuper in Africam esse Annibali Carthaginiensibusque auxilio.* De his rebus interrogati Macedones quum perplexè responderent, ipsi antè responsum tulerunt: *Bellum quærere regem, &, si pergat,*

propediem inventurum. Dupliciter ab eo fœdus violatum: & quòd sociis populi Romani injurias fecerit, bello armisque lacessiverit: & quòd hostes auxiliis & pecunia juverit. Et P. Scipionem rectè atque ordine videri fecisse & facere, quòd eos, qui arma contra populum Romanum ferentes capti sunt, hostium numero in vinculis habeat: & M. Aurelium è republica facere, gratumque id senatui esse, quòd socios populi Romani, quando jure fœderis non posset, armis tueatur. Cum hoc tam tristi responso dimissis Macedonibus, legati Carthaginienses vocati. quorum ætatibus dignitatibusque conspectis, (nam longè primi civitatis erant) tum pro se quisque dicere, verè de pace agi. Insignis tamen inter ceteros Asdrubal erat, (Hædum populares cognomine appellabant) pacis semper auctor, adversusque factioni Barcinæ. Eo tum plus illi auctoritatis fuit, belli culpam in paucorum cupiditatem à republica transferenti. qui quum varia oratione usus esset, nunc purgando crimina; nunc quædam fatendo, ne impudenter certa negantibus difficilior venia esset; nunc monendo etiam Patres conscriptos, ut rebus secundis modestè ac moderatè uterentur: *Si se atque Hannonem audîssent Carthaginienses, & tempore uti voluissent, daturos fuisse pacis conditiones, quas tunc peterent. Rarò simul hominibus bonam fortunam bonamque mentem dari. Populum Romanum eo invictum esse, quòd in secundis rebus sapere & consulere meminerit. &, Hercule, mirandum fuisse, si aliter facerent. Ex insolentia, quibus nova bona fortuna sit, impotentes lætitiæ insanire: populo Romano usitata ac propè jam obsoleta ex victoria gaudia esse, ac plus pene parcendo victis, quàm vin-*

vincendo, imperium auxisse. Ceterorum miserabilior oratio fuit, commemorantium, *Ex quantis opibus quò recidissent Carthaginiensium res. nihil eis, qui modò orbem prope terrarum obtinuissent armis, superesse, præter Carthaginis mœnia. Iis inclusos, non terra, non mari quicquam sui juris cernere. Urbem quoque ipsam, ac penates ita habituros, si non in ea quoque, quo nihil ulterius sit, sævire populus Romanus velit.* Quum flecti misericordia Patres appareret, senatorum unum, infestum perfidiæ Carthaginiensium, succlamâsse ferunt, *Per quos Deos fœdus icturi essent, quum eos, per quos ante ictum esset, fefellissent? Per eosdem,* inquit Asdrubal, *qui tam infesti sunt fœdera violantibus.*

XLIII. Inclinatis omnium ad pacem animis, Cn. Lentulus consul, cui classis provincia erat, senatusconsulto intercessit. Tum Manius Acilius & Q. Minucius tribuni plebis ad populum tulerunt, Vellent juberentne senatum decernere, ut cum Carthaginiensibus pax fieret? & quem eam pacem dare, quemque ex Africa exercitus deportare juberent? De pace, utì rogâssent, omnes tribus jusserunt: pacem dare P. Scipionem, eundem exercitus deportare. Ex hac rogatione senatus decrevit, ut P. Scipio ex decem legatorum sententia pacem cum populo Carthaginiensi, quibus legibus ei videretur, faceret. Gratias deinde Patribus egere Carthaginienses: petieruntque, ut sibi in urbem introire, & colloqui cum civibus suis liceret, qui capti in publica custodia essent. esse in iis partim propinquos, amicosque suos, nobiles homines; partim ad quos mandata à propinquis haberent. Quibus conventis, quum rursus peterent, ut sibi quos

vellent ex iis redimendi poteſtas fieret, juſſi nomina edere. & quum ducentos ferme ederent, ſenatuſconſultum factum eſt, *Ut legati Romani ducentos ex captivis, quos Carthaginienſes vellent, ad P. Cornelium Scipionem in Africam deportarent: nunciarentque ei, ut, ſi pax conveniſſet, ſine pretio eos Carthaginienſibus redderet.* Feciales quum in Africam ad fœdus feriendum ire juberentur, ipſis poſtulantibus, ſenatuſconſultum in hæc verba factum eſt; *Ut privos lapides ſilices, privaſque verbenas ſecum ferrent: uti prætor Romanus his imperaret, ut fœdus ferirent, illi prætorem ſagmina poſcerent.* Herbæ id genus ex arce ſumptum dari fecialibus ſolet. Ita dimiſſi ab Roma Carthaginienſes, quum in Africam veniſſent ad Scipionem, quibus antè dictum eſt legibus, pacem fecerunt. Naves longas, elephantos, perfugas, fugitivos, captivorum quatuor millia tradiderunt, inter quos Q. Terentius Culleo ſenator fuit. Naves provectas in altum incendi juſſit. quingentas fuiſſe omnis generis, quæ remis agerentur, quidam tradunt. quarum conſpectum repente incendium tam lugubre fuiſſe Pœnis, quàm ſi ipſa Carthago arderet. De perfugis graviùs, quàm de fugitivis, conſultum. nominis Latini qui erant, ſecuri percuſſi: Romani in crucem ſublati.

XLIV. Annis antè quadraginta pax cum Carthaginienſibus poſtremò facta erat, Q. Lutatio, A. Manlio conſulibus. bellum initum annis pòſt tribus & viginti, P. Cornelio, Ti. Sempronio conſulibus. Finitum eſt ſeptimodecimo anno, Cn. Cornelio, P. Ælio Pæto conſulibus. Sæpe poſtea ferunt Scipionem dixiſſe: Ti. Claudii primùm cupiditatem,

ditatem, deinde Cn. Cornelii, fuisse in mora, quo minùs id bellum exitio Carthaginis finiret. Carthaginiènsibus quum prima collatio pecuniæ diutino bello exhaustis difficilis videretur, mœstitiaque & fletus in curia esset, ridentem Annibalem ferunt conspectum. cujus quum Asdrubal Hædus risum increparet in publico fletu, quum ipse lacrimarum caussa esset; *Si quemadmodum oris habitus cernitur oculis,* inquit, *sic & animus intus cerni posset, facilè vobis appareret, non læti, sed prope amentis mali cordis hunc, quem increpatis, risum esse. qui tamen nequaquam adeo est intempestivus, quàm vestræ istæ absurdæ atque abhorrentes lacrimæ sunt. Tunc flêsse decuit, quum adempta nobis arma, incensæ naves, interdictum externis bellis. illo enim vulnere concidimus. Nec esse in vos odio vestro consultum ab Romanis credatis. Nulla magna civitas diu quiescere potest. si foris hostem non habet, domi invenit: ut prævalida corpora ab externis caussis tuta videntur, sed suis ipsa viribus onerantur. Tantum nimirum ex publicis malis sentimus, quantum ad privatas res pertinet: nec in eis quicquam acriùs, quàm pecuniæ damnum, stimulat. Itaque quum spolia victæ Carthagini detrahebantur, quum inermem jam ac nudam destitui inter tot armatas gentes Africæ cerneretis, nemo ingemuit. nunc, quia tributum ex privato conferendum est, tanquam in publico funere comploratis. Quàm vereor, ne propediem sentiatis levissimo in malo vos hodie lacrimâsse.* Hæc Annibal apud Carthaginienses. Scipio, concione advocata, Masinissam ad regnum paternum Cirtha oppido, & ceteris urbibus agrisque, quæ ex regno Syphacis in populi Romani potestatem venissent,

adjectis donavit. Cn. Octavium classem in Siciliam ductam Cn. Cornelio consuli tradere jussit. legatos Carthaginiensium Romam proficisci, ut, quæ ab se ex decem legatorum sententia pacta essent, ea Patrum auctoritate populique jussu confirmarentur.

XLV. Pace terra marique parta, exercitu in naves imposito, in Siciliam Lilybæum trajecit. inde magna parte militum in navibus missa, ipse per lætam pace non minùs quàm victoria Italiam, effusis non urbibus modò ad habendos honores, sed agrestium etiam turba obsidente vias, Romam pervenit, triumphoque omnium clarissimo urbem est invectus. Argenti tulit in ærarium pondo centum millia viginti tria. militibus ex præda quadragenos æris divisit. Morte subtractus spectaculo magis hominum, quàm triumphantis gloriæ, Syphax est; Tibure haud ita multo antè mortuus, quò ab Alba traductus fuerat. conspecta mors tamen ejus fuit, quia publico funere est elatus. Hunc regem in triumpho ductum Polybius, haudquaquam spernendus auctor, tradit. Secutus Scipionem triumphantem est, pileo capiti imposito, Q. Terentius Culleo, omnique deinde vita, ut dignum erat, libertatis auctorem coluit. Africanum cognomen militaris priùs favor, an popularis aura celebraverit; an, sicuti Felicis Sullæ, Magnique Pompeji, patrum memoria, cœptum ab assentatione familiari sit, parum compertum habeo. Primus certè hic imperator nomine victæ ab se gentis est nobilitatus: exemplo deinde hujus, nequaquam victoria pares, insignes imaginum titulos, claraque cognomina familiæ fecere.

LIBER

LIBER XXXI.

EPITOME.

XIV. BELLI *adversus Philippum Macedoniæ regem, quod intermissum erat, repetiti caussæ feruntur hæ. Tempore Initiorum duo juvenes Acarnanes, qui non initiati erant, Athenas venerunt, & in sacrarium Cereris cum aliis popularibus suis intraverunt. ob hoc, tanquam nefas summum commisissent, ab Atheniensibus cæsi sunt. Acarnanes, mortibus suorum commoti, ad vindicandos illos auxilium à Philippo petierunt.* V. *Paucis mensibus post pacem Carthaginiensibus datam, quum Atheniensium, qui obsidebantur à Philippo, legati auxilium à senatu petîssent, & senatus id censuisset ferendum, plebe, quòd tot bellorum continuus labor gravis erat, dissentiente, tenuit auctoritas Patrum, ut sociæ civitati ferri opem populus juberet.* VI. *Bellum id P. Sulpicio consuli mandatum est:* XXXV, &c. *qui, exercitu ad Macedoniam ducto, equestribus prœliis cum Philippo prospere pugnavit.* XVI, &c. *Abydeni à Philippo obsessi, ad exemplum Saguntinorum, suos seque occiderunt.* XXI. *L. Furius prætor Gallos Insubres rebellantes, & Amilcarem Pœnum, bellum in ea parte molientem, acie vicit. Amilcar eo bello occisus est, & millia hominum triginta quinque.* XV, &c. *Præterea expedi-*

tiones Philippi regis, & Sulpicii consulis, expugnationesque urbium ab utroque factas continet. XLVI. *Sulpicius consul, adjuvantibus rege Attalo & Rhodiis, bellum gerebat.* XLIX. *Triumphavit de Gallis L. Furius prætor.*

I. ME quoque juvat, velut ipse in parte laboris ac periculi fuerim, ad finem belli Punici pervenisse. nam etsi profiteri ausum, perscripturum res omneis Romanas, in partibus singulis tanti operis fatigari minimè convenit; tamen quum in mentem venit, tres & sexaginta annos (tot enim sunt à primo Punico ad secundum bellum finitum) æquè multa volumina occupâsse mihi, quàm occupârint quadringenti octoginta octo anni à condita urbe ad Appium Claudium consulem, qui primus bellum Carthaginiensibus intulit; jam provideo animo, velut qui proximis littori vadis inducti mare pedibus ingrediuntur, quicquid progredior, in vastiorem me altitudinem, ac velut profundum invehi, & crescere pene opus, quòd prima quæque perficiendo minui videbatur. Pacem Punicam bellum Macedonicum excepit; periculo haudquaquam comparandum, aut virtute ducis, aut militum robore: claritate regum antiquorum, vetustæque fama gentis, & magnitudine imperii, quo multam quondam Europæ, majorem partem Asiæ obtinuerant armis, propè nobilius. Ceterùm cœptum bellum adversus Philippum decem ferme antè annis, triennio priùs depositum erat: quum Ætoli

Ante Chr. 201. V. C. 551.

&

& belli & pacis fuissent caussa. vacuos deinde pace Punica jam Romanos, & infensos Philippo, cum ob infidam adversus Ætolos aliosque regionis ejusdem socios pacem, tum ob auxilia cum pecunia nuper in Africam missa Annibali Pœnisque, preces Atheniensium, quos agro pervastato in urbem compulerat, excitaverunt ad renovandum bellum.

II. Sub idem fere tempus & ab Attalo rege & Rhodiis legati venerunt, nunciantes Asiæ quoque civitates sollicitari. His legationibus responsum est, curæ Asianam rem senatui fore. Consultatio de Macedonico bello integra ad consules, qui tunc in prœlio cum Bojis erant, rejecta est. Interim ad Ptolemæum Ægypti regem legati tres missi, C. Claudius Nero, M. Æmilius Lepidus, P. Sempronius Tuditanus: ut & annunciarent victum Annibalem, Pœnosque; & gratias agerent regi, quòd in rebus dubiis, quum finitimi etiam socii Romanos desererent, in fide mansisset; & peterent, ut, si coacti injuriis bellum adversus Philippum suscepissent, pristinum animum erga populum Romanum conservaret. Eodem fere tempore P. Ælius consul in Gallia, quum audîsset à Bojis ante suum adventum incursiones in agros sociorum factas, duabus legionibus subitariis tumultus ejus caussa scriptis, additisque ad eas quatuor cohortibus de exercitu suo, C. Oppium præfectum sociûm hac tumultuaria manu per Umbriam (quam tribum Sappiniam vocant) agrum Bojorum invadere jussit. ipse eodem aperto itinere per medios montes duxit. Oppius ingressus hostium fines, primò populationes satis prospere ac tutò fecit: delecto deinde ad castrum Mutilum

satis

ſatis idoneo loco ad demetenda frumenta (jam e-nim maturæ erant ſegetes) profectus, neque explorato circa, nec ſtationibus ſatis firmis, quæ armatæ inermes atque operi intentos tutarentur, poſitis, improviſo impetu Gallorum cum frumentatoribus eſt circumventus. Inde pavor fugaque etiam armatos cepit. Ad ſeptem millia hominum palata per ſegetes ſunt cæſa: inter quos ipſe C. Oppius præfectus. ceteri in caſtra metu compulſi, inde ſine certo duce conſenſu militari proxima nocte, relicta magna parte rerum ſuarum, ad conſulem per ſaltus propè invios pervenere: qui, niſi quòd populatus eſt Bojorum fines, & cum Ingaunis Liguribus fœdus icit, nihil, quod eſſet memorabile, aliud in provincia quum geſſiſſet, Romam rediit.

III. Quum primùm ſenatum habuit, univerſis poſtulantibus, ne quam priùs rem quàm de Philippo ſociorumque querelis ageret; relatum extemplo eſt: decrevitque frequens ſenatus, ut P. Ælius conſul, quem videretur ei, cum imperio mitteret, qui, claſſe accepta, quam ex Sicilia Cn. Octavius reduceret, in Macedoniam trajiceret. M. Valerius Lævinus proprætor miſſus, circa Vibonem duodequadraginta navibus ab Cn. Octavio acceptis in Macedoniam tranſmiſit. ad quem quum M. Aurelius legatus veniſſet, edocuiſſetque eum quantos exercitus, quantum navium numerum comparâſſet rex, & quemadmodum circa omnes non continentis modò urbes, ſed etiam inſulas, partim ipſe adeundo, partim per legatos, conciret homines ad arma: majore conatu Romanis id capeſſendum bellum eſſe, ne cunctantibus iis auderet Philippus, quod Pyrrhus priùs auſus ex aliquanto

minore

minore regno esset; hæc eadem scribere Aurelium consulibus & senatui placuit.

IV. Exitu hujus anni, quum de agris veterum militum relatum esset, qui ductu atque auspicio P. Scipionis in Africa bellum perfecissent; decreverunt Patres, ut M. Junius, prætor urbis, si ei videretur, decemviros agro Samniti Appuloque, quod ejus publicum populi Romani esset, metiendo dividendoque crearet. Creati P. Servilius, Q. Cæcilius Metellus, C. & M. Servilii (Geminis ambobus cognomen erat) L. & A. Hostilii Catones, P. Villius Tappulus, M. Fulvius Flaccus, P. Ælius Pætus, Q. Flaminius. Per eos dies P. Ælio consulum comitia habente, creati consules P. Sulpicius Galba, C. Aurelius Cotta. Prætores exinde facti Q. Minucius Rufus, L. Furius Purpureo, Q. Fulvius Gillo, Cn. Sergius Plancus. Ludi Romani scenici eo anno magnificè apparatèque facti ab ædilibus curulibus L. Valerio Flacco & L. Quintio Flaminino. biduum instauratum est: frumentique vim ingentem, quod ex Africa P. Scipio miserat, quaternis æris populo cum summa fide & gratia diviserunt. Et plebeji ludi ter toti instaurati ab ædilibus plebis, L. Apustio Fullone, & Q. Minucio Rufo, qui ex ædilitate prætor creatus erat. & Jovis epulum fuit ludorum caussa.

V. Anno quingentesimo * quinquagesimo ab urbe condita, P. Sulpicio Galba, C. Aurelio consulibus, bellum cum rege Philippo initum est; paucis

Ante Chr. 200. U. C. 552.

* Quinquagesimo secundo potiùs pro ratione Catonianâ. Vide clar. Dodwelli Tabb. ad Dionys. Halicarn.

mensibus

mensibus post pacem Carthaginiensibus datam. Omnium primùm eam rem Idibus Martiis, quo die tum consulatus inibatur, P. Sulpicius consul retulit: senatusque decrevit, utì consules majoribus hostiis rem divinam facerent, quibus Diis ipsis videretur, cum precatione ea, *Quam rem senatus populusque Romanus de republica, deque ineundo novo bello in animo haberet, ea res utì populo Romano, sociisque, ac nomini Latino bene ac feliciter eveniret*; secundùm rem divinam, precationemque, ut de republica, deque provinciis senatum consulerent. Per eos dies, opportunè irritandis ad bellum animis, & literæ à M. Aurelio legato & M. Valerio Lævino proprætore allatæ: & Atheniensium nova legatio venit, quæ regem appropinquare finibus suis nunciaret; brevique non agros modò, sed urbem etiam in ditione ejus futuram, nisi quid in Romanis auxilii foret. Quum pronunciâssent consules, rem divinam ritè perfectam esse, & precationem admisisse Deos; aruspices respondere, lætaque exta fuisse, & prolationem finium, victoriamque, & triumphum portendi: tum literæ Valerii Aureliique lectæ, & legati Atheniensium auditi. Senatus inde consultum factum est, ut sociis gratiæ agerentur, quòd, diu sollicitati, ne obsidionis quidem metu fide decessissent. de auxilio mittendo tum respondere placere, quum consules provincias sortiti essent; atque is consul, cui Macedonia provincia evenisset, ad populum tulisset, ut Philippo, regi Macedonum, indiceretur bellum.

VI. P. Sulpicio provincia Macedonia sorte evenit. isque rogationem promulgavit; *Vellent, juberent Philippo regi Macedonibusque, qui sub regnò ejus*

ejus essent, ob injurias armaque illata sociis populi Romani, bellum indici. alteri consuli Aurelio Italia provincia obtigit. Prætores exinde sortiti sunt, Cn. Sergius Plancus urbanam: Q. Fulvius Gillo Siciliam: Q. Minucius Rufus Bruttios: L. Furius Purpureo Galliam. Rogatio de bello Macedonico primis comitiis ab omnibus ferme centuriis antiquata est. id quum fessi diuturnitate & gravitate belli sua sponte homines tædio laborum periculorumque fecerant, tum Q. Bæbius, tribunus plebis, viam antiquam criminandi Patres ingressus, incusaverat bella ex bellis seri, ne pace unquam frui plebs posset. Ægre eam rem passi Patres, laceratusque probris in senatu tribunus plebis: & consulem pro se quisque hortari, ut de integro comitia rogationi ferendæ ediceret, castigaretque segnitiem populi; atque doceret, quanto damno dedecorique dilatio ea belli futura esset.

VII. Consul, in campo Martio comitiis habitis, priusquam centurias in suffragium mitteret, concione advocata, *Ignorare,* inquit, *videmini mihi, Quirites, non, utrùm bellum an pacem habeatis, vos consuli: (neque enim liberum id vobis permittet Philippus, qui terra marique ingens bellum molitur) sed utrùm in Macedoniam legiones transportetis, an hostem in Italiam accipiatis. Hoc quantum intersit, si unquam antè aliàs, Punico certè proximo bello experti estis. Quis enim dubitat, quin, si Saguntinis obsessis fidemque nostram implorantibus impigre tulissemus opem, sicut patres nostri Mamertinis tulerant; totum in Hispaniam aversuri bellum fuerimus, quod cunctando cum summa clade nostra in Italiam accepimus? Ne illud quidem dubium est, quin hunc ipsum*

ipsum Philippum, pactum jam per legatos literasque cum Annibale in Italiam trajicere, misso cum classe Lævino, qui ultro ei bellum inferret, in Macedonia continuerimus. &, quod tunc fecimus, quum hostem Annibalem in Italia haberemus, id nunc, pulso Italia Annibale, devictis Carthaginiensibus, cunctamur facere? Patiamur expugnandis Athenis, sicut Sagunto expugnando Annibalem passi sumus, segnitiem nostram experiri regem. Non quinto inde mense, quemadmodum ab Sagunto Annibal, sed quinto inde die, quàm ab Corintho solverit naves, in Italiam perveniet. Ne æquaveritis Annibali Philippum, ne Carthaginiensibus Macedonas; Pyrrho certè æquabitis. dico, quantum vel vir viro, vel gens genti præstat. Minima accessio semper Epirus regno Macedoniæ fuit, & hodie est. Peloponnesum totam in ditione Philippus habet, Argosque ipsos; non vetere fama magis, quàm morte Pyrrhi nobilitatos. Nostra nunc compara. quanto magis florentem Italiam, quanto magis integras res, salvis ducibus, salvis tot exercitibus, quos Punicum postea bellum absumpsit, aggressus Pyrrhus tamen concussit, & victor prope ad ipsam urbem Romam venit! Nec Tarentini modò, oraque illa Italiæ, quam majorem Græciam vocant, ut linguam, ut nomen secutos crederes; sed Lucanus, & Bruttius, & Samnis à nobis defecerunt. Hæc vos, si Philippus in Italiam transmiserit, quietura aut mansura in fide creditis? Manserunt enim Punico postea bello. nunquam isti populi, nisi quum deerit ad quem desciscant, à nobis non deficient. Si piguisset vos in Africam trajicere, hodie in Italia Annibalem & Carthaginienses hostes haberetis. Macedonia potiùs, quàm Italia, bellum habeat. hostium

stium urbes agrique ferro atque igni vastentur. Experti jam sumus, foris nobis, quàm domi, feliciora potentioraque arma esse. Ite in suffragium bene juvantibus Diis: & quæ Patres censuerunt, vos jubete. Hujus vobis sententiæ non consul modò auctor est, sed etiam Dii immortales, qui mihi sacrificanti, precantique, ut hoc bellum mihi, senatui, vobisque & sociis ac nomini Latino, classibus exercitibusque nostris bene ac feliciter eveniret, læta omnia prosperaque portendere.

VIII. Ab hac oratione in suffragium missi, utì rogârat, bellum jusserunt. Supplicatio inde à consulibus in triduum ex senatusconsulto indicta est; obsecratique circa omnia pulvinaria Dii, quod bellum cum Philippo populus jussisset, id bene ac feliciter eveniret. consultique feciales ab consule Sulpicio, bellum quod indiceretur regi Philippo, utrùm ipsi utique nunciari juberent; an satis esset, in finibus regni quod proximum præsidium esset, eò nunciari: feciales decreverunt, utrum eorum fecisset, rectè facturum. Consuli à Patribus permissum, ut, quem videretur ex iis, qui extra senatum essent, legatum mitteret ad bellum regi indicendum. Tum de exercitibus consulum prætorumque actum. consules binas legiones scribere jussi, veteres dimittere exercitus. Sulpicio, cui novum ac magni nominis bellum decretum erat, permissum, ut de exercitu, quem P. Scipio ex Africa deportâsset, voluntarios, quos posset, duceret: invitum ne quem militem veterem ducendi jus esset. Prætoribus, L. Furio Purpureoni & Q. Minucio Rufo, quina millia sociûm Latini nominis consul daret: quibus præsidiis alter Galliam, alter

Bruttios

Bruttios provinciam obtineret. Q. Fulvius Gillo & ipse jussus ex eo exercitu, quem P. Ælius consul habuisset, ut quisque minimè multa stipendia haberet, legere, donec & ipse quinque millia sociûm ac nominis Latini effecisset: id præsidio Siciliæ provinciæ esset. M. Valerio Faltoni, qui prætor priori anno Campaniam provinciam habuerat, prorogatum in annum imperium est, uti proprætor in Sardiniam trajiceret: atque de exercitu, qui ibi esset, quinque millia sociûm nominis Latini, qui eorum minimè multa stipendia haberet, legeret. Et consules duas urbanas legiones scribere jussi: quæ, si quò res posceret, multis in Italia contactis gentibus Punici belli societate, iraque inde tumentibus, mitterentur. Sex legionibus Romanis eo anno usura respublica erat.

IX. In ipso apparatu belli legati ab rege Ptolemæo venerunt, qui nunciârunt; *Athenienses adversus Philippum petîsse ab rege auxilium. ceterùm etsi communes socii sint, tamen, nisi ex auctoritate populi Romani, neque classem, neque exercitum defendendi aut oppugnandi cujusquam caussa regem in Græciam missurum esse. Vel quieturum eum in regno, si populo Romano socios defendere liceat; vel Romanos quiescere, si malint, passurum: atque ipsum auxilia, quæ facilè adversus Philippum tueri Athenas possent, missurum.* Gratiæ regi ab senatu actæ, responsumque; *Tutari socios populo Romano in animo esse. si qua re ad id bellum opus sit, indicaturos regi. regnique ejus opes scire subsidia firma ac fidelia suæ reipublicæ esse.* Munera deinde legatis in singulos quinum millium æris ex senatusconsulto missa. Quum delectum consules habe-

rent,

rent, pararentque quæ ad bellum opus essent; civitas religiosa, in principiis maximè novorum bellorum, supplicationibus habitis jam, & obsecratione circa omnia pulvinaria facta, ne quid prætermitteretur, quod aliquando factum esset; ludos Jovi, donumque vovere consulem, cui provincia Macedonia evenisset, jussit. Moram voto publico Licinius pontifex maximus attulit, qui negavit ex incerta pecunia vovere debere. *Si ea pecunia non posset in bellum usui esse; reponi statim debere, nec cum alia pecunia misceri. quod nisi factum esset, votum rite solvi non posse.* Quanquam & res, & auctor movebat; tamen ad collegium pontificum referre consul jussus, si posset rectè votum incertæ pecuniæ suscipi. posse, rectiusque etiam esse, pontifices decreverunt. Vovit in eadem verba consul, præeunte maximo pontifice, quibus antea quinquennalia vota suscipi solita erant: præterquam quòd tanta pecunia, quantam tum, quum solveretur, senatus censuisset, ludos, donaque facturum vovit. Toties antè ludi magni de certa pecunia voti erant: ii primi de incerta.

X. Omnium animis in bellum Macedonicum versis, repente nihil minus eo tempore timentibus Gallici tumultus fama exorta est. Insubres, Cœnomanique, & Boji, excitis Salyis, Ilvatibusque, & ceteris Ligustinis populis, Amilcare Pœno duce, qui in iis locis de Asdrubalis exercitu substiterat, Placentiam invaserant: & direpta urbe, ac per iram magna ex parte incensa, vix duobus millibus hominum inter incendia ruinasque relictis, trajecto Pado ad Cremonam diripiendam pergunt. Vicinæ urbis audita clades spatium colonis dedit

ad

ad claudendas portas, præſidiaque per muros diſponenda : ut obſiderentur tamen priùs quàm expugnarentur ; nunciosque mitterent ad prætorem Romanum. L. Furius Purpureo, qui tum provinciæ præerat, cetero ex ſenatuſconſulto exercitu dimiſſo, præter quinque millia ſociûm ac Latini nominis, cum iis copiis in proxima regione provinciæ circa Ariminum ſubſtiterat. is tum ſenatui ſcripſit, quo in tumultu provincia eſſet. *Duarum coloniarum, quæ ingentem illam tempeſtatem Punici belli ſubterfugiſſent, alteram captam ac direptam ab hoſtibus, alteram oppugnari. Nec in exercitu ſuo ſatis præſidii colonis laborantibus fore, niſi quinque millia ſociûm quadraginta millibus hoſtium (tot enim in armis eſſe) trucidanda objicere velit, & tanta ſua clade jam inflatos excidio coloniæ Romanæ augere hoſtium animos.*

XI. His literis recitatis decreverunt, ut C. Aurelius conſul exercitum, cui in Etruriam ad conveniendum diem edixerat, Arimini eadem die adeſſe juberet : & aut ipſe, ſi per commodum reipublicæ poſſet, ad opprimendum Gallicum tumultum proficiſceretur ; aut L. Furio prætori ſcriberet, ut, quum ad eum legiones ex Etruria veniſſent, miſſis in vicem earum quinque millibus ſociorum, qui interim Etruriæ præſidio eſſent, proficiſceretur ipſe ad coloniam liberandam obſidione. Legatos item mittendos in Africam cenſuerunt, eoſdem Carthaginem, eoſdem in Numidiam ad Maſiniſſam. Carthaginem, ut nunciarent, *civem eorum Amilcarem relictum in Gallia, haud ſatis ſcire ex Aſdrubalis priùs, an ex Magonis poſtea exercitu, bellum contra fœdus facere. exercitus Gallorum*

lorum Ligurumque excivisse ad arma contra populum Romanum. eum, si pax placeret, revocandum illis, & dedendum populo Romano esse. simul nunciare jussi, *perfugas sibi non omnes redditos esse. magnam partem eorum palam Carthagini obversari dici: quos comprehendi conquirique debere, ut sibi ex fœdere restituantur.* Hæc ad Carthaginienses mandata. Masinissæ *gratulari jussi, quòd non patrium modò recuperâsset regnum, sed parte florentissima Syphacis finium adjecta etiam auxisset.* Nunciare præterea jussi, *bellum cum rege Philippo susceptum, quòd Carthaginienses auxiliis juvisset, injuriasque inferendo sociis populi Romani, flagrante bello Italiæ, coëgisset classes exercitusque in Græciam mitti; &, distinendo copias, caussa inprimis fuisset serius in Africam trajiciendi. Petere, ut ad id bellum mitteret auxilia Numidarum equitum.* Dona ampla data, quæ ferrent regi, vasa aurea argenteaque, toga purpurea, & palmata tunica: cum eburneo scipione, & toga prætexta cum curuli sella. jussique polliceri, si quid ei ad firmandum augendumque regnum opus esse judicâsset, enixè id populum Romanum merito ejus præstaturum. Verminæ quoque, Syphacis filii, legati per eos dies senatum adierunt; excusantes *errorem adolescentiamque, & culpam omnem in fraudem Carthaginiensium avertentes. Et Masinissam Romanis ex hoste amicum factum: Verminam quoque annixurum, ne officiis in populum Romanum aut à Masinissa, aut ab ullo alio vincatur. Petere, ut rex, sociusque, & amicus ab senatu appellaretur.* Responsum legatis est: *& patrem ejus Syphacem sine caussa ex socio & amico hostem repente populi*

Romani

Romani factum: & eum ipsum rudimentum adolescentiæ, bello lacessentem Romanos, posuisse. Itaque pacem illi priùs petendam à populo Romano esse, quàm ut rex, sociusque, & amicus appelletur. Nominis ejus honorem pro magnis erga se regum meritis dare populum Romanum consuêsse. legatos Romanos in Africa fore: quibus mandaturum senatum, ut Verminæ pacis dent leges: liberum arbitrium eis populo Romano permittente. Si quid ad eas addi, demi, mutarive vellet, rursus ab senatu ei postulandum fore. Legati cum iis mandatis in Africam missi, C. Terentius Varro, P. Lucretius, Cn. Octavius. quinqueremes singulis datæ.

XII. Literæ deinde in senatu recitatæ sunt Q. Minucii prætoris, cui Bruttii provincia erat, pecuniam Locris ex Proserpinæ thesauris nocte clam sublatam: nec, ad quos pertineat facinus, vestigia ulla exstare. Indignè passus senatus non cessari ab sacrilegiis: & ne Pleminium quidem, tam clarum recensque noxæ simul ac pœnæ exemplum, homines deterrere. Cn. Aurelio consuli negotium datum, ut ad prætorem in Bruttios scriberet: senatui placere, quæstionem de expilatis thesauris eodem exemplo haberi, quo M. Pomponius prætor triennio ante habuisset. quæ inventa pecunia esset, reponi. si quo minus inventum foret, expleri: ac piacularia, si videretur, sicut antè pontifices censuissent, fieri caussa expiandæ violationis ejus templi. Prodigia etiam sub idem tempus pluribus locis nunciata acciderunt. In Lucanis cœlum arsisse afferebant: Priverni sereno per diem totum rubrum solem fuisse: Lanuvii templo So-

ſpitæ Junonis nocte ſtrepitum ingentem exortum. Jam animalium obſcœni fœtus pluribus locis nunciabantur. in Sabinis incertus infans natus, maſculus an fœmina eſſet: alter ſexdecim jam annorum item ambiguo ſexu inventus. Fruſinone agnus cum ſuillo capite: Sinueſſæ porcus cum capite humano natus. in Lucanis in agro publico equuleus cum quinque pedibus. Fœda omnia & deformia, errantiſque in alienos fœtus naturæ viſa. Ante omnia abominati ſemimares, juſſique in mare extemplo deportari: ſicut proxime C. Claudio, M. Livio conſulibus deportatus ſimilis prodigii fœtus erat. Nihilo minus decemviros adire libros de portento eo juſſerunt. Decemviri ex libris res divinas eaſdem, quæ proximè ſecundùm id prodigium factæ eſſent, imperârunt. carmen præterea ab ter novenis virginibus cani per urbem juſſerunt, donumque Junoni reginæ ferri. Ea utì fierent, C. Aurelius conſul ex decemvirorum reſponſo curavit. Carmen ſicut patrum memoria Livius, ita tum condidit P. Licinius Tegula.

XIII. Expiatis omnibus religionibus, (nam etiam Locris ſacrilegium perveſtigatum à Q. Minucio erat, pecuniaque ex bonis noxiorum in theſauros repoſita) quum conſules in provincias proficiſci vellent; privati frequentes, quibus ex pecunià, quam M. Valerio & M. Claudio conſulibus mutuam dederant, tertia penſio debebatur eo anno, adierunt ſenatum: quia conſules, quum ad novum bellum, quod magna claſſe magniſque exercitibus gerendum eſſet, vix ærarium ſufficeret, negaverant eſſe, unde iis in præſentia ſolveretur. Senatus querentes eos non ſuſtinuit, *Si in Punicum bellum pecunia data, in Macedonicum quoque bellum*

lum utì respublica vellet; aliis ex aliis orientibus bellis, quid aliud quàm publicatam pro beneficio tanquam ob noxam suam pecuniam fore? Quum & privati æquum postularent, nec tamen solvendo ære alieno respublica esset, quod medium inter æquum & utile erat decreverunt, *Ut, quoniam magna pars eorum agros vulgò venales esse diceret, & sibimet emptis opus esse, agri publici, qui intra quinquagesimum lapidem esset, copia iis fieret. Consules agrum æstimaturos, & in jugera asses vectigales, testandi caussa publicum agrum esse, imposituros: ut si quis, quum solvere posset populus, pecuniam habere, quàm agrum, mallet, restitueret agrum populo.* Læti eam conditionem privati accepere. Trientius, Tabuliusque is ager, quia pro tertia parte pecuniæ datus erat, appellatus.

XIV. Tum P. Sulpicius, secundùm vota in Capitolio nuncupata, paludatus cum lictoribus profectus ab urbe, Brundusium venit: &, veteribus militibus voluntariis ex Africano exercitu in legiones descriptis, navibusque ex classe consulis Cornelii lectis, altera die, quàm à Brundusio solvit, in Macedoniam trajecit. Ibi ei præstò fuere Atheniensium legati, orantes, ut se obsidione eximeret. Missus extemplo Athenas est C. Claudius Cento cum viginti longis navibus, & militum copiis. neque enim ipse rex Athenas obsidebat. eo maximè tempore Abydum oppugnabat; jam cum Rhodiis & Attalo navalibus certaminibus, neutro feliciter prœlio, vires expertus. Sed animos ei faciebat, præter ferociam insitam, fœdus ictum cum Antiocho Syriæ rege: divisæque jam cum eo Ægypti opes; cui, morte audita Ptolemæi regis, ambo imminebant. Contraxerant autem sibi cum Phi-

lippo bellum Athenienses haudquaquam digna caussa: dum ex vetere fortuna nihil præter animos servant. Acarnanes duo juvenes, per Initiorum dies non initiati, templum Cereris, imprudentes religionis, cum cetera turba ingressi sunt. Facilè eos sermo prodidit, absurdè quædam percunctantes. deductique ad antistites templi, quum palam esset per errorem ingressos, tanquam ob infandum scelus interfecti sunt. Id tam fœdè atque hostiliter factum gens Acarnanum ad Philippum detulit: impetravitque ab eo, ut, datis Macedonum auxiliis, bellum se inferre Atheniensibus pateretur. Hic exercitus, primò terram Atticam ferro ignique depopulatus, cum omnis generis præda in Acarnaniam rediit. & irritatio animorum ea prima fuit. postea justum bellum decretis civitatis ultro indicendo factum. Attalus enim rex Rhodiique, secuti cedentem in Macedoniam Philippum, quum Æginam venissent; rex Piræeum, renovandæ firmandæque cum Atheniensibus societatis caussa, trajecit. Civitas omnis obviam effusa cum conjugibus ac liberis, sacerdotes cum insignibus suis intrantem urbem, ac Dii propè ipsi exciti sedibus suis exceperunt.

XV. In concionem extemplo populus vocatus, ut rex, quæ vellet, coram ageret. deinde ex dignitate magis visum, scribere eum, de quibus videretur, quàm præsentem aut referendis suis in civitatem beneficiis erubescere, aut significationibus acclamationibusque multitudinis, assentatione immodica pudorem onerantis. In literis autem, quæ missæ in concionem recitatæ sunt, commemoratio erat beneficiorum primùm in civitatem so-

ciam: deinde rerum, quas adversus Philippum gessisset: ad postremum adhortatio, capessendum bellum, dum se, dum Rhodios, tum quidem dum etiam Romanos haberent. nequicquam postea, si tum cessâssent, prætermissam occasionem quæsituros. Rhodii deinde legati auditi sunt, quorum recens erat beneficium, quòd naves longas quatuor Atheniensium captas nuper à Macedonibus, recuperatasque remiserant. Itaque ingenti consensu bellum adversus Philippum decretum. Honores regi primùm Attalo immodici, deinde & Rhodiis habiti. tum primùm mentio illata de tribu, quam Attalida appellarent, ad decem veteres tribus addenda. & Rhodiorum populus corona aurea virtutis gratia donatus, civitasque Rhodiis data, quemadmodum Rhodii priùs Atheniensibus dederant. Secundùm hæc rex Attalus Æginam ad classem se recepit. Rhodii Ciam ab Ægina, inde per insulas Rhodum navigârunt: omnibus, præter Andrum, Parumque, & Cythnum, quæ præsidiis Macedonum tenebantur, in societatem acceptis. Attalum Æginæ missi in Ætoliam nuncii, exspectatique inde legati aliquamdiu nihil agentem tenuere. & neque illos excire ad arma potuit, gaudentes utcumque composita cum Philippo pace: & ipse, Rhodiique, si institissent tunc Philippo, egregium liberatæ per se Græciæ titulum habere potuissent; patiendo rursus eum in Hellespontum trajicere, occupantemque Græciæ opportuna loca vires colligere, bellum aluere; gloriamque ejus gesti perfectique Romanis concesserunt.

XVI. Philippus magis regio animo est usus: qui quum Attalum Rhodiosque hostes non sustinuisset

nuiſſet, ne Romano quidem, quod imminebat, bello territus, Philocle quodam ex præfectis ſuis, cum duobus millibus peditum, equitibus ducentis, ad populandos Athenienſium agros miſſo, claſſe tradita Heraclidi, ut Maroneam peteret, ipſe terra eodem, cum expeditis duobus millibus peditum, equitibus ducentis, pergit. & Maroneam quidem primo impetu expugnavit: Ænum inde cum magno labore, poſtremò proditione Ganymedis præfecti Ptolemæi cepit. deinceps alia caſtella, Cypſela, & Doriſcon, & Serrheum, occupat. inde progreſſus ad Cherſoneſum, Elæunta & Alopeconneſum, tradentibus ipſis, recipit. Callipolis quoque & Madytos dedita, & caſtella quædam ignobilia. Abydeni, ne legatis quidem admiſſis, regi portas clauſerunt. ea oppugnatio diu Philippum tenuit. eripique ex obſidione, ni ceſſatum ab Attalo & Rhodiis foret, potuerunt. Attalus trecentos tantùm milites in præſidium, Rhodii quadriremem unam ex claſſe, quum ad Tenedum ſtaret, miſerunt. eodem poſtea, quum jam vix ſuſtinerent obſidionem, & ipſe Attalus quum trajeciſſet, ſpem tantùm auxilii ex propinquo oſtendit; neque terra neque mari adjutis ſociis.

XVII. Abydeni primò tormentis per muros diſpoſitis non terra modò adeuntes aditu arcebant; ſed navium quoque ſtationem infeſtam hoſti faciebant. poſtea quum & muri pars ſtrata ruinis, & ad interiorem raptim oppoſitum murum cuniculis jam perventum eſſet; legatos ad regem de conditionibus tradendæ urbis miſerunt. Paciſcebantur autem, ut Rhodiam quadriremem cum ſociis navalibus, Attalique præſidium emitti liceret;

atque ipsis urbe excedere cum singulis vestimentis. Quibus quum Philippus nihil pacati, nisi omnia permittentibus, respondisset: adeo renunciata hæc legatio ab indignatione simul ac desperatione iram accendit, ut, ad Saguntinam rabiem versi, matronas omnes in templo Dianæ, pueros ingenuos virginesque, infantes etiam cum suis nutricibus in gymnasium includi juberent: aurum & argentum in forum deferri: vestem pretiosam in naves Rhodiam Cyzicenamque, quæ in portu erant, conjici: sacerdotes victimasque adduci, & altaria in medio poni. ibi delecti primùm, qui, ubi cæsam aciem suorum pro diruto muro pugnantem vidissent, extemplo conjuges liberosque interficerent: aurum, argentum, vestemque, quæ in navibus esset, in mare dejicerent: tectis publicis privatisque, quamplurimis locis possent, ignes subjicerent: & se facinus perpetraturos, præeuntibus exsecrabile carmen sacerdotibus, jurejurando adacti: tum militaris ætas jurare, neminem vivum, nisi victorem, acie excessurum. Hi memores Deorum adeo pertinaciter pugnaverunt, ut, quum nox prœlium diremptura esset, rex prior, territus rabie eorum, pugna abstiterit. Principes, quibus atrocior pars facinoris delegata erat, quum paucos, & confectos vulneribus ac lassitudine, superesse prœlio cernerent; luce prima sacerdotes cum infulis ad urbem dedendam Philippo mittunt.

XVIII. Ante deditionem, ex iis legatis Romanis, qui Alexandriam missi erant, M. Æmilius trium consensu, minimus natu, audita obsidione Abydenorum, ad Philippum venit. qui questus Attalo Rhodiisque arma illata, & quòd tum maximè Aby-

Abydum oppugnaret, quum rex ab Attalo & Rhodiis ultro se bello lacessitum diceret, *Num Abydeni quoque,* inquit, *ultro tibi intulerunt arma?* Insueto vera audire, ferocior oratio visa est, quàm quæ habenda apud regem esset. *Ætas,* inquit, *& forma, & super omnia Romanum nomen te ferociorem facit. Ego autem primùm velim vos fœderum memores servare mecum pacem. Si bello lacesseritis, mihi quoque in animo est facere, ut regnum Macedonum nomenque, haud minùs quàm Romanum, nobile bello sentiatis.* Ita dimisso legato, Philippus, auro argentoque, quæ coacervata erant, accepto, hominum prædam omnem amisit. tanta enim rabies multitudinem invasit, ut, repente proditos rati, qui pugnantes mortem occubuissent, perjuriumque aliis alii exprobrantes, & sacerdotibus maximè, qui, quos ad mortem devovissent, eorum deditionem vivorum hosti fecissent, repente omnes ad cædem conjugum liberorumque discurrerent, seque ipsi per omnes vias lethi interficerent. Obstupefactus eo furore rex suppressit impetum militum: &, *triduum se ad moriendum Abydenis dare,* dixit. Quo spatio plura facinora in se victi ediderunt, quàm infesti edidissent victores. nec, nisi quem vincula, aut alia necessitas mori prohibuit, quisquam vivus in potestatem venit. Philippus, imposito Abydi præsidio, in regnum rediit. Q um velut Sagunti excidium Annibali, sic Philippo Abydenorum clades ad Romanum bellum animos fecisset; nuncii occurrerunt, consulem jam in Epiro esse, & Apolloniam terrestres copias, navales Corcyram in hiberna deduxisse.

XIX. Inter hæc legatis, qui in Africam missi erant de Amilcare Gallici exercitus duce, responsum à Carthaginiensibus est; nihil ultra se facere posse, quàm ut exsilio eum mulctarent, bonaque ejus publicarent. Perfugas & fugitivos, quos inquirendo vestigare potuerint, reddidisse. & de ea re missuros legatos Romam, qui senatui satisfacerent. Ducenta millia modiûm tritici Romam, ducenta ad exercitum in Macedoniam miserunt. Inde in Numidiam ad reges profecti legati. dona data Masinissæ, mandataque edita. Equites mille Numidæ (quum duo millia daret) accepti. ipse in naves imponendos curavit: & cum ducentis millibus modium tritici, ducentis hordei, in Macedoniam misit. Tertia legatio ad Verminam erat. Is ad primos fines regni obviam progressus, ut scriberent ipsi quas vellent pacis conditiones, permisit. omnem pacem bonam justamque fore sibi cum populo Romano. Datæ leges pacis, jussusque ad eam confirmandam mittere legatos Romam.

XX. Per idem tempus L. Cornelius Lentulus proconsul ex Hispania rediit. qui quum in senatu res ab se per multos annos fortiter feliciterque gestas exposuisset, postulâssetque ut triumphanti sibi invehi liceret in urbem; res triumpho dignas esse censebat senatus; sed exemplum à majoribus non accepisse, ut qui neque dictator, neque consul, neque prætor res gessisset, triumpharet. Proconsulem illum Hispaniam provinciam, non consulem, aut prætorem, obtinuisse. Decurrebatur tamen eò, ut ovans urbem iniret; intercedente Ti. Sempronio Longo tribuno plebis, qui nihilo magis id more majorum, aut ullo exemplo, futurum diceret.

po-

Postremò victus consensu Patrum tribunus cessit: & ex senatusconsulto L. Lentulus ovans urbem est ingressus. Argenti tulit ex præda quadraginta quatuor millia pondo: auri duo millia quadringenta L. militibus ex præda centum viginti asses divisit.

XXI. Jam exercitus consularis ab Arretio Ariminum traductus erat, & quinque millia sociûm Latini nominis ex Gallia in Etruriam transierant. itaque L. Furius magnis itineribus ab Arimino adversus Gallos, Cremonam tum obsidentes, profectus, castra mille quingentorum passuum intervallo ab hoste posuit. Occasio egregiè rei gerendæ fuit, si protinus de via ad castra oppugnanda duxisset. palati passim vagabantur per agros, nullo satis firmo relicto præsidio. lassitudini militum timuit, quòd raptim ductum agmen erat. Galli clamore suorum ex agris revocati, omissa præda quæ in manibus erat, castra repetivere; & postero die in aciem progressi. nec Romanus moram pugnandi fecit. sed vix spatium instruendi fuit: eo cursu hostes in prœlium venerunt. Dextra ala (in alas divisum socialem exercitum habebat) in prima acie locata est: in subsidiis duæ Romanæ legiones. M. Furius dextræ alæ, legionibus M. Cæcilius, equitibus L. Valerius Flaccus (legati omnes erant) præpositi. Prætor secum duos legatos, Cn. Lætorium & P. Titinnium, habebat; cum quibus circumspicere, & obire ad omnes hostium subitos conatus posset. Primò Galli, omni multitudine in unum locum adnixi, obruere atque obterere sese dextram alam, quæ prima erat, sperârunt posse. ubi id parum procedebat, circumvenire à cornibus, & amplecti hostium aciem (quod in multitudine adversus paucos facile videbatur) conati sunt. Id ubi vidit prætor,

ut & ipse dilataret aciem, duas legiones ex subsidiis dextra lævaque alæ, quæ in prima acie pugnabat, circumdat; ædemque Deo Jovi vovit, si eo die hostes fudisset. L. Valerio imperat, ut parte duarum legionum equites, altera sociorum equitatum in cornua hostium emittat, nec circumvenire eos aciem patiatur. simul & ipse, ut extenuatam mediam diductis cornibus aciem Gallorum vidit, signa inferre confertos milites, & perrumpere ordines jubet. Et cornua ab equitibus, & medii à pedite pulsi. ac repente, quum omni parte cæde ingenti sternerentur, Galli terga vertunt, fugaque effusa repetunt castra. fugientes persecutus eques: mox & legiones insecutæ in castra impetum fecerunt. Minus sex millia hominum inde effugerunt. cæsa & capta supra quinque & triginta millia cum signis militaribus octoginta, carpentis Gallicis, multa præda oneratis, plus ducentis. Amilcar dux Pœnus eo prœlio cecidit, & tres imperatores nobiles Gallorum. Placentini captivi ad duo millia liberorum capitum redditi colonis.

XXII. Magna victoria lætaque Romæ fuit. literis allatis, supplicatio in triduum decreta est. Romanorum sociorumque ad duo millia eo prœlio ceciderunt: plurimi dextræ alæ, in quam primo impetu vis ingens hostium illata est. Quanquam per prætorem prope debellatum erat, consul quoque C. Aurelius, perfectis quæ Romæ agenda fuerant, profectus in Galliam, victorem exercitum à prætore accepit. Consul alter, quum autumno ferme exacto in provinciam venisset, circa Apolloniam hibernabat. ab classe, quæ Corcyræ subducta erat, C. Claudius, triremesque Romanæ (sicut antè dictum est) Athenas missæ quum Piræeum pervenissent,

nissent, despondentibus jam animos sociis spem ingentem attulerant. nam & terrestres ab Corintho, quæ per Megaram incursiones in agros fieri solitæ erant, non fiebant: & prædonum à Chalcide naves, quæ non mare solùm infestum, sed etiam omnes maritimos agros Atheniensibus fecerant, non modò Sunium superare, sed nec extra fretum Euripi committere aperto mari se audebant. Supervenerunt his tres Rhodiæ quadriremes: & erant Atticæ tres apertæ naves ad tuendos maritimos agros comparatæ. Hac classe si urbs agrique Atheniensium defenderentur, satis in præsentia existimanti Claudio esse, majoris etiam rei fortuna oblata est.

XXIII. Exsules ab Chalcide regiorum injuriis pulsi attulerunt, occupari Chalcidem sine certamine ullo posse. nam & Macedonas, quia nullus in propinquo sit hostium metus, vagari passim: & oppidanos, præsidio Macedonum fretos, custodiam urbis negligere. His auctoribus profectus, quanquam Sunium ita maturè pervenerat, ut inde provehi ad primas angustias Euboeæ posset, ne superato promontorio conspiceretur, classem in statione usque ad noctem tenuit. Primis tenebris movit: & tranquillo pervectus Chalcidem, paullo ante lucem, quà infrequentissima urbis sunt, paucis militibus turrim proximam, murumque circa scalis cepit: alibi sopitis custodibus, alibi nullo custodiente, progressi inde ad frequentia ædificiis loca, custodibus interfectis, refractaque porta, ceteram multitudinem armatorum acceperunt. Inde in totam urbem discursum est; aucto etiam tumultu, quòd circa forum ignis tectis injectus erat. Con-

flagrârunt & horrea regia, & armamentarium cum ingenti apparatu machinarum tormentorumque. cædes inde passim fugientium pariter ac repugnantium fieri cœpta est. nec ullo jam, qui militaris ætatis esset, non aut cæso, aut fugato; Sopatro etiam Acarnane, præfecto præsidii, interfecto, præda omnis primò in forum collata, deinde in naves imposita. carcer etiam ab Rhodiis refractus: emissique captivi, quos Philippus tanquam in tutissimam custodiam condiderat. Statuis inde regis dejectis truncatisque, signo receptui dato, conscenderunt naves; & Piræeum, unde profecti erant, redierunt. Quòd si tantum militum Romanorum fuisset, ut & Chalcis teneri, & non deseri præsidium Athenarum potuisset; magna res principio statim belli, Chalcis & Euripus adempta regi forent. nam ut terra Thermopylarum angustiæ Græciam, ita mari fretum Euripi claudit.

XXIV. Demetriade tum Philippus erat. quò quum esset nunciata clades sociæ urbis, quanquam serum auxilium peditis erat, tamen, quæ proxima auxilio est, ultionem petens, cum expeditis quinque millibus peditum & trecentis equitibus extemplo profectus, cursu prope Chalcidem contendit; haudquaquam dubius opprimi Romanos posse. à qua destitutus spe, nec quicquam aliud, quàm ad deforme spectaculum semirutæ ac fumantis sociæ urbis, quum venisset, paucis vix, qui sepelirent bello absumptos, relictis, æquè raptim ac venerat, transgressus ponte Euripum, per Bœotiam Athenas ducit; pari incepto haud disparem eventum ratus responsurum. & respondisset, ni speculator (hemerodromos vocant Græci, ingens die uno cursu e-

me-

metientes ſpatium) contemplatus regium agmen è ſpecula quadam, prægreſſus nocte media Athenas perveniſſet. Idem ibi ſomnus eademque negligentia erat, quæ Chalcidem dies antè paucos prodiderat. Excitati nuncio trepido & prætor Athenienſium, & Dioxippus præfectus cohortis mercede militantium auxiliorum, convocatis in forum militibus, tuba ſignum ex arce dari jubent, ut hoſtes adeſſe omnes ſcirent. ita undique ad portas, pòſt ad muros diſcurrunt. Paucas poſt horas Philippus, aliquanto tamen ante lucem appropinquans urbi, conſpectis luminibus crebris, & fremitu hominum trepidantium (ut in tali tumultu) exaudito, ſuſtinuit ſigna: & conſidere ac conquieſcere agmen juſſit; vi aperta propalam uſurus, quando parum dolus profuerat. Ab Dipylo acceſſit. porta ea, velut in ore urbis poſita, major aliquanto patentiorque, quàm ceteræ, eſt: & intra eam extraque latæ ſunt viæ, ut & oppidani dirigere aciem à foro ad portam poſſent; & extra limes mille ferme paſſus in Academiæ gymnaſium ferens, pediti equitique hoſtium liberum ſpatium præberet. Eo limite Athenienſes cum Attali præſidio & cohorte Dioxippi, acie intra portam inſtructa, ſigna extulerunt. Quod ubi Philippus vidit, habere ſe hoſtes in poteſtate ratus, & diu optata cæde (neque enim ulli Græcarum civitatum infeſtior erat) expleturum, cohortatus milites, *ut ſe intuentes pugnarent, ſcirentque ibi ſigna, ibi aciem eſſe debere, ubi rex eſſet*; concitat in hoſtes equum, non ira tantùm, ſed etiam gloria elatus, quòd, ingenti turba completis etiam ad ſpectaculum muris, conſpici ſe pugnantem, egregium ducebat.

cebat. Aliquantum ante aciem cum equitibus paucis evectus in medios hostes, ingentem cum suis ardorem, tum pavorem hostibus injecit. plurimos manu sua cominus eminusque vulneratos, compulsosque in portam consecutus & ipse; quum majorem in angustiis trepidantium edidisset cædem, in temerario incepto tutum tamen receptum habuit. quia qui in turribus portæ erant, sustinebant tela, ne in permistos hostibus suos conjicerent. Intra muros deinde tenentibus milites Atheniensibus, Philippus, signo receptui dato, castra ad Cynosarges (templum Herculis, gymnasiumque, & lucus erat circumjectus) posuit. sed Cynosarges, & Lyceum, & quicquid sancti amœnive circa urbem erat, incensum est: dirutaque non tecta solùm, sed etiam sepulchra: nec divini humanive juris quicquam præ impotenti ira est servatum.

XXV. Postero die quum primò clausæ fuissent portæ, deinde subitò apertæ, quia præsidium Attali ab Ægina, Romanique ab Piræeo intraverant urbem, castra ab urbe retulit rex tria ferme millia passuum. inde Eleusinem profectus, spe improvisò templi castellique, quod & imminet & circumdatum est templo, capiendi: quum haudquaquam neglectas custodias animadvertisset, & classem à Piræeo subsidio venire; omisso incepto, Megaram, ac protinus Corinthum ducit. & quum Argis Achæorum concilium esse audîsset, inopinantibus Achæis, concioni ipsi supervenit. Consultabant de bello adversus Nabin, tyrannum Lacedæmoniorum: qui, translato imperio à Philopœmene ad Cycliadem, nequaquam parem illi ducem, dilapsa cernens Achæorum auxilia, redintegraverat bellum, agrosque

grosque finitimorum vastabat; & jam urbibus quoque erat terribilis. Adversus hunc hostem quum, quantum ex quaque civitatum militum conscriberetur, consultarent; Philippus demptu-rum se eis curam, quod ad Nabin & Lacedæmo-nios attineret, pollicitus: nec tantùm agros socio-rum populationibus prohibiturum, sed terrorem omnem belli in ipsam Laconicam, ducto eò ex-templo exercitu, translaturum. Hæc oratio quum ingenti hominum assensu acciperetur: *Ita tamen æquum est*, inquit, *me vestra meis armis tutari, ne mea interim nudentur præsidiis. Itaque, si vobis videtur, tantum parate militum, quantum ad Ore-um, & Chalcidem, & Corinthum tuenda satis sint: ut, meis ab tergo tutis, securus bellum Nabidi infe-ram & Lacedæmoniis.* Non fefellit Achæos, quò spectâsset tam benigna pollicitatio, auxiliumque ob-latum adversus Lacedæmonios: id quæri, ut obsi-dem Achæorum juventutem educeret ex Pelopon-neso, ad illigandam Romano bello gentem. & id quidem coarguere Cycliades, prætor Achæorum, nihil attinere ratus, id modò quum dixisset, non licere legibus Achæorum de aliis rebus referre, quàm propter quas convocati essent, decreto de exercitu parando adversus Nabin facto, concilium fortiter ac libere habitum dimisit; inter assentato-res regios ante eam diem habitus. Philippus ma-gna spe depulsus, voluntariis paucis militibus conscriptis, Corinthum, atque in Atticam terram rediit.

XXVI. Per eos ipsos dies, quibus Philippus in Achaja fuit, Philocles, præfectus regius, ex Eu-bœa profectus cum duobus millibus Thracum Ma-

cedonum-

cedonumque ad depopulandos Athenienſium fines, è regione Eleuſinis ſaltum Citheronis tranſcendit. inde dimidia parte militum ad prædandum paſſim per agros dimiſſa, cum parte ipſe occultus loco ad inſidias opportuno conſedit; ut, ſi ex caſtello ab Eleuſine in prædantes ſuos impetus fieret, repente hoſtes effuſos ex improviſo adoriretur. Non fefellere inſidiæ. itaque revocatis, qui diſcurrerant ad prædandum, militibus, inſtructiſque, ad oppugnandum caſtellum Eleuſinem profectus, cum multis inde vulneribus receſſit, Philippoque ſe venienti ex Achaja conjunxit. Tentata & ab ipſo rege oppugnatio ejus caſtelli eſt. ſed naves Romanæ, Piræeo venientes, intromiſſumque præſidium abſiſtere incepto coëgerunt. Diviſo deinde exercitu rex cum parte Philoclem Athenas mittit, cum parte ipſe Piræeum pergit: ut, dum Philocles ſubeundo muros, & comminanda oppugnatione contineret urbe Athenienſes, ipſi Piræeum levi cum præſidio relictum expugnandi facultas eſſet. Ceterùm nihilo ei Piræei, quàm Eleuſinis, facilior, iiſdem fere defendentibus, oppugnatio fuit. A Piræeo Athenas repente duxit. inde eruptione ſubita peditum equitumque inter anguſtias ſemiruti muri, qui brachiis duobus Piræeum Athenis jungit, repulſus; omiſſa oppugnatione urbis, diviſo cum Philocle rurſus exercitu, ad vaſtandos agros profectus; quum priorem populationem ſepulchris circa urbem diruendis exercuiſſet, ne quid inviolatum relinqueret, templa Deum, quæ pagatim ſacrata habebant, dirui atque incendi juſſit. Exornata eo genere operum eximiè terra Attica, & copia domeſtici marmoris, & ingeniis artificum, præbuit huic

huic furori materiam. neque enim diruere modò ipsa templa, ac simulacra evertere satis habuit: sed lapides quoque, ne integri cumularent ruinas, frangi jussit. & posteaquam non tam ira satiata, quàm iræ exercendæ materia hæc deerat; agro hostium in Bœotiam excessit, nec aliud quicquam dignum memoria in Græcia egit.

XXVII. Consul Sulpicius eo tempore inter Apolloniam ac Dyrrachium ad Apsum flumen habebat castra: quò arcessitum L. Apustium legatum cum parte copiarum ad depopulandos hostium fines mittit. Apustius extrema Macedoniæ populatus, Corrago, & Gerrunio, & Orgesso castellis primo impetu captis, ad Antipatriam, in faucibus angustis sitam urbem, venit. ac primò evocatos principes ad colloquium, ut fidei Romanorum se committerent, perlicere est conatus: deinde ubi, magnitudine ac mœnibus situque urbis freti, dicta aspernabantur, vi atque armis adortus, expugnavit: puberibusque interfectis, præda omni militibus concessa, diruit muros atque urbem incendit. Hic metus Codrionem, satis validum & munitum oppidum, sine certamine ut dederetur Romanis, effecit. Præsidio ibi relicto, Ilion (nomen propter alteram in Asia urbem, quàm oppidum, notius) vi capitur. Revertentem legatum ad consulem cum satis magna præda, Athenagoras quidam regius præfectus, in transitu fluminis à novissimo agmine adortus, postremos turbavit. ad quorum clamorem & trepidationem quum revectus equo propere legatus signa convertisset, conjectisque in medium sarcinis aciem direxisset, non tulere impetum Romanorum militum regii. multi ex iis occisi:

occisi: plures capti. Legatus, incolumi exercitu reducto ad consulem, remittitur inde extemplo ad classem.

XXVIII. Hac satis felici expeditione bello commisso, reguli ac principes accolæ Macedonum in castra Romana veniunt; Pleuratus Scerdilædi filius, & Amynander Athamanum rex, & ex Dardanis Bato, Longari filius. Bellum suo nomine Longarus cum Demetrio Philippi patre gesserat. Pollicentibus auxilia respondit consul, Dardanorum & Pleurati opera, quum exercitum in Macedoniam induceret, se usurum. Amynandro Ætolos concitandos ad bellum attribuit. Attali legatis (nam ii quoque per id tempus venerant) mandat, ut Æginæ rex, ubi hibernabat, classem Romanam opperiretur. qua adjuncta, bello maritimo, sicut antè, Philippum urgeret. Ad Rhodios quoque missi legati, ut capesserent partem belli. Nec Philippus segniùs (jam enim in Macedoniam pervenerat) apparabat bellum. Filium Persea, puerum admodum, datis ex amicorum numero qui ætatem ejus regerent, cum parte copiarum ad obsidendas angustias quæ ad Pelagoniam sunt, mittit. Sciathum & Peparethum, haud ignobiles urbes, ne classi hostium prædæ ac præmio essent, diruit. Ad Ætolos mittit legatos, ne gens inquieta adventu Romanorum fidem mutaret.

XXIX. Concilium Ætolorum statuta die, quod Panætolium vocant, futurum erat. Huic ut occurrerent, & legati regis iter accelerârunt, & ab consule missus L. Furius Purpureo legatus venit. Atheniensium quoque legati ad id concilium occurrerunt. Primò Macedones, cum quibus recentissimum

mum fœdus erat, auditi sunt. qui, *nulla nova re, nihil se novi habere, quod afferrent,* dixerunt. *quibus enim de caussis, experta inutili societate Romana, pacem cum Philippo fecissent, compositam semel servare eos debere. An imitari,* inquit unus ex legatis, *Romanorum licentiam, an levitatem dicam, mavultis? qui quum legatis vestris Romæ responderi ita jussissent, Quid ad nos venitis Ætoli, sine quorum auctoritate pacem cum Philippo fecistis? Iidem nunc, ut bellum secum adversus Philippum geratis, postulant. & antea propter vos, & pro vobis arma sumpta adversus eum simulabant: nunc vos in pace esse cum Philippo prohibent, Messanæ ut auxilio essent: primò in Siciliam conscenderunt; iterum, ut Syracusas oppressas ab Carthaginiensibus in libertatem eximerent. Et Messanam & Syracusas, & totam Siciliam ipsi habent: vectigalemque provinciam securibus & fascibus subjecerunt. Scilicet, sicut vos Naupacti legibus vestris per magistratus à vobis creatos concilium habetis, socium hostemque libere, quem velitis, lecturi, pacem ac bellum arbitrio habituri vestro; sic Siculorum civitatibus Syracusas, aut Messanam, aut Lilybæum indicitur concilium. Prætor Romanus conventus agit. eo imperio evocati conveniunt. excelso in suggestu superba jura reddentem, stipatum lictoribus vident: virgæ tergo, secures cervicibus imminent: & quotannis alium atque alium dominum sortiuntur. Nec id mirari debent, aut possunt; quum Italiæ urbes, Rhegium, Tarentum, Capuam, ne finitimas nominem, quarum ruinis crevit urbs Romana, ejusdem subjectas videant imperio. Capua quidem, sepulchrum ac monumentum Campani populi, elato & extorri eje-*

cto

cto ipso populo, superest; urbs trunca, sine senatu, sine plebe, sine magistratibus, prodigium; relicta crudeliùs habitanda, quàm si deleta foret. Furor est, si alienigenæ homines, plus lingua & moribus & legibus quàm maris terrarumque spatio discreti, hæc tenuerint, sperare quicquam eodem statu mansurum. Philippi regnum officere aliquid videtur libertati vestræ: qui, quum merito vestro vobis infestus esset, & nihil à vobis ultra quàm pacem petiit, fidemque hodie pacis pactæ desiderat? Assuefacite his terris legiones externas, & jugum accipite: serò ac nequicquam, quum dominum Romanum habebitis, socium Philippum quæretis. Ætolos, Acarnanas, Macedonas, ejusdem linguæ homines, leves ad tempus ortæ caussæ disjungunt conjunguntque: cum alienigenis, cum barbaris æternum omnibus Græcis bellum est, eritque. natura enim, quæ perpetua est, non mutabilibus in diem caussis, hostes sunt. Sed unde cœpit oratio mea, ibi desinet. Hoc eodem loco iidem homines de ejusdem Philippi pace triennio antè decrevistis, iisdem improbantibus eam pacem Romanis, qui nunc pactam & compositam turbare volunt. in qua consultatione nihil fortuna mutavit: cur vos mutetis, non video.

XXX. Secundùm Macedonas, ipsis Romanis ita concedentibus jubentibusque, Athenienses, qui, fœda passi, justiùs in crudelitatem sævitiamque regis invehi poterant, introducti sunt. Deploraverunt vastationem populationemque miserabilem agrorum. *Neque id se queri, quòd hostilia ab hoste passi forent; (esse enim quædam belli jura; quæ ut facere, ita pati sit fas.) sata exuri, dirui tecta, prædas hominum pecorumque agi; misera magis,*

quàm

quàm indigna patienti esse. Verùm enimvero id se queri, quòd is, qui Romanos alienigenas & barbaros vocet, adeo omnia simul divina humanaque jura polluerit, ut priore populatione cum infernis Diis, secunda cum superis bellum nefarium gesserit: omnia sepulchra monumentaque diruta esse in finibus suis, omnium nudatos manes, nullius ossa terra tegi: delubra sibi fuisse, quæ quondam pagatim habitantes in parvis illis castellis vicisque consecrata, ne in unam urbem quidem contributi majores sui deserta reliquerint. circa ea omnia templa Philippum infestos circumtulisse ignes: semiusta & truncata simulacra Deûm inter prostratos jacere postes templorum. Qualem terram Atticam fecerit, exornatam quondam, opulentamque; talem eum, si liceat, Ætoliam Græciamque omnem facturum. Urbis quoque suæ similem deformitatem futuram fuisse, nisi Romani subvenissent. eodem enim scelere urbem colenteis Deos, præsidemque arcis Minervam petitam; eodem Eleusine Cereris templum, eodem Piræei Jovem Minervamque: sed ab eorum non templis modò, sed etiam mœnibus vi atque armis repulsum, in ea delubra, quæ sola religione tuta fuerint, sævîsse. Itaque se orare atque obsecrare, Ætolos, ut miserti Atheniensium, ducibus Diis immortalibus, deinde Romanis, qui secundùm Deos plurimum possint, bellum susciperent.

XXXI. Tum Romanus legatus: *Totam orationis meæ formam Macedones primùm, deinde Athenienses mutârunt. Nam & Macedones, quum, ad conquerendas Philippi injurias in tot socias nobis urbes, venissem, ultro accusando Romanos, defensionem*

nem ut accusatione potiorem haberem, effecerunt: & Athenienses, in Deos superos inferosque nefanda atque inhumana scelera ejus referendo, quid mihi aut cuiquam reliquerunt, quod objicere ultra possim? Eadem Cianos, Abydenos, Æneos, Maronitas, Thasios, Parios, Samios, Larissenses, Messenios, hinc ex Achaja existimate queri: graviora etiam acerbioraque eos, quibus nocendi majorem facultatem habuit. Nam quod ad ea attinet, quæ nobis objecit; nisi gloria digna sunt, fateor ea defendi non posse. Rhegium, & Capuam, & Syracusas nobis objecit. Rhegium, Pyrrhi bello, legio à nobis, Rheginis ipsis ut mitteremus orantibus, in præsidium missa, urbem, ad quam defendendam missa erat, per scelus possedit. Comprobavimus ergo id facinus, an bello persecuti sceleratam legionem, in potestatem nostram redactam, tergo & cervicibus pœnas sociis pendere quum coëgissemus, urbem, agros, suaque omnia cum libertate legibusque Rheginis reddidimus? Syracusanis oppressis ab externis tyrannis, quo indignius esset, quum tulissemus opem, & fatigati propè per triennium terra marique urbe munitissima oppugnanda essemus, quum jam ipsi Syracusani servire tyrannis, quàm capi à nobis mallent; captam iisdem armis, & liberatam urbem reddidimus. Neque inficias imus, Siciliam provinciam nostram esse, & civitates, quæ in parte Carthaginiensium fuerunt, & uno animo cum illis adversus nos bellum gesserunt, stipendiarias nobis ac vectigales esse. quin contra, hoc & vos & omnes gentes scire volumus, pro merito cuique erga nos fortunam esse. An Campanorum pœnæ, de qua neque ipsi quidem

queri

queri possunt, nos pœniteat? Hi homines, quum pro iis bellum adversus Samnites per annos propè septuaginta cum magnis nostris cladibus gessissemus; ipsos fœdere primùm, deinde connubio, atque inde cognationibus, postremò civitate nobis conjunxissemus; tempore nostro adverso primi omnium Italiæ populorum, præsidio nostro fœdè interfecto, ad Annibalem defecerunt: deinde indignati se obsideri à nobis, Annibalem ad oppugnandam Romam miserunt. Horum si neque urbs ipsa, neque homo quisquam superesset, quis duriùs quàm pro merito ipsorum statutum indignari posset? Plures sibimet ipsi conscientia scelerum mortem consciverunt, quàm à nobis supplicio affecti sunt. Ceteris ita oppidum, ita agros ademimus, ut agrum locumque ad habitandum daremus; urbem innoxiam stare incolumem pateremur, ut qui hodie videat eam, nullum oppugnatæ captæve ibi vestigium inveniat. Sed quid ego Capuam dico, quum Carthagini victæ pacem ac libertatem dederimus? Magis illud est periculum, ne nimis facilè victis ignoscendo, plures ob idipsum ad experiendam adversus nos fortunam belli incitemus. Hæc pro nobis dicta sint, hæc adversus Philippum, cujus domestica parricidia, & cognatorum amicorumque cædes, & libidinem, inhumaniorem prope quàm crudelitatem, vos, quo propiores Macedoniæ estis, meliùs nostis. Quod ad vos attinet Ætoli; nos pro vobis bellum suscepimus adversus Philippum: vos sine nobis cum eo pacem fecistis. Et forsitan dicatis, bello Punico occupatis nobis, coactos metu vos, leges pacis ab eo, qui tum plus poterat, accepisse: & nos quum alia majora urgerent, depositum à vobis bellum & ipsi omisimus. Nunc & nos, Deûm benignitate Punico

perfecto

perfecto bello, totis viribus nostris in Macedoniam incubuimus: & vobis restituendi vos in amicitiam societatemque nostram fortuna oblata est; nisi perire cum Philippo, quàm vincere cum Romanis mavultis.

XXXII. Hæc dicta ab Romano quum essent, inclinatis omnium animis ad Romanos, Damocritus prætor Ætolorum, pecunia, ut fama est, ab rege accepta, nihil aut huic aut illi parti assensus, *Rem magni discriminis consiliis nullam esse tam inimicam, quàm celeritatem,* dixit. *Celerem enim pœnitentiam, sed eandem seram atque inutilem sequi; quum præcipitata raptim consilia neque revocari, neque in integrum restitui possint. Deliberationis autem ejus, cujus ipse maturitatem exspectandam putaret, tempus ita jam nunc statui posse. quum legibus cautum esset, ne de pace bellove, nisi in Panætolico & Pylaico concilio ageretur, decernerent extemplo, ut prætor sine fraude, quum de bello aut de pace agere velit, advocet concilium: & quod tum referatur decernaturque, ut perinde jus ratumque sit, ac si in Panætolico aut Pylaico concilio actum esset.* Dimissis ita suspensa re legatis, egregiè consultum genti ajebat. nam utrius partis melior fortuna belli esset, ad ejus societatem inclinaturos. Hæc in concilio Ætolorum acta.

XXXIII. Philippus impigre terra marique parabat bellum. navales copias Demetriadem in Thessalia contrahebat: Attalum, Romanamque classem principio veris ab Ægina ratus moturos, navibus maritimæque oræ præfecit Heraclidem, quem & antè præfecerat. ipse terrestres copias comparabat: magna se duo auxilia detraxisse Romanis credens:

ex

ex una parte Ætolos, ex altera Dardanos, faucibus ad Pelagoniam à filio Perseo interclusis. Ab consule non parabatur, sed gerebatur jam bellum. per Dassaretiorum fines exercitum ducebat, frumentum, quod ex hibernis extulerat, integrum vehens; quod in usum militi satis esset, præbentibus agris. Oppida vicique, partim voluntate, partim metu se tradebant. quædam vi expugnata, quædam deserta, in montes propinquos refugientibus barbaris, inveniebantur. Ad Lycum stativa posuit prope flumen Bevum: inde frumentatum circa horrea Dassaretiorum mittebat. Philippus consternata quidem omnia circa, pavoremque ingentem hominum cernebat; sed parum gnarus quam partem petîsset consul, alam equitum ad explorandum, quonam hostes iter intendissent, misit. Idem error apud consulem erat. Movisse ex hibernis regem sciebat; quam regionem petîsset ignorans. is quoque speculatum miserat equites. Hæ duæ alæ ex diverso, quum diu incertis itineribus vagatæ per Dassaretios essent, tandem in unum iter convenerunt. Neutros fefellit, ut fremitus procul hominum equorumque exauditus est, hostes appropinquare. Itaque prius quàm in conspectum venirent, equos armaque expedierant. nec mora, ubi primùm hostem videre, concurrendi facta est. Fortè & numero & virtute, utpote lecti utrimque, haud impares, æquis viribus per aliquot horas pugnârunt. Fatigatio ipsorum equorumque incerta victoria diremit prœlium. Macedonum quadraginta equites, Romanorum quinque & triginta ceciderunt. Neque eo magis explorati quicquam, in qua regione castra hostium essent, aut illi ad re-

gem, aut hi ad consulem retulerunt, per transfugas cognitum est: quos levitas ingeniorum ad cognoscendas hostium res in omnibus bellis præbet.

XXXIV. Philippus aliquid & ad caritatem suorum, & ut promptiùs pro eo periculum adirent, ratus profecturum se, si equitum, qui ceciderant in expeditione, sepeliendorum curam habuisset; afferri eos in castra jussit, ut conspiceretur ab omnibus funeris honos. Nihil tam incertum, nec tam inæstimabile est, quàm animi multitudinis. quod promptiores ad subeundam omnem dimicationem videbatur facturum, id metum pigritiamque incussit. nam qui hastis sagittisque, & rara lanceis vulnera facta vidissent, cum Græcis Illyriisque pugnare assueti, posteaquam gladio Hispaniensi detruncata corpora, brachiis abscissis aut tota cervice desecta, divisa à corpore capita, patentiaque viscera, & fœditatem aliam vulnerum viderunt; adversus quæ tela, quosque viros pugnandum esset, pavidi vulgò cernebant. Ipsum quoque regem terror cepit, nondum justo prœlio cum Romanis congressum. itaque revocato filio, præsidioque quod in Pelagoniæ faucibus erat, ut iis copiis suas augeret, Pleurato Dardanisque iter in Macedoniam patefecit. Ipse cum viginti millibus peditum, quatuor equitum, ducibus transfugis ad hostem profectus, paullo plus ducentos passus à castris Romanis tumulum propinquum Athaco fossa ac vallo communivit. ac subjecta cernens Romana castra, admiratus esse dicitur & universam speciem castrorum, & descripta suis quæque partibus, tum tendentium ordine, tum itinerum intervallis: & ne-

gâsse, barbarorum ea castra ulli videri posse. Biduum consul & rex, alter alterius conatus exspectantes, continuere suos intra vallum: tertio die Romanus omnes copias in aciem eduxit.

XXXV. Rex verò, tam celerem aleam universi certaminis timens, quadringentos Tralleis (Illyriorum id, sicut alio diximus loco, est genus) & Cretenses trecentos, addito iis peditibus pari numero equitum, cum duce Athenagora, uno ex purpuratis, ad lacessendos hostium equites misit. Ab Romanis, quum aberat acies eorum paullo plus quingentos passus, velites & equitum duæ ferme alæ emissæ: ut numero quoque eques pedesque hostem æquarent. Credidere regii, genus pugnæ, quo assueverant, fore, ut equites invicem insequentes refugientesque nunc telis uterentur, nunc terga darent: Illyriorum velocitas ad excursiones & impetus subitos usui esset: Cretenses in invehentem se effusè hostem sagittas conjicerent. Turbavit hunc ordinem pugnandi non acrior quàm pertinacior impetus Romanorum. nam haud secus, quàm si tota acie dimicarent, & velites emissis hastis cominus gladiis rem gerebant, & equites, ut semel in hostem evecti sunt, stantibus equis, partim ex ipsis equis, partim desilientes immiscentesque se peditibus, pugnabant. ita nec eques regius equiti par erat, insuetus ad stabilem pugnam; nec pedes concursator, & vagus, & propè seminudus genere armorum veliti Romano, parmam gladiumque habenti, pariterque & ad se tuendum & ad hostem petendum armato. Non tulere itaque dimicationem; nec alia re, quàm velocitate, tutantes se in castra refugerunt.

XXXVI. Uno deinde intermiſſo die, quum omnibus copiis equitum leviſque armaturæ pugnaturus rex eſſet, nocte cetratos, quos peltaſtas vocant, loco opportuno inter bina caſtra in inſidiis abdiderat; præceperatque Athenagoræ & equitibus, ut, ſi aperto prœlio procederet res, uterentur fortuna: ſi minùs, cedendo ſenſim, ad inſidiarum locum hoſtem pertraherent. Et equitatus quidem ceſſit: duces cetratæ cohortis, non ſatis exſpectato ſigno ante tempus excitatis ſuis, occaſionem bene gerendæ rei amiſere. Romanus, & aperto prœlio victor & tutus à fraude inſidiarum, in caſtra ſeſe recepit. Poſtero die omnibus copiis conſul in aciem deſcendit, ante prima ſigna locatis elephantis. quo auxilio tum primùm Romani, quia captos aliquot bello Punico habebant, uſi ſunt. Ubi latentem intra vallum ſenſit, exprobrans metum ſucceſſit. Poſteaquam ne tum quidem poteſtas pugnandi dabatur, quia ex tam propinquis ſtativis parum tuta frumentatio erat, diſperſos milites per agros equitibus extemplo invaſuris; octo ferme inde millium intervallo tutiorem frumentationem habiturus, caſtra ad Octolophum (id eſt loco nomen) movit. Quum in propinquo agro frumentarentur Romani, primò rex intra vallum ſuos tenuit, ut creſceret ſimul & negligentia cum audacia hoſti. Ubi effuſos vidit, cum omni equitatu & Cretenſium auxiliaribus, quantum equitum velociſſimi pedites curſu æquare poterant, citato profectus agmine, inter caſtra Romana & frumentatores conſtituit ſigna. Inde copiis diviſis, partim ad conſectandos vagos frumentatores emiſit, dato ſigno, ne quem vivum relinquerent; cum parte ipſe ſubſtitit,

ſtitit, itineraque, quibus ad caſtra recurſuri videbantur hoſtes, obſedit. Jam paſſim cædes ac fuga erat, necdum quiſquam in caſtra Romana nuncius cladis pervenerat: quia refugientes in regiam ſtationem incidebant; & plures ab obſidentibus vias, quàm ab emiſſis ad cædem, interficiebantur. tandem inter medias hoſtium ſtationes elapſi quidam trepidi tumultum magis quàm certum nuncium intulerunt caſtris.

XXXVII. Conſul, equitibus juſſis, quà quiſque poſſet, opem ferre laborantibus, ipſe legiones è caſtris educit, & agmine quadrato ad hoſtem ducit. Diſperſi equites per agros quidem aberrârunt, decepti clamoribus aliis ex alio exiſtentibus loco. Pars obvios habuerunt hoſtes. pluribus locis ſimul pugna cœpit. Regia ſtatio atrociſſimum prœlium edebat. nam & ipſa multitudine equitum peditumque propè juſta acies erat: & Romanorum, quia medium obſederat iter, plurimi in eam inferebantur. Eo quoque ſuperiores Macedones erant, quòd & rex ipſe hortator aderat, & Cretenſium auxiliares multos ex improviſo vulnerabant, conferti præparatique in diſperſos & effuſos pugnantes. Quòd ſi modum in inſequendo habuiſſent, non in præſentis modò certaminis gloriam, ſed in ſummam etiam belli profectum foret. nunc aviditate cædis intemperantiùs inſecuti, in prægreſſas cum tribunis militum cohortes Romanas incidere. & fugiens eques, ut primò ſigna ſuorum vidit, convertit in effuſum hoſtem equos: verſaque momento temporis fortuna pugnæ eſt, terga dantibus qui modò ſecuti erant. Multi cominus congreſſi, multi fugientes interfecti. nec ferro tantùm peri-

ere, ſed in paludes quidam conjecti profundo limo cum ipſis equis hauſti ſunt. Rex quoque in periculo fuit. nam ruente ſaucio equo præceps ad terram datus, haud multum abfuit quin jacens opprimeretur. Saluti fuit eques, qui raptim ipſe deſiluit, pavidumque regem in equum ſubjecit. Ipſe, quum pedes æquare curſu fugientes non poſſet equites, ab hoſtibus, ad caſum regis concitatis, confoſſus periit. Rex circumvectus paludes pervias inviaſque trepida fuga in caſtra tandem, jam deſperantibus pleriſque incolumem evaſurum, pervenit. Ducenti Macedonum equites eo prœlio periere, centum ferme capti, octoginta admodum ornati equi, ſpoliis ſimul armorum relatis, abducti.

XXXVIII. Fuerunt, qui hoc die regem temeritatis, conſulem ſegnitiæ accuſarent. nam & Philippo quieſcendum fuiſſe, quum paucis diebus hoſtes, exhauſto circa omni agro, ad ultimum inopiæ venturos ſciret: & conſulem, quum equitatum hoſtium levemque armaturam fudiſſet, ac propè regem ipſum cepiſſet, protinus ad caſtra hoſtium ducere debuiſſe. nec enim manſuros ita perculſos hoſtes fuiſſe; debellarique momento temporis potuiſſe. Id dictu, quàm re, ut pleraque, facilius. nam ſi omnibus peditum quoque copiis rex congreſſus fuiſſet, forſitan inter tumultum, quum omnes victi metuque perculſi ex prœlio intra vallum, protinus inde ſupervadentem munimenta victorem hoſtem fugerent, exui caſtris potuerit rex. quum verò integræ copiæ peditum in caſtris manſiſſent, ſtationes ante portas, præſidiaque diſpoſita eſſent, quid, niſi ut temeritatem regis effusè paullo ante ſe-

ſecuti perculſos equites imitaretur, profeciſſet? neque enim ne regis quidem primum conſilium, quo impetum in frumentatores palatos per agros fecit, reprehendendum foret, ſi modum proſperæ pugnæ impoſuiſſet. Eò quoque minus eſt mirum, tentâſſe eum fortunam, quòd fama erat, Pleuratum, Dardanoſque ingentibus copiis profectos domo, jam in Macedoniam tranſcendiſſe. Quibus ſi undique circumventus copiis foret, ſedentem Romanum debellaturum, credi poterat. Itaque ſecundùm duas adverſas equeſtres pugnas multo minùs tutam moram in iiſdem ſtativis fore Philippus ratus, quum abire inde & fallere abiens hoſtem vellet, caduceatore ſub occaſum ſolis ad conſulem miſſo, qui inducias ad ſepeliendos equites peteret; fruſtratus hoſtem, ſecunda vigilia, multis ignibus per tota caſtra relictis, ſilenti agmine abiit.

XXXIX. Corpus jam curabat conſul, quum veniſſe caduceatorem, & quid veniſſet, nunciatum eſt. reſponſo tantùm dato, manè poſtero die fore copiam conveniendi, id quod quæſitum erat, nox, dieique inſequentis pars ad præcipiendum iter Philippo data eſt. montes, quam viam non ingreſſurum gravi agmine Romanum ſciebat, petit. Conſul, prima luce caduceatore datis induciis dimiſſo, haud ita multo poſt abîſſe hoſtem quum ſenſiſſet, ignarus quà ſequeretur, iiſdem ſtativis frumentando dies aliquot conſumpſit. Stuberam deinde petit, atque ex Pelagonia frumentum, quod in agris erat, convexit. inde ad Pellinam eſt progreſſus; nondum comperto, quam regionem hoſtes petîſſent. Philippus, quum primò ad Bryanium ſta-

tiva habuisset, profectus inde transversis limitibus, terrorem præbuit subitum hosti. Movere itaque ex Pellina Romani, & ad Osphagum flumen posuerunt castra. Rex haud procul inde & ipse, vallo super ripam amnis ducto (Erigonum incolæ vocant) consedit. inde satis comperto Eordæam petituros Romanos, ad occupandas angustias, ne superare hostes arctis faucibus inclusum aditum possent, præcessit. ibi alia vallo, alia fossa, alia lapidum congerie, ut pro muro essent, alia arboribus objectis, ita ut locus postulabat, aut materia suppeditabat, opere permuniit; atque (ut ipse rebatur) viam suapte natura difficilem, objectis per omnes transitus operibus, inexpugnabilem fecit. Erant pleraque silvestria circa, incommoda phalangi maximè Macedonum: quæ, nisi ubi prælongis hastis velut vallum ante clypeos objecit, (quod ut fiat, libero campo opus est) nullius admodum usus est. Thraces quoque romphææ, ingentis & ipsæ longitudinis, inter objectos undique ramos impediebant. Cretensium una cohors non inutilis erat: sed quæ quoque ipsa ut, si quis impetum faceret, in patentem vulneri equum, equitemque sagittas conjicere poterat; ita adversus scuta Romana nec ad trajiciendum satis magnam vim habebat, nec aperti quicquam erat quod peteret. Itaque id ut vanum teli genus senserunt esse, saxis, passim tota valle jacentibus, incessebant hostem. ea majore cum sonitu, quàm vulnere ullo, pulsatio scutorum parumper succedentes Romanos tenuit. Deinde iis quoque spretis, partim testudine facta per adversos vadunt hostes: partim brevi circuitu quum in jugum collis evasissent, trepidos ex præsidiis stationibusque

tionibusque Macedonas deturbant; &, ut in locis impeditis difficili fuga, plerosque etiam obtruncant.

XL. Ita angustiæ minore certamine, quàm quod animis proposuerant, superatæ: & in Eordæam perventum; ubi pervastatis passim agris, in Elimeam se recepit. inde impetum in Orestidem fecit: & oppidum Celetrum est aggressus, in peninsula situm. Lacus mœnia cingit: angustis faucibus unum ex continenti iter est. Primò situ ipso freti, clausis portis, imperium abnuere: deinde postquam signa ferri, ac testudine succedi ad portam, obsessasque fauces agmine hostium viderunt, priusquam experirentur certamen, metu in deditionem venerunt. Ab Celetro in Dassaretios processit, urbemque Pelium vi cepit. servitia inde cum cetera præda abduxit, & libera capita sine pretio dimisit, oppidumque iis reddidit, præsidio valido imposito. nam & sita opportunè urbs erat ad impetus in Macedoniam faciendos. Ita peragratis hostium agris, consul in loca jam pacata ad Apolloniam, unde orsus bellum erat, copias reduxit. Philippum averterant Ætoli, & Athamanes, & Dardani, & tot bella repente alia ex aliis locis exorta. Adversus Dardanos, jam recipientes ex Macedonia sese, Athenagoram cum expeditis peditibus ac majore parte equitatus misit, jussum instare ab tergo abeuntibus, & carpendo postremum agmen segniores eos ad movendos domo exercitus efficere. Ætolos Damocritus prætor, qui moræ ad decernendum bellum ad Naupactum auctor fuerat, idem proximo concilio ad arma conciverat: post famam equestris ad Octolophum pugnæ, Dardanorumque

danorumque & Pleurati cum Illyriis tranſitum in Macedoniam, ad hæc claſſis Romanæ adventum in Oreum, & ſuper circumfuſas tot Macedoniæ gentes, maritimam quoque inſtantem obſidionem.

XLI. Hæ cauſſæ Damocritum Ætoloſque reſtituerant Romanis: & Amynandro rege Athamanum adjuncto profecti, Cercinium obſedere. Clauſerant portas, incertum vi, an voluntate: quia regium habebant præſidium. Ceterùm intra paucos dies captum eſt Cercinium, atque incenſum. qui ſuperfuerant è magna clade, liberi ſervique inter ceteram prædam abducti. Is timor omnes, qui circumcolunt Bœben paludem, relictis urbibus, montes coëgit petere. Ætoli, inopia prædæ inde averſi, in Perræbiam ire pergunt. Cyretias ibi vi capiunt, fœdeque diripiunt. qui Mallœam incolunt, voluntate in deditionem ſocietatemque accepti. Ex Perræbia Gomphos petendi Amynander auctor erat. & imminet Athamania huic urbi, videbaturque expugnari ſine magno certamine poſſe. Ætoli campos Theſſaliæ opimos ad prædam petiere: ſequente, quanquam non probante, Amynandro, nec effuſas populationes Ætolorum, nec caſtra, quo fors tuliſſet loco, ſine ullo diſcrimine ac cura muniendi poſita. itaque ne temeritas eorum, negligentiaque, ſibi ac ſuis etiam cladis alicujus cauſſa eſſet; quum campeſtribus locis ſubjicientes eos caſtra Phecado urbi videret, ipſe paullo plus quingentorum paſſuum inde tumulum ſuis, quamvis levi munimento tutum, cepit. quum Ætoli, niſi quòd populabantur, vix meminiſſe viderentur ſe in hoſtium agro eſſe, alii palati ſemiermes

mes vagarentur, alii in castris sine stationibus per somnum vinumque dies noctibus æquarent, Philippus inopinantibus advenit. quem quum adesse refugientes ex agris quidam pavidi nunciâssent, trepidare Damocritus, ceterique duces: & erat fortè meridianum tempus, quo plerique graves cibo sopiti jacebant. Excitare igitur alii alios, jubere arma capere, alios dimittere ad revocandos qui palati per agros prædabantur. tantaque trepidatio fuit, ut sine gladiis quidam equitum exirent, loricas plerique non induerent. Ita raptim educti, quum universi sexcentorum ægre simul equites peditesque numerum explêssent, incidunt in regium equitatum, numero, animis, armisque præstantem. Itaque primo impetu fusi, vix tentato certamine, turpi fuga repetunt castra. cæsi, captique quidam, quos equites ab agmine fugientium interclusere.

XLII. Philippus, suis jam vallo appropinquantibus, receptui cani jussit. fatigatos enim equos virosque non tam prœlio, quàm itineris simul longitudine, simul præpropera celeritate habebat. Itaque turmatim equites, invicemque manipulos levis armaturæ aquatum ire, & prandere jubet: alios in statione armatos retinet, opperiens agmen peditum tardiùs ductum propter gravitatem armorum. Quod ubi advenit, & ipsis imperatum, ut, statutis signis, armisque ante se positis, raptim cibum caperent, binis ternisve summum ex manipulis aquandi caussa missis; interim eques cum levi armatura paratus instructusque stetit, si quid hostis moveret. Ætoli (jam enim & quæ per agros multitudo sparsa fuerat, receperat se in castra) ut defensuri munimenta, circa portas vallumque

armatos disponunt, dum quietos hostes ipsi feroces ex tuto spectabant. postеaquam mota signa Macedonum sunt, & succedere ad vallum parati atque instructi cœpere, omnes repente, relictis stationibus, per aversam partem castrorum ad tumulum, ad castra Athamanum perfugiunt. multi in hac quoque tam trepida fuga capti cæsique sunt Ætolorum. Philippus, si satis diei superesset, non dubius quin Athamanes quoque exui castris potuissent, die per prœlium, deinde per direptionem castrorum absumpto, sub tumulo in proxima planicie consedit; prima luce insequentis diei hostem aggressurus. Sed Ætoli eodem pavore, quo sua castra reliquerant, nocte proxima dispersi fugerunt. Maximè usui fuit Amynander, quo duce Athamanes itinerum periti summis montibus per calles ignotos sequentibus eos hostibus in Ætoliam perduxerunt. non ita multos in dispersa fuga error intulit in Macedonum equites, quos luce prima Philippus, ut desertum tumulum vidit, ad carpendum hostium agmen misit.

XLIII. Per eos dies & Athenagoras, regius præfectus, Dardanos recipientes se in fines adeptus, postremum agmen primò turbavit. dein posteaquam Dardani conversis signis direxere aciem, æqua pugna justo prœlio erat. ubi rursus procedere Dardani cœpissent, equite & levi armatura regii, nullum talis auxilii genus habentes Dardanos, oneratos immobilibus armis, vexabant. & loca ipsa adjuvabant. Occisi perpauci sunt, plures vulnerati; captus nemo, quia non excedunt temere ordinibus suis, sed confertim & pugnant & cedunt. Ita damna Romano accepta bello, duabus per opportunas

portunas expeditiones coërcitis gentibus, restituerat Philippus; incepto forti, non prospero solùm eventu. Minuit deinde ei fortè oblata res hostium Ætolorum numerum. Scopas princeps gentis, ab Alexandria magno cum pondere auri ab rege Ptolemæo missus, sex millia peditum & equites mercede conductos Ægyptum avexit. nec ex juventute Ætolorum quemquam reliquisset, ni Damocritus nunc belli quod instaret, nunc futuræ solitudinis admonens, (incertum cura gentis, an ut adversaretur Scopæ, parum donis cultus) partem juniorem castigando domi continuisset. Hæc ea æstate ab Romanis Philippoque gesta erant.

XLIV. Classis, à Corcyra ejusdem principio æstatis cum L. Apustio legato profecta, Malea superata, circa Scyllæum agri Hermionici Attalo regi conjuncta est. Tum verò Atheniensium civitas, cui odia in Philippum per metum jam diu moderata erant, id omne in auxilii præsentis spem effundit. nec unquam ibi desunt linguæ promptæ ad plebem concitandam. quod genus, cum in omnibur liberis civitatibus, tum præcipuè Athenis, ubi oratio plurimum pollet, favore multitudinis alitur. Rogationem extemplo tulerunt, plebesque scivit, *ut Philippi statuæ, imagines omnes, nominaque earum, item majorum ejus virilis ac muliebris sexus omnium tollerentur, delerenturque: dies festi, sacra, sacerdotes, quæ ipsius majorumve ejus honoris caussa instituta essent, omnia profanarentur. Loca quoque, in quibus positum aliquid inscriptumve honoris ejus caussa fuisset, detestabilia esse; neque in iis quicquam postea poni dedicarique placere eorum, quæ in loco puro poni dedicarique fas esset. Sacerdotes publicos,*

quo-

quotiescumque pro populo Atheniensi, sociisque, & exercitibus, & classibus eorum precarentur, toties detestari atque exsecrari Philippum, liberos ejus, regnumque, terrestres navalesque copias, Macedonum genus omne, nomenque. additumque decreto, *si quis quid postea, quod ad notam ignominiamque Philippi pertineret, ferret, id omne populum Atheniensem jussurum. si quis contra ignominiam, prove honore ejus dixisset fecissetve, qui occidisset eum, jure casurum.* postremo inclusum, *ut omnia quæ adversus Pisistratidas decreta quondam erant, eadem in Philippo servarentur.* Athenienses quidem literis verbisque, quibus solis valent, bellum adversus Philippum gerebant.

XLV. Attalus Romanique, quum Piræeum primò ab Hermione petîssent, paucos ibi morati dies, oneratique æquè immodicis ad honores sociorum, ac quæ in iram adversus hostem fuerant, Atheniensium decretis, navigant à Piræeo Andrum. & quum in portu, quem Gaureleon vocant, constitissent, missis qui tentarent oppidanorum animos, si voluntate tradere urbem quàm vim experiri mallent: postquam præsidio regio arcem teneri, nec se potestatis suæ esse respondebant; expositis copiis, omnique apparatu urbium oppugnandarum, diversis partibus rex & legatus Romanus ad urbem subeunt. Plus aliquanto Græcos Romana signa armaque non antè visa, animique militum, tam promptè succedentium muro, terruere. Itaque fuga extemplo in arcem facta est. urbe hostes potiti. & in arce, quum biduum loci se magis quàm armorum fiducia tenuissent; tertio die pacti ipsi præsidiumque, ut cum singulis vestimentis Delium

lium Bœotiæ transveherentur. Ea ab Romanis regi Attalo concessa: prædam ornamentaque urbis ipsi avexerunt. Attalus, ne desertam haberet insulam, & Macedonum fere omnibus, & quibusdam Andriorum, ut manerent, persuasit. postea & ab Delio, qui ex pacto transvecti eò fuerant, promissis regis, quum desiderium quoque patriæ faciliùs ad credendum inclinaret animos, revocati. Ab Andro Cythnum trajecerunt. ibi dies aliquot oppugnanda urbe nequicquam absumpti: &, quia vix operæ pretium erat, abscessere. Ad Prasias (continentis Atticæ is locus est) Issæorum viginti lembi classi Romanorum adjuncti sunt. ii missi ad populandos Carystiorum agros. cetera classis Geræstum, nobilem Eubœæ portum, dum à Carysto Issæi redirent, tenuit. Inde omnes, velis in altum datis, maris medio præter Scyrum insulam Icum pervenere. ibi paucos dies, sæviente Borea, retenti, ubi prima tranquillitas data est, Sciathum trajecere, vastatam urbem, direptamque nuper à Philippo. Per agros palati milites frumentum, & si qua alia usui esse ad vescendum poterant, ad naves retulere. prædæ nec erat quicquam, nec meruerant Græci cur diriperentur. Inde Cassandream petentes, primò ad Mendin, maritimum civitatis ejus vicum, tenuere. inde quum superato promontorio ad ipsa mœnia urbis circumagere classem vellent, sæva coorta tempestate propè obruti fluctibus; dispersi magna ex parte amissis armamentis in terram effugerunt. Omen quoque ea maritima tempestas ad rem terra gerendam fuit. nam collectis in unum navibus, expositisque copiis aggressi urbem, cum multis vulneribus repulsi,

pulsi, (& erat validum ibi regium præsidium) irrito incepto regressi Canastrum Pallenes trajecere. inde superato Toronæ promontorio, navigantes Acanthum petiere. Ibi primò ager vastatus, deinde ipsa urbs vi capta ac direpta. nec ultra progressi, (jam enim & graves præda naves habebant) retro, unde venerant, Sciathum, & ab Sciatho Eubœam repetunt.

XLVI. Ibi relicta classe, decem navibus expeditis sinum Maliacum intravere, ad colloquendum cum Ætolis de ratione gerendi belli. Sipyrrhicas Ætolus princeps legationis ejus fuit, quæ ad communicanda consilia Heracleam cum rege & cum Romano legato venit. Petitum ex fœdere ab Attalo est, ut mille milites præstaret. tantum enim numerum bellum gerentibus adversus Philippum debebat. Id negatum Ætolis: quòd illi quoque gravati priùs essent ad populandam Macedoniam exire, quo tempore, Philippo circa Pergamum urente sacra profanaque, abstrahere eum inde respectu rerum suarum potuissent. Ita Ætoli cum spe magis, Romanis omnia pollicentibus, quàm cum auxilio dimissi. Apustius cum Attalo ad classem rediit. inde consultari de Oreo oppugnando cœptum. Valida ea civitas & mœnibus, &, quia antè fuerat tentata, firmo erat præsidio. Conjunxerant se iis post expugnationem Andri cum præfecto Agesimbroto viginti Rhodiæ naves, tectæ omnes. eam classem in stationem ad Zelasium miserunt; (Isthmiæ id super Demetriadem promontorium est peropportunè objectum) ut, si quid inde moverent Macedonum naves, in præsidio essent. Heraclides præfectus regius classem ibi tenebat;

nebat; magis per occaſionem, ſi quam negligentia hoſtium dediſſet, quàm aperta vi quicquam auſurus. Oreum diverſi Romani & rex Attalus oppugnabant: Romani à maritima arce, regii adverſus vallem inter duas jacentem arces, qua & muro interſepta urbs eſt. & ut loca diverſa, ſic diſpari modo etiam oppugnabant: Romani teſtudinibus & vineis, & ariete admovendo muris: regii balliſtis, catapultiſque, & alio omni genere tormentorum tela ingerentes. & pondere ingenti ſaxa jaciebant, & cuniculos, & quicquid aliud priore oppugnatione expertum profuerat. Ceterùm non plures tantùm Macedones quàm antè tuebantur urbem arceſque, ſed etiam præſentioribus animis, & caſtigationibus regis in admiſſâ culpa, & ſimul minarum, ſimul promiſſionum in futurum memores; ita ut parum in expugnatione celeri ſpei eſſet. Interim & aliud agi poſſe ratus legatus, relictis quot ſatis videbantur ad opera perficienda militibus, trajicit in proxima continentis: Lariſſamque (non illam in Theſſalia nobilem urbem, ſed alteram, quam Cremaſten vocant) ſubitò adventu, præter arcem, cepit. Attalus quoque Ægeleon, nihil minùs quàm tale quicquam in alterius oppugnatione urbis timentibus, oppreſſit. Et jam cum opera in effectu erant circa Oreum: tum præſidium quod intus erat, labore aſſiduo, vigiliis diurnis pariter nocturniſque, & vulneribus confectum. Muri quoque pars, ariete incuſſo ſubruta, multis jam locis prociderat. perque apertum ruina iter nocte Romani, quodque ſuper portum eſt, in arcem perruperunt. Attalus luce prima, ſigno ex arce dato ab Romanis, & ipſe urbem invaſit, ſtratis

tis magna ex parte muris: præsidium oppidanique in alteram arcem perfugere. unde biduo pòst deditio facta. urbs regi, captiva corpora Romanis cessere.

XLVII. Jam autumnale æquinoctium instabat: & est sinus Euboicus, quem Cœla vocant, suspectus nautis. itaque, ante hiemales motus evadere inde cupientes, Piræeum, unde profecti ad bellum erant, repetunt. Apustius, triginta navibus ibi relictis, super Maleam navigat Corcyram. Regem spatium Initiorum Cereris, ut sacris interesset, tenuit. secundùm Initia & ipse in Asiam se recepit, Agesimbroto & Rhodiis domum remissis. Hæc ea æstate terra marique adversus Philippum sociosque ejus à consule & legato Romanis, adjuvantibus rege Attalo & Rhodiis, gesta. Consul alter C. Aurelius ad confectum bellum quum in provinciam venisset, haud clam tulit iram adversus prætorem, quòd absente se rem gessisset. misso igitur eo in Etruriam, ipse in agrum hostium legiones induxit: populandoque cum præda majore, quàm gloria, bellum gessit. L. Furius, simul quòd in Etruria nihil erat rei, quod gereret, simul Gallico triumpho imminens, quem absente consule irato atque invidente faciliùs impetrari posse ratus, Romam inopinatò quum venisset, senatum in æde Bellonæ habuit: expositisque rebus gestis, ut triumphanti sibi in urbem invehi liceret, petit.

XLVIII. Apud magnam partem senatus, & magnitudine rerum gestarum valebat, & gratia. majores natu negabant triumphum, & quòd alieno exercitu rem gessisset, & quòd provinciam reliquisset aviditate rapiendi occasionem triumphi.

id

id verò eum nullo exemplo fecisse. Consulares præcipuè exspectandum fuisse consulem dicebant. potuisse enim castris prope urbem positis, tutanda colonia, ita ut acie non decerneret, in adventum ejus rem extrahere. & quod prætor non fecisset, senatui faciendum esse. Consulem exspectarent. ubi coram disceptantes consulem & prætorem audissent, veriùs de caussa existimaturos esse. Magna pars senatus nihil præter res gestas, & an in magistratu suisque auspiciis gessisset, censebant spectare senatum debere. *Ex duabus coloniis, quæ velut claustra ad cohibendos Gallicos tumultus opposita fuissent, quum una direpta & incensa esset, trajecturumque id incendium velut ex continentibus tectis in alteram tam propinquam coloniam esset, quid tandem prætori faciendum fuisse? Nam si sine consule geri nihil oportuerit, aut senatum peccâsse, qui exercitum prætori dederit: (potuisse enim, si non cum prætoris, sed consulis exercitu rem geri voluerit, ita finire senatusconsultum, ne per prætorem, sed per consulem gereretur) aut consulem, qui non, quum exercitum ex Etruria transire in Galliam jussisset, ipse Arimini occurrerit, ut bello interesset, quod sine eo geri fas non esset. Non exspectare belli tempora moras & dilationes imperatorum. & pugnandum esse interdum, non quia velis, sed quia hostis cogat. Pugnam ipsam, eventumque pugnæ spectari oportere. fusos cæsosque hosteis: castra capta ac direpta: coloniam liberatam obsidione: alterius coloniæ captivos recuperatos, restitutosque suis: debellatum uno prœlio esse. Non homines tantùm ea victoria lætatos, sed Diis quoque immortalibus per triduum supplicationes habitas, quòd bene ac feliciter, non quòd malè*

ac

ac temere respublica à L. Furio pratore gesta esset. Data fato etiam quodam Furia genti Gallica bella.

XLIX. Hujus generis orationibus ipsius amicorumque victa est præsentis gratia prætoris, absentis consulis majestas: triumphumque frequentes L. Furio decreverunt. Triumphavit de Gallis in magistratu L. Furius prætor. In ærarium tulit trecenta viginti millia æris, argenti centum septuaginta millia pondo. neque captivi ulli ante currum ducti, neque spolia prælata, neque milites secuti; omnia, præter victoriam, penes consulem esse apparebat. Ludi deinde à P. Cornelio Scipione, quos consul in Africa voverat, magno apparatu facti. Et de agris militum ejus decretum, ut quot quisque eorum annos in Hispania aut in Africa militasset, in singulos annos bina jugera acciperet. eum agrum decemviri assignarent. Triumviri inde creati ad supplendum Venusinis colonorum numerum, quòd bello Annibalis attenuatæ vires ejus coloniæ erant, C. Terentius Varro, Titus Quintius Flamininus, P. Cornelius Cn. F. Scipio. hi colonos Venusiam adscripserunt. Eodem anno C. Cornelius Cethegus, qui proconsul Hispaniam obtinebat, magnum hostium exercitum in agro Sedetano fudit. quindecim millia Hispanorum eo prœlio dicuntur cæsa, signa militaria capta octo & septuaginta. C. Aurelius consul, quum ex provincia Romam comitiorum caussâ venisset, non id, quod animis præceperant, questus est, *Non exspectatum se ab senatu, neque disceptandi cum pratore consuli potestatem factam: sed ita triumphum decrevisse senatum, ut nullius, nisi ejus, qui triumphaturus esset, haud eorum,*

eorum, qui bello interfuissent, verba audiret. Majores ideo instituisse, ut legati, tribuni militum, centuriones, milites denique triumpho adessent; ut veritas rerum gestarum ejus, cui tantus honos haberetur, publicè videretur. Ecquem ex eo exercitu, qui cum Gallis pugnaverit, si non militem, lixam saltem fuisse, quem percunctari posset senatus, quid veri prætor vanive referret? Comitiis deinde diem indixit: quibus creati sunt consules L. Cornelius Lentulus, P. Villius Tappulus. Prætores inde facti L. Quintius Flamininus, L. Valerius Flaccus, L. Villius Tappulus, Cn. Bæbius Tamphilus.

Ante Chr. 199. *U. C.* 553.

L. Annona quoque eo anno pervilis fuit. frumenti vim magnam ex Africa advectam ædiles curules, M. Claudius Marcellus & Sex. Ælius Pætus, binis æris in modios populo diviserunt: & ludos Romanos magno apparatu fecerunt: diem unum instaurârunt: signa ænea quinque ex mulctaticio argento in ærario posuerunt. Plebeji ludi ab ædilibus, L. Terentio Massa, & Cn. Bæbio Tamphilo, quem prætorem designaverant, ter toti instaurati. Et ludi funebres eo anno per quatriduum in foro, mortis M. Valerii Lævini caussa, à P. & M. filiis ejus facti. & munus gladiatorium datum ab iis. paria quinque & viginti pugnârunt. M. Aurelius Cotta, decemvir sacrorum, mortuus: in ejus locum Manius Acilius Glabrio suffectus. Comitiis ædiles curules creati sunt fortè ambo, qui statim occipere magistratum non possent. nam C. Cornelius Cethegus absens creatus erat, quum Hispaniam obtineret provinciam. C. Valerius Flaccus, quem præsentem creârant, quia flamen Dialis erat,

erat, jurare in leges non poterat: magistratum autem plus quinque dies, nisi qui jurâsset in leges, non licebat gerere. Petente Flacco, ut legibus solveretur; senatus decrevit, ut, si ædilis qui pro se juraret, arbitratu consulum daret; consules, si eis videretur, cum tribunis plebis agerent, utì ad plebem ferrent. Datus qui juraret pro fratre L. Valerius Flaccus, prætor designatus. tribuni ad plebem tulerunt, plebesque scivit, ut perinde esset, ac si ipse ædilis jurâsset. Et de altero ædile scitum plebis est factum, rogantibus tribunis, quos duos in Hispaniam cum imperio ad exercitus ire juberent, ut C. Cornelius, ædilis curulis, ad magistratum gerendum veniret, & L. Manlius Acidinus decederet de provincia multos post annos. plebes Cn. Cornelio Lentulo & L. Stertinio proconsulibus imperium esse in Hispania jussit.

LIBER XXXII.

EPITOME.

I. *Complura prodigia ex diversis regionibus nunciata referuntur: inter quæ, in Macedonia in puppi longæ navis lauream esse natam.* XII, XIII. *T. Quintius Flamininus consul adversus Philippum feliciter pugnavit in faucibus Epiri, fugatumque coëgit in regnum reverti.* XIV, &c. *Ipse Thessaliam,* quæ

quæ est vicina Macedoniæ, sociis Ætolis & Athamanibus, vexavit. XVI. *L. Quintius Flamininus, consulis frater, navali prœlio, Attalo rege & Rhodiis adjuvantibus, Eubœam & maritimam oram cepit.* XIX, &c. *Achæi in amicitiam recepti sunt.* XXVI. *Conjuratio servorum, facta de solvendis Carthaginiensibus obsidibus, oppressa est.* XXVII. *Prætorum numerus ampliatus est, ut seni crearentur.* XXX. *Cornelius Cethegus consul Gallos Insubres prœlio fudit. Cum Lacedæmoniis, & tyranno eorum Nabide amicitia juncta est. Præterea expugnationes urbium in Macedonia referuntur.*

I. CONSULES prætoresque, quum Idibus Martiis magistratum inîssent, provincias sortiti sunt. L. Cornelio Lentulo Italia, P. Villio Macedonia: prætoribus, L. Quintio urbana, Cn. Bæbio Ariminum, L. Valerio Sicilia, L. Villio Sardinia evenit. Lentulus consul novas legiones scribere jussus: Villius à P. Sulpicio exercitum accipere. in supplementum ejus quantum militum videretur ut scriberet, ipsi permissum. Prætori Bæbio legiones, quas C. Aurelius consul habuisset, ita decretæ, ut retineret eas donec consul novo cum exercitu succederet. in Galliam ubi is venisset, omnes milites exauctorati domum dimitterentur, præter quinque millia sociûm. his obtineri circa Ariminum provinciam satis esse. Prorogato imperio prætoribus prioris anni: Cn. Sergio, ut militibus, qui in Hispania, Sicilia, Sardinia stipendia per multos annos fecissent, agrum assignan-

Ante Chr. 199. U. C. 553.

assignandum curaret: Q. Minucio, ut in Bruttiis idem de conjurationibus quæstiones, quas prætor cum fide curaque exercuisset, perficeret; & eos, quos sacrilegii compertos in vinculis Romam misisset, Locros mitteret ad supplicium; quæque sublata ex delubro Proserpinæ essent, reponenda cum piaculis curaret. Feriæ Latinæ pontificum decreto instauratæ sunt, quòd legati ab Ardea questi in senatu erant, sibi in monte Albano Latinis carnem, ut assolet, datam non esse. Abs Suessa nunciatum est, duas portas, quodque inter eas muri erat, de cœlo tactum. & Formiani legati ædem Jovis: item Ostienses ædem Jovis: & Veliterni, Apollinis & Sanci ædes: & in Herculis æde capillum enatum. & ex Bruttiis ab Q. Minucio proprætore scriptum, equuleum cum quinque pedibus, pullos gallinaceos tres cum ternis pedibus natos esse. Inde à P. Sulpicio proconsule ex Macedonia literæ allatæ; in quibus inter cetera scriptum erat, lauream in puppi navis longæ enatam. Priorum prodigiorum caussa senatus censuerat, ut consules majoribus hostiis, quibus Diis videretur, sacrificarent. ob hoc unum prodigium aruspices in senatum vocati, atque ex responso eorum supplicatio populo in diem unum edicta, & ad omnia pulvinaria res divinæ factæ.

II. Carthaginienses eo anno argentum, in stipendium impositum, primùm Romam advexerunt. id quia probum non esse quæstores renunciaverant, experientibusque pars quarta decocta erat, pecunia Romæ mutua sumpta, intertrimentum argenti suppleverunt. Petentibus deinde, ut, si jam videretur senatui, obsides sibi redderentur;

centum redditi obsides. de ceteris, si in fide permanerent, spes facta. Petentibus iisdem, qui non reddebantur obsides, ut ab Norba, ubi parum commodè essent, aliò traducerentur; concessum ut Signiam & Ferentinum transirent. Gaditanis item petentibus remissum, ne præfectus Gadeis mitteretur, adversus quod iis in fidem populi Romani venientibus cum L. Marcio Septimo convenisset. Et Narniensium legatis, querentibus ad numerum sibi colonos non esse, & immistos quosdam non sui generis pro colonis se gerere, earum rerum caussa triumviros creare L. Cornelius consul jussus. creati Pub. & Sex. Ælii (Pætis fuit ambobus cognomen) & C. Cornelius Lentulus. Quod Narniensibus datum erat, ut colonorum numerus cogeretur, id Cossani petentes non impetraverunt.

III. Rebus, quæ Romæ agendæ erant, perfectis, consules in provincias profecti. P. Villium, in Macedoniam quum venisset, atrox seditio militum, jam ante irritata, nec satis in principio compressa, excepit. duo millia ea militum fuere, qui ex Africa post devictum Annibalem in Siciliam, inde anno fere post in Macedoniam pro voluntariis transportati erant. id voluntate factum negabant: *ab tribunis recusantes in naves impositos. sed utcumque seu injuncta seu suscepta foret militia, & eam exhaustam, & finem aliquem militandi fieri æquum esse. Multis annis sese Italiam non vidisse. consenuisse sub armis in Sicilia, Africa, Macedonia. Confectos jam se labore & opere, exsangues tot acceptis vulneribus esse.* Consul, *caussam postulandæ missionis probabilem, si modestè peteretur,* videri dixit;

xit; *seditionis nec eam, nec ullam aliam satis justam caussam esse. Itaque si manere ad signa, & dicto parere velint, se de missione eorum ad senatum scripturum. Modestia faciliùs, quàm pertinacia, quod velint impetraturos.*

IV. Thaumacos eo tempore Philippus summa vi oppugnabat aggeribus vineisque: & jam arietem muris admoturus erat. ceterùm incepto absistere eum coëgit subitus Ætolorum adventus, qui, Archidamo duce inter custodias Macedonum mœnia ingressi, nec die nec nocte finem ullum erumpendi, nunc in stationes nunc in opera Macedonum, faciebant. & adjuvabat eos natura ipsa loci. namque Thaumaci, à Pylis sinuque Maliaco per Lamiam eunti, loco alto siti sunt; ipsis faucibus imminentes, quam Cœlen vocant. Thessaliæque transeunti confragosa loca, implicatasque flexibus vallium vias, ubi ventum ad hanc urbem est, repente velut maris vasti, sic immensa panditur planities, ut subjectos campos terminare oculis haud facilè queas. Ab eo miraculo Thaumaci appellati. nec altitudine solùm tuta urbs, sed quòd saxo undique abscisso rupibus imposita est. Hæ difficultates, & quòd haud satis dignum tanti laboris periculique pretium erat, ut absisteret incepto Philippus, effecerunt. hiems quoque jam instabat, quum inde abscessit, & in Macedoniam in hiberna copias reduxit.

V. Ibi ceteri quidem, data quantacumque quiete temporis, simul animos corporaque remiserant. Philippum, quantum ab assiduis laboribus itinerum pugnarumque laxaverat annus, tanto magis intentum in universum eventum belli curæ angunt:

non hostes modò timentem, qui terra marique urgebant, sed nunc sociorum, nunc etiam popularium animos, ne & illi ad spem amicitiæ Romanorum deficerent, & Macedonas ipsos cupido novandi res caperet. itaque & in Achajam legatos misit, simul qui jusjurandum (ita enim pepigerant, quotannis juraturos in verba Philippi) exigerent: simul qui redderent Achæis Orchomenon, & Heræam, & Triphyliam: Eleis Alipheram contendentibus, nunquam eam urbem fuisse ex Triphylia, sed sibi debere restitui: quia una esset ex iis, quæ ad condendam Megalopolim ex concilio Arcadum contributæ forent. Et cum Achæis quidem per hæc societatem firmabat. Macedonum animos sibi conciliavit cum Heraclide. nam quum eum maximæ invidiæ sibi esse cerneret, multis criminibus oneratum in vincula conjecit, ingenti popularium gaudio. Bellum, si quando unquam antè aliàs, cum magna cura apparavit, exercuitque in armis & Macedonas & mercenarios milites: principioque veris cum Athenagora omnia externa auxilia, quodque levis armaturæ erat, in Chaoniam per Epirum ad occupandas, quæ ad Antigoniam fauces sunt, (Stena vocant Græci) misit. Ipse, post paucis diebus graviore secutus agmine, quum situm omnem regionis adspexisset, maximè idoneum ad muniendum locum credidit esse, præter amnem Aoum. is inter montes, quorum alterum Æropum, alterum Asnaum incolæ vocant, angusta valle fluit; iter exiguum super ripam præbens. Asnaum Athenagoram cum levi armatura tenere ac communire jubet: ipse in Æropo posuit castra. Quà abscissæ rupes erant,

 statio

ſtatio paucorum armatorum tenebat; quæ minùs tuta erant, alia foſſis, alia vallis, alia turribus muniebat. Magna tormentorum etiam vis (ut miſſilibus procul arcerent hoſtem) idoneis locis diſpoſita eſt. tabernaculum regium pro vallo in conſpecto maximè tumulo, ut terrorem hoſtibus, ſuiſque ſpem ex fiducia faceret, poſitum.

VI. Conſul per Charopum Epirotem certior factus, quos ſaltus cum exercitu inſediſſet rex, & ipſe quum Corcyræ hibernâſſet, vere primo in continentem trajectus, ad hoſtem ducere pergit. quinque millia ferme ab regiis caſtris quum abeſſet, loco munito relictis legionibus, ipſe, cum expeditis progreſſus ad ſpeculanda loca, poſtero die concilium habuit, utrùm per inſeſſum ab hoſte ſaltum, quanquam labor ingens, periculumque proponeretur, tranſitum tentaret: an eodem itinere, quo priore anno Sulpicius Macedoniam intraverat, circumduceret copias. Hoc concilium per multos dies agitanti nuncius venit; T. Quintium conſulem factum, ſortitumque provinciam Macedoniam, maturato itinere jam Corcyram trajeciſſe. Valerius Antias intrâſſe ſaltum Villium tradit, &, quia recto itinere nequierit, omnibus à rege inſeſſis, ſecutum vallem, per quam mediam fertur Aous amnis, ponte raptim facto in ripam, in qua erant caſtra regia, tranſgreſſum, acie conflixiſſe: fuſum fugatumque regem, caſtris exutum: duodecim millia hoſtium eo prœlio cæſa: capta duo millia & ducentos, & ſigna militaria centum triginta & duo, equos ducentos triginta. ædem etiam Jovi in prœlio votam, ſi res proſpere geſta eſſet. Ceteri Græci Latinique auctores,

quorum

quorum quidem ego legi annales, nihil memorabile à Villio actum, integrumque bellum insequentem consulem T. Quintium accepisse tradunt.

VII. Dum hæc in Macedonia geruntur, consul alter L. Lentulus, qui Romæ substiterat, comitia censoribus creandis habuit. Multis claris petentibus viris creati censores P. Cornelius Scipio Africanus & P. Ælius Pætus. hi magna inter se concordia & senatum sine ullius nota legerunt: & portoria venalium Capuæ, Puteolisque item castrorum portorium, quo in loco nunc oppidum est, fruendum locârunt: colonosque eò trecentos (is enim numerus finitus ab senatu erat) adscripserunt, & sub Tifatis Capuæ agrum vendiderunt. Sub idem tempus L. Manlius Acidinus ex Hispania decedens, prohibitus à M. Porcio Læca tribuno plebis, ne ovans rediret, quum ab senatu impetrâsset, privatus urbem ingrediens mille ducenta pondo argenti, triginta pondo ferme auri in ærarium tulit. Eodem anno Cn. Bæbius Tamphilus, qui ab C. Aurelio consule anni prioris provinciam Galliam acceperat, temere ingressus Gallorum Insubrium fines, propè cum toto exercitu est circumventus. supra sex millia & sexcentos milites amisit. tanta ex eo bello, quod jam timeri desierat, clades accepta est. Ea res L. Lentulum consulem ab urbe excivit. qui ut in provinciam venit plenam tumultus, trepido exercitu accepto, prætorem, multis probris increpitum, provincia decedere, atque abire Romam jussit. Neque ipse consul memorabile quicquam gessit, comitiorum caussa Romam revocatus, quæ ipsa per M. Fulvium & Manium Curium tribunos plebis impediebantur: quòd T. Quintium Flami-

 ninum

ninum consulatum ex quæstura petere non patiebantur. *Jam ædilitatem præturamque fastidiri: nec per honorum gradus documentum sui dantes nobiles homines tendere ad consulatum; sed, transcendendo media, summa imis continuare.* Res ex campestri certamine in senatum venit. Patres censuerunt, *Qui honorem, quem sibi capere per leges liceret, peteret, in eo populo creandi quem velit potestatem fieri æquum esse.* In auctoritate Patrum fuere tribuni. Creati consules Sex. Ælius Pætus & T. Quintius Flamininus. Inde prætorum comitia habita. creati L. Cornelius Merula, M. Claudius Marcellus, M. Porcius Cato, C. Helvius, qui ædiles plebis fuerant. ab iis ludi plebeji instaurati. & epulum Jovis fuit ludorum caussa. Et ab ædilibus curulibus, C. Valerio Flacco flamine Diali & C. Cornelio Cethego, ludi Romani magno apparatu facti. Ser. & C. Sulpicii Galbæ pontifices eo anno mortui sunt. in eorum locum M. Æmilius Lepidus & Cn. Cornelius Scipio pontifices suffecti sunt.

Ante Chr. 198. U. C. 554.

VIII. Sex. Ælius Pætus, T. Quintius Flamininus consules magistratu inito senatum in Capitolio quum habuissent, decreverunt Patres, *ut provincias Macedoniam atque Italiam consules compararent inter se, sortirenturve. utri eorum Macedonia evenisset, in supplementum legionum tria millia militum Romanorum scriberet, & trecentos equites: item sociorum Latini nominis quinque millia peditum, quingentos equites.* Alteri consuli novus omnis exercitus decretus. L. Lentulo, prioris anni consuli, prorogatum imperium est: vetitusque aut ipse provin-

cia

cia decedere priùs, aut veterem exercitum deducere, quàm cum legionibus novis consul venisset. Sortiti consules provincias. Ælio Italia, Quintio Macedonia evenit. Prætores, L. Cornelius Merula urbanam, M. Claudius Siciliam, M. Porcius Sardiniam, C. Helvius Galliam est sortitus. Delectus inde haberi est cœptus. nam, præter consulares exercitus, prætores quoque jussi scribere milites erant. Marcello in Siciliam quatuor millia peditum sociûm Latini nominis, & trecentos equites; Catoni in Sardiniam ex eodem genere militum tria millia peditum, ducentos equites: ita ut hi prætores ambo, quum in provincias venissent, veteres dimitterent pedites equitesque. Attali deindè regis legatos in senatum consules introduxerunt. Hi regem classe sua copiisque omnibus terra marique Romanam rem juvare, quæque imperarent Romani consules impigre atque obedienter ad eam diem fecisse, quum exposuissent; *Vereri* dixerunt, *ne id præstare ei per Antiochum regem ultra non liceret. vacuum namque præsidiis navalibus terrestribusque regnum Attali Antiochum invasisse. Itaque Attalum orare Patres conscriptos, si sua classe, suaque opera uti ad Macedonicum bellum vellent, mitterent ipsi præsidium ad regnum ejus tutandum: si id nollent, ipsum ad sua defendenda cum classe ac reliquis copiis redire paterentur.* Senatus legatis ita responderi jussit, *Quòd rex Attalus classe copiisque aliis duces Romanos juvisset, id gratum senatui fore: auxilia nec ipsos missuros Attalo adversus Antiochum, socium & amicum populi Romani; nec Attali auxilia retenturos ultra quàm regi commodum esset. Semper populum Romanum alienis re-*

 bus

bus arbitrio alieno usum. & principium & finem in potestate ipsorum, qui ope sua velint adjutos Romanos, esse. Legatos ad Antiochum missuros, qui nuncient, Attali naviumque ejus & militum opera adversus Philippum, communem hostem, uti populum Romanum. Gratum eum facturum & senatui, si regno Attali abstineat, belloque absistat. Æquum esse, socios & amicos populi Romani reges inter se quoque ipsos pacem servare.

IX. Consulem T. Quintium, ita habito delectu, ut eos fere legeret qui in Hispania aut Africa meruissent, spectatæ virtutis milites, properantem in provinciam prodigia nunciata atque eorum procuratio Romæ tenuerunt. De cœlo tacta erant, via publica Vejis, forum & ædes Jovis Lanuvii, Herculis ædes Ardeæ, Capuæ murus & turres & ædes quæ Alba dicitur. cœlum ardere visum erat Arretii. terra Velitris trium jugerum spatio caverna ingenti desederat. Suessæ Auruncæ nunciabant agnum cum duobus capitibus natum, & Sinuessæ porcum humano capite. Eorum prodigiorum caussa supplicatio unum diem habita. & consules rebus divinis operam dederunt; placatisque Diis profecti in provincias sunt. Ælius cum C. Helvio prætore in Galliam, exercitumque ab L. Lentulo acceptum, quem dimittere debebat, prætori tradidit, ipse novis legionibus, quas secum adduxerat, bellum gesturus: neque memorabilis rei quicquam gessit. Et T. Quintius alter consul maturiùs, quàm priores soliti erant consules, à Brundusio quum transmisisset, Corcyram tenuit cum octo millibus peditum, equitibus octingentis. A Corcyra in proxima Epiri quinqueremi trajecit, & in

castra

castra Romana magnis itineribus contendit. inde Villio dimisso paucos moratus dies, dum se copiæ à Corcyra assequerentur, concilium habuit, utrùm recto itinere per castra hostium viam facere conaretur: an, ne tentata quidem re tanti laboris ac periculi, per Dassaretios potiùs Lycumque tuto circuitu Macedoniam intraret. Vicissetque ea sententia, ni timuisset, ne, quum à mari longiùs recessisset, misso è manibus hoste, si (quod antea fecerat) solitudinibus silvisque se tutari rex voluisset, sine ullo effectu æstas extraheretur. Utcumque esset igitur, illo ipso tam iniquo loco aggredi hostem placuit. sed magis fieri id placebat, quàm quo modo fieret, satis expediebat. Dies quadraginta sine ullo conatu sedentes in conspectu hostium absumpserant.

X. Inde spes data Philippo est per Epirotarum gentem tentandæ pacis. habitoque concilio delecti ad eam rem agendam, Pausanias prætor & Alexander magister equitum, consulem & regem, ubi in arctissimas ripas Aous cogitur amnis, in colloquium adduxerunt. Summa postulatorum consulis erat, præsidia ex civitatibus rex deduceret: iis, quorum agros urbesque populatus esset, redderet res quæ comparerent. ceterorum æquo arbitrio æstimatio fieret. Philippus *aliam aliarum civitatum conditionem esse* respondit. *quas ipse cepisset, eas liberaturum. quæ sibi tradita à majoribus essent, earum hereditaria ac justa possessione non excessurum. si quas quererentur belli clades eæ civitates, cum quibus bellatum foret; arbitrio quo vellent populorum, cum quibus pax utrisque fuisset, se usurum.* Consul, *Nihil ad id quidem arbitrio aut judice opus esse,*

 dicere.

dicere. *Cui enim non apparere, ab eo, qui prior arma intulisset, injuriam ortam? nec Philippum ab ullis bello lacessitum, ipsum priorem vim omnibus fecisse.* Inde quum ageretur, quæ civitates liberandæ essent, Thessalos primos omnium nominavit consul. ad id verò adeò accensus indignatione est rex, ut exclamaret, *quid victo gravius imperares T. Quinti?* atque ita se ex colloquio proripuit. & temperatum ægre est, quin missilibus, quia dirempti medio amne fuerant, pugnam inter se consererent. Postero die per excursiones ab stationibus primò in planitie satis ad id patenti multa levia commissa prœlia sunt: deinde recipientibus se regiis in arcta & confragosa loca, aviditate accensi certaminis, eò quoque Romani penetravere. Pro his ordo, & militaris disciplina, & genus armorum erat aptum urgendis regiis: pro hoste loca, & catapultæ ballistæque, in omnibus propè rupibus, quasi in muris, dispositæ. Multis hinc atque illinc vulneribus acceptis, quum etiam, ut in prœlio justo, aliquot cecidissent, nox pugnæ finem fecit.

XI. Quum in hoc statu res esset, pastor quidam à Charopo principe Epirotarum missus deducitur ad consulem. Is se in eo saltu, qui regiis tunc oneratus castris erat, armentum pascere ait: omnes montium eorum anfractus callesque nôsse. Si secum aliquos mittere velit, non iniquo nec perdifficili aditu supra caput hostium deducturum. Hæc, Charopus renunciari jubet, ita crederet, ut suæ potiùs omnia, quàm illius potestatis essent. Quum magis vellet credere quàm auderet consul, mistumque gaudio ac metu animum gereret, au-

ctoritate

ctoritate motus Charopi, experiri ſpem oblatam ſtatuit. &, ut averteret rem à ſuſpicione, biduo inſequenti laceſſere hoſtem, diſpoſitis ab omni parte copiis, ſuccedentibuſque integris in locum defeſſorum, non deſtitit. Quatuor millia inde lecta peditum & trecentos equites tribuno militum tradit. equites, quoad loca patiantur, ducere jubet: ubi ad invia equiti ventum ſit, in planitie aliqua locari equitatum; pedites, quà dux monſtraret viam, ire: ubi, ut polliceatur, ſuper caput hoſtium perventum ſit, fumo dare ſignum: nec antè clamorem tollere, quàm, ab ſe ſigno accepto, pugnam cœptam arbitrari poſſet. Nocte itinera fieri jubet, (& pernox fortè luna erat) interdiu cibi quietiſque ſumeret tempus. ducem promiſſis ingentibus oneratum, ſi fides exſtet, vinctum tamen tribuno tradidit. His copiis ita dimiſſis, eo intentiùs Romanus undique inſtat capi ſtationes.

XII. Interim die tertio quum verticem, quem petierant, Romani cepiſſe ac tenere ſe fumo ſignificarent; tum verò, trifariam diviſis copiis, conſul valle media cum militum robore ſuccedit: cornua dextra lævaque admovet caſtris. nec ſegniùs hoſtes obviam eunt. & dum aviditate certaminis provecti extra munitiones pugnant, haud paullo ſuperior eſt Romanus miles & virtute, & ſcientia, & armorum genere. Poſteaquam multis vulneratis interfectiſque recepere ſe regii in loca aut munimento aut natura tuta, verterat periculum in Romanos; temere in loca iniqua, nec faciles ad receptum anguſtias progreſſos. neque impunita temeritate inde recepiſſent ſeſe, ni clamor primùm ab tergo auditus, dein pugna etiam cœpta amentes repentino

terrore regios fecisset. Pars in fugam effusi sunt: pars, quia magis locus fugæ deerat, quàm quòd animi satis esset ad pugnam, quum substitissent, ab hoste, & à fronte & à tergo urgente, circumventi sunt. Deleri totus exercitus potuit, si fugientes persecuti victores essent: sed equitem angustiæ locorumque asperitas, peditem armorum gravitas impediit. Rex primò effusè ac sine respectu fugit: dein quinque millium spatium progressus, quum ex iniquitate locorum, id quod erat, suspicatus esset, sequi non posse hostem, substitit in tumulo quodam; dimisitque suos per omnia juga vallesque, qui palatos in unum colligerent. Non plus duobus millibus hominum amissis, cetera omnis multitudo, velut signum aliquod secuta, in unum quum convenisset, frequenti agmine petunt Thessaliam. Romani, quoad tutum fuit insecuti, cædentes spoliantesque cæsos, castra regia, etiam sine defensoribus, difficili aditu, diripiunt: atque ea nocte in suis castris manserunt.

XIII. Postero die consul per ipsas angustias, quà se inter valles flumen insinuat, hostem sequitur. Rex primo die ad castra Pyrrhi pervenit. locus quem ita vocant, est in Triphylia terra Melotidis. inde postero die ingenti itinere agminis (& metus urgebat) in montem Lingon perrexit. Ipsi montes Epiri sunt, interjecti Macedoniæ Thessaliæque: latus, quod vergit in Thessaliam, oriens spectat; septentrio à Macedonia objicitur. Vestiti frequentibus silvis sunt; juga summa campos patentes, aquasque perennes habent. Ibi stativis rex per aliquot dies habitis, fluctuatus animo est, utrùm protinus in regnum se reciperet, an reverti

in

in Thessaliam posset. Inclinavit sententia, suum in Thessaliam agmen dimitteret; Triccamque proximis limitibus petit: inde obvias urbes raptim peragravit. Homines, qui sequi possent, sedibus excibat, oppida incendebat, rerum suarum, quas possent, ferendarum secum dominis jus fiebat, cetera, militis præda erat. nec quod ab hoste crudelius pati possent, reliqui quicquam fuit, quàm quæ ab sociis patiebantur. Hæc etiam facienti Philippo acerba erant, sed è terra mox futura hostium, corpora saltem eripere sociorum volebat. ita evastata sunt oppida, Phacium, Iresiæ, Euhydrium, Eretria, Palæphatus. Pheras quum peteret, exclusus, quia res egebat mora, si expugnare vellet, nec tempus erat; omisso incepto, in Macedoniam transcendit. Nam etiam Ætolos appropinquare fama erat. qui audito prœlio, quod circa amnem Aoum factum erat, proximis priùs evastatis circa Sperchias & Macran (quam vocant) Comen, transgressi inde in Thessaliam Cymines & Angeas primo impetu potiti sunt. à Metropoli dum vastant agros, concursu oppidanorum ad tuenda mœnia facto, repulsi sunt. Callithera inde aggressi, similem impetum oppidanorum pertinaciùs sustinuerunt: compulsisque intra mœnia qui eruperant, contenti ea victoria, quia spes nulla admodum expugnandi erat, abscesserunt. Theuma inde & Calathana vicos expugnant, diripiuntque. Achorras per deditionem receperunt. Xyniæ simili metu à cultoribus desertæ sunt. Hoc sedibus suis extorre agmen in præsidium incidit, quod Athamanum, quo tutior frumentatio esset, ducebatur. incondita inermisque multitudo, mista imbelli turba,

turba, ab armatis cæsa est. Xyniæ desertæ diripiuntur. Cyphara inde Ætoli capiunt, opportunè Dolopiæ imminens castellum. Hæc raptim intra paucos dies ab Ætolis gesta. Nec Amynander atque Athamanes post famam prosperæ pugnæ Romanorum quieverunt.

XIV. Ceterùm Amynander, quia suo militi parum fidebat, petito ab consule modico præsidio, quum Gomphos peteret, oppidum protinus nomine Phecam, situm inter Gomphos faucesque angustas, quæ ab Athamania Thessaliam dirimunt, vi cepit. inde Gomphos adortus, & per aliquot dies summa vi urbem tuentes, quum scalas ad mœnia erexisset, eodem metu perpulit ad deditionem. Hæc traditio Gomphorum ingentem terrorem Thessalis intulit. dedidere deinceps sese, qui Argenta, quique Pherinum, & Thimarum, & Lisinas, & Stimonem, & Lampsum habent, aliaque castella juxta ignobilia. Dum Athamanes Ætolique, summoto Macedonum metu, in aliena victoria suam prædam faciunt, Thessaliaque à tribus simul exercitibus, incerta quem hostem quemve socium crederet, vastatur; consul faucibus, quas fuga hostium aperuerat, in regionem Epiri transgressus, etsi probè scit cui parti, Charopo principe excepto, Epirotæ favissent; tamen, quia ab satisfaciendi quoque cura imperata enixè facere videt, ex præsenti eos potiùs quàm ex præterito æstimat habitu, & ipsa facilitate veniæ animos eorum in posterum conciliat. Missis deinde nunciis Corcyram, ut onerariæ naves in sinum venirent Ambracium; ipse progressus modicis itineribus, quarto die in monte Cercetio posuit castra: eodem Amynandro

cum

cum suis auxiliis accito; non tam virium ejus egens, quàm ut duces in Thessaliam haberet. ab eodem consilio & plerique Epirotarum voluntarii inter auxilia accepti.

XV. Primam urbium Thessaliæ Phaleriam est aggressus. duo millia Macedonum in præsidio habebat, qui primò summa vi restiterunt, quantum arma, quantum mœnia tueri poterant. sed oppugnatio continua, non die non nocte remissa, quum consul in eo verti crederet ceterorum Thessalorum animos, si primi vim Romanam non sustinuissent, vicit pertinaciam Macedonum. Capta Phaleria, legati à Metropoli & à Piera dedentes urbes venerunt. venia eisdem petentibus datur. Phaleria incensa ac direpta est. Inde Æginium petit. quem locum quum vel modico præsidio tutum ac propè inexpugnabilem vidisset, paucis in stationem proximam telis conjectis, ad Gomphorum regionem agmen vertit. digressusque in campos Thessaliæ, quum jam omnia exercitui deessent, quia Epirotarum pepercerat agris; explorato antè, utrùm Leucadem ac sinum Ambracium onerariæ tenuissent; frumentatum Ambraciam invicem cohortes misit. & est iter à Gomphis Ambraciam sicut impeditum ac difficile, ita spatio perbrevi. Intra paucos itaque dies, transvectis à mari commeatibus, repleta omni rerum copia sunt castra. Inde Atracem est profectus. decem ferme millia à Larissa abest. ex Perræbia oriundi sunt. sita est urbs super Peneum amnem. Nihil trepidavere Thessali ad primum adventum Romanorum. Et Philippus sicut in Thessaliam ipse progredi non audebat, ita intra Tempe stativis positis, ut quisque locus ab hoste

hoste tentabatur, præsidia per occasiones submittebat.

XVI. Sub idem fere tempus, quo consul adversus Philippum primùm in Epiri faucibus castra posuit, & L. Quintius, frater consulis, cui classis cura maritimæque oræ imperium mandatum ab senatu erat, cum duabus quinqueremibus Corcyram transvectus, postquam profectam inde classem audivit, nihil morandum ratus, quum ad Zamam insulam assecutus esset, dimisso L. Apustio, cui successerat; tardè inde ad Maleam, trahendis plerumque remulco navibus, quæ cum commeatu sequebantur, pervenit. A Malea, jussis ceteris, quantum maximè possent, maturatè sequi, ipse tribus quinqueremibus expeditis Piræeum præcepit, accepitque naves ibi relictas ab L. Apustio legato ad præsidium Athenarum. Eodem tempore duæ ex Asia classes profectæ, una cum Attalo rege: (eæ quatuor & viginti quinqueremes erant) Rhodia altera viginti navium tectarum. Agesimbrotus præerat. hæ circa Andrum insulam classes conjunctæ, Eubœam inde exiguo distantem freto trajecerunt. Carystiorum primùm agros vastârunt: deinde, ubi Carystus præsidio à Chalcide raptim misso firma visa est, ad Eretriam accesserunt. Eodem & L. Quintius cum iis navibus, quæ Piræei fuerant, Attali regis adventu audito venit, jussitque, ut quæ ex sua classe venissent naves, Eubœam peterent. Eretria summa vi oppugnabatur: nam & trium junctarum classium naves omnis generis tormenta machinasque ad urbium excidia secum portabant: & agri affatim materiæ præbebant ad nova molienda opera. Oppidani primò haud

haud impigre tuebantur mœnia: deinde fessi vulneratique aliquot, quum & muri partem eversam operibus hostium cernerent, ad deditionem inclinârunt. sed præsidium erat Macedonum, quos non minùs quàm Romanos metuebant: & Philocles, regius præfectus, à Chalcide nuncios mittebat, se in tempore affuturum, si sustinerent obsidionem. Hæc mista metu spes, ultra quàm vellent aut quàm possent, trahere eos tempus cogebat. deinde posteaquam Philoclem repulsum, trepidantemque refugisse Chalcidem acceperunt, oratores extemplo ad Attalum veniam fidemque ejus petentes miserunt. Dum, in spem pacis intenti, segniùs munera belli obeunt, & ea modò parte, qua murus dirutus erat, ceteris neglectis, stationes armatas opponunt; Quintius noctu ab ea parte, quæ minimè suspecta erat, impetu facto, scalis urbem cepit. Oppidanorum omnis multitudo cum conjugibus ac liberis in arcem confugit: deinde in deditionem venit. Pecuniæ aurique & argenti haud sanè multum fuit: signa, tabulæ priscæ artis, ornamentaque ejus generis plura, quàm pro urbis magnitudine aut opibus ceteris, inventa.

XVII. Carystus inde repetita, unde, priusquam è navibus copiæ exponerentur, omnis multitudo, urbe deserta, in arcem confugit. Inde ad fidem ab Romano petendam oratores mittunt. oppidanis extemplo vita ac libertas concessa est: Macedonibus trecenti nummi in capita statutum est pretium, & ut armis traditis abirent. Hac summa redempti in Bœotiam inermes trajecti. Navales copiæ, duabus claris urbibus Eubœæ intra dies paucos captis, circumvectæ Sunium, Atticæ terræ promontorium,

torium, Cenchreas, Corinthiorum emporium, petierunt. Consul interim omnium spe longiorem atrocioremque oppugnationem habuit: & eà, quà minimùm credidisset, resistebant hostes. nam omnem laborem in muro diruendo crediderat fore: si aditum armatis in urbem patefecisset, fugam inde cædemque hostium fore, qualis captis urbibus fieri solet. ceterùm posteaquam, parte muri arietibus decussa, per ipsas ruinas transcenderunt in urbem armati; illud principium velut novi atque integri laboris fuit. nam Macedones, qui in præsidio erant & multi & delecti, gloriam etiam egregiam rati, si armis potius & virtute, quàm mœnibus urbem tuerentur, conferti, pluribus introrsus ordinibus acie firmata, quum transcendere ruinas sensissent Romanos, per impeditum ac difficilem ad receptum locum expulerunt. Id consul ægre passus, nec eam ignominiam ad unius modo expugnandæ moram urbis, sed ad summam universi belli pertinere ratus, quod ex momentis parvarum plerumque rerum penderet, purgato loco, qui strage semiruti muri cumulatus erat, turrim ingentis altitudinis, magnam vim armatorum multiplici tabulato portantem, promovit: & cohortes invicem sub signis, quæ cuneum Macedonum, (phalangem ipsi vocant) si possent, vi perrumperent, emittebat. Sed ad loca angusta, haud latè patente intervallo diruti muri, genus armorum pugnæque hosti aptius erat. ubi conferti hastas ingentis longitudinis præ se Macedones objecissent, velut in constructam densitate clypeorum testudinem, Romani pilis nequicquam emissis quum strinxissent gladios: neque congredi propiùs, neque præcidere

hastas

haſtas poterant: &, ſi quam incidiſſent aut præfregiſſent, haſtile fragmento ipſo acuto inter ſpicula integrarum haſtarum velut vallum explebat. Ad hoc & muri pars adhuc integra utraque tuta præſtabat latera: nec ex longo ſpatio aut cedendum, aut impetus faciendus erat. quæ res turbare ordines ſolet. Acceſſit etiam fortuita res ad animos eorum firmandos. nam quum turris per aggerem parum denſati ſoli ageretur, rota una, in altiorem orbitam depreſſa, ita turrim inclinavit, ut ſpeciem ruentis hoſtibus, trepidationemque inſanam ſuperſtantibus armatis præbuerit.

XVIII. Quum parum quicquam ſuccederet, conſul minimè æquo animo comparationem militum generis armorumque fieri patiebatur: ſimul nec maturam expugnandi ſpem, nec rationem procul à mari, & in evaſtatis belli cladibus locis, hibernandi ullam cernebat. itaque relicta obſidione, quia nullus in tota Acarnaniæ atque Ætoliæ ora portus erat, qui ſimul & omnes onerarias, quæ commeatum exercitui portabant, caperet, & tecta ad hibernandum legionibus præberet; Anticyra in Phocide, in Corinthium verſa ſinum, ad id opportuniſſimè ſita viſa: quia nec procul Theſſalia, hoſtiumque locis abibant; & ex adverſo Peloponneſum exiguo maris ſpatio diviſam, ab tergo Ætoliam Acarnaniamque, ab lateribus Locridem & Bœotiam habebant. Phocidis primo impetu Phanoteam ſine certamine cepit. Anticyra haud multum in oppugnando præbuit moræ. Ambryſus inde Hyampoliſque receptæ. Daulis, quia in tumulo excelſo ſita eſt, nec ſcalis nec operibus capi poterat, laceſſendo miſſilibus eos, qui in præſidio erant, quum ad excurſiones elicuiſſent, refugiendo invi-

invicem insequendoque, & levibus sine effectu certaminibus, eo negligentiæ & contemptus adduxerunt, ut cum refugientibus in portam permisti impetum Romani facerent. Sex alia ignobilia castella Phocidis, terrore magis quàm armis, in potestatem venerunt. Elatia clausit portas: nec, nisi vi cogerentur, recepturi mœnibus videbantur aut ducem aut exercitum Romanum.

XIX. Elatiam obsidenti consuli rei majoris spes affulsit, Achæorum gentem ab societate regia ad Romanam amicitiam avertendi. Cycliadem, principem factionis ad Philippum trahentium res, expulerant. Aristænus, qui Romanis gentem jungi volebat, prætor erat. Classis Romana cum Attalo & Rhodiis Cenchreis stabat, parabantque communi omnes consilio Corinthum oppugnare. Optimum igitur ratus est, priusquam eam rem aggrederentur, legatos ad gentem Achæorum mitti; pollicentes, si ab rege ad Romanos defecissent, Corinthum iis contributuros in antiquum gentis concilium. Auctore consule legati à fratre ejus L. Quintio, & Attalo, & Rhodiis, & Atheniensibus ad Achæos missi. Sicyone datum iis est concilium. Erat autem non admodum simplex habitus animorum inter Achæos. terrebat eos Lacedæmonius, gravis & assiduus hostis: horrebant Romana arma: Macedonum beneficiis & veteribus & recentibus obligati erant: regem ipsum suspectum habebant pro ejus crudelitate perfidiaque: neque ex iis, quæ tum ad tempus faceret, æstimantes, graviorem post bellum dominum futurum cernebant. neque solùm quid in senatu quisque civitatis suæ, aut in communibus conciliis gentis pro sen-

tentia

tentia dicerent, ignorabant: ſed ne ipſis quidem ſecum cogitantibus, quid vellent, aut quid optarent, ſatis conſtabat. Ad homines ita incertos introductis legatis poteſtas dicendi facta eſt. Romanus primùm legatus L. Calpurnius, deinde Attali regis legati, poſt eos Rhodii diſſeruerunt. Philippi deinde legatis dicendi poteſtas facta eſt. poſtremi Athenienſes, ut refellerent Macedonum dicta, auditi ſunt. Ii fere atrociſſimè in regem, quia nulli nec plura, nec tam acerba paſſi erant, invecti ſunt. Et illa quidem concio ſub occaſum ſolis, tot legatorum perpetuis orationibus die abſumpto, dimiſſa eſt.

XX. Poſtero die advocatur concilium, ubi quum per præconem, ſicut Græcis mos eſt, ſuadendi, ſi quis vellet, poteſtas à magiſtratibus facta eſſet, nec quiſquam prodiret; diu ſilentium aliorum alios intuentium fuit. neque mirum, ſi quibus ſua ſponte volutantibus res inter ſe pugnantes obtorpuerant quodammodo animi, eos orationes quoque inſuper turbaverant, utrimque quæ difficilia eſſent promendo, admonendoque, per totum diem habitæ. Tandem Ariſtænus prætor Achæorum, ne tacitum concilium dimitteret, *Ubi,* inquit, *illa certamina animorum, Achæi, ſunt, quibus in conviviis & circulis, quum de Philippo & Romanis mentio incidit, vix manibus temperabatis? Nunc in concilio, ad eam rem unam indicto, quum legatorum utrimque verba audieritis, quum referant magiſtratus, quum præco ad ſuadendum vocet, obmutuiſtis. Si non cura communis ſalutis, ne ſtudia quidem, quæ in hanc aut illam partem animos veſtros inclinârunt, vocem cuiquam poſſunt exprimere? quum*

quum præsertim nemo tam hebes sit, qui ignorare possit, dicendi ac suadendi, quod quisque aut velit, aut optimum putet, nunc occasionem esse priusquam quicquam decernamus. Ubi semel decretum erit, omnibus id, etiam quibus antè displicuerit, pro bono atque utili fœdere defendendum. Hæc adhortatio prætoris non modò quemquam unum elicuit ad suadendum; sed ne fremitum quidem aut murmur concionis tantæ, ex tot populis congregatæ, movit.

XXI. Tum Aristænus prætor rursus: *Non magis consilium vobis, principes Achæorum, deest, quàm lingua: sed suo quisque periculo in commune consultum non vult. forsitan ego quoque tacerem, si privatus essem. nunc prætor video, aut non dandum concilium legatis fuisse, aut inde sine responso eos dimittendos non esse. Respondere autem nisi ex vestro decreto quî possum? Et quando nemo vestrûm, qui in hoc concilium advocati estis, pro sententia quicquam dicere vult, aut audet; orationes legatorum hesterno die dictas pro sententiis percenseamus: perinde ac si non postulaverint quæ è re sua essent, sed suaserint quæ nobis censerent utilia esse. Romani Rhodiique & Attalus societatem amicitiamque nostram petunt: & in bello, quod adversus Philippum gerunt, se à nobis adjuvari æquum censent. Philippus societatis secum admonet & jurisjurandi: modò postulat, ut secum stemus; modò, ne intersimus armis, contentum ait se esse. Nulline venit in mentem, cur, qui nondum socii sunt, plus petant, quàm socius? Non fit hoc neque modestia Philippi, neque impudentia Romanorum. Achæi portus & dant fiduciam postulantibus, & demunt. Philippi præter* lega-

legatum videmus nihil. Romana classis ad Cenchreas stat, urbium Eubœæ spolia præ se ferens: consulem, legionesque ejus, exiguo maris spatio disjunctas, Phocidem ac Locridem pervagantes videmus. Miramini, cur diffidenter Cleomedon legatus Philippi, ut pro rege arma caperemus adversus Romanos, modò egerit. qui si ex eodem fœdere ac jurejurando, cujus nobis religionem injiciebat, rogemus eum, ut nos Philippus & ab Nabide ac Lacedæmoniis & ab Romanis defendat; non modò præsidium, quo nos tueatur, sed ne quid respondeat quidem nobis, sit inventurus: non Hercle magis, quàm ipse Philippus priore anno, qui, pollicendo se adversus Nabidem bellum gesturum, quum tentâsset nostram juventutem hinc in Eubœam extrahere, posteaquam nos neque decernere id sibi præsidium, neque velle illigari Romano bello vidit, oblitus societatis ejus, quam nunc jactat, vastandos depopulandosque Nabidi ac Lacedæmoniis reliquit. Ac mihi quidem minimè conveniens inter se oratio Cleomedontis visa est. Elevabat Romanum bellum, eventumque ejus eundem fore, qui prioris belli, quod cum Philippo gesserint, dicebat. Cur igitur nostrum ille auxilium absens petit potius, quàm præsens nos veteres socios simul ab Nabide ac Romanis tueatur? Nos dico? Quid ita passus est Eretriam Carystumque capi? quid ita tot Thessaliæ urbes? quid ita Locridem, Phocidemque? quid ita nunc Elatiam oppugnari patitur? cur excessit faucibus Epiri, claustrisque illis inexpugnabilibus super Aoüm amnem, aut vi, aut metu, aut voluntate, relictoque, quem insidebat, saltu, penitus in regnum abiit? Si sua voluntate tot socios reliquit hostibus diripiendos, quid recusare potest, quin & socii sibi

sibi consulant? si metu, nobis quoque ignoscat timentibus. Si victus armis cessit, Achæi arma Romana sustinebimus, Cleomedon, quæ vos Macedones non sustinuistis? An tibi potius credamus, Romanos non majoribus copiis, nec viribus, nunc bellum gerere, quàm antea gesserint, potius quàm res ipsas intueamur? Ætolos tum classe adjuverunt: nec duce consulari, nec exercitu bellum gesserunt. Sociorum Philippi maritimæ urbes in terrore ac tumultu erant. mediterraneæ adeo tuta ab Romanis armis fuerunt, ut Philippus Ætolos, nequicquam opem Romanorum implorantes, depopularetur. nunc autem defuncti bello Punico Romani, quod per sexdecim annos velut intra viscera Italiæ toleraverunt, non præsidium Ætolis bellantibus miserunt, sed ipsi duces belli arma terra marique simul Macedoniæ intulerunt. Tertius jam consul summa vi gerit bellum. Sulpicius, in ipsa Macedonia. congressus, fudit fugavitque regem; partem opulentissimam regni ejus depopulatus. nunc Quintius tenentem claustra Epiri, natura loci, munimentis, exercituque fretum, castris exuit: fugientem in Thessaliam persecutus, præsidia regia, sociasque ejus urbes prope in conspectu regis ipsius expugnavit. Ne sint vera, quæ Athenienses modo legati de crudelitate, avaritia, & libidine regis dixerunt: nihil ad nos pertineant, quæ in terra Attica scelera in superos inferosque Deos sint admissa; multo minus, quàm quæ Ciani, Abydenique, qui procul à nobis absunt, passi sunt: nostrorum ipsi vulnerum, si vultis, obliviscamur: cædes direptionesque bonorum Messenæ in media Peloponneso factas, & hospitem Cyparissiæ Garitenem, contra jus omne ac fas inter epulas prope ipsas occisum, & Aratum patrem filium-

filiumque Sicyonios, quum senem infelicem parentem etiam appellare solitus esset, interfectos: filii etiam uxorem libidinis caussa in Macedoniam asportatam: cetera stupra virginum matronarumque oblivioni dentur. Ne sint cum Philippo res, cujus crudelitatis metu obmutuistis omnes: nam quæ alia tacendi advocatis in concilium caussa est? Cum Antigono mitissimo ac justissimo rege, & de nobis omnibus optimè merito existimemus disceptationem esse: num id postularet facere nos, quod tum fieri non posset? Peninsula est Peloponnesus, angustis Isthmi faucibus continenti adhærens, nulli apertior atque opportunior, quàm navali bello. si centum tectæ naves, & quinquaginta leviores apertæ, & triginta Issaici lembi maritimam oram vastare, & expositas propè in ipsis littoribus urbes cœperint oppugnare, in mediterraneas scilicet nos urbes recipiemus? tanquam non intestino, & hærente in ipsis visceribus uramur bello? Quum terra Nabis & Lacedæmonii, mari Romana classis urgebunt; unde regiam societatem, & præsidia Macedonum implorem? an ipsi nostris armis ab hoste Romano tutabimur urbes, quæ oppugnabuntur? egregiè enim Dymas priore bello sumus tutati. Satis exemplorum nobis alienæ clades præbent: ne quæramus quemadmodum ceteris exemplo simus. Nolite, quia ultro Romani petunt amicitiam, id quod optandum vobis ac summa ope petendum erat, fastidire. metu enim videlicet compulsi in aliena terra, quia sub umbra auxilii vestri latere volunt, in societatem vestram confugiunt, ut portubus vestris recipiantur, ut commeatibus utantur. Mare in potestate habent; terras quascumque adeunt, extemplo ditionis suæ faciunt. quod rogant,

rogant, cogere possunt: quia pepercisse volunt, committere vos, cur pereatis, non patiuntur. Nam quod Cleomedon modò, tanquam mediam & tutissimam vobis viam consilii, ut quiesceretis, abstineretisque armis, ostendebat; ea non media, sed nulla via est. Etenim præterquam quòd aut accipienda, aut aspernenda vobis Romana societas est; quid aliud quàm nusquam gratia stabili, velut qui eventum exspectaverimus, ut fortunæ applicaremus nostra consilia, præda victoris erimus? Nolite, si, quod omnibus votis petendum erat, ultro offertur, fastidire. Non quemadmodum hodie utrumque vobis licet, sic semper liciturum est. nec sæpe, nec diu eadem occasio erit. Liberare vos à Philippo jamdiu magis vultis, quàm audetis. Sine vestro labore & periculo, qui vos in libertatem vindicarent, cum magnis classibus exercitibusque mare trajecerunt. Hos si socios aspernamini, vix sanæ mentis estis. sed aut socios, aut hostes habeatis, oportet.

XXII. Secundùm orationem prætoris murmur ortum aliorum cum assensu, aliorum inclementer assentientes increpantium: & jam non singuli tantùm, sed populi universi inter se altercabantur: tum inter magistratus gentis (Demiurgos vocant: decem numero creantur) certamen nihilo segnius, quàm inter multitudinem, esse. quinque relaturos se de societate Romana ajebant, suffragiumque daturos. quinque lege cautum testabantur, ne quid, quod adversus Philippi societatem esset, aut referre magistratibus, aut decernere concilio jus esset. Hic quoque dies jurgiis est consumptus. Supererat unus justi concilii dies: (tertio enim lex jubebat decretum fieri) in quem adeo exarsere studia,

 ut

ut vix parentes ab liberis temperaverint. Rhisiasus Pellenensis erat, filium Demiurgum nomine Memnonem habebat; partis ejus, quæ decretum recitari, perrogarique sententias prohibebat. Is diu obtestatus filium, ut consulere Achæos communi saluti pateretur, neu pertinacia sua gentem universam perditum iret; posteaquam parum proficiebant preces, juratus se eum sua manu interempturum, nec pro filio, sed pro hoste habiturum; minis pervicit, ut postero die conjungeret iis se, qui referebant. qui quum plures facti referrent, omnibus fere populis haud dubiè approbantibus relationem, ac præ se ferentibus quid decreturi essent; Dymæi, ac Megalopolitani, & quidam Argivorum, priusquam decretum fieret, consurrexerunt, ac reliquerunt concilium: neque mirante ullo, neque improbante. Nam Megalopolitanos avorum memoria pulsos ab Lacedæmoniis restituerat in patriam Antigonus: & Dymæis captis nuper direptisque ab exercitu Romano, quum redimi eos, ubicumque servirent, Philippus jussisset, non libertatem modò, sed etiam patriam reddiderat. Jam Argivi, præterquam quòd Macedonum reges ab se oriundos credunt, privatis etiam hospitiis, familiarique amicitia plerique illigati Philippo erant. ob hæc concilio, quod inclinaverat ad Romanam societatem jubendam, excesserunt. veniaque iis hujus secessionis fuit, & magnis & recentibus obligatis beneficiis.

XXIII. Ceteri populi Achæorum, quum sententiæ perrogarentur, societatem cum Attalo ac Rhodiis præsenti decreto confirmârunt. cum Romanis, quia injussu populi non poterat rata esse,

in id tempus, quo Romam mitti legati possent, dilata est. in præsentia tres legatos ad L. Quintium mitti placuit, & exercitum omnem Achæorum ad Corinthum admoveri, captis Cenchreis, jam urbem ipsam Quintio oppugnante. Et ii quidem è regione portæ, quæ fert Sicyonem, posuerunt castra. Romani ad Cenchreas versam partem urbis, Attalus traducto per Isthmum exercitu, ab Lechæo, alterius maris portu, oppugnabant primò segniùs, sperantes seditionem intus fore inter opipidanos ac regium præsidium. posteaquam uno animo omnes, & Macedones tanquam communem patriam tuebantur, & Corinthii ducem præsidii Androsthenem haud secus quàm civem & suffragio creatum suo imperio justo patiebantur, omnis inde spes pugnantibus in vi, & armis, & operibus erat: undique aggeres haud facili aditu ad mœnia admovebantur. Aries ex ea parte, quam Romani oppugnabant, aliquantum muri diruerat. in quem locum, quia nudatus munimento erat, protegendum armis quum Macedones concurrissent, atrox prœlium inter eos ac Romanos ortum est. Ac primò multitudine facilè expellebantur Romani: assumptis deinde Achæorum Attalique auxiliis, æquabant certamen: nec dubium erat, quin Macedonas Græcosque facilè loco pulsuri fuerint. Transfugarum Italicorum magna multitudo erat: pars ex Annibalis exercitu metu pœnæ à Romanis Philippum secuti; pars navales socii, relictis nuper classibus, ad spem honoratioris militiæ transgressi. hos desperata salus, si Romani vicissent, ad rabiem, magis quàm audaciam, accendebat. Promontorium est adversus Sicyonem Junonis, quam vocant Acræam

Acræam, in altum excurrens: trajectus inde Corinthum, septem millia ferme passuum. eò Philocles, regius & ipse præfectus, mille & quingentos milites per Bœotiam duxit. præstò fuere à Corintho lembi, qui præsidium id acceptum Lechæum trajicerent. Auctor erat Attalus incensis operibus omittendæ extemplo oppugnationis. Pertinaciùs Quintius in incepto perstabat. is quoque, ut pro omnibus portis disposita vidit præsidia regis, nec facilè erumpentium impetus sustineri posse, in Attali sententiam concessit. ita irrito incepto, dimissis Achæis, reditum ad naves est. Attalus Piræeum, Romani Corcyram petierunt.

XXIV. Dum hæc à navali exercitu geruntur, consul, in Phocide ad Elatiam castris positis, primò colloquiis rem per principes Elatiensium tentavit: posteaquam nihil esse in manu sua, & plures validioresque esse regios, quàm oppidanos, respondebatur, tum simul ab omni parte operibus armisque urbem est aggressus. Ariete admoto, quantum inter turres muri erat prorutum, quum ingenti fragrore ac strepitu nudâsset urbem, simul & cohors Romana per apertum recenti strage iter invasit: & ex omnibus oppidi partibus, relictis suis quisque stationibus, in eum, qui premebatur impetu hostium, locum concurrerunt. Eodem tempore Romani & ruinas muri supervadebant, & scalas ad stantia mœnia inferebant. &, dum in unam partem oculos animosque hostium certamen averterat, pluribus locis scalis capitur murus, armatique in urbem transcenderunt. quo tumultu audito territi hostes, relicto, quem conferti tuebantur, loco, in arcem omnes metu, inermi quoque

insequente turba, confugerunt. Ita urbe potitur consul. qua direpta, missis in arcem, qui vitam regiis, si abire vellent inermes, libertatem Elatiensibus pollicerentur, fideque in hæc data, post paucos dies arcem recepit.

XXV. Ceterùm adventu in Achajam Philoclis regii præfecti, non Corinthus tantùm liberata obsidione, sed Argivorum quoque civitas per quosdam principes Philocli prodita est; tentatis priùs animis plebis. Mos erat, comitiorum die primo, velut ominis caussa, prætores pronunciare Jovem, Apollinemque, & Herculem. additum legi erat, ut iis Philippus rex adjiceretur. cujus nomen post pactam cum Romanis societatem quia præco non adjecit, fremitus primò multitudinis ortus, deinde clamor subjicientium Philippi nomen, jubentiumque legitimum honorem usurpare: donec cum ingenti assensu nomen recitatum est. Hujus fiducia favoris Philocles arcessitus, nocte occupat collem imminentem urbi: (Larissam eam arcem vocant) positoque ibi præsidio, quum, lucis principio, signis infestis ad subjectum arci forum vaderet, instructa acies ex adverso occurrit. Præsidium erat Achæorum nuper impositum; quingenti fere juvenes delecti omnium civitatum. Ænesidemus Dymæus præerat. Adhortator à præfecto regio missus, qui excedere urbe juberet (neque enim pares eos oppidanis solis, qui idem quod Macedones sentirent, nedum adjunctis Macedonibus esse, quos ne Romani quidem ad Corinthum sustinuissent) primò nihil nec ducem nec ipsos movit: pòst paullo, ut Argivos quoque armatos ex parte altera venientes magno agmine viderunt, certam perniciem cer-

cernentes, omnem tamen casum, si pertinacior dux fuisset, videbantur subituri. Ænesidemus, ne flos Achæorum juventutis simul cum urbe amitteretur, pactus cum Philocle, ut abire illis liceret, ipse, quo loco steterat, armatus cum paucis clientibus non excessit. Missus à Philocle qui quæreret, quid sibi vellet, nihil fatus, tantummodo quum projecto præ se clypeo staret, in præsidio creditæ urbis moriturum se armatum respondit. tum jussu præfecti à Thracibus conjecta tela, interfectique omnes. Et post pactam inter Achæos & Romanos societatem, duæ nobilissimæ civitates, Argi & Corinthus, in potestate regis erant.

XXVI. Hæc ab Romanis ea æstate in Græcia terra marique gesta. In Gallia nihil sanè memorabile ab Sex. Ælio consule gestum. quum duos exercitus in provincia habuisset, unum retentum, quem dimitti oportebat, cui L. Cornelius proconsul præfuerat, (ipse ei C. Helvium prætorem præfecit) alterum, quem in provinciam adduxit: totum prope annum Cremonensibus Placentinisque cogendis redire in colonias, unde belli casibus dissipati erant, consumpsit. Quemadmodum Gallia præter spem quieta eo anno fuit, ita circa urbem servilis propè tumultus excitatus est. Obsides Carthaginiensium Setiæ custodiebantur: cum iis, ut principum liberis, magna vis servorum erat. augebant eorum numerum, ut ab recenti Africo bello, & ab ipsis Setinis captiva aliquot nationis ejus ex præda empta mancipia. Quum conjurationem fecissent, missis ex eo numero qui in Setino agro, deinde circa Norbam & Circejos servitia sollicitarent: satis jam omnibus præparatis, ludis, qui Se-

tiæ propediem futuri erant, ſpectaculo intentum populum aggredi ſtatuerant; Setia per cædem & repentinum tumultum capta, Norbam & Circejos occupare. Hujus rei tam fœdæ indicium Romam ad L. Cornelium Merulam prætorem urbis delatum eſt. Servi duo ante lucem ad eum venerunt, atque ordine omnia, quæ acta futuraque erant, expoſuerunt. quibus domi cuſtodiri juſſis, prætor, ſenatu vocato, edoctoque quæ indices afferrent, proficiſci ad eam conjurationem quærendam atque opprimendam juſſus. cum quinque legatis profectus, obvios in agris ſacramento rogatos arma capere & ſequi cogebat. Hoc tumultuario delectu duobus millibus ferme hominum armatis, Setiam, omnibus quò pergeret ignaris, venit. ibi raptim principibus conjurationis comprehenſis, fuga ſervorum ex oppido facta eſt. dimiſſi deinde per agros qui veſtigarent. Egregia duorum opera ſervorum indicum, & unius liberi fuit. Ei centum millia gravis æris dari Patres juſſerunt: ſervis vicena quina millia æris, & libertatem. pretium eorum ex ærario ſolutum eſt dominis. Haud ita multo pòſt, ex ejuſdem conjurationis reliquiis, nunciatum eſt, ſervitia Præneſte occupatura. Eò L. Cornelius prætor profectus, de quingentis fere hominibus, qui in ea noxa erant, ſupplicium ſumpſit. In timore civitas fuit, obſides captivoſque Pœnorum ea moliri. Itaque & Romæ vigiliæ per vicos ſervatæ: juſſique circumire eas minores magiſtratus: & triumviri carceris lautumiarum intentiorem cuſtodiam habere juſſi. & circa nomen Latinum à prætore literæ miſſæ, ut & obſides in privato ſervarentur, neque in publicum prodeundi facultas

dare-

daretur; & captivi ne minus decem pondo compedibus vincti in nulla alia quàm in carceris publici custodia essent.

XXVII. Eodem anno legati ab rege Attalo coronam auream CCXLVI. pondo in Capitolio posuerunt: gratiasque senatui egerunt, quòd Antiochus, legatorum Romanorum auctoritate motus, finibus Attali exercitum deduxisset. Eadem æstate equites ducenti, & elephanti decem, & tritici modiûm ducenta millia, ab rege Masinissa ad exercitum, qui in Græcia erat, pervenerunt. Item ex Sicilia Sardiniaque magni commeatus, & vestimenta exercitui missa. Siciliam M. Marcellus, Sardiniam M. Porcius Cato obtinebat; sanctus & innocens, asperior tamen in fœnore coercendo habitus. Fugatique ex insula fœneratores, & sumptus, quos in cultum prætorum socii facere soliti erant, circumcisi, aut sublati. Sex. Ælius consul, ex Gallia comitiorum caussa Romam quum redîsset, creavit consules C. Cornelium Cethegum & Q. Minucium Rufum. Biduo pòst, prætorum comitia habita. Sex prætores illo anno primùm creati, crescentibus jam provinciis, & latiùs patescente imperio. creati autem hi, L. Manlius Vulso, C. Sempronius Tuditanus, M. Sergius Silus, M. Helvius, M. Minucius Rufus, L. Atilius. Sempronius & Helvius ex iis ædiles plebis erant. ædiles curules Q. Minucius Thermus & Ti. Sempronius Longus. Ludi Romani eo anno quater instaurati.

Ante Chr. 197. *U. C.* 555.

XXVIII. C. Cornelio & Q. Minucio consulibus omnium primum de provinciis consulum prætorumque actum. Priùs de prætoribus transacta

 res,

res, quæ transigi forte poterat. urbana Sergio, peregrina jurisdictio Minucio obtigit. Sardiniam Atilius, Siciliam Manlius, Hispaniam Sempronius citeriorem, Helvius ulteriorem est sortitus. Consulibus, Italiam Macedoniamque sortiri parantibus, L. Oppius & Q. Fulvius tribuni plebis impedimento erant, *quòd longinqua provincia Macedonia esset: neque ulla alia res majus bello impedimentum ad eam diem fuisset, quàm quòd vixdum incohatis rebus in ipso conatu gerendi belli prior consul revocaretur. Quartum jam annum esse ab decreto Macedonico bello. quærendo regem & exercitum ejus, Sulpicium majorem partem anni absumpsisse. Villium congredientem cum hoste re infecta revocatum. Quintium rebus divinis Romæ majorem partem anni retentum: ita gessisse tamen res, ut, si aut maturiùs in provinciam venisset, aut hiems magis fera fuisset, potuerit debellare. Nunc propè in hiberna profectum, ita comparare dici bellum, ut, nisi successor impediat, perfecturus æstate proxima videatur.* His orationibus pervicerunt, ut consules in senatus auctoritate fore dicerent se, si idem tribuni facerent. Permittentibus utrisque liberam consultationem, Patres consulibus ambobus Italiam provinciam decreverunt. T. Quintio prorogârunt imperium, donec successor ei venisset. Consulibus binæ legiones decretæ, & ut bellum cum Gallis Cisalpinis, qui defecissent à populo Romano, gererent. Quintio in Macedoniam supplementum decretum peditum quinque millia, & trecenti equites, & sociorum navalium tria millia. Præesse idem, qui præerat, classi L. Quintius Flamininus jussus. Prætoribus in Hispanias octona millia peditum sociûm

ac

ac Latini nominis data: & quadringenti equites, ut dimitterent veterem ex Hispaniis militem. & terminare jussi, qua ulterior citeriorve provincia servaretur. Macedoniæ legatos P. Sulpicium & P. Villium, qui consules in ea provincia fuerant, adjecerunt.

XXIX. Priusquam consules prætoresque in provincias proficiscerentur, prodigia procurari placuit: quòd ædes Vulcani Summanique Romæ, quòd & Fregellis murus & porta de cœlo tacta erant: & Frusinone inter noctem lux orta: & Asculo agnus biceps cum quinque pedibus natus: & Formiis duo lupi oppidum ingressi obvios aliquot laniaverant: Romæ non in urbem solùm, sed in Capitolium penetraverat lupus. C. Acilius tribunus plebis tulit, ut quinque coloniæ in oram maritimam deducerentur: duæ ad ostia fluminum Vulturni Liternique: una Puteolos: una ad castrum Salerni. His Buxentum adjectum. tricenæ familiæ in singulas colonias jubebantur mitti. triumviri deducendis iis, qui per triennium magistratum haberent, creati, M. Servilius Geminus, Q. Minucius Thermus, T. Sempronius Longus. Delectu rebusque aliis divinis humanisque, quæ per ipsos agenda erant, perfectis, consules ambo in Galliam profecti. Cornelius recta ad Insubres via, qui tum in armis erant, Cænomanis assumptis; Q. Minucius in læva Italiæ ad inferum mare flexit iter: Genuamque exercitu abducto, ab Liguribus orsus est bellum. Oppida Clastidium & Litubium, utraque Ligurum, & duæ gentis ejusdem civitates, Celelates Cerdiciatesque, sese dediderunt. Et jam omnia cis Padum, præter Gallorum Bojos, Ilvates Ligurum, sub di-

tione erant. quindecim oppida, hominum viginti millia esse dicebantur, quæ se dediderant. Inde in agrum Bojorum legiones duxit.

XXX. Bojorum exercitus haud ita multo antè trajecerat Padum, junxeratque se Insubribus & Cænomanis: quòd ita acceperant, conjunctis legionibus consules rem gesturos, ut & ipsi collatas in unum vires firmarent. Posteaquam fama accidit, alterum consulem Bojorum urere agros; seditio extemplo orta est. Postulare Boji, ut laborantibus opem universi ferrent. Insubres negare se sua deserturos. Ita divisæ copiæ: Bojisque in agrum suum tutandum profectis, Insubres cum Cænomanis super amnis Mincii ripas consederunt. Infra eum locum quinque millia passuum & consul Cornelius eidem flumini castra applicuit. inde mittendo in vicos Cænomanorum, Brixiamque, quod caput gentis erat; ut satis comperit, non ex auctoritate seniorum juventutem in armis esse, nec publico consilio Insubrium defectioni Cænomanos se adjunxisse: excitis ad se principibus, id agere ac moliri cœpit, ut desciscerent ab Insubribus Cænomani; & signis sublatis aut domos redirent, aut ad Romanos transirent. Et id quidem impetrari nequiit. in id data fides consuli est, ut in acie aut quiescerent, aut, si qua etiam occasio fuisset, adjuvarent Romanos. Hæc ita convenisse Insubres ignorabant: suberat tamen quædam suspicio animis, labare fidem sociorum. Itaque quum in aciem eduxissent, neutrum iis cornu committere ausi, ne, si dolo cessissent, rem totam inclinarent, post signa in subsidiis eos locaverunt. Consul principio pugnæ vovit ædem Sospitæ

ſpitæ Junoni, ſi eo die hoſtes fuſi fugatique eſſent. A militibus clamor ſublatus, compotem voti conſulem ſe facturos, & impetus in hoſtes eſt factus. Non tulerunt Inſubres primum concurſum. quidam, & à Cænomanis, terga repente in ipſo certamine aggreſſis, tumultum ancipitem injectum, auctores ſunt: cæſaque in medio quinque & triginta millia hoſtium, quinque millia & ſeptingentos vivos captos; in iis Amilcarem Pœnorum imperatorem, qui belli cauſſa fuiſſet: ſigna militaria centum triginta, & carpenta ſupra ducenta. Oppida, quæ defectionem ſecuta erant, dediderunt ſe Romanis.

XXXI. Minucius conſul primò effuſis populationibus peragraverat fines Bojorum: deinde, ut relictis Inſubribus ad ſua tuenda receperant ſeſe, caſtris ſe tenuit, acie dimicandum cum hoſte ratus. Nec Boji detrectâſſent pugnam, niſi fama victos Inſubres allata animos fregiſſet. Itaque, relicto duce caſtriſque, diſſipati per vicos, ſua ut quiſque defenderent, rationem gerendi belli hoſti mutârunt. omiſſa enim ſpe per unam dimicationem rei decernendæ, rurſus populari agros, & urere tecta, vicoſque expugnare cœpit. Per eoſdem dies Claſtidium incenſum. inde in Liguſtinos Ilvates, qui ſoli non parebant, legiones ductæ. Ea quoque gens, ut Inſubres acie victos, Bojos, ita ut tentare ſpem certaminis metuerent, territos audivit, in ditionem venit. Literæ conſulum è Gallia de geſtis proſpere ſub idem tempus Romam allatæ. M. Sergius prætor urbanus in ſenatu eas, deinde ex auctoritate Patrum ad populum recitavit. ſupplicatio in quatriduum decreta.

XXXII. Hiems

XXXII. Hiems jam eo tempore erat, quum T. Quintius, capta Elatia, in Phocide ac Locride hiberna dispofita haberet. Opunte feditio orta eft. Factio una Ætolos, qui propiores erant; altera Romanos arceffebat. Ætoli priores venerunt. fed opulentior factio, exclufis Ætolis, miffoque ad imperatorem Romanum nuncio, ufque ad adventum ejus tenuit urbem. Arcem regium tenebat præfidium: neque ut difcederent inde, aut Opuntiorum minis, aut auctoritate imperantis confulis Romani perpelli potuerunt. Mora cur non extemplo oppugnarentur, ea fuit: quòd caduceator ab rege venerat, locum ac tempus petens colloquio. Id gravatè conceffum regi eft: non quin cuperet Quintius per fe partim armis partim conditionibus confectum videre bellum (necdum enim fciebat utrùm fucceffor fibi alter ex novis confulibus mitteretur, an, quod fumma vi ut tenderent, amicis & propinquis mandaverat, imperium prorogaretur) aptum autem fore colloquium credebat, ut fibi liberum effet, vel ad bellum manenti, vel ad pacem decedenti rem inclinare. In finu Maliaco prope Nicæam littus elegere. eò rex ab Demetriade cum quinque lembis & una nave roftrata venit. Erant cum eo principes Macedonum & Achæorum exful vir infignis Cycliadas. Cum imperatore Romano rex Amynander erat, & Dionyfodorus Attali legatus, & Agefimbrotus præfectus Rhodiæ claffis, & Phæneas princeps Ætolorum, & Achæi duo, Ariftænus & Xenophon. Inter hos Romanus ad extremum littus progreffus, quum rex in proram navis in anchoris ftantis proceffiffet; *Commodiùs*, inquit, *fi in terram egrediaris, & ex propinquo di-*

camus

camus invicem, audiamusque. Quum rex factu-rum se id negaret; *Quem tandem,* inquit Quinti-us, *times?* Ad hoc ille superbo & regio animo: *Neminem equidem timeo, præter Deos immortales: non omnium autem credo fidei, quos circa te video, atque omnium minimè Ætolis. Istud quidem,* ait Romanus, *par omnibus periculum est, qui cum hoste ad colloquium congrediuntur, ut nulla fides sit. Non tamen,* inquit rex, *T. Quinti, par perfidiæ præmi-um est, si fraude agatur, Philippus & Phæneas. neque enim æque difficulter Ætoli prætorem a-lium, ac Macedones regem in meum locum substi-tuant.*

XXXIII. Secundùm hæc silentium fuit. Quum Romanus eum æquum censeret priorem dicere, qui petîsset colloquium; rex, ejus esse priorem o-rationem, qui daret pacis leges, non qui acciperet: tum Romanus, *Simplicem suam orationem esse. ea enim se dicturum, quæ ni fiant, nulla sit pacis con-ditio. Deducenda ex omnibus Græciæ civitatibus regi præsidia esse. captivos & transfugas sociis po-puli Romani reddendos. restituenda Romanis ea Illy-rici loca, quæ post pacem in Epiro factam occupâsset. Ptolemæo regi Ægypti reddendas urbes, quas post Philopatoris Ptolemæi mortem occupâsset. Suas po-pulique Romani conditiones has esse: ceterùm & so-ciorum audiri postulata verum esse.* Attali regis le-gatus, *Naves captivosque, quæ ad Cium navali prœlio capta essent, & Nicephorium, Venerisque templum, quæ spoliâsset evastâssetque, pro incorrup-tis restitui.* Rhodii Peræam (regio est continentis adversus insulam, vetustæ eorum ditionis) repete-bant; postulabantque, *præsidia deduci ab Iasso, &*

Bar-

Bargyliis, & Euromensium urbe, & in Hellesponto Sesto atque Abydo, & Panopolim Byzantiis in antiqui formulam juris restitui, & liberari omnia Asiæ emporia portusque. Achæi Corinthum & Argos repetebant. Prætor Ætolorum Phæneas quum eadem fere quæ Romani, ut Græcia decederetur, postulâsset, redderenturque Ætolis urbes, quæ quondam juris aut ditionis eorum fuissent; excepit orationem ejus princeps Ætolorum Alexander, vir (ut inter Ætolos) facundus. *Jamdudum se reticere,* ait, *non quo quicquam agi putet eo colloquio, sed ne quem sociorum dicentem interpellet. Neque de pace cum fide Philippum agere, neque bella vera virtute unquam gessisse. In colloquiis insidiari & captare: in bello non congredi æquo campo, neque collatis signis dimicare, sed refugientem incendere ac diripere urbes, & vincentium præmia victum corrumpere. At non sic antiquos Macedonum reges, sed acie bellare solitos urbibus parcere, quantum possent, quo opulentius imperium haberent. Nam de quorum possessione dimicetur tollentem, nihil sibi præter bellum relinquere, quod consilium esse? Plures priore anno sociorum urbes in Thessalia evastâsse Philippum, quàm omnes qui unquam hostes Thessaliæ fuerint. ipsis quoque Ætolis eum plura socium quam hostem ademisse. Lysimachiam, pulso prætore & præsidio Ætolorum, occupâsse eum. Cium item, suæ ditionis urbem, funditus evertisse ac delêsse. Eadem fraude habere eum Thebas Phthias, Echinum, Larissam & Pharsalum.*

XXXIV. Motus oratione Alexandri Philippus navem, ut exaudiretur, propius terram applicuit. Orsum eum dicere in Ætolos maximè violenter

Phæ-

Phæneas interfatus, *Non in verbis rem verti*, ait: *aut bello vincendum, aut melioribus parendum esse. Apparet id quidem*, inquit Philippus, *etiam cæco*; jocatus in valetudinem oculorum Phæneæ. & erat dicacior natura, quàm regem decet, & ne inter seria quidem risu satis temperans. Indignari inde cœpit, *Ætolos, tanquam Romanos, decedi Græcia jubere: qui, quibus finibus Græcia sit, dicere non possint. Ipsius enim Ætoliæ, Agræos Apodeotasque, & Amphilochos, quæ permagna eorum pars sit, Græciam non esse. An, quòd à sociis eorum non abstinuerim, justam querelam habent, quum ipsi pro lege hunc morem antiquitus servent, ut adversus socios ipsi suos, publica tantùm auctoritate dempta, juventutem suam militare sinant, & contrariæ persæpe acies in utraque parte Ætolica auxilia habeant? Neque ego Cium expugnavi, sed Prusiam socium & amicum oppugnantem adjuvi: & Lysimachiam ab Thracibus vindicavi. sed quia me necessitas ad hoc bellum à custodia ejus avertit, Thraces habent. Et Ætolis hæc. Attalo autem Rhodiisque nihil jure debeo. non enim à me, sed ab illis principium belli ortum est. Romanorum autem honoris caussa Peræam Rhodiis, & naves Attalo cum captivis, qui comparebunt, restituam. Nam quod ad Nicephorium Venerisque templi restitutionem attinet: quid ea restitui postulantibus respondeam, nisi quo uno modo luci silvæque cæsæ restitui possunt, curam impensamque sationis me præstaturum: quoniam hæc inter se reges postulare & respondere placet.* Extrema ejus oratio adversus Achæos fuit: *in qua orsus ab Antigoni primùm, suis deinde ergà eam gentem meritis, recitari decreta eorum jussit,*

omnes

omnes divinos humanosque honores complexa. atque ad ea adjecit recens de exercitu, quo ab se descivissent. invectusque graviter in perfidiam eorum; Argos tamen se redditurum eis dixit. De Corintho cum imperatore Romano deliberaturum esse, quæsiturumque simul ab eo, utrùm iisne urbibus decedere se æquum censeat, quas à seipso captas jure belli habeat, an iis etiam, quas à majoribus suis accepisset.

XXXV. Parantibus Achæis Ætolisque ad ea respondere, quum prope occasum sol esset, dilato in posterum diem colloquio, Philippus in stationem, ex qua profectus erat, Romani sociique in castra redierunt. Quintius postero die ad Nicæam (is enim locus placuerat) ad constitutum tempus venit. Philippi nullus usquam nec nuncius ab eo per aliquot horas veniebat: & jam desperantibus venturum, repente apparuerunt naves. Atque ipse quidem, *quum tam gravia & indigna imperarentur, inopem consilii diem se consumpsisse deliberando,* ajebat. Vulgò credebatur de industria rem in serum tractam, ne tempus dari posset Achæis Ætolisque ad respondendum. & eam opinionem ipse affirmavit, petendo, ut summotis aliis, ne tempus altercando tereretur, & aliquis finis rei imponi posset, cum imperatore Romano liceret sibi colloqui. Id primò non acceptum, ne excludi colloquio viderentur socii. deinde, quum haud absisteret petere, ex omnium consilio Romanus imperator cum Appio Claudio tribuno militum, ceteris summotis, ad extremum littus processit. Rex cum duobus, quos pridie adhibuerat, in terram est egressus. Ibi quum aliquamdiu secretò locuti essent,

quæ

quæ acta ad suos Philippus retulerit, minùs compertum est. Quintius hæc retulit ad socios. *Romanis eum cedere tota Illyrici ora, perfugas remittere, ac si qui essent captivi. Attalo naves, & cum iis captos navales socios: Rhodiis regionem, quam Peræam vocant, reddere. Iasso & Bargyliis non cessurum. Ætolis Pharsalum Larissamque reddere. Thebas non reddere. Achæis non Argis modò, sed etiam Corintho cessurum.* Nulli omnium placere partium, quibus cessurus aut non cessurus esset, destinatio. *plus enim amitti in iis, quàm acquiri: nec unquam, nisi tota deduxisset Græcia præsidia, caussas certaminum deponere.*

XXXVI. Quum hæc toto ex concilio certatim omnes vociferarentur, ad Philippum quoque procul stantem vox est perlata. itaque à Quintio petit, ut rem totam in posterum diem differret. profectò aut persuasurum se, aut persuaderi sibi passurum. Littus ad Thronium colloquio destinatur. eò maturè conventum est. Ibi Philippus primò & Quintium, & omnes qui aderant, rogare, ne spem pacis turbare vellent. postremò petere tempus, quo legatus Romam ad senatum mittere posset. *Aut his conditionibus se pacem impetraturum, aut quascumque senatus dedisset, leges pacis accepturum.* Id ceteris haudquaquam placebat: nec enim aliud quàm moram & dilationem ad colligendas vires quæri. Quintius, *verum id futurum fuisse,* dicere: *si æstas, & tempus rerum gerendarum esset. nunc hieme instante nihil amitti, dato spatio ad legatos mittendos. Nam neque sine auctoritate senatus quicquam eorum ratum fore, quæ cum rege ipsi pepigissent: & explorari (dum bello necessariam*

quietem

quietem ipsa hiems daret) senatus auctoritatem posse. In hanc sententiam & ceteri sociorum principes concesserunt: induciisque datis in duos menses, & ipsos mittere singulos legatos ad edocendum senatum, ne fraude regis caperetur, placuit. Additum induciarum pacto, ut regia præsidia Phocide ac Locride extemplo deducerentur. Et ipse Quintius cum sociorum legatis Amynandrum Athamanum regem; utque speciem legationis adjiceret, Q. Fabium (uxoris Quintii sororis filius erat) & Q. Fulvium & Appium Claudium misit.

XXXVII. Ut ventum Romàm est, prius sociorum legati, quàm regis, auditi sunt. cetera eorum oratio conviciis regis consumpta est. Moverunt eo maximè senatum, demonstrando maris terrarumque regionis ejus situm: ut omnibus appareret, si Demetriadem in Thessalia, Chalcidem in Euboea, Corinthum in Achaja rex teneret, non posse liberam Græciam esse: & ipsum Philippum non contumeliosiùs, quàm veriùs, compedes eas Græciæ appellare. Legati deinde regis intromissi. quibus longiorem exorsis orationem, brevis interrogatio, cessurusne iis tribus urbibus esset, sermonem incidit. quum mandati sibi de his nominatim negarent quicquam, sic infecta pace regii dimissi. Quintio liberum arbitrium pacis ac belli permissum. Quo ut satis apparuit, non tædere belli senatum, & ipse, victoriæ quàm pacis avidior, neque colloquium postea Philippo dedit, neque legationem aliam, quàm quæ omni Græcia decedi nunciaret, admissurum dixit.

XXXVIII. Phi-

XXXVIII. Philippus quum acie decernendum videret, & undique ad se contrahendas vires, maximè de Achajæ urbibus, regionis ab se diversæ, & magis tamen de Argis, quàm de Corintho, sollicitus, optimum ratus Nabidi eam Lacedæmoniorum tyranno velut fiduciariam dare, ut victori sibi restitueret: si quid adversi accidisset, ipse haberet: Philocli, qui Corintho, Argisque præerat, scribit, ut tyrannum ipse conveniret. Philocles, præterquam quòd jam veniebat cum munere, adjicit ad pignus futuræ regi cum tyranno amicitiæ, filias suas regem Nabidis filiis matrimonio conjungere velle. Tyrannus primò negare, aliter urbem eam se accepturum, nisi Argivorum ipsorum decreto arcessitus ad auxilium urbis esset. deinde, ut frequenti concione non aspernatos modò, sed abominatos etiam nomen tyranni audivit; caussam se spoliandi eos nactum ratus, tradere ubi vellet urbem, Philoclem jussit. Nocte ignaris omnibus acceptus in urbem est tyrannus. prima luce occupat superiora omnia loca, portæque clausæ. Paucis principum tumultum inter primum elapsis, eorum absentium direptæ fortunæ. præsentibus aurum atque argentum ablatum, pecuniæ imperatæ ingentes. qui non cunctanter contulere, sine contumelia & laceratione corporum sunt dimissi. quos occulere aut retrahere aliquid suspicio fuit, in servilem modum lacerati atque extorti. Concione inde advocata, rogationem promulgavit; unam de tabulis novis, alteram de agro viritim dividendo: duas faces novantibus res ad plebem in optimates accendendam.

XXXIX. Postea-

XXXIX. Posteaquam in potestate Argivorum civitas erat, nihil ejus memor tyrannus, à quo eam civitatem & quam in conditionem accepisset, legatos Elatiam ad Quintium & Attalum Æginæ hibernantem mittit, qui nunciarent, Argos in potestate sua esse. eò si veniret Quintius ad colloquium, non diffidere sibi omnia cum eo conventura. Quintius, ut eo quoque præsidio Philippum nudaret, quum annuisset se venturum, mittit ad Attalum, ut ab Ægina Sicyonem sibi occurreret; ipse ab Anticyra decem quinqueremibus, quas iis fortè ipsis diebus L. Quintius frater ejus adduxerat ex hibernis Corcyræ, Sicyonem transmisit. Jam ibi Attalus erat, qui, quum tyranno ad Romanum imperatorem, non Romano ad tyrannum eundum diceret; in sententiam suam Quintium traduxit, ne in urbem ipsam Argos iret. Haud procul urbe Mycenica vocatur. in eo loco ut congrederentur, convenit. Quintius cum fratre & tribunis militum paucis, Attalus cum regio comitatu, Nicostratus Achæorum prætor cum auxiliaribus paucis venit. tyrannum ibi cum omnibus copiis opperientem invenerunt. Progressus armatus cum satellitibus est in medium fere interjacentis campi: inermis Quintius cum fratre & duobus tribunis militum: inermes item regi prætor Achæorum & unus ex purpuratis latus cingebant. Initium sermonis ab excusatione tyranni ortum: *quòd armatus ipse armatisque septus, quum inermes Romanum imperatorem regemque cerneret, in colloquium venisset. neque enim se illos timere, sed exsules Argivorum.* Inde ubi de conditionibus amicitiæ cœptum agi est, Romanus duas postulare res: unam,

unam, ut bellum cum Achæis finiret: alteram, ut adverſus Philippum mitteret ſecum auxilia. Auxilia ſe miſſurum dixit. pro pace cum Achæis induciæ impetratæ, donec bellum cum Philippo finiretur.

XL. De Argis quoque diſceptatio ab Attalo rege eſt nata, quum fraude Philoclis proditam urbem vi ab eo teneri argueret: ille, ab ipſis Argivis, ut ſe defenderet, accitum. Concionem Argivorum rex poſtulabat, ut id ſciri poſſet. Nec tyrannus abnuere, ſed, deductis ex urbe præſidiis, liberam concionem, non immiſtis Lacedæmoniis, declaraturam quid Argivi vellent, præberi debere dicebat rex. Tyrannus negavit deducturum. Hæc diſceptatio ſine exitu fuit. de colloquio diſceſſum, ſexcentis Cretenſibus ab tyranno datis Romano; induciiſque, inter Nicoſtratum prætorem Achæorum & Lacedæmoniorum tyrannum, in quatuor menſes factis. Inde Quintius Corinthum eſt profectus, & ad portam cum Cretenſium cohorte acceſſit, ut Philocli præfecto urbis appareret, tyrannum à Philippo deſcîſſe. Philocles & ipſe ad imperatorem Romanum in colloquium venit: hortantique, ut extemplo tranſiret, urbemque traderet, ita reſpondit, ut diſtuliſſe rem, magis quàm negâſſe, videretur. A Corintho Quintius Anticyram trajecit: inde fratrem ad tentandam Acarnanum gentem miſit. Attalus ab Argis Sicyonem eſt profectus. Ibi & civitas novis honoribus veteres regis honores auxit: & rex ad id, quòd ſacrum Apollinis agrum grandi quondam pecunia redemerat eis, tum quoque, ne ſine aliqua munificentia præteriret civitatem ſociam atque amicam, decem

decem talenta argenti dono dedit, & decem millia medimnûm frumenti. atque ita Cenchreas ad naves rediit. Et Nabis, firmato præsidio Argis, Lacedæmonem regressus, quum ipse viros spoliasset; ad feminas spoliandas uxorem Argos remisit. Ea, nunc singulas illustres, nunc simul plures genere inter se junctas domum arcessendo, blandiendoque ac minando, non aurum modò iis, sed & postremò vestem quoque, mundumque omnem muliebrem ademit.

LIBER XXXIII.

EPITOME.

VII, &c. *Titus Quintius Flamininus proconsul cum Philippo ad Cynoscephalas in Thessalia acie victo debellavit.* XVII. *L. Quintius Flamininus, frater proconsulis, Acarnanes, Leucade urbe, quod caput Acarnanum, expugnata, in deditionem accepit.* XXV. *C. Sempronius Tuditanus prætor à Celtiberis cum exercitu cæsus est.* XXI. *Attalus à Thebis ob subitam valetudinem Pergamum translatus decessit.* XXX, &c. *Pax petenti Philippo, Græciæ libertas data est.* XXXVI, XXXVII. *L. Furius Purpureo & Claudius Marcellus consules Bojos & Insubres Gallos subegerunt. Marcellus triumphavit.* XLV, &c. *Annibal frustra in Africa bellum molitus, & ob hoc Romanis*

per epistolas adversæ factionis principum delatus, propter metum Romanorum, qui legatos ad Carthaginiensium senatum de eo miserant, profugus ad Antiochum regem Syriæ se contulit, bellum contra Romanos parantem.

I. HÆC per hiemem gesta. Initio autem veris Quintius, Attalo Elatiam excito, Bœotorum gentem, incertis ad eam diem animis fluctuantem, ditionis suæ facere cupiens, profectus per Phocidem quinque millia ab Thebis, quod caput est Bœotiæ, posuit castra. Inde postero die cum unius signi militibus, & Attalo, legationibusque, quæ frequentes undique convenerant, pergit ire ad urbem, jussis legionis hastatis (ea duo millia militum erant) sequi se mille passuum intervallo distantes. Ad medium ferme viæ Bœotorum prætor Antiphilus obvius fuit: cetera multitudo è muris adventum imperatoris Romani regisque prospeculabatur. rara arma, paucique milites circa eos apparebant: hastatos, sequentes procul, anfractus viarum vallesque interjectæ occulebant. Quum jam appropinquaret urbi, velut obviam egredientem turbam salutaret, tardiùs incedebat. Caussa erat moræ, ut hastati consequerentur. Oppidani, ante lictorem turba acta, insecutum confestim agmen armatorum non ante, quàm ad hospitium imperatoris ventum est, conspexere. Tum, velut prodita dolo Antiphili prætoris urbe captaque, obstupuerunt omnes. Et apparebat nihil liberæ consultationis

Ante Chr. 197. V. C. 555.

nis concilio, quod in diem posterum indictum erat, Bœotis relictum. Texerunt dolorem, quem & nequicquam, & non sine periculo ostendissent. In concilio Attalus primus verba fecit.

II. Orsus à majorum suorum, suisque, & communibùs in omnem Græciam, & propriis in Bœotorum gentem meritis; segnior jam & infirmior, quàm ut contentionem dicendi sustineret, obmutuit, & concidit. Et dum regem auferunt perferuntque, parte membrorum captum, paullisper concio intermissa est. Aristænus inde, Achæorum, eo cum majori auctoritate auditus, quòd non alia, quàm quæ Achæis suaserat, Bœotis suadebat. Pauca ab ipso Quintio adjecta; fidem magis Romanam, quàm arma aut opes extollente verbis. Rogatio inde, à Platæensi Dicæarcho lata, recitataque de societate cum Romanis jungenda, nullo contrà dicere audente, omnium Bœotiæ civitatum suffragiis accipitur jubeturque. Concilio dimisso Quintius tantum Thebis moratus, quantum Attali repens casus coëgit, postquam non vitæ præsens periculum vis morbi attulisse, sed membrorum debilitatem visa est, relicto eo ad curationem necessariam corporis, Elatiam, unde profectus erat, redit: Bœotis quoque, sicut priùs Achæis, ad societatem adscitis; &, quoniam tuta ea pacataque ab tergo relinquebantur, omnibus jam cogitationibus in Philippum, & quod reliquum belli erat, conversis.

III. Philippus quoque primo vere, postquam legati ab Roma nihil pacati retulerant, delectum per omnia oppida regni habere instituit, in magna inopia juniorum: absumpserant enim per multas

jam ætates continua bella Macedonas, ipso quoque regnante: & navalibus bellis adversus Rhodios Attalumque, & terrestribus adversus Romanos ceciderat magnus numerus. ita & tirones ab decem & sex annis milites scribebat, & emeritis quidam stipendiis, quibus modò quidquam reliqui roboris erat, ad signa revocabantur. Ita, suppleto exercitu, secundùm vernum æquinoctium omnes copias Dium contraxit; ibique stativis positis, exercendo quotidie milite, hostem opperiebatur. Et Quintius, per eosdem ferme dies ab Elatia profectus, præter Thronium & Scarpheam ad Thermopylas pervenit. Ibi concilium Ætolorum, Heracleam indictum, tenuit, consultantium quantis auxiliis Romanum ad bellum sequerentur. Cognitis sociorum decretis, tertio die ab Heraclea Xynias progressus, in confinio Ænianum Thessalorumque positis castris, Ætolica auxilia opperiebatur. Nihil morati Ætoli sunt. Phænea duce duo millia peditum cum equitibus quadringentis venerunt. Ne dubium esset quid exspectâsset, confestim Quintius movit castra. Transgresso in Phthioticum agrum quingenti Gortynii Cretensium, duce Cydate, & trecenti Apolloniatæ haud dispari armatu se conjunxere: nec ita multo post Amynander cum Athamanum peditum ducentis & mille. Philippus, cognita profectione ab Elatia Romanorum, ut cui de summa rerum adesset certamen, adhortandos milites ratus, multa jam sæpe memorata de majorum virtutibus, simul de militari laude Macedonum quum disseruisset, ad ea quæ tum maximè animos terrebant, quibusque erigi ad aliquam spem poterant, venit.

IV. Acceptæ ad Aoum flumen in angustiis cladi, territa Macedonum phalange, ad Atracem vi pulsos Romanos opponebat: & illic tamen ubi infessas fauces Epiri non tenuissent, primam culpam fuisse eorum, qui negligenter custodias servâssent; secundam, in ipso certamine, levis armaturæ mercenariorumque militum. Macedonum verò phalangem & tunc stetisse, & loco æquo justaque pugna semper mansuram invictam. Decem & sex millia militum hæc fuere; robur omne virium, & regni. ad hoc duo millia cetratorum, quos peltastas appellant, Thracumque & Illyriorum, (Trallis nomen est genti) par numerus bina millia erant, & misti ex pluribus gentibus mercede conducti auxiliares mille ferme, & duo millia equitum. Cum iis copiis rex hostem opperiebatur. Romanis ferme par numerus erat, equitum copiis tantum, quod Ætoli accesserant, superabant.

V. Quintius ad Thebas Phthioticas castra quum movisset, spem nactus per Timonem principem civitatis prodi urbem, cum paucis equitum levisque armaturæ ad muros successit. Ibi adeo frustrata spes est, ut non certamen modò cum erumpentibus, sed periculum quoque atrox subiret; ni castris exciti repente pedites equitesque in tempore subvenissent. Et postquam nihil conceptæ temere spei succedebat, urbis quidem amplius tentandæ in præsentia conatu absistit: ceterùm satis gnarus jam in Thessalia regem esse, nondum comperto quam in regionem venisset, milites, per agros dimissos, vallum cædere & parare jubet. Vallo & Macedones & Græci usi sunt; sed usum nec ad commoditatem ferendi, nec ad ipsius munitionis firmamentum

mentum aptaverunt. Nam & majores & magis ramosas arbores cædebant, quàm quas ferre cum armis miles posset: & quum castra his ante objectis sepsissent, facilis molitio eorum valli erat. nam & quia rari stipites magnarum arborum eminebant, multique & validi rami præbebant quod rectè manu caperetur, duo aut summum tres juvenes connixi arborem unam evellebant. qua vulsa, portæ instar, extemplo patebat, nec in promptu erat quod obmolirentur. Romanus leves & bifurcos plerosque, & trium, aut cum plurimum quatuor ramorum, vallos cædit, ut & suspensis ab tergo armis ferat plures simul aptè miles: & ita densos offigunt implicantque ramos, ut neque quæ cujusque stipitis palma sit pervideri possit: & adeo acuti, aliusque per alium immissi, radii locum ad inserendam manum non relinquunt, ut neque prehendi, quod trahatur, neque trahi, quum inter se innixi rami vinculum invicem præbeant, possit; & si evulsus fortè est unus, nec loci multum aperit, & alium reponere perfacile est.

VI. Quintius postero die, vallum secum ferente milite, ut paratus omni loco castris ponendis esset, progressus modicum iter, sex ferme millia à Pheris quum consedisset, speculatum in quà parte Thessaliæ hostis esset, quidve pararet, misit. Circa Larissam erat rex, qui certior jam factus, Romanum ab Thebis Pheras movisse, defungi quamprimum & ipse certamine cupiens, ducere ad hostem pergit, & quatuor millia fere à Pheris posuit castra. Inde postero die quum expediti utrimque ad occupandos super urbem tumulos processissent, pari ferme intervallo ab jugo, quod capiendum e-

 rat,

rat, quum inter ſe conſpecti eſſent, conſtiterunt, nuncios in caſtra remiſſos, qui quid ſibi, quum præter ſpem hoſtis occurriſſet, faciendum eſſet, conſulerent, quieti opperientes. Et illo quidem die nullo inito certamine in caſtra revocati ſunt. Poſtero die circa eoſdem tumulos equeſtre prœlium fuit; in quo non minima Ætolorum opera regii fugati, atque in caſtra compulſi ſunt. Magnum utriſque impedimentum ad rem gerendam fuit ager conſitus crebris arboribus, hortique, ut in ſuburbanis locis, & coarctata itinera maceriis, & quibuſdam locis intercluſa. Itaque pariter ducibus conſilium fuit excedendi ea regione; &, velut ex prædicto, ambo Scotuſſam petierunt: Philippus, ſpe frumentandi inde; Romanus, ut progreſſus corrumperet hoſti frumenta. Per diem totum, quia colles perpetuo jugo intererant, nullo conſpecta inter ſe loco agmina ierunt. Romani ad Eretriam Phthiotici agri, Philippus ſuper amnem Oncheſtum poſuit caſtra. Ne poſtero quidem die, quum Philippus ad Melambium, quod vocant, Scotuſſæi agri, Quintius circa Thetidium Pharſaliæ terræ poſuiſſet caſtra, aut hi, aut illi, ubi hoſtis eſſet, ſatis compertum habuerunt. Tertio die primò nimbus effuſus, dein caligo noctis ſimillima Romanos metu inſidiarum tenuit.

VII. Philippus maturandi itineris cauſſa, poſt imbrem nubibus in terram demiſſis nihil deterritus, ſigna ferri juſſit. ſed tam denſa caligo obcæcaverat diem, ut neque ſigniferi viam, nec ſigna milites cernerent; agmen ad incertos clamores vagum velut errore nocturno turbaretur. Supergreſſi tumulos, qui Cynoſcephalæ vocantur, relicta ibi ſtatione

tione firma peditum equitumque, posuerunt castra. Romanus eisdem ad Thetidium castris quum se tenuisset, exploratum tamen ubi hostis esset decem turmas equitum & mille pedites misit: monitos, ut ab insidiis, quas dies obscurus apertis quoque locis tecturus esset, præcaverent. Ubi ventum ad infessos tumulos est, pavore mutuo injecto velut torpentes quieverunt. dein nunciis retro in castra ad duces missis, ubi primus terror ab nec opinato visu consedit, non diutius certamine abstinuere. Principio à paucis procurrentibus lacessita pugna est, deinde subsidiis tuentum pulsos aucta: in qua quum haudquaquam pares Romani alios super alios nuncios ad ducem mitterent, premi sese; quingenti equites, & duo millia peditum, maximè Ætolorum, cum duobus tribunis militum propere missa, rem inclinatam restituerunt: versaque fortuna Macedones laborantes opem regis per nuncios implorabant. Sed ut qui nihil minus illo die propter effusam caliginem quàm prœlium exspectâsset, magna parte hominum omnis generis pabulatum missa, aliquamdiu inops consilii trepidavit: deinde postquam nuncii instabant, & jam juga montium detexerat nebula, & in conspectu erant Macedones, in tumulum maximè editum inter alios compulsi, loco se magis quàm armis tutantes; committendam rerum summam in discrimen utcumque ratus, ne partis indefensæ jactura fieret; Athenagoram ducem mercede militantium cum omnibus, præter Thracas, auxiliis, & equitatu Macedonum ac Thessalorum mittit. eorum adventu depulsi ab jugo Romani non antè restiterunt, quàm in planiorem vallem perventum est. Ne effusa detrude-

 rentur

rentur fuga, plurimum in Ætolis equitibus præsidii fuit. is longè tum optimus eques in Græcia erat: pedite inter finitimos vincebantur.

VIII. Lætior res quàm pro successu pugnæ nunciata, quum alii super alios recurrentes ex prœlio clamarent fugere pavidos Romanos, invitum & cunctabundum, & dicentem temere fieri, non locum sibi placere, non tempus, perpulit, ut educeret omnes copias in aciem. Idem & Romanus, magis necessitate quàm occasione pugnæ inductus, fecit. dextrum cornu, elephantis ante signa instructis, in subsidiis reliquit: lævo cum omni levi armatura in hostem vadit. simul admonens, *cùm iisdem Macedonibus pugnaturos, quos ad Epiri fauces, montibus fluminibusque septos, victa naturali difficultate locorum, expulissent, acieque expugnâssent: cum iis quos P. Sulpicii priùs ductu obsidentes Eordææ aditum vicissent. Famam stetisse, non viribus, Macedoniæ regnum. Eam quoque famam tandem evanuisse.* Jam perventum ad suos in ima valle stantes erat, qui adventu exercitus imperatorisque pugnam renovant, impetuque facto rursus avertunt hostem. Philippus cum cetratis, & cornu dextro peditum, robore Macedonici exercitus, quam phalangem vocabant, propero cursu ad hostem vadit. Nicanori ex purpuratis uni, ut cum reliquis copiis confestim sequatur, imperat. Primò ut in jugum evasit, &, jacentibus ibi paucis armis corporibusque hostium, prœlium eo loco fuisse, pulsosque inde Romanos, & pugnari prope castra hostium vidit, ingenti gaudio est elatus: mox refugientibus suis & terrore verso, paullisper, incertus an in castra reciperet copias, trepidavit: deinde

deinde ut adpropinquabat hostis, & præterquam quòd cædebantur aversi, nec nisi defenderentur servari poterant, ac ne ipsi quidem in tuto jam receptus erat; coactus nondum adsecuta parte suorum periculum summæ rerum facere, equites, levemque armaturam, qui in prœlio fuerant, dextro in cornu locat. cetratos & Macedonum phalangem, hastis positis, quarum longitudo impedimento erat, gladiis rem gerere jubet. simul, ne facilè perrumperetur acies, dimidium de fronte demptum introrsùs porrectis ordinibus duplicat, ut longa, potiùs quàm lata, acies esset. simul & densari ordines jussit, ut vir viro, arma armis jungerentur.

IX. Quintius his, qui in prœlio fuerant, inter signa & ordines acceptis, tuba dat signum. Raró alias tantus clamor dicitur in principio pugnæ exortus. nam fortè utraque acies simul conclamavere. nec solùm qui pugnabant, sed subsidia etiam, quique tum maximè in prœlium veniebant. Dextro cornu rex, loci plurimum auxilio, ex jugis altioribus pugnans, vincebat: sinistro tum cum maximè adpropinquante phalangis parte, quæ novissimi agminis fuerat, sine ullo ordine trepidabatur. Media acies, quæ propior dextrum cornu erat, stabat spectaculo, velut nihil ad se pertinentis pugnæ intenta: phalanx, quæ venerat, agmen magis quàm acies, aptiorque itineri quàm pugnæ, vixdum in jugum evaserat. In hos incompositos Quintius, quanquam pedem referentes in dextro cornu suos cernebat, elephantis priùs in hostem actis, impetum facit; ratus partem profligatam cetera tracturam. Non dubia res fuit. extemplo terga vertêre Macedones, terrore primo bestiarum

aversi. & ceteri quidem hos pulsos sequebantur: unus è tribunis militum extemplo capto consilio cum viginti signorum militibus relicta ea parte suorum, quæ haud dubiè vincebat, brevi circuitu dextrum cornu hostium aversum invadit. Nullam aciem ab tergo adortus non turbâsset; ceterùm ad communem omnium in tali re trepidationem accessit, quòd phalanx Macedonum, gravis atque immobilis, nec circumagere se poterat, nec hoc qui à fronte paullo ante pedem referentes, tunc ultro territis instabant, patiebantur. Ad hoc, loco etiam premebantur, quia jugum, ex quo pugnaverant, dum per proclive pulsos insequuntur, tradiderant hosti ad terga sua circumducto. Paullisper in medio cæsi, deinde omissis plerique armis capessunt fugam.

X. Philippus cum paucis peditum equitumque primò tumulum altiorem inter ceteros cepit, ut specularetur, quæ in læva parte suorum fortuna esset: deinde, postquam fugam effusam animadvertit, & omnia circa juga signis atque armis fulgere, tum & ipse acie excessit. Quintius quum cedentibus institisset, repente quia erigentes hastas Macedonas conspexerat, quidnam pararent incertus, paullisper novitate rei constituit signa: deinde, ut accepit hunc morem esse Macedonum tradentium sese, parcere victis in animum habebat. Ceterùm ab ignaris militibus, omissam ab hoste pugnam, & quid imperator vellet, impetus in eos factus, & primis cæsis, ceteri in fugam dissipati sunt. Rex effuso cursu Tempe petit. Ibi ad Gonnos diem unum substitit, ad excipiendos si qui prœlio superêssent. Romani victores in castra hostium

hostium spe prædæ irruunt: verùm ea magna jam ex parte direpta ab Ætolis inveniunt. Cæsa eo die octo hostium millia, quinque capta. Ex victoribus septingenti ferme ceciderunt. Si Valerio quis credat, omnium rerum immodicè numerum augenti, quadraginta millia hostium eo die sunt cæsa; capta, ubi modestius mendacium est, quinque millia septingenti, signa militaria ducenta unum & quadraginta. Claudius quoque duo & triginta millia hostium cæsa scribit, capta quatuor millia & trecentos. Nos non minimo potissimum numero credidimus, sed Polybium secuti sumus, non incertum auctorem, cum omnium Romanarum rerum, tum præcipuè in Græcia gestarum.

XI. Philippus, collectis ex fuga qui variis casibus pugnæ dissipati vestigia ejus secuti fuerant, missisque Larissam ad commentarios regios comburendos, ne in hostium venirent potestatem, in Macedoniam cessit. Quintius, captivis prædaque venundatis, partim militi concessis, Larissam est profectus; hauddum satis gnarus quam regionem petisset rex, quidve pararet. Caduceator eò regius venit; specie ut induciæ essent, donec tollerentur ad sepulturam, qui in acie cecidissent; re vera ad petendam veniam legatis mittendis. Utrumque ab Romano impetratum. adjecta & illa vox, *bono animo esse regem ut juberet*: quæ maximè Ætolos offendit, tumentes jam querentesque, *mutatum victoria imperatorem. Ante pugnam omnia magna parvaque communicare cum sociis solitum, nunc omnium expertes consiliorum esse: suo ipsum arbitrio cuncta agere: cum Philippo jam gratiæ privatæ locum quærere; ut dura atque aspera belli Ætoli*

 exhaus-

exhauserint, pacis gratiam & fructum Romanus in se vertat. Et haud dubiè decesserat iis aliquantum honoris. sed cur negligerentur, ignorabant. Donis regiis imminere credebant invicti ab ea cupiditate animi virum: sed & succensebat non immeritò Ætolis ob insatiabilem aviditatem prædæ, & arrogantiam eorum, victoriæ gloriam in se rapientium, quæ vanitate sua omnium aures offendebat: & Philippo sublato, fractis opibus Macedonici regni, Ætolos habendos Græciæ dominos cernebat. Ob eas caussas multa sedulò, ut viliores levioresque apud omnes essent & viderentur, faciebat.

XII. Induciæ quindecim dierum datæ hosti erant, & cum ipso rege constitutum colloquium: cujus priusquam tempus veniret, in consilium advocavit socios. Retulit quas leges pacis placeret dici. Amynander Athamanum rex paucis sententiam absolvit; *ita componendam pacem esse, ut Græcia etiam absentibus Romanis satis potens tuendæ simul pacis libertatisque esset.* Ætolorum asperior oratio fuit, qui pauca præfati, *rectè atque ordine imperatorem Romanum facere, quòd quos belli socios habuisset, cum iis communicaret pacis consilia. falli autem eum tota re, si aut Romanis pacem, aut Græciæ libertatem satis firmam se credat relicturum, nisi Philippo aut occiso, aut regno pulso: quæ utraque proclivia esse, si fortuna uti vellet.* Ad hæc Quintius, *negare Ætolos, aut moris Romanorum memores, aut sibi ipsis convenientem sententiam dixisse; & illos prioribus omnibus conciliis colloquiisque, de conditionibus pacis semper, non ut ad internecionem bellaretur, disseruisse, & Romanos, præter vetustissimum morem victis parcendi, præcipuum clementiæ*

mentiæ documentum dediſſe, pace Annibali & Carthaginienſibus data. Omittere ſe Carthaginienſes. Cum Philippo ipſo quoties ventum in colloquium, nec unquam ut cederet regno actum eſſe: an, quia victus prœlio foret, inexpiabile bellum factum? Cum armato hoſte infeſtis animis concurri debere: adverſus victos, mitiſſimum quemque, animum maximum habere. Libertati Græciæ videri graves Macedonum reges. ſi regnum, genſque tollatur, Thracas, Illyrios, Gallos deinde, gentes feras & indomitas, in Macedoniam ſe & in Græciam effuſuras. Ne proxima quæque amoliendo, majoribus gravioribuſque aditum ad ſe facerent. Interfanti deinde Phæneæ prætori Ætolorum, teſtificantique, ſi elapſus eo tempore Philippus foret, mox graviùs eum rebellaturum, *Deſiſtite tumultuari,* inquit, *ubi conſultandum eſt. Non iis conditionibus illigabitur pax, ut movere bellum poſſit.*

XIII. Hoc dimiſſo concilio, poſtero die rex ad fauces, quæ ferunt in Tempe (is datus erat locus colloquio) venit: tertio die datur ei Romanorum ac ſociorum frequens concilium. Ibi Philippus perquam prudenter iis, ſine quibus pax impetrari non poterat, ſua potiùs voluntate omiſſis, quàm ut altercando extorquerentur, quæ priore colloquio aut imperata à Romanis, aut poſtulata ab ſociis eſſent, omnia ſe concedere, de ceteris ſenatui permiſſurum dixit. Quanquam vel inimiciſſimis omnibus præcluſiſſe vocem videbatur, Phæneas tamen Ætolus, cunctis tacentibus, *Quid nobis,* (inquit) *Philippe, reddiſne tandem Pharſalum, & Lariſſam Cremaſten, & Echinum, & Thebas Phthias?* Quum Philippus nihil morari diceret quo minus reciperent;

rent; disceptatio inter imperatorem Romanum & Ætolos orta est de Thebis: nam eas populi Romani jure belli factas esse Quintius dicebat, quòd integris rebus, exercitu ab se admoto vocati in amicitiam, quum potestas libera descifcendi ab rege esset, regiam societatem Romanæ præposuissent. Phæneas, & pro societate belli, quæ ante bellum habuissent, restitui Ætolis æquum censebat, & ita in fœdere primo cautum esse, ut belli præda, rerumque, quæ ferri agique possent, Romanos; ager urbesque captæ Ætolos sequerentur. *Vos*, inquit, *ipsi*, Quintius, *societatis istius leges rupistis, quo tempore relictis nobis cum Philippo pacem fecistis: quæ si maneret, captarum tamen urbium illa lex foret. Thessaliæ civitates sua voluntate in ditionem nostram venerunt.* Hæc, cum omnium sociorum adsensu dicta, Ætolis non in præsentia modò gravia auditu, sed mox belli etiam caussæ, magnarumque ex eo cladium, iis fuerunt. Cum Philippo ita convênit, ut Demetrium filium, & quosdam ex amicorum numero obsides, & ducenta talenta daret: de ceteris Romam mitteret legatos. ad eam rem quatuor mensium induciæ essent. Si pax non impetrata ab senatu foret, obsides pecuniamque reddi Philippo receptum est. Caussa Romano imperatori non alia major fuisse dicitur pacis maturandæ, quàm quòd Antiochum bellum transitumque in Europam moliri constabat.

XIV. Eodem tempore, atque, ut quidam tradidere, eodem die ad Corinthum Achæi ducem regium Androsthenem justo prœlio fuderunt. Eam urbem pro arce habiturus Philippus adversus Græciæ civitates, & principes inde evocatos per spe-

ciem

ciem colloquendi, quantum equitum dare Corinthii ad bellum possent, retinuerat pro obsidibus, & præter quingentos Macedonas, mistosque ex omni genere auxiliorum octingentos, quòd jam antè ibi fuerat, mille Macedonum eò miserat, & mille ac ducentos Illyrios, Thracasque, & Cretenses, qui in utraque parte militabant, octingentos. His additi Bœoti, Thessalique, & Acarnanes mille, scutati omnes, & ex ipsorum Corinthiorum juventute, impleta ut essent sex millia armatorum, fiduciam Androstheni fecerunt acie decernendi. Nicostratus, prætor Achæorum, Sicyone erat cum duobus millibus peditum, centum equitibus; sed, imparem se & numero & genere militum cernens, mœnibus non excedebat. Regiæ copiæ peditum equitumque vagæ Pellenensem, & Phliasium, & Cleonæum agrum depopulabantur. Postremò exprobrantes metum hosti, in fines Sicyoniorum transcendebant: navibus etiam circumvecti omnem oram Achajæ vastabant. Quum id effusiùs hostes, &, ut fit ab nimia fiducia, negligentiùs etiam facerent, Nicostratus, spem nactus nec opinantes eos aggrediendi, circa finitimas civitates nuncium occultum mittit, quo die, & quot, ex quaque civitate armati, ad Apelaurum (Stymphaliæ terræ is locus est) convenirent. Omnibus ad diem edictam paratis, profectus inde extemplo, per Phliasiorum fines nocte Cleonas, insciis omnibus quid pararet, pervenit. Erant autem cum eo quinque millia peditum, ex quibus armaturæ levis, & trecenti equites, cum iis copiis dimissi, qui specularentur, quam in partem hostes effunderent sese, opperiebantur.

XV. At

XV. Androsthenes, omnium ignarus, Corintho profectus, ad Nemeam (amnis est Corinthium & Sicyonium interfluens agrum) castra locat. Ibi parte dimidia exercitus dimissa, dimidiam trifariam divisit, & omnes equites discurrere ad depopulandos simul Pellenensium Sicyoniumque agros, & Phliasium, jubet. Hæc tria diversa agmina discessere. quod ubi Cleonas ad Nicostratum perlatum est, extemplo validam mercenariorum manum præmissam ad occupandum saltum, per quem transitus in Corinthium est agrum, ante signa equitibus ut prægrederentur locatis, ipse confestim agmine duplici sequitur. Parte una mercenarii milites ibant cum levi armatura, altera clypeati, dein aliarum gentium exercitus robur erat. Jam haud procul castris aberant pedites equitesque, & Thracum quidam in vagos palatosque per agros hosteis impetum fecerunt, quum repens terror castris infertur. Trepidare dux, ut qui hostes nusquam, nisi rarò, in collibus ante Sicyonem, non audentes agmen demittere in campos, vidisset; ad Cleonas quidem accessuros nunquam credidisset. revocari tuba jubet vagos à castris dilapsos. Ipse, raptim capere arma jussis militibus, infrequenti agmine porta egressus, super flumen instruit aciem. Ceteræ copiæ vix colligi atque instrui quum potuissent, primum hostium impetum non tulerunt. Macedones & maximè omnium frequentes ad signa fuerant, & diu ancipitem victoriæ spem fecerunt: postremò fuga ceterorum nudati, quum duæ jam acies hostium ex diverso, levis armatura ab latere, clypeati cetratique à fronte urgerent, & ipsi re inclinata primò retulere pedem; deinde impulsi

impulsi terga vertunt, & plerique abjectis armis, nulla spe castrorum tuendorum relicta, Corinthum petierunt. Nicostratus, mercenariis militibus ad hos persequendos, equitibus Thracumque auxiliis in populatores agri Sicyonii missis, magnam ubique cædem edidit; majorem propè quàm in prœlio ipso. Ex iis quoque qui Pellenem Phliuntaque depopulati erant, incompositi partim omniumque ignari, ad castra revertentes, in hostium stationes tanquam in suas illati sunt: partim ex discursu id quod erat suspicati, ita se in fugam passim sparserant, ut ab ipsis agrestibus errantes circumvenirentur. Ceciderunt eo die mille & quingenti, capti trecenti. Achaja omnis magno liberata metu.

XVI. Priusquam dimicaretur ad Cynoscephalas, L. Quintius Corcyram excitis Acarnanum principibus, quæ sola Græciæ gentium in societate Macedonum manserat, initium quoddam ibi motus fecit. Duæ autem maximè caussæ eos tenuerant in amicitia regis; una fides insita genti, altera metus odiumque Ætolorum. Concilium Leucadem indictum est. Eò neque cuncti convenere Acarnanum populi, nec ipsis qui convenerant idem placuit. sed & principes & magistratus pervicerunt, ut privatum decretum Romanæ societatis fieret. Id omnes qui abfuerant ægre passi, & in hoc fremitu gentis à Philippo missi duo principes Acarnanum, Androcles & Echedemus, non ad tollendum modò decretum Romanæ societatis valuerunt, sed etiam ut Archelaus & Bianor, principes gentis ambo, quòd auctores ejus sententiæ fuissent, proditionis in concilio damnarentur, & Zeuxidæ prætori, quòd

quòd de ea re retulisset, imperium abrogaretur. Rem temerariam, sed eventu prosperam damnati fecerunt. Suadentibus namque amicis, cederent tempori, & Corcyram ad Romanos abirent; statuerunt offerre se multitudini, & aut eo ipso lenire iras, aut pati quod casus tulisset. Quum se frequenti concilio intulissent, primò murmur ac fremitus admirantium, silentium mox à verecundia simul pristinæ dignitatis ac misericordia præsentis fortunæ ortum est. potestate quoque dicendi facta, principio suppliciter, procedente autem oratione, ubi ad crimina diluenda ventum est, cum tanta fiducia, quantam innocentia dabat, differuerunt: postremò ultro aliquid etiam queri, & castigare iniquitatem simul in se crudelitatemque ausi, ita adfecerunt animos, ut omnia, quæ in eos decreta erant, frequentes tollerent. neque eo minus redeundum in societatem Philippi, abnuendamque Romanorum amicitiam, censerent.

XVII. Leucade hæc sunt decreta: id caput Acarnaniæ erat, eòque in concilium omnes populi conveniebant. Itaque quum hæc repentina mutatio Corcyram ad legatum Flamininum perlata esset, extemplò cum classe profectus Leucadem, ad Heræum quod vocant naves adplicuit. Inde cum omni genere tormentorum machinarumque, quibus expugnantur urbes, ad muros accessit; ad primum terrorem ratus inclinari animos posse. Postquam pacati nihil ostendebatur; tum vineas turresque erigere, & arietem admovere muris cœpit. Acarnania universa, inter Ætoliam atque Epirum posita, solem occidentem & mare Siculum spectat. Leucadia nunc insula, & vadoso freto, quod

quod perfossum manu est, ab Acarnania divisa, tum peninsula erat, occidentis regione arctis faucibus cohærens Acarnaniæ. Quingentos ferme passus longæ fauces erant, latæ haud amplius centum & viginti. in his angustiis Leucas posita est, colli applicata verso in orientem & Acarnaniam. Ima urbis plana sunt, jacentia ad mare : quo Leucadia ab Acarnania dividitur. Inde terra marique expugnabilis est. nam & vada sunt stagno similiora, quàm mari : & campus terrenus omnis, operique facilis. Itaque multis simul locis aut subruti, aut ariete decussi ruebant muri. Sed quàm urbs ipsa opportuna oppugnantibus erat, tam inexpugnabiles hostium animi. die ac nocte intenti reficere quassata muri, obstruere quæ patefacta ruinis erant, prœlia impigre inire, & armis magis muros quàm se ipsos mœnibus tutari. diutiusque spe Romanorum obsidionem eam extraxissent, ni exsules quidam Italici generis, Leucade habitantes, ab arce milites accepissent. eos tamen, ex superiore loco magno cum tumultu decurrentes, acie in foro instructa, justo prœlio aliquamdiu Leucadii sustinuerunt. Interim & scalis capta multis locis mœnia, & per stragem lapidum ac ruinas transcensum in urbem. jamque ipse legatus magno agmine circumvenerat pugnantes. pars in medio cæsi, pars armis abjectis dediderunt se victori. Et post dies paucos audito prœlio, quod ad Cynoscephalas pugnatum erat, omnes populi Acarnaniæ in deditionem legati venerunt.

XVIII. Iisdem diebus, omnia simul inclinante fortuna, Rhodii quoque ad vindicandam à Philippo continentem regionem, (Peræam vocant) possessam

fessam à majoribus suis, Pausistratum prætorem cum octingentis Achæis peditibus, mille & nongentis fere armatis ex vario genere auxiliorum collectis, miserunt. Galli, & Nisuetæ, & Pisuetæ, Tamiani, & Arei ex Africa, & Laodiceni ex Asia erant. cum his copiis Pausistratus Tendeba in Stratonicensi agro, locum peropportunum, ignaris regiis qui tenuerant, occupavit. In tempore & ad id ipsum excitum auxilium mille Achæi pedites cum centum equitibus supervenerunt. Theoxenus iis præerat. Dinocrates, regius præfectus, recuperandi castelli caussa primò castra ad ipsa Tendeba movit, inde ad alterum castellum, item Stratonicensis agri: Astragon vocant. omnibusque ex præsidiis, quæ multifariam disjecta erant, devocatis, & ab ipsa Stratonicea Thessalorum auxiliaribus Alabanda, ubi hostes erant, ducere pergit. Nec Rhodii pugnam detrectaverunt. atque, castris in propinquum collatis, extemplo in aciem descensum est. Dinocrates quingentos Macedonas dextro cornu, lævo Agrianas locat: in medium accipit contractos ex castellorum (Cares maximè erant) præsidiis: equites cornibus circumdat. Cretensium auxiliares Thracumque Rhodia cohors dextro cornu, sinistro mercenarios milites, lectam peditum manum, habuere: medios mixta ex pluribus gentibus auxilia: equites levisque armaturæ quod erat, cornibus circumjectum. Eo die steterunt tantùm acies utræque super ripam, qui tenui aqua interfluebat, torrentis: paucisque telis emissis, in castra receperunt sese. Postero die eodem ordine instructi majus aliquanto prœlium quàm pro numero edidere pugnantium. nec enim plus terna millia

peditum

peditum fuere, & centeni ferme equites. ceterùm non numero tantùm, nec armorum genere, sed animis quoque paribus, & æqua spe pugnaverunt. Achæi primi, torrente superato, in Agrianas impetum fecere; deinde tota propè cursu transgressa amnem acies est. Diu anceps pugna stetit. numero Achæi mille & ipsi quadringentos loco expulere. Inclinat dein dextrum omne cornu. Macedones, usquedum ordine & velut stipata phalanx consistebat, moveri nequiverunt. postquam lævo latere nudato circumjacere hastas in venientem ex transverso hostem conati sunt, turbati extemplo tumultum primò inter se fecerunt: terga deinde vertunt: postremò abjectis armis, in præcipitem fugam effusi, Bargylias petentes fugerunt. Eòdem & Dinocrates perfugit. Rhodii, quantum diei superfuit, secuti, receperunt sese ad castra. Satis constat, si confestim victores Stratoniceam petissent, recipi eam urbem sine certamine potuisse. Prætermissa ejus rei occasio est, dum in castellis vicisque Peraeæ recipiendis tempus teritur. Interim animi eorum, qui Stratoniceam præsidio obtinebant, confirmati sunt. mox & Dinocrates cum iis, quæ prœlio supererant, copiis intravit muros. Nequicquam inde obsessa oppugnataque urbs est. recipi nisi aliquanto post per Antiochum non potuit. Hæc in Thessalia, hæc in Achaja, hæc in Asia per eosdem dies ferme gesta.

XIX. Philippus quum audisset Dardanos, transgressos fines ab contemptu concessi tum regni, superiora Macedoniæ evastare; quamvis toto propè orbe terrarum, undique se suosque profligante fortuna, urgebatur; tamen morte tristius ratus Macedoniæ

cedoniæ etiam possessione pelli, delectu raptim per urbes Macedonum habito, cum sex millibus peditum & quingentis equitibus circa Stobos Pæoniæ improvisò hostes oppressit. Magna multitudo hominum in prœlio, major prædandi cupidine palata per agros cæsa est. quibus fuga expeditior fuit, ne tentato quidem casu pugnæ, in fines suos redierunt. Ea una expeditione non pro reliquo statu fortunæ facta, refectis suorum animis, Thessalonicam sese recepit. Non tam in tempore Punicum bellum terminatum erat, ne simul & cum Philippo foret bellandum, quàm opportunè, jam Antiocho in Syria moliente bellum, Philippus est superatus. nam præterquam quòd faciliùs cum singulis, quàm si in unum ambo simul contulissent vires, bellatum est; Hispania quoque sub idem tempus magno tumultu ad bellum consurrexit. Antiochus, quum, priore æstate omnibus, quæ in Cœle Syria sunt, civitatibus Ptolemæi in suam potestatem redactis, in hiberna Antiochiam concessisset, nihilo quietiores postea res habuit. omnibus enim regni viribus connixus, quum ingentes copias terrestres maritimasque comparâsset, principio veris præmissis terra cum exercitu filiis duobus Ardue ac Mithridate, jussisque Sardibus se opperiri, ipse cum classe centum tectarum navium, ad hoc levioribus navigiis cercurisque ac lembis ducentis proficiscitur: simul per omnem oram Ciliciæque & Cariæ tentaturus urbes, quæ in ditione Ptolemæi essent; simul Philippum (necdum enim debellatum erat) exercitu navibusque adjuturus.

XX. Multa

XX. Multa egregia Rhodii, pro fide erga populum Romanum, proque universo nomine Græcorum, terra marique ausi sunt: nihil magnificentius, quàm quòd ea tempestate, non territi tanta mole imminentis belli, legatos ad regem miserunt, Nephelida, (promontorium Ciliciæ est, inclytum fœdere antiquo Atheniensium) si eo non contineret copias suas, se obviam ituros; non ab odio ullo, sed ne conjungi cum Philippo paterentur, & impedimento esse Romanis liberantibus Græciam. Coracesium eo tempore Antiochus operibus oppugnabat: Zephyrio, & Solis, & Aphrodisiade, & Coryco, &, superato Anemurio, (promontorium id quoque Ciliciæ est) Selinunte recepto, omnibus his aliisque ejus oræ castellis aut metu aut voluntate sine certamine in deditionem acceptis, Coracesium præter spem clausis portis tenebat eum. Ibi legati Rhodiorum auditi. & quanquam ea legatio erat, quæ accendere regium animum posset, temperavit iræ: &, legatos se Rhodum missurum, respondit; *iisque mandaturum, ut renovarent vetusta jura cum ea civitate, sua majorumque suorum: & vetarent eos adventum pertimescere regis. Nihil his aut sociis eorum noxæ futurum fraudive. nam Romanorum amicitiam se non violaturum. Argumento & suam recentem ad eos legationem esse, & senatus honorifica in se decreta responsaque.* Tum fortè legati redierunt ab Roma, comiter auditi dimissique, ut tempus postulabat, incerto adhuc adversus Philippum eventu belli. Quum hæc legati regis in concione Rhodiorum agerent, nuncius venit, debellatum ad Cynoscephalas esse. Hoc nuncio accepto, Rhodiis, dem-

pto

pto metu à Philippo omni, erat consilium obviam eundi classe Antiocho. Illam alteram curam non omiserunt tuendæ libertatis civitatum sociarum Ptolemæi, quibus bellum ab Antiocho imminebat. nam alias auxiliis juverunt, alias providendo ac præmonendo conatus hostis: caussaque libertatis fuerunt Cauneis, Mindiis, Halicarnassensibus, Samiisque. Non operæ est persequi, ut quæque acta in his locis sint; quum ad ea, quæ propriè Romani belli sunt, vix sufficiam.

XXI. Eodem tempore & Attalus rex, æger Thebis Pergamum advectus, moritur; altero & septuagesimo anno, quum quatuor & quadraginta annos regnâsset. Huic viro, præter divitias, nihil ad spem regni fortuna dederat. his simul prudenter, simul magnificè utendo, effecit, primùm ut sibi, deinde ut aliis non indignus videretur regno. Victis deinde prœlio uno Gallis, quæ tùm gens recenti adventu terribilior Asiæ erat, regium adscivit nomen: cujus magnitudini semper animum æquavit. Summa justitia suos rexit, unicam fidem sociis præstitit, uxorem ac liberos quatuor superstites habuit. mitis ac munificus amicis fuit. regnum adeo stabile ac firmum reliquit, ut ad tertiam stirpem possessio ejus descenderit. Quum is status rerum in Asia Græciaque & Macedonia esset, vixdum terminato cum Philippo bello, pace certè nondum perpetrata, ingens in Hispania ulteriore coortum est bellum. M. Helvius eam provinciam obtinebat. Is literis senatum certiorem fecit, *Colcam & Luscinum regulos in armis esse. Cum Colca decem & septem oppida, cum Luscino validas urbes, Cardonem & Bardonem, & maritimam oram om-*

 nem,

nem, quæ nondum animos nudaverat, ad finitimorum motus consurrecturam. His literis à M. Sergio prætore, cujus jurisdictio inter cives erat, recitatis, decreverunt Patres; ut, comitiis prætorum perfectis, cui prætori provincia Hispania obvenisset, is primo quoque tempore de bello Hispaniæ ad senatum referret.

XXII. Sub idem tempus consules Romam venerunt, quibus in æde Bellonæ senatum habentibus, postulantibusque triumphum ob res prospere bello gestas, C. Atinius Labeo & C. Ursanius tribuni plebis, ut separatim de triumpho agerent consules, postulârunt, communem se relationem de ea re fieri non passuros, ne par honos in dispari merito esset. Quumque Minucius utrique provinciam Italiam obtigisse diceret, communi animo consilioque se & collegam res gessisse; Cornelius adjiceret, Bojos adversus se transgredientes Padum, ut Insubribus Cænomanisque auxilio essent, depopulante vicos eorum atque agros collega, ad sua tuenda aversos esse: tribuni *res tantas bello gessisse Cornelium fateri, ut non magis de triumpho ejus, quàm de honore Diis immortalibus habendo dubitari posset. Non tamen nec illum, nec quemquam alium civem tantum gratia atque opibus valuisse, ut, quum sibimet triumphum impetrâsset, collegæ eundem honorem impudenter petenti daret. Q. Minucium in Liguribus levia prœlia, vix digna dictu fecisse: in Gallia magnum numerum militum amisisse. Nominabant etiam tribunos militum T. Juvencium, & Cn. Labeonem ejus fratrem, qui adversa pugna cum multis aliis viris fortibus civibus ac sociis cecidissent. Oppidorum paucorum ac vicorum falsas,* &

& in tempus simulatas, sine ullo pignore deditiones factas esse. Hæ inter consules tribunosque altercationes biduum tenuerunt, victique perseverantia tribunorum consules separatim retulerunt.

XXIII. Cn. Cornelio omnium consensu decretus triumphus. & Placentini Cremonensesque addiderunt favorem consuli, gratias agentes, commemorantesque, obsidione se esse ab eo liberatos. plerosque etiam, quum apud hostes essent, servitute exceptos. Q. Minucius, tentata tantùm relatione, quum adversum omnem senatum videret, in monte Albano se triumphaturum, & jure imperii consularis & multorum clarorum virorum exemplo, dixit. Cn. Cornelius de Insubribus Cænomanisque in magistratu triumphavit. multa signa militaria tulit, multa Gallica spolia captivis carpentis transvexit. multi nobiles Galli ante currum traducti, inter quos quidam, Amilcarem ducem Pœnorum fuisse, auctores sunt. Ceterùm magis in se convertit oculos Cremonensium Placentinorumque colonorum turba pileatorum, currum sequentium. Tulit in triumpho ducenta triginta septem millia quingentos æris; argenti bigati septuaginta novem millia. septuagenos æris militibus divisit: duplex equiti, triplex centurioni. Q. Minucius consul de Liguribus Bojisque Gallis in monte Albano triumphavit. is triumphus, ut loco, & fama rerum gestarum, & quòd sumptum non erogatum ex ærario omnes sciebant, inhonoratior fuit: ita signis, carpentisque, & spoliis ferme æquabat. Pecuniæ etiam propè par summa fuit: æris translata ducenta & quinquaginta quatuor millia: argenti bigati quinquaginta tria millia, & ducenti. militibus nu-

centurionibusque & equitibus item in singulos datum, quod dederat collega.

XXIV. Secundùm triumphum consularia comitia habita. creati consules L. Furius Purpureo & M. Claudius Marcellus. Prætores postero die facti, Q. Fabius Buteo, Ti. Sempronius Longus, Q. Minucius Thermus, Manius Acilius Glabrio, L. Apustius Fullo, C. Lælius. Exitu ejus anni literæ à T. Quintio venerunt, se signis collatis cum rege Philippo in Thessalia pugnâsse, hostium exercitum fusum fugatumque. Hæ literæ priùs in senatu à Sergio prætore, deinde ex auctoritate Patrum in concione sunt recitatæ. Ob res prospere gestas in dies quinque supplicationes decretæ. Brevi pòst legati & à T. Quintio & ab rege venerunt. Macedones deducti extra urbem in villam publicam, ibique iis locus & lautia præbita: & ad ædem Bellonæ senatus est habitus. Haud multa verba facta, quum Macedones, quæcumque senatus censuisset, id regem facturum esse dicerent. Decem legati more majorum, quorum ex consilio T. Quintius imperator leges pacis Philippo daret, decreti: adjectumque, ut in eo numero legatorum P. Sulpicius & P. Villius essent: qui consules provinciam Macedoniam obtinuissent. Cosanis eo die postulantibus ut sibi colonorum numerus augeretur, mille asscribi jussi; dum ne quis in eorum numero esset, qui post P. Cornelium & Ti. Sempronium consules hostis fuisset.

Ante Chr. 196. U. C. 556.

XXV. Ludi Romani eo anno in circo scenaque ab ædilibus curulibus, P. Cornelio Scipione & Cn. Manlio Vulsone, & magnificentiùs quàm aliàs

facti, & lætiùs propter res bello bene gestas spectati: totique ter instaurati, plebeji septies instaurati. Acilius Glabrio, C. Lælius eos ludos fecerunt. Ex argento mulctaticio tria signa ænea Cereri, Liberoque, & Liberæ posuerunt. L. Furius & M. Claudius Marcellus, consulatu inito, quum de provinciis ageretur, & Italiam utrique provinciam senatus decerneret; ut Macedoniam cum Italia sortirentur, petebant. Marcellus provinciæ cupidior, pacem simulatam ac fallacem dicendo, & rebellaturum, si exercitus inde deportatus esset, regem, dubios sententiæ Patres fecerat. Et forsitan obtinuissent consules, ni Q. Marcius Rex & C. Atinius Labeo, tribuni plebis, se intercessuros dixissent: ni priùs ipsi ad plebem tulissent, vellent juberentne cum rege Philippo pacem esse. Ea rogatio in Capitolio ad plebem lata est. omnes quinque & triginta tribus, utì rogatæ, jusserunt. Et quo magis pacem ratam esse in Macedonia vulgò lætarentur, tristis ex Hispania nuncius allatus effecit, vulgatæque literæ, *C. Sempronium Tuditanum proconsulem in citeriore Hispania prœlio victum: exercitum ejus fusum fugatumque, & illustres viros in acie cecidisse. Tuditanum, cum gravi vulnere latum ex prœlio, haud ita multo pòst expiràsse.* Consulibus ambobus Italia provincia cum his legionibus, quas superiores consules habuissent, decreta, & ut quatuor legiones novas scriberent; duas, quæ, quo senatus censuisset, mitterentur, & T. Quintius Flamininus cum duabus legionibus provinciam eodem exercitu obtinere jussus. imperium ei prorogatum satis jam antè videri.

XXVI. Præto-

XXVI. Prætores deinde provincias ſortiti, L. Apuſtius Fullo urbanam juriſdictionem, Manius Acilius Glabrio inter cives & peregrinos, Q. Fabius Buteo Hiſpaniam ulteriorem, Q. Minucius Thermus citeriorem, C. Lælius Siciliam, Tib. Sempronius Longus Sardiniam. Q. Fabio Buteoni & Q. Minucio, quibus Hiſpaniæ provinciæ evenerant, conſules legiones ſingulas, ex quatuor ab ſe ſcriptis quas videretur, utì darent, decretum eſt: ſociûm ac nominis Latini quaterna millia peditum, trecenos equites. hique primo quoque tempore in provincias ire juſſi. Bellum in Hiſpania quinto pòſt anno exortum eſt, quàm ſimul cum Punico bello fuerat finitum. Priuſquam hi prætores ad bellum propè novum, quia tum primùm ſuo nomine, nullo Punico exercitu aut duce ad arma ierant, proficiſcerentur, aut ipſi conſules ab urbe moverent; procurare, ut aſſolet, prodigia, quæ nunciabantur, juſſi. L. Julius Sequeſtris, in Sabinos proficiſcens, fulmine ipſe equuſque exanimati fuerant: ædes Feroniæ in Capenate de cœlo tacta erat: ad Monetæ duarum haſtarum ſpicula arſerant: lupus Æſquilina porta ingreſſus, frequentiſſima parte urbis, quum in forum decurriſſet, Tuſco vico atque inde Melio per portam Capenam propè intactus evaſerat. Hæc prodigia majoribus hoſtiis ſunt procurata.

XXVII. Iiſdem diebus Cn. Cornelius Lentulus, qui ante Sempronium Tuditanum citeriorem Hiſpaniam obtinuerat, quum ex ſenatuſconſulto ovans urbem eſſet ingreſſus, tulit præ ſe auri mille & quingenta quindecim pondo, argenti viginti millia, ſignati denariûm triginta quatuor millia, &

quingentos quinquaginta. L. Stertinius ex ulteriore Hispania, ne tentata quidem triumphi spe, quinquaginta millia pondo argenti in ærarium tulit: & de manubiis duos fornices in foro Boario ante Fortunæ ædem & matris Matutæ, unum in Maximo Circo fecit: & his fornicibus signa aurata imposuit. Hæc per hiemem ferme acta. Hibernabat eo tempore Athenis Quintius. à quo quum multa socii peterent, Bœoti petierunt impetraveruntque, ut hi, qui suæ gentis militâssent apud Philippum, sibi restituerentur. id à Quintio facilè impetratum; non quia satis dignos eos credebat, sed quia, Antiocho rege jam suspecto, favor conciliandus nomini Romano apud civitates erat. Restitutis, confestim apparuit, quàm nulla inita apud Bœotos gratia esset. nam & ad Philippum gratias agentes pro redditis hominibus, perinde atque ipsi id à Quintio & Romanis datum esset, miserunt: & comitiis proximis Bœotarchen nullam aliam ob caussam Brachyllam quendam, quàm quòd præfectus Bœotorum apud regem militantium fuisset, fecerunt; præteritis Zeuxippo & Pisistrato, aliisque qui Romanæ societatis auctores fuerant. Id ægre & in præsentia hi passi, & in futurum etiam metum ceperunt. quum ad portas propè sedente exercitu Romano ea fierent; quidnam se futurum esset, profectis in Italiam Romanis, Philippo ex propinquo socios adjuvante, & infesto his qui partis adversæ fuissent?

XXVIII. Dum Romana arma propinqua habebant, tollere Brachyllam, principem fautorum regis, statuerunt. & tempore ad eam rem capto, quum in publico epulatus reverteretur domum temulen-

mulentus, prosequentibus mollibus viris, qui joci caussa convivio celebri interfuerant; ab sex armatis, quorum tres Italici, tres Ætoli erant, circumventus occiditur. Fuga comitum, & quiritatio facta, & tumultus tota urbe discurrentium cum luminibus. percussores proxima porta evaserunt. Luce prima concio frequens, velut exstante indicio, ad vocem præconis convocata in theatro erat. Palam ab suo comitatu, & obscœnis illis viris fremebant interfectum: animis autem Zeuxippum auctorem destinabant cædis. In præsentia placuit comprehendi eos, qui simul fuissent, quæstionemque ex his haberi. qui dum quæruntur, Zeuxippus, consimili animo, avertendi ab se criminis caussa, in concionem progressus, errare ait homines, qui tam atrocem cædem pertinere ad illos semiviros crederent. multaque in eam partem probabiliter argumentatus: quibus fidem apud quosdam fecit, nunquam, si conscius esset, oblaturum se multitudini, mentionemve cædis nullo lacessente facturum fuisse. Alii non dubitare, obviam eundo impudenter, criminis suspicionem averti. Torti pòst paullo insontes, quum scirent ipsi opinionem omnium, ea pro indicio usi, Zeuxippum & Pisistratum nominaverunt: nullo adjecto, cur scire quicquam viderentur, argumento. Zeuxippus tamen cum Stratonida quodam nocte perfugit Tanagram, suam magis conscientiam, quàm indicium hominum nullius rei consciorum, metuens: Pisistratus, spretis indicibus, Thebis mansit. Servus erat Zeuxippo, totius internuncius & minister rei. quem indicem Pisistratus timens, eo ipso timore ad indicium protraxit. literas ad Zeuxippum mittit, servum conscium tolleret.

leret. non tam idoneum ad celandam rem eum videri ſibi, quàm ad agendam fuerit. Has qui tulit literas, juſſit Zeuxippo dare quamprimum. is, quia non ſibi conveniendi ejus copia fuit, ipſi illi ſervo, quem ex omnibus domino fidiſſimum credebat, tradidit: & adjecit, à Piſiſtrato de re magnopere pertinente ad Zeuxippum eſſe. Conſcientia ictus, quum extemplo traditurum eas affirmâſſet, aperit. Perlectis literis, pavidus Thebas refugit. & Zeuxippus quidem, fuga ſervi motus, Athenas, tutiorem exſilio locum ratus, conceſſit. De Piſiſtrato aliquæ quæſtiones tormentis habitæ, & ſumptum ſupplicium eſt.

XXIX. Efferavit ea cædes Thebanos Bœotoſque omnes ad exſecrabile odium Romanorum; Zeuxippum principem gentis id facinus conſcîſſe. ad rebellandum neque vires, neque ducem habebant. Proximum bello quod erat, in latrocinium verſi, alios hoſpites, alios vagos per hiberna milites, ad varios commeantes uſus excipiebant. quidam in ipſis itineribus ad notas latebras inſidiantibus, pars in deſerta per fraudem diverſoria devecti deductique opprimebantur. poſtremò non tantùm odio, ſed etiam aviditate prædæ ea facinora faciebant: quia negotiandi ferme cauſſa argentum in zonis habentes in commeatibus erant. Quum primò pauci, dein indies plures deſiderarentur, infamis eſſe Bœotia omnis cœpit, & timidiùs quàm in hoſtico egredi caſtris miles. Tum Quintius legatos ad quærendum de latrociniis per civitates mittit. Plurimi pedites circa Copaidem paludem inventi. ibi ex limo eruta extractaque ex ſtagno cadavera, ſaxis aut amphoris, ut pondere traherentur in profundum,

dum, annexa. multa facinora Acræphiæ & Coroneæ facta inveniebantur. Quintius primò noxios tradi sibi jussit. & pro quingentis militibus (tot enim intercepti erant) quingenta talenta Bœotos conferre. Quorum neutrum quum fieret, verbis tantùm civitates excusarent, nihil publico consilio factum esse: missis Athenas & in Achajam legatis, qui testarentur sociis, justo pioque bello se persecuturum Bœotos; &, cum parte copiarum P. Claudio Acræphiam ire jusso, cum parte Coroneam circumsedit, evastatis priùs agris, quà ab Elatia duo diversa agmina iere. Hac perculsi clade Bœoti, quum omnia terrore ac fuga complêssent, legatos mittunt. qui quum in castra non admitterentur, Achæi Athenienſesque supervenerunt. Plus auctoritatis Achæi habuerunt, deprecantes: ac, ni impetrâssent pacem Bœotis, bellum simul gerere decreverunt. Per Achæos Bœotis copia adeundi alloquendique Romanum facta est. jussisque tradere noxios, & mulctæ nomine triginta talenta conferre, pax data; & ab oppugnatione recessum.

XXX. Post paucos dies decem legati ab Roma venerunt, quorum ex consilio pax data Philippo in has leges est. *Omnes Græcorum civitates, quæ in Europa, quæque in Asia essent, libertatem ac suas leges haberent. quæ earum sub ditione Philippi fuissent, præsidia ex his Philippus deduceret: his, quæ in Asia essent, Euromo, Padasisque, & Bargyliis, & Jasso, & Myrina, & Abydo, & Thasso, & Perintho: eas quoque enim placere liberas esse. De Cianorum libertate, Quintius Prusiæ Bithynorum regi scriberet, quid senatui & decem legatis placuisset. Captivos transfugasque reddere Philippum Romanis,*

& naves omnes tectas tradere; quin & regiam unam inhabilis propè magnitudinis, quam sexdecim versus remorum agebant. Ne plus quingentis armatorum haberet, neve elephantum ullum. Bellum extra Macedoniæ fines ne injussu senatus gereret. Mille talentûm daret populo Romano, dimidium præsens, dimidium pensionibus decem annorum. Valerius Antias, quaternûm millium pondo argenti vectigal in decem annos, triginta quaterna millia pondo & ducenta, præsens viginti millia pondò. idem nominatim adjectum scribit, ne cum Eumene Attali filio (novus is tum rex erat) bellum gereret. In hæc obsides accepti, inter quos Demetrius Philippi filius. Adjicit Valerius Antias, Attalo absenti Æginam insulam elephantosque dono datos, & Rhodiis Stratoniceam Cariæ, atque alias urbes, quas Philippus tenuisset: Atheniensibus insulas datas, Paron, Imbrum, Delum, Scyrum.

XXXI. Omnibus Græciæ civitatibus hanc pacem approbantibus, soli Ætoli id decretum decem legatorum clam mussantes carpebant. *literas inanes vana specie libertatis adumbratas esse. Cur enim alias Romanis tradi urbes, nec nominari eas, alias nominari, & sine traditione juberi liberas esse? nisi ut quæ in Asia sint, liberentur, longinquitate ipsa tutiores: quæ in Græcia sint, ne nominatæ intercipiantur, Corinthus, & Chalcis, & Oreum, cum Eretria & Demetriade.* Nec tota ex vano criminatio erat. dubitabatur enim de Corintho, & de Chalcide, & Demetriade, quia in senatusconsulto, quo missi decem legati ab urbe erant, ceteræ Græciæ atque Asiæ haud dubiè liberabantur: de his tribus

tribus urbibus legati, quòd tempore reipublicæ postulâssent, id è republica fideque sua facere statuere jussi erant. Antiochus rex erat, quem transgressurum in Europam, quum primùm ei res suæ placuissent, non dubitabant. ei tam opportunas ad occupandum patere urbes nolebant. Ab Elatia Anticyram cum decem legatis, inde Corinthum trajecit. ibi consilia decem legatorum tractabantur. Identidem Quintius, liberandam omnem Græciam, si Ætolorum linguas retundere, si veram caritatem, majestatem apud omnes nominis Romani vellent esse: si fidem facere, ad liberandam Græciam, non ad transferendum à Philippo ad se imperium, se mare trajecisse. Nihil contra ea de libertate urbium alii dicebant. ceterùm ipsis tutius esse manere paullisper sub tutela præsidii Romani, quàm pro Philippo Antiochum dominum accipi. Postremò ita decretum est: *Corinthus redderetur Achæis, ut in Acrocorintho tamen præsidium esset: Chalcidem ac Demetriadem retineri, donec cura de Antiocho decessisset.*

XXXII. Isthmiorum statum ludicrum aderat, semper quidem & aliàs frequens, cum propter spectaculi studium insitum genti, quo certamina omnis generis artium viriumque ac pernicitatis visuntur; tum quia propter opportunitatem loci per duo diversa maria omnium Græcorum undique conventus erat. Sed exspectatione erecti, qui deinde status futurus Græciæ, quæ sua fortuna esset: alii non taciti solùm opinabantur, sed sermonibus etiam ferebant. Romani ad spectaculum consederunt, & præco cum tubicine, ut mos est, in mediam arenam, unde solenni carmine ludicrum indici

ſolet, proceſſit: & tuba ſilentio facto ita pronunciat. SENATUS POPULUSQUE ROMANUS, ET T. QUINTIUS IMPERATOR, PHILIPPO REGE MACEDONIBUSQUE DEVICTIS, LIBEROS, IMMUNES, SUIS LEGIBUS ESSE JUBET CORINTHIOS, PHOCENSES, LOCRENSESQUE OMNES, ET INSULAM EUBOEAM: ET MAGNETAS, THESSALOS, PERRAEBOS, ACHÆOS PHTHIOTAS. Percenſuerat omnes gentes, quæ ſub ditione Philippi regis fuerant. Audita voce præconis, majus gaudium fuit, quàm quod univerſum homines caperent. Vix ſatis credere ſe quiſque audîſſe: alii alios intueri mirabundi, velut ſomnii vanam ſpeciem. quod ad quemque pertineret, ſuarum aurium fidei minimùm credentes, proximos interrogabant. Revocatus præco, quum unuſquiſque non audire, ſed videre libertatis ſuæ nuncium averet: iterum pronunciaret eadem. Tum ab certo jam gaudio tantus cum clamore plauſus eſt ortus, totieſque repetitus, ut facilè appareret, nihil omnium bonorum multitudini gratius, quam libertatem eſſe. Ludicrum deinde ita raptim peractum eſt, ut nullius nec animi nec oculi ſpectaculo intenti eſſent. adeo unum gaudium præoccupaverat omnium aliarum ſenſum voluptatum.

XXXIII. Ludis verò dimiſſis, curſu propè omnes tendere ad imperatorem Romanum: ut, ruente turba in unum, adire, contingere dextram cupientium, coronas lemniſcoſque jacientium, haud procul periculo fuerit. Sed erat trium ferme & triginta annorum, & cum robur juventæ tum gaudium ex tam inſigni gloriæ fructu vires ſuppeditabant.

bant. nec præsens omnium modò effusa lætitia est; sed per multos dies gratis & cogitationibus & sermonibus revocata: *Esse aliquam in terris gentem, quæ sua impensa, suo labore ac periculo bella gerat pro libertate aliorum. nec hoc finitimis, aut propinquæ vicinitatis hominibus, aut terris continenti junctis præstet. maria trajiciat, ne quod toto orbe terrarum injustum imperium sit; & ubique jus, fas, lex potentissima sint. Una voce præconis liberatas omnes Græciæ atque Asiæ urbes. hoc spe concipere audacis animi fuisse: ad effectum adducere, virtutis & fortunæ ingentis.*

XXXIV. Secundùm ista jam Quintius & decem legati legationes regum, gentium, civitatumque audivere. Primi omnium regis Antiochi vocati legati sunt. his eadem, quæ fere Romæ erant, verba sine fide rerum jactata. Nihil jam perplexè, ut antè, quum dubiæ res incolumi Philippo erant, sed apertè pronunciatum, ut excederet Asiæ urbibus, quæ aut Philippi, aut Ptolemæi regum fuissent. abstineret liberas, omnesque Græcas. Ante omnia denunciatum, ne in Europam aut ipse transiret, aut copias trajiceret. Dimissis regis legatis, conventus gentium civitatumque est haberi cœptus. eoque maturiùs peragebatur, quòd decreta decem legatorum civitates nominatim pronunciabant. Orestis (Macedonum ea gens est) quòd primi ab rege defecissent, suæ leges redditæ. Magnetes, & Perræbi, & Dolopes liberi quoque pronunciati. Thessalorum genti, præter libertatem concessam, Achæi Phthiotæ dati, Thebis Phthioticis & Pharsalo excepto. Ætolos, de Pharsalo & Leucade postulantes, ut ex fœdere sibi restituerentur, ad se-

natum

natum rejecerunt. Phocenses, Locrenses, & quæ sicut antè fuerant adjecta, decreti auctoritate, his contribuerunt. Corinthus, & Triphylia, & Heræa (Peloponnesi & ipsa urbs est) reddita Achæis. Oreum & Eretriam decem legati Eumeni regi Attali filio dabant. dissentiente Quintio, venit res in arbitrium senatus: senatus libertatem his civitatibus dedit, Carysto adjecto. Pleurato Lycus & Parthini dati: Illyriorum utraque gens sub ditione Philippi fuerat. Amynandrum tenere jusserunt castella, quæ per belli tempus Philippo capta ademisset.

XXXV. Dimisso conventu, decem legati, partiti munia inter se, ad liberandas suæ quisque regionis civitates discesserunt: P. Lentulus Bargylias, L. Stertinius Hephæstiam & Thassum & Thraciæ urbes, P. Villius & L. Terentius ad regem Antiochum, Cn. Cornelius ad Philippum. qui de minoribus rebus editis mandatis percunctatus, si consilium non utile solùm sed etiam salutare admittere auribus posset? quum rex, gratias quoque se acturum, diceret, si quid, quod in rem suam esset, expromeret: magnopere ei suasit, quoniam pacem impetrâsset, ad societatem amicitiamque petendam mitteret Romam legatos: ne, si quid Antiochus moveret, exspectâsse, & temporum opportunitates captâsse ad bellandum videri posset. Ad Tempe Thessalica Philippus est conventus. qui quum se missurum extemplo legatos respondisset; Cornelius Thermopylas, ubi frequens Græciæ statis diebus esse solet conventus, (Pylaïcum appellant) venit. Ætolos præcipuè monuit, ut constanter & fideliter in amicitia populi Romani permanerent.

Ætolo-

Ætolorum principes alii interquesti sunt, quòd non idem erga suam gentem Romanorum animus esset post victoriam, qui in bello fuisset: alii ferociùs incusârunt, exprobrâruntque, non modò vinci sine Ætolis Philippum, sed ne transire quidem in Græciam Romanos potuisse. Adversùs ea respondere (ne in altercationem excederet res) quum supersedisset Romanus; omnia eos æqua impetraturos, si Romam misissent, dixit. itaque ex auctoritate ejus decreti legati sunt. Hunc finem bellum cum Philippo habuit.

XXXVI. Quum hæc in Græcia Macedoniaque & Asia gererentur, Etruriam infestam propè conjuratio servorum fecit. ad quærendam opprimendamque eam Manius Acilius prætor, cui inter cives peregrinosque jurisdictio obtigerat, cum una ex duabus legione urbana missus, alios jam congregatos pugnando vicit. ex his multi occisi, multi capti. alios verberatos crucibus affixit, qui principes conjurationis fuerant. alios dominis restituit. Consules in provincias profecti sunt. Marcellum Bojorum ingressum fines, fatigato per diem totum milite via facienda, castra in tumulo quodam ponentem, Corolamus, regulus Bojorum, cum magna manu adortus, ad tria millia hominum occidit. & illustres viri aliquot in illo tumultuario prœlio ceciderunt, inter quos præfecti sociûm Ti. Sempronius Gracchus, M. Junius Silanus: & tribuni militum de legione secunda, A. Ogulnius & P. Claudius. castra tamen ab Romanis impigre permunita retentaque, quum hostes à prospera pugna nequicquam oppugnâssent. Stativis deinde eisdem per dies aliquot sese tenuit, dum & saucios

cura-

curaret, & à tanto terrore animos militum reficeret. Boji, ut eſt gens minimè ob moræ tædium patiens, in caſtella ſua vicoſque dilapſi ſunt. Marcellus, Pado confeſtim trajecto, in agrum Comenſem, ubi Inſubres Comenſibus ad arma excitis caſtra habebant, ducit legiones. in ipſo itinere prœlium committunt: & primò adeo acriter invaſerunt, ut anteſignanos impulerint. quod ubi animadvertit, veritus ne moti ſemel pellerentur, cohortem Marſorum oppoſuit: & equitum Latinorum omnes turmas in hoſtem emiſit. Quorum quum primus ſecunduſque impetus retudiſſet inferentem ſe ferociter hoſtem, confirmata & reliqua acies Romana reſtitit primò, deinde ſigna acriter intulit. nec ultra ſuſtinuerunt certamen Galli, quin terga verterent, atque effuſè fugerent. In eo prœlio ſupra quadraginta millia hominum cæſa, Valerius Antias ſcribit: & quingenta ſeptem ſigna militaria capta, & carpenta quadringenta triginta duo, & aureos torques multos, ex quibus unum magni ponderis Claudius in Capitolio Jovi donum in æde poſitum ſcribit. Caſtra eo die Gallorum expugnata direptaque. & Comum oppidum intra dies paucos captum. Caſtella inde duodetriginta ad conſulem defecerunt. Id quoque inter ſcriptores ambigitur, utrum in Bojos prius, an Inſubres conſul exercitum induxerit, adverſamque proſpera pugna obliteraverit: an victoria ad Comum parta, deformata clade in Bojis accepta ſit.

XXXVII. Sub hæc tam varia fortuna geſta, L. Furius Purpureo alter conſul per tribum Sappiniam in Bojos venit. Jam caſtro Mutilo appropinquabat, quum veritus, ne intercluderetur ſimul à

Bojis

Bojis Liguribusque, eadem via, qua adduxerat, reduxit; & magno circuitu per aperta, eaque tuta loca, ad collegam pervenit. dein junctis exercitibus primum Bojorum agrum usque ad Felsinam oppidum populantes peragraverunt. Ea urbs, ceteraque castella, & Boji fere omnes, præter juventutem, quæ prædandi caussa in armis erat, (tunc in devias silvas recesserat) in ditionem venerunt. In Ligures deinde traductus exercitus. Boji negligentiùs coactum agmen Romanorum, quia ipsi procul abesse viderentur, improvisò aggressuros se rati, per occultos saltus secuti sunt. quos non adepti, Pado repente navibus trajecto, Lævos Libuosque quum pervastâssent, redeuntes inde Ligurum extremo fine cum agresti præda in agmen incidunt Romanum. Celerius prœlium acriusque commissum, quàm si tempore locoque ad certamen destinatis, præparatis animis concurrissent. Ibi quantam vim ad stimulandos animos ira haberet, apparuit. nam ita cædis magis quàm victoriæ avidi pugnârunt Romani, ut vix nuncium cladis hosti relinquerent. Ob eas res gestas, consulum literis Romam allatis, supplicatio in triduum decreta est. Brevi post Marcellus Romam venit, triumphusque ei magno consensu Patrum est decretus. Triumphavit in magistratu de Insubribus Comensibusque. Bojorum triumphi spem collegæ reliquit: quia ipsi propriè adversa pugna in ea gente evenerat, collegæ secunda. Multa spolia hostium captivis carpentis traducta: multa militaria signa lata, æris trecenta viginti millia, argenti bigati ducenta triginta quatuor millia. in pedites singu-

los

los dati octingenti æris: triplex equiti, centurionique.

XXXVIII. Eodem anno Antiochus rex, quum hibernâsset Ephesi, omnes Asiæ civitates in antiquam imperii formulam redigere est conatus: reliquas quidem, aut quia locis planis positæ erant, aut quia parum mœnibus armisque ac juventuti fidebant, haud difficulter jugum accepturas. Smyrna & Lampsacus libertatem usurpabant, periculumque erat, ne, si concessum his foret, quos metuebat, Smyrnam in Æolide Ioniaque, Lampsacum in Hellesponto aliæ urbes sequerentur. Igitur & ipse ab Epheso ad Smyrnam obsidendam misit: & quæ Abydi copiæ erant, præsidio tantùm modico relicto, duci ad Lampsacum oppugnandum jussit. Nec vi tantùm terrebat: sed per legatos leniter alloquendo, castigandoque temeritatem & pertinaciam, spem conabatur facere, brevi quæ peterent habituros. & tum satis & ipsis & omnibus aliis apparere, ab rege impetratam eos libertatem, non per occasionem raptam, habere. Adversus quæ respondebant, *Nihil neque mirari, neque succensere Antiochum debere, si spem libertatis differri non satis æquo animo paterentur.* Ipse initio veris, navibus ab Epheso profectus, Hellespontum petit: terrestres copias Madytum trajicit, Chersonesi urbem: terrestri navalem exercitum junxit. & quia clauserant portas, circumdedit mœnia armatis; & jam opera admoventi deditio est facta. Idem metus tum incolentes alias Chersonesi urbes in deditionem dedit. Lysimachiam inde omnibus simul navalibus terrestribusque copiis venit. quam quum deser-

desertam ac stratam propè ruinis invenisset, (ceperant autem direptamque incenderant Thraces paucis antè annis) cupido eum restituendi nobilem urbem, & loco sitam opportuno, cepit. Itaque omni cura simul est aggressus & tecta murosque restituere, & partim redimere servientes Lysimachienses, partim fuga sparsos per Hellespontum Chersonesumque conquirere contrahereque; partim novos colonos, spe commodorum proposita, adscribere, & omni modo frequentare. simul ut Thracum summoveretur metus, ipse parte dimidia terrestrium copiarum ad depopulandum proxima Thraciæ est profectus: partem, navalesque socios omnes reliquit in operibus reficiendæ urbis.

XXXIX. Sub hoc tempus & L. Cornelius, missus ab senatu ad dirimenda inter Antiochum Ptolemæumque reges certamina, Selymbriæ substitit: & decem legatorum P. Lentulus à Bargyliis, P. Villius & L. Terentius à Thasso Lysimachiam petierunt. eodem & à Selymbria L. Cornelius, & ex Thracia post paucos dies Antiochus convenerunt. Primus congressus cum legatis, & deinceps invitatio benigna & hospitalis fuit. ut de mandatis statuque præsenti Asiæ agi cœptum est, animi exasperati sunt. Romani omnia acta ejus, ex quo tempore è Syria classe solvisset, displicere senatui non dissimulabant: restituique Ptolemæo civitates omnes, quæ ditionis ejus fuissent, æquum censebant. *Nam quod ad eas civitates attineret, quas à Philippo possessas Antiochus per occasionem, averso Philippo in Romanum bellum, intercepisset, id verò ferendum non esse, Romanos per tot annos terra mari-*

rique

rique tanta pericula ac labores exhausisse, Antiochum belli præmia habere. Sed ut in Asiam adventus ejus dissimulari ab Romanis, tanquam nihil ad eos pertinens, potuerit; quòd jam etiam in Europam omnibus navalibus terrestribusque copiis transierit, quantum à bello aperto Romanis abesse? Illum quidem, etiam si in Italiam trajiciat, negaturum.

XL. Ad ea rex, *Satis jam antè videre se, Romanos inquirere, quid regi Antiocho faciendum: at quousque terra marique progrediendum fuerit ipsis, non cogitare. Asiam nihil ad populum Romanum pertinere: nec magis illis inquirendum esse, quid Antiochus in Asia, quam Antiocho, quid in Italia populus Romanus faciat. Quod ad Ptolemæum attineat, cui ademptas civitates querantur: sibi cum Ptolemæo & amicitiam esse: & id agere se, ut brevi etiam affinitas jungatur. Nec ex Philippi quidem adversa fortuna spolia ulla se petîsse: aut adversus Romanos in Europam trajecisse ****** fuerit. quo victo omnia, quæ illius fuissent, jure belli Seleuci facta sint, existimare suæ ditionis esse. Occupatis majoribus suis rerum aliarum alia cura, primò quædam ex his Ptolemæum, deinde & Philippum usurpando aliena possedisse: sicut quædam ex proxima Thracia, quæ indubitatè Lysimachi fuerint. Ad ea facienda in antiquum venisse: & Lysimachiam, deletam Thracum impetu, de integro condere; ut Seleucus filius eam sedem regni habeat.*

XLI. His disceptationibus per dies aliquot habitis, rumor sine ullo satis certo auctore allatus de morte Ptolemæi regis, ut nullus exitus imponeretur sermonibus. nam dissimulabat pars utraque se audîsse. & L. Cornelius, cui legatio ad duos reges,

ges, Antiochum Ptolemæumque, mandata erat, ſpatium modici temporis ad conveniendum Ptolemæum petebat; ut, priuſquam moveretur aliquid in nova poſſeſſione regni, perveniret in Ægyptum. & Antiochus ſuam fore Ægyptum, ſi tum occaſio eſſet, cenſebat. Itaque dimiſſis Romanis, relictoque Seleuco filio cum terreſtribus copiis ad reſtituendam, ut inſtituerat, Lyſimachiam; ipſe, omni claſſe navigans Epheſum, legatis ad Quintium miſſis, qui ad fidem de ſocietate agerent, oram Aſiæ legens, pervenit in Lyciam. Patariſque cognito vivere Ptolemæum, navigandi quidem in Ægyptum omiſſum conſilium eſt. Cyprum nihilo minùs tendens, quum Chelidonium promontorium ſuperâſſet, paulliſper ſeditione remigum eſt retentus in Pamphylia circa Eurymedontem amnem. Inde profectum eum ad capita (quæ vocant) Sari fluminis, fœda tempeſtas oborta propè cum omni claſſe demerſit. multæ naves ejectæ: multæ ita hauſtæ mari, ut nemo in terram enaverit. Magna vis hominum ibi interiit, non remigum tantùm militumque ignotorum, ſed etiam inſignium amicorum. Collectis reliquiis naufragii, quum res non in eo eſſet, ut Cyprum tentaret; minùs opulento agmine, quàm profectus erat, Seleuciam redit. ibi ſubduci navibus juſſis (jam enim hiems inſtabat) ipſe in hiberna Antiochiam proceſſit.

XLII. In hoc ſtatu regum erant res. Romæ eo primùm anno triumviri epulones facti, C. Licinius Lucullus, P. Manlius, qui legem de creandis his tulerat, & P. Porcius Læca. his triumviris item, ut pontificibus, lege datum togæ prætextæ

textæ habendæ jus. Sed magnum certamen cum omnibus ſucerdotibus eo anno fuit quæſtoribus urbanis, Q. Fabio Labeoni & L. Aurelio. Pecunia opus erat, quòd ultimam penſionem pecuniæ in bellum collatæ perſolvere placuerat privatis. Quæſtores ab auguribus, pontificibus, quod ſtipendium per bellum non contuliſſent, petebant. ab ſacerdotibus tribuni nequicquam appellati, omniumque annorum, per quos non dederant, exactum eſt. Eodem anno duo mortui pontifices, novique in eorum locum ſuffecti: M. Marcellus conſul in locum C. Sempronii Tuditani, qui prætor in Hiſpania deceſſerat; & L. Valerius in locum M. Cornelii Cethegi. Et Q. Fabius Maximus augur mortuus eſt admodum adoleſcens, priuſquam ullum magiſtratum caperet: nec eo anno augur in ejus locum eſt ſuffectus. Comitia inde conſularia habita à M. Marcello conſule. creati conſules L. Valerius Flaccus, M. Porcius Cato. Prætores inde facti C. Fabricius Luſcinus, C. Atinius Labeo, Cn. Manlius Vulſo, Ap. Claudius Nero, P. Manlius, P. Porcius Læca. Ædiles curules, M. Fulvius Nobilior & C. Flaminius, tritici decies centum millia binis æris populo diviſerunt. id C. Flaminii honoris cauſſa, ipſius patriſque, advexerant Siculi Romam. Flaminius gratiam ejus communicaverat cum collega. Ludi Romani & apparati magnificè ſunt, & ter toti inſtaurati. Ædiles plebis, Cn. Domitius Ænobarbus & C. Scribonius curio maximus, multos pecuarios ad populi judicium adduxerunt. tres ex his condemnati ſunt. ex eo-

Ante Chr. 195. V. C. 557.

rum

rum mulctaticia pecunia ædem in insula Fauni fecerunt. Ludi plebis per biduum instaurati, & epulum fuit ludorum caussa.

XLIII. L. Valerius Flaccus & M. Porcius, quo die magistratum inierunt, de provinciis quum ad senatum retulissent, Patres censuerunt, *Quum in Hispania tantum glisceret bellum, ut jam consulari & duce & exercitu opus esset, placere, consules Hispaniam citeriorem & Italiam provincias aut comparare inter se, aut sortiri. Utri Hispania provincia evenisset, eum duas legiones & quinque millia sociûm Latini nominis & quingentos equites secum portare, & naves longas viginti ducere. Alter consul duas legiones scriberet. His Galliam provinciam obtineri satis esse, fractis proximo anno Insubrium & Bojorum animis.* Cato Hispaniam, Valerius Italiam est sortitus. Prætores deinde provincias sortiti, C. Fabricius Luscinus urbanam, C. Atinius Labeo peregrinam, Cn. Manlius Vulso Siciliam, Ap. Claudius Nero Hispaniam ulteriorem, P. Porcius Læca Pisas, ut ab tergo Liguribus esset, P. Manlius in Hispaniam citeriorem adjutor consuli datur. T. Quintio, suspectis non solùm Antiocho & Ætolis, sed etiam Nabide Lacedæmoniorum tyranno, prorogatum in annum imperium est, duas legiones ut haberet. in eas si quid supplementi opus esset, consules scribere & mittere in Macedoniam jussi. Ap. Claudio præter legionem, quam Q. Fabius habuerat, duo millia peditum & ducentos equites novos conscribere permissum. Par numerus peditum equitumque novorum P. Manlio in citeriorem Hispaniam decretus; & legio eadem quæ fuerat sub Minucio prætore data.

data. Et P. Porcio Lxcæ ad Etruriam circa Pisas duo millia peditum & quingenti equites ex Gallico exercitu decreti. In Sardinia prorogatum imperium Sempronio Longo.

XLIV. Provinciis ita distributis, consules, priusquam ab urbe proficiscerentur, ver sacrum ex pontificum jussu fecere; quod A. Cornelius Mammula prætor voverat, de senatus sententia, populique jussu, Cn. Servilio, C. Flaminio consulibus. annis post uno ac viginti factum est, quàm votum. Per eosdem dies C. Claudius Ap. F. Pulcher, augur in Q. Fabii Maximi locum, qui priore anno mortuus erat, lectus inauguratusque est. Mirantibus jam vulgo hominibus, quòd Hispania movisset bellum negligi, literæ à Q. Minucio allatæ sunt, *Se ad Turbam oppidum cum Budare & Besaside, imperatoribus Hispanis, signis collatis prospere pugnâsse. duodecim millia hostium cæsa. Budarem imperatorem captum, ceteros fusos fugatosque.* His literis lectis minùs terroris ab Hispanis erat, unde ingens bellum exspectatum fuerat. Omnes curæ post adventum utique decem legatorum in Antiochum regem conversæ. Hi, expositis priùs quæ cum Philippo acta essent, & quibus legibus data pax, non minorem belli molem restare ab Antiocho docuerunt. *Ingenti classe, egregio terrestri exercitu in Europam eum trajecisse. nisi avertisset vana spes, ex vaniore rumore orta, Ægypti invadendæ, mox bello Græciam arsuram fuisse. neque enim ne Ætolos quidem quieturos, cum ingenio inquietam, tum iratam Romanis gentem. Hærere & aliud in visceribus Græciæ ingens malum; Nabin nunc Lacedæmoniorum, mox, si liceat, universæ*

Græciæ futurum tyrannum, avaritia & crudelitate omneis fama celebratos tyrannos æquantem. Cui si Argos velut arcem Peloponneso impositam tenere liceat, deportatis in Italiam Romanis exercitibus, nequicquam liberatam à Philippo Græciam fore. pro rege, si nihil aliud, longinquo vicinum tyrannum dominum habituram.

XLV. Hæc quum jam ab gravibus auctoribus, tum qui omnia per se ipsos explorata referrent, audirent majores; quod ad Antiochum àttineret, maturanda his, quum rex quacumque de caussa in Syriam concessisset, de tyranno consultatio visa est. Quum diu disceptatum esset, utrùm jam caussæ satis videretur, cur decerneretur, an permitterent T. Quintio, quod ad Nabin Lacedæmonium attineret, faceret quæ è republica censeret esse, permiserunt. eam rem esse rati, quæ maturata dilatave non tam magni momenti ad summam rem populi Romani esset. Magis id animadvertendum esse, quid Annibal & Carthaginienses, si cum Antiocho ortum foret bellum, acturi essent. Adversæ Annibali factionis homines principibus Romanis, amicis quisque suis, identidem scribebant, *Nuncios literasque ab Annibale ad Antiochum missas, & ab rege ad eum clam legatos venisse. Ut feras quasdam nunquam mitescere; sic immitem, implacabilem ejus viri animum esse. marcescere otio situque civitatem queri eum, & inertia operis; nec sine armorum sonitu excitari posse.* Hæc probabilia memoria prioris belli, per unum illum non magis gesti, quàm moti, faciebat. Irritaverat etiam recenti facto multorum potentium animos.

XLVI. Judi-

XLVI. Judicum ordo Carthagine ea tempestate dominabatur; eo maximè, quòd iidem perpetui judices erant. Res, fama, vitaque omnium in illorum potestate erat. qui unum ejus ordinis, idem omnes adversos habebat; nec accusator apud judices infensos deerat. Horum in tam impotenti regno (neque enim civiliter nimiis opibus utebantur) prætor factus Annibal, vocare ad se quæstorem. Idem pro nihilo habuit. nam & adversæ factionis erat: & quia ex quæstura in judices, potentissimum ordinem, referebantur, jam pro futuris mox opibus animos gerebat. Enimvero indignum id ratus Annibal, viatorem ad prehendendum quæstorem misit: subductumque in concionem, non ipsum magis quàm ordinem judicum, præ quorum superbia atque opibus nec leges quicquam essent nec magistratus, accusavit. & ut secundis auribus accipi orationem animadvertit, & infimorum quoque libertati gravem esse superbiam eorum; legem extemplo promulgavit, pertulitque, Ut in singulos annos judices legerentur, ne quis biennium continuum judex esset. Ceterùm, quantam eo facto ad plebem inierat gratiam, tantum magnæ partis principum offendebat animos. Adjecit aliud, quo, bono publico, sibi proprias simultates irritavit. Vectigalia publica partim negligentia dilabebantur; partim prædæ ac divisui principum quibusdam & magistratibus erant. quin & pecunia, quæ in stipendium Romanis suo quoque anno penderetur, deerat; tributumque grave privatis imminere videbatur.

XLVII. Annibal postquam vectigalia quanta terrestria maritimaque essent, & in quas res erogarentur,

garentur, animadvertit, & quid eorum ordinarii reipublicæ usus consumerent, quantum peculatus averteret; omnibus residuis pecuniis exactis tributo privatis remisso, satis locupletem rempubl. fore ad vectigal præstandum Romanis pronunciavit in concione, & præstitit promissum. Tum verò isti, quos paverat per aliquot annos publicus peculatus, velut bonis ereptis, non furto eorum manibus extorto, infensi & irati, Romanos in Annibalem, & ipsos caussam odii quærentes, instigabant. Itaque diu repugnante Scipione Africano, quia parum ex populi Romani dignitate esse ducebat, subscribere odiis accusationibusque Annibalis, & factionibus Carthaginiensium inserere publicam auctoritatem; nec satis habere bello vicisse Annibalem, nisi velut accusatores calumniam in eum jurarent, ac nomen deferrent: tandem pervicerunt, ut legati Carthaginem mitterentur, qui apud senatum eorum arguerent, Annibalem cum Antiocho rege consilia belli faciendi inire. Legati tres missi, C. Servilius, M. Claudius Marcellus, Q. Terentius Culleo. qui quum venissent, ex consilio inimicorum Annibalis, quærentibus caussam adventus, dici jusserunt, venisse ad controversias, quæ cum Masinissa rege Numidarum Carthaginiensibus essent, dirimendas. id creditum vulgò. Annibalem unum se peti ab Romanis non fallebat; & ita pacem Carthaginiensibus datam esse, ut inexpiabile bellum adversus se unum maneret. Itaque cedere tempori & fortunæ statuit. & præparatis jam omnibus antè ad fugam, observatus eo die in foro, avertendæ suspicionis caussâ, primis tenebris vestitu forensi ad

 portam

portam cum duobus comitibus ignaris consilii est egressus.

XLVIII. Quum equi quo in loco jussi erant præsto fuissent, nocte via cita regiōnem quandam agri Vocani transgressus, postero die manè inter Achollam & Thapsum ad suam turrim pervenit. ibi eum parata instructaque remigio excepit navis. ita Africa Annibal excessit, sæpius patriæ quàm suorum eventus miseratus. Eo die in Cercinam insulam trajecit. ubi quum in portu naves aliquot onerarias cum mercibus invenisset, & ad egressum eum è nave concursus salutantium esset factus; percunctantibus, legatum se Tyrum dici jussit. veritus tamen, ne qua earum navis, nocte profecta Thapsum aut Achollam, nunciaret, se Cercinæ visum; sacrificio apparari jusso, magistros navium mercatoresque invitari jussit: & vela cum antennis & navibus corrogari, ut umbra (etenim media æstas fortè erat) cœnantibus in littore fieret. Quantum res & tempus patiebatur apparatæ celebratæque ejus diei epulæ sunt: multoque vino in serum noctis convivium productum. Annibal, quum primum fallendi eos, qui in portu erant, tempus habuit, navem solvit. ceteri sopiti quum postero die tandem ex somno pleni crapulæ surrexissent, id quod serum erat, aliquot horas remis in naves collocandis & aptandis armamentis absumpserunt. Carthagine & multitudinis, assuetæ domum Annibalis frequentare, concursus ad vestibulum ædium est factus: & ut non comparere eum vulgatum est, in forum turba convenit, principem civitatis quærentium, & alii fugam conscisse, (id quod erat) alii fraude Romanorum interfectum,

terfectum, idque magis, ferebant: variosque vultus cerneres, ut in civitate aliorum alias partes foventium factionibus. Visum deinde Cercinæ eum, tandem allatum est.

XLIX. Romani legati quum in senatu exposuissent, *Compertum Patribus Romanis esse, & Philippum regem, antè ab Annibale maximè accensum, bellum populo Romano fecisse, & nunc literas nunciosque ab eo ad Antiochum regem profectos: haud quieturum antè, quàm bellum toto orbe terrarum conscîsset. Ne his debere impune esse, si satisfacere Carthaginienses populo Romano vellent, nihil eorum sua voluntate, nec publico consilio factum esse.* Carthaginienses responderunt; quicquid æquum censuissent Romani, facturos esse. Annibal prospero cursu Tyrum pervenit: exceptusque à conditoribus Carthaginis, ut alia patria, vir tam clarus omni genere honorum, paucos moratus dies, Antiochiam navigat. ibi profectum jam regem quum audîsset, filium ejus solenne ludorum ad Daphnen celebrantem convenisset: comiter ab eo exceptus, nullam moram navigandi fecit. Ephesi regem est consecutus, fluctuantem adhuc animo, incertumque de Romano bello. sed haud parvum momentum animo ejus ad moliendum adventus Annibalis fecit. Ætolorum quoque eodem tempore alienati ab societate Romana animi sunt: quoniam legatos Pharsalum & Leucadem, & quasdam alias civitates ex primo fœdere petentes, senatus ad Quintium rejecit.

LIBER XXXIV.

EPITOME.

I, II, &c. LEX Oppia, quam C. Oppius, tribunus plebis, bello Punico de fingendis cultibus matronarum tulerat, cum maxima contentione abrogata est: quum Porcius Cato auctor fuisset, ne ea lex aboleretur. VIII, IX, &c. *Is in Hispaniam profectus bello, quod Emporiis orsus est, citeriorem Hispaniam pacavit.* XXII, &c. *T. Quintius Flamininus bellum adversus Lacedæmonios & tyrannum eorum Nabidem prospere gestum, data iis pace, qualem ipse voluit, liberatisque Argis, qui sub ditione tyranni erant, finivit.* XLIV. *Senatus tunc primum secretus à populo ludos spectavit. ut id fieret, Sex. Ælius Pætus & Cornelius Cethegus censores intervenerunt cum indignatione plebis.* XLV. *Coloniæ pleræque deductæ sunt.* XLVI. *M. Porcius Cato de Hispania triumphavit.* XLVI, &c. *Res præterea in Hispania, & adversus Bojos & Insubres Gallos, feliciter gestæ referuntur.* LII. *T. Quintius Flamininus, qui Philippum Macedonum regem & Nabidem Lacedæmoniorum tyrannum vicerat, Græciamque omnem liberaverat, ob hanc rerum gestarum multitudinem triduo triumphavit.* LIX. *Legati Carthaginiensium nunciaverunt, Annibalem,* qui

qui ad Antiochum confugerat, bellum cum eo moliri. LX. *Tentaverat autem Annibal per Aristonem Tyrium, sine literis Carthaginem missum, ad rebellandum Pœnos concitare.*

Ante Chr. 195. U. C. 557.

I. INter bellorum magnorum, aut vixdum finitorum, aut imminentium, curas intercessit res parva dictu; sed quæ studiis in magnum certamen excesserit. M. Fundanius & L. Valerius, tribuni plebis, ad plebem tulerunt de Oppia lege abroganda. Tulerat eam C. Oppius tribunus plebis, Q. Fabio, Ti. Sempronio consulibus, in medio ardore Punici belli, *Ne qua mulier plus semuncia auri haberet: neu vestimento versicolori uteretur: neu juncto vehiculo in urbe oppidove, aut propius inde mille passus, nisi sacrorum publicorum caussa, veheretur.* M. & P. Junii Bruti tribuni plebis legem Oppiam tuebantur. nec eam se abrogari passuros ajebant. Ad suadendum dissuadendumque multi nobiles prodibant. Capitolium turba hominum faventium adversantiumque legi complebatur. Matronæ nulla nec auctoritate, nec verecundia, nec imperio virorum contineri limine poterant: omnes vias urbis, aditusque in forum obsidebant, viros descendentes ad forum orantes, ut, florente republica, crescente indies privata omnium fortuna, matronis quoque pristinum ornatum reddi paterentur. Augebatur hæc frequentia mulierum indies. nam etiam ex oppidis conciliabulisque convenerant. Jam & consules prætoresque, & alios

magiſtratus adire & rogare audebant. ceterùm minimè exorabilem alterum utique conſulem M. Porcium Catonem habebant; qui pro lege, quæ abrogabatur, ita diſſeruit.

II. *Si in ſua quiſque noſtrûm matrefamiliæ, Quirites, jus & majeſtatem viri retinere inſtituiſſet, minùs cum univerſis feminis negotii haberemus. nunc domi victa libertas noſtra impotentia muliebri, hic quoque in foro obteritur & calcatur: & quia ſingulas ſuſtinere non potuimus, univerſas horremus. Equidem fabulam & fictam rem ducebam eſſe, virorum omne genus in aliqua inſula conjuratione muliebri ab ſtirpe ſublatum eſſe. Ab nullo genere non æquè ſummum periculum eſt; ſi cœtus, & concilia, & ſecretas conſultationes eſſe ſinas. Atque ego vix ſtatuere apud animum meum poſſum, utrùm pejor ipſa res, an pejore exemplo agatur. Quorum alterum ad nos conſules, reliquoſque magiſtratus; alterum ad vos, Quirites, magis pertinet. nam utrùm è republica ſit, necne, id quod ad vos fertur, veſtra exiſtimatio eſt, qui in ſuffragium ituri eſtis. Hæc conſternatio muliebris, ſive ſua ſponte, ſive auctoribus vobis, M. Fundani & L. Valeri, facta eſt, haud dubio ad culpam magiſtratuum pertinens, neſcio vobis, tribuni, an conſulibus magis ſit deformis. vobis, ſi feminas ad concitandas tribunicias ſeditiones jàm adduxiſtis: nobis, ſi ut plebis quondam, ſic nunc mulierum ſeceſſione leges accipiendæ ſunt. Equidem non ſine rubore quodam paullo antè per medium agmen mulierum in forum perveni. quòd niſi me verecundia ſingularum magis majeſtatis & pudoris, quàm univerſarum tenuiſſet, ne compellatæ à conſule viderentur, dixiſſem: Qui hic mos eſt in publi-*

publicum procurrendi & obsidendi vias, & viros alienos appellandi? Istud ipsum suos quæque domi rogare non potuistis? An blandiores in publico quàm in privato, & alienis quàm vestris estis? quanquam ne domi quidem vos, si sui juris finibus matronas contineret pudor, quæ leges hic rogarentur abrogarenturve, curare decuit. Majores nostri, nullam ne privatam quidem rem agere feminas sine auctore voluerunt: in manu esse parentum, fratrum, virorum. nos (si Diis placet) jam etiam rempublicam capessere eas patimur, & foro quoque, & concionibus, & comitiis immisceri. Quid enim nunc aliud per vias & compita faciunt, quàm quod aliæ rogationes tribunorum plebis suadent, aliæ legem abrogandam censent? Date frenos impotenti naturæ, & indomito animali, & sperate ipsas modum licentiæ facturas, nisi vos faciatis. Minimum hoc eorum est, quæ iniquo animo feminæ sibi aut moribus aut legibus injuncta patiuntur. omnium rerum libertatem, imo licentiam (si vera dicere volumus) desiderant. quid enim, si hoc expugnaverint, non tentabunt?

III. *Recensete omnia muliebria jura, quibus licentiam earum alligaverint majores nostri, per quæque subjecerint viris: quibus omnibus constrictas vix tamen continere potestis. Quid si carpere singula & extorquere, & exæquari ad extremum viris patiemini; tolerabiles vobis eas fore creditis? extemplo, simul pares esse cœperint, superiores erunt. At, Hercule, ne quid novum in eas rogetur, recusant. non jus, sed injuriam deprecantur. Imo, ut quam accepistis, jussistis suffragiis vestris legem,*

quam usu tot annorum & experiendo comprobâstis, hanc ut abrogetis: id est, ut unam tollendo legem ceteras infirmetis. Nulla lex satis commoda omnibus est: id modò quæritur, si majori parti, & in summam prodest. si quod cuiquam privatim officiet jus, id destruet ac demolietur; quid attinebit universos rogare leges, quas mox abrogare, in quos latæ sunt, possint? Volo tamen audire quid sit, propter quod matronæ consternatæ procurrant in publicum, ac vix foro se & concione abstineant. Ut captivi ab Annibale redimantur, parentes, viri, liberi, fratres earum? Procul abest, absitque semper talis fortuna reipublicæ. sed tamen quum fuit, negâstis hoc piis precibus earum. At non pietas, nec sollicitudo pro suis, sed religio congregavit eas. Matrem Idæam à Pessinunte ex Phrygia venientem accepturæ sunt. Quid honestum dictu saltem seditioni prætenditur muliebri? Ut auro & purpura fulgeamus, inquit: ut carpentis festis profestisque diebus, velut triumphantes de lege victa & abrogata, & captis & ereptis suffragiis vestris, per urbem vectemur: ne ullus modus sumptibus, nec luxuriæ sit.

IV. *Sæpe me querentem de feminarum, sæpe de virorum, nec de privatorum modò sed etiam magistratuum sumptibus audîstis; diversisque duobus vitiis, avaritia & luxuria, civitatem laborare: quæ pestes omnia magna imperia everterunt. Hæc ego quo melior lætiorque indies fortuna reipublicæ est, imperiumque crescit; & jam in Græciam Asiamque transcendimus, omnibus libidinum illecebris repletas, & regias etiam attrectamus gazas: eo plus horreo*

reo, ne illæ magis res nos ceperint, quàm nos illas. Infesta, mihi credite, signa ab Syracusis illata sunt huic urbi. jam nimis multos audio Corinthi & Athenarum ornamenta laudantes mirantesque, & antefixa fictilia Deorum Romanorum ridentes. Ego hos malo propitios Deos, & ita spero futuros, si in suis manere sedibus patiemur. Patrum nostrorum memoria per legatum Cineam Pyrrhus, non virorum modò, sed etiam mulierum animos donis tentavit. nondum lex Oppia ad coërcendam luxuriam muliebrem lata erat: tamen nulla accepit. Quàm caussam fuisse censetis? Eadem fuit, quæ majoribus nostris, nihil de hac re lege sanciendi. nulla erat luxuria, quæ coërceretur. Sicut antè morbos necesse est cognitos esse, quàm remedia eorum: sic cupiditates priùs natæ sunt quàm leges, quæ iis modum facerent. Quid legem Liciniam excitavit de quingentis jugeribus, nisi ingens cupido agros continuandi? Quid legem Cinciam de donis & muneribus, nisi quia vectigalis jam & stipendiaria plebes esse senatui cœperat? Itaque minimè mirum est, nec Oppiam, nec aliam ullam tum legem desideratam esse, quæ modum sumptibus mulierum faceret; quum aurum & purpuram data & oblata ultro non accipiebant. Si nunc cum illis donis Cineas urbem circumiret; stantes in publico invenisset quæ acciperent. Atque ego nonnullarum cupiditatum ne caussam quidem aut rationem inire possum. nam ut quod alii liceat, tibi non licere, aliquid fortasse naturalis aut pudoris aut indignationis habeat: sic æquato omnium cultu, quid unaquæque vestrûm veretur, ne in se conspiciatur? Pessimus quidem pudor est vel parsimoniæ, vel paupertatis: sed utrum-

Q 5 *que*

que lex vobis demit, quum id quod habere non licet non habetis. Hanc, inquit, ipsam exæquationem non fero: illa locuples. cur non insignis auro & purpura conspicior? cur paupertas aliarum sub hac legis specie latet; ut quod habere non possunt, habituræ, si liceret, fuisse videantur? Vultis hoc certamen uxoribus vestris injicere, Quirites, ut divites id habere velint, quod nulla alia possit; pauperes, ne ob hoc ipsum contemnantur, supra vires se extendant? Næ, simul pudere, quod non oportet, cœperit; quod oportet, non pudebit. quæ de suo poterit, parabit; quæ non poterit, virum rogabit. Miserum illum virum, & qui exoratus & qui non exoratus erit! quum quod ipse non dederit, datum ab alio videbit. Nunc vulgò alienos viros rogant, &, quod majus est, legem & suffragia rogant; & à quibusdam impetrant, adversus te & rem tuam & liberos tuos inexorabiles. simul lex modum sumptibus uxoris tuæ facere desierit, tu nunquam facies. Nolite eodem loco existimare, Quirites, futuram rem, quo fuit, antequam lex de hoc ferretur. Et hominem improbum non accusari tutius est, quàm absolvi: & luxuria non mota tolerabilior esset, quàm erit nunc; ipsis vinculis, sicut fera bestia, irritata, deinde emissa. Ego nullo modo abrogandam legem Oppiam censeo. vos quod faxitis, Deos omnes fortunare velim.

V. Post hæc tribuni quoque plebei, qui se intercessuros professi erant, quum pauca in eandem sententiam adjecissent; tum L. Valerius pro rogatione ab se promulgata ita disseruit: *Si privati tantummodo ad suadendum dissuadendumque id quod à nobis rogatur processissent, ego quoque, quum satis dictum*

dictum pro utraque parte existimarem, tacitus suffragia vestra exspectâssem. nunc quum vir gravissimus consul M. Porcius non auctoritate solùm, quæ tacita satis momenti habuisset, sed oratione etiam longa & accurata insectatus sit rogationem nostram; necessum est paucis respondere. qui tamen plura verba in castigandis matronis, quàm in rogatione nostra dissuadenda consumpsit: & quidem ut in dubio poneret, utrùm id quod reprehenderet, matronæ sua sponte, an nobis auctoribus fecissent. Rem defendam, non nos: in quos jecit magis hæc consul verbo-tenus, quàm ut re insimularet. Cœtum, & seditiones, & interdum secessionem muliebrem appellavit, quòd matronæ in publico vos rogâssent, ut legem in se latam per bellum temporibus duris, in pace & florente ac beata republica abrogaretis. Verba magna, quæ rei augendæ caussa conquirantur, & hæc & alia esse scio: & M. Catonem oratorem non solùm gravem, sed interdum etiam trucem esse scimus omnes, quum ingenio sit mitis. Nam quid tandem novi matronæ fecerunt, quòd frequentes in caussa ad se pertinente in publicum processerunt? Nunquam ante hoc tempus in publico apparuerunt? Tuas adversus te Origines revolvam. Accipe quoties id fecerint, & quidem semper bono publico. Jam à principio, regnante Romulo, quum, Capitolio ab Sabinis capto, medio in foro signis collatis dimicaretur; nonne intercursu matronarum inter acies duas prœlium sedatum est? Quid? regibus exactis, quum Coriolano Marcio duce legiones Volscorum castra ad quintum lapidem posuissent; nonne id agmen, quo obruta hæc urbs esset, matronæ averterunt? Jam urbe capta à Gallis, aurum,

quo

quo redempta urbs est, nempe matronæ consensu omnium in publicum contulerunt. Proximo bello (ne antiqua repetam) nonne & quum pecunia opus fuit, viduarum pecuniæ adjuverunt ærarium? & quum Dii quoque novi ad opem ferendam dubiis rebus arcesserentur, matronæ universæ ad mare profectæ sunt, ad matrem Idæam accipiendam? Dissimiles, inquit, caussæ sunt. nec mihi caussas æquare propositum est. nihil novi factum, purgare satis est. Ceterùm, quod in rebus ad omnes pariter viros feminasque pertinentibus fecisse eas nemo miratus est, in caussa propriè ad ipsas pertinente miramur fecisse? Quid autem fecerunt? superbas me-Dius-Fidius aures habemus, si quum domini servorum non fastidiant preces, nos rogari ab honestis feminis indignamur.

VI. *Venio nunc ad id, de quo agitur: in quo duplex consulis oratio fuit. nam & legem ullam omnino abrogari est indignatus, & eam præcipuè legem, quæ luxuriæ muliebris coërcendæ caussa lata esset. Et illa communis pro legibus visa consularis oratio est, & hæc adversus luxuriam severissimis moribus conveniebat. Itaque periculum est, nisi, quid in utraque re vani sit, docuerimus, ne quis error vobis offundatur.. Ego enim, quemadmodum ex his legibus, quæ non in tempus aliquod, sed perpetuæ utilitatis caussa in æternum latæ sunt, nullam abrogari debere fateor, nisi quam aut usus coarguit, aut status aliquis reipublicæ inutilem fecit; sic quas tempora aliqua desiderârunt leges, mortales (ut ita dicam) & temporibus ipsis mutabiles esse video. Quæ in pace latæ sunt, plerumque bellum abrogat: quæ in bello, pax: ut in navis administratione alia*

in secundam, alia in adversam tempestatem usui sunt. Hæc quum ita natura distincta sint, ex utro tandem genere ea lex esse videtur, quam abrogamus? An vetus regia lex, simul cum ipsa urbe nata? An (quod secundum est) à decemviris ad condenda jura creatis in duodecim tabulis scripta? Sine qua quum majores nostri non existimârint matronale decus servari posse, nobis quoque verendum sit, ne cum ea pudorem sanctitatemque feminarum abrogemus? Quis igitur nescit, novam istam legem esse, Q. Fabio, Ti. Sempronio consulibus viginti annis antè latam? sine qua quum per tot annos matronæ optimis moribus vixerint, quod tandem, ne abrogata ea effundantur ad luxuriam, periculum est? Nam si ista lex ideo lata esset, ut finiret libidinem muliebrem; verendum foret, ne abrogata incitaret. cur sit autem lata, ipsum indicabit tempus. Annibal in Italia erat victor ad Cannas: jam Tarentum, jam Arpos, jam Capuam habebat: ad urbem Romam admoturus exercitum videbatur. defecerant socii. non milites in supplementum, non socios navales ad classem tuendam, non pecuniam in ærario habebamus: servi, quibus arma darentur, ita ut pretium pro iis bello perfecto dominis solveretur, emebantur: in eandem diem pecuniæ, frumentum, & cetera, quæ belli usus postulabant, præbenda publicani se conducturos professi erant: servos ad remum, numero ex censu constituto, cum stipendio nostro dabamus: aurum & argentum omne, à senatoribus ejus rei initio orto, in publicum conferebamus: viduæ & pupilli pecunias suas in ærarium deferebant. cautum erat, quo ne plus auri & argenti facti, quo ne plus signati argenti & æris domi haberemus.

beremus. Tali tempore in luxuria & ornatu matronæ occupatæ erant, ut ad eam coërcendam lex Oppia desiderata sit: quum, quia Cereris sacrificium lugentibus omnibus matronis intermissum erat, senatus finiri luctum triginta diebus jussit. Cui non apparet, inopiam & miseriam civitatis, quia omnium privatorum pecuniæ in usum publicum vertendæ erant, istam legem scripsisse, tamdiu mansuram, quamdiu caussa scribendæ legis mansisset? Nam si quæ tunc temporis caussa aut decrevit senatus, aut populus jussit, in perpetuum servari oportet, cur pecunias reddimus privatis? cur publica præsenti pecunia locamus? cur servi, qui militent, non emuntur? cur privati non damus remiges, sicut dedimus?

VII. *Omnes alii ordines, omnes homines mutationem in meliorem statum reipublicæ sentient: ad conjuges tantùm nostras pacis & tranquillitatis publicæ fructus non perveniet? Purpura viri utemur, prætextati in magistratibus, in sacerdotiis; liberi nostri prætextis purpura togis utentur: magistratibus in coloniis municipiisque, hic Romæ infimo generi magistris vicorum toga prætextæ habendæ jus permittemus; nec id ut vivi solùm habeant tantum insigne, sed etiam ut cum eo crementur mortui: feminis duntaxat purpuræ usum interdicemus? & quum tibi viro liceat purpura in veste stràgula uti, matremfamiliæ tuam purpureum amiculum habere non sines? & equus tuus speciosiùs instratus erit, quàm uxor vestita? Sed in purpura, quæ teritur, absumitur, injustam quidem, sed aliquam tamen caussam tenacitatis video: in auro vero, in quo præter manus pretium nihil intertrimenti fit, quæ malignitas est? præsidium potiùs in eo est & ad publicos & ad privatos*

privatos usus, sicuti experti estis. Nullam æmulationem inter se singularum, quando nulla haberet, esse ajebat. At, Hercule, universis dolor & indignatio est, quum sociorum Latini nominis uxoribus vident ea concessa ornamenta, quæ sibi adempta sint: quum insignes eas esse auro & purpura, quum illas vehi per urbem, se pedibus sequi; tanquam in illarum civitatibus, non in sua, imperium sit. Virorum hoc animos vulnerare posset: quid muliercularum censetis, quas etiam parva movent? Non magistratus, nec sacerdotia, nec triumphi, nec insignia, nec dona aut spolia bellica his contingere possunt. Mundiciæ, & ornatus, & cultus, hæc feminarum insignia sunt: his gaudent & gloriantur, hunc mundum muliebrem appellârunt majores nostri. Quid aliud in luctu, quàm purpuram atque aurum, deponunt? quid, quum eluxerunt, sumunt? quid in gratulationibus supplicationibusque, nisi excellentiorem ornatum adjiciunt? Scilicet si legem Oppiam *abrogaveritis, non vestri arbitrii erit, si quid ejus vetare volueritis, quod nunc lex vetat. minus filiæ, uxores, sorores etiam quibusdam in manu erunt. Nunquam salvis suis exuitur servitus muliebris. & ipsæ libertatem, quam viduitas & orbitas facit, detestantur. In vestro arbitrio suum ornatum, quàm in legis, malunt esse. & vos in manu & tutela, non in servitio, debetis habere eas: & malle patres vos aut viros, quàm dominos dici. Invidiosis nominibus utebatur modò consul, seditionem muliebrem & secessionem appellando. Id enim periculum est, ne Sacrum montem, sicut quondam irata plebs, aut Aventinum capiant. Patiendum huic infirmitati est,*

quod-

quodcumque vos censueritis. quo plus potestis, eo moderatius imperio uti debetis.

VIII. Hæc quum contra legem proque lege dicta essent, aliquanto major frequentia mulierum postero die sese in publicum effudit, unoque agmine omnes tribunorum januas obsederunt, qui collegarum rogationi intercedebant: nec antè abstiterunt, quàm remissa intercessio ab tribunis esset. Nulla deinde dubitatio fuit, quin omnes tribus legem abrogarent. anno vigesimo pòst abrogata est, quàm lata. M. Porcius consul, posteaquam abrogata est Oppia lex, extemplo viginti quinque navibus longis, quarum quinque sociorum erant, ad Lunæ portum profectus, eòdem exercitu convenire jusso, & edicto per oram maritimam misso navibus omnis generis contractis, ab Luna proficiscens edixit, ut ad portum Pyrenæi sequerentur, inde frequenti classe ad hostes iturum. Prætervecti Ligustinos montes, sinumque Gallicum, ad diem quam edixerat, convenerunt. inde Rhodam ventum: & præsidium Hispanorum, quod in castello erat, vi dejectum. Ab Rhoda secundo vento Emporias perventum. ibi copiæ omnes, præter socios navales, in terram expositæ.

IX. Jam tunc Emporiæ duo oppida erant muro divisa. Unum Græci habebant, à Phocæa, unde & Massilienses oriundi; alterum Hispani. sed Græcum oppidum, in mare expositum, totum orbem muri minus quadringentos passus patentem habebat: Hispanis retractior à mari trium millium passuum in circuitu murus erat. Tertium genus Romani coloni ab Divo Cæsare pòst devictos

Pompeji

Pompeji liberos adjecti. nunc in corpus unum confusi omnes; Hispanis prius, postremò & Græcis in civitatem Romanam adscitis. Miraretur, qui tum cerneret aperto mari ab altera parte, ab altera Hispanis, tam feræ & bellicosæ genti, objectos, quæ res eos tutaretur. disciplina erat custos infirmitatis, quam inter validiores optimè timor continet. Partem muri versam in agros egregiè munitam habebant, una tantùm in eam regionem porta imposita: cujus assiduus custos semper aliquis ex magistratibus erat. nocte pars tertia civium in muris excubabant: neque moris tantùm aut legis caussa, sed quanta, si hostis ad portas esset, servabant vigilias & circumibant cura. Hispanum neminem in urbem recipiebant. ne ipsi quidem temere urbe excedebant. ad mare patebat omnibus exitus. porta ad Hispanorum oppidum versa nunquam nisi frequentes, pars tertia fere, cujus proxima nocte vigiliæ in muris fuerant, egrediebantur. Caussa exeundi hæc erat. commercio eorum Hispani imprudentes maris gaudebant: mercarique & ipsi ea, quæ externa navibus inveherentur, & agrorum exigere fructus, volebant. hujus mutui usus desiderium, ut Hispana urbs Græcis pateret, faciebat. Erant etiam eo tutiores, quòd sub umbra Romanæ amicitiæ latebant. quam sicut minoribus viribus, quàm Massilienses, pari colebant fide. tunc quoque consulem exercitumque comiter ac benignè acceperunt. Paucos ibi moratus dies Cato, dum exploraret ubi & quantæ hostium copiæ essent; ut ne mora quidem segnis esset, omne id tempus exercendis militibus consumpsit. Id erat fortè tempus anni, ut frumentum in areis haberent.

haberent. itaque redemptoribus vetitis frumentum parare, ac Romam dimiſſis, Bellum, inquit, ſe ipſum alet. Profectus ab Emporiis agros hoſtium urit vaſtatque. omnia fuga & terrore complet.

X. Eodem tempore M. Helvio decedenti ex ulteriore Hiſpania cum præſidio ſex millium, dato ab Ap. Claudio prætore, Celtiberi agmine ingenti ad oppidum Illiturgi occurrunt. Viginti millia armatorum fuiſſe Valerius ſcribit; duodecim millia ex iis cæſa; oppidum Illiturgi receptum, & puberes omnes interfectos. Inde ad caſtra Catonis Helvius pervenit. & quia tuta jam ab hoſtibus regio erat, præſidio in ulteriorem Hiſpaniam remiſſo, Romam eſt profectus: & ob rem feliciter geſtam ovans urbem eſt ingreſſus. Argenti infecti tulit in ærarium quatuordecim millia pondo ſeptuaginta triginta duo: & ſignati bigatorum ſeptemdecim millia viginti tria, & Oſcenſis argenti centum viginti millia quadringenta triginta octo. Cauſſa triumphi negandi ſenatui fuit, quòd alieno auſpicio, & in aliena provincia pugnâſſet. Ceterùm biennio pòſt redierat, quum, provincia ſucceſſori Q. Minucio tradita, annum inſequentem retentus ibi longo & gravi morbo fuiſſet. itaque duobus modò menſibus antè Helvius ovans urbem eſt ingreſſus, quàm ſucceſſor ejus Q. Minucius triumpharet. Hic quoque tulit argenti pondo triginta quatuor millia octingenta: bigatorum ſeptuaginta octo millia, & Oſcenſis argenti ducenta ſeptuaginta octo millia.

XI. In Hiſpania interim conſul haud procul Emporiis caſtra habebat. Eò legati tres ab Ilergetum regulo Biliſtage, in quibus unus filius erat, venerunt,

venerunt, querentes, castella sua oppugnari; nec spem ullam esse resistendi, nisi præsidium Romani misissent. Quina millia militum satis esse: nec hostes, si tanta manus venisset, mansuros. Ad ea consul, *Moveri quidem vel periculo eorum vel metu* dicere. *Sed sibi nequaquam tantum copiarum esse, ut, quum magna vis hostium haud procul absit, cum qua mox signis collatis dimicandum sibi indies exspectet, dividendo exercitum, minuere tutò vires posset.* Legati ubi hæc audierunt, flentes ad genua consulis provolvuntur. Orant, *Ne se in rebus tam trepidis deserat. Quò enim se, repulsos ab Romanis, ituros? nullos se socios, nihil usquam in terris aliud spei habere. Potuisse se extra id periculum esse, si decedere fide, si conjurare cum ceteris voluissent. nullis minis, nullis terriculis se motos, sperantes satis opis & auxilii sibi in Romanis esse. Id si nullum sit, si sibi à consule negetur, Deos hominesque se testes facere, invitos & coactos se, ne eadem quæ Saguntini passi sunt patiantur, defecturos: & cum ceteris potiùs Hispanis, quàm solos perituros esse.*

XII. Et illo quidem die sic sine responso dimissi. Consulem nocte, quæ insecuta est, anceps cura agitare: nolle deserere socios, nolle minuere exercitum; quod aut moram sibi ad dimicandum, aut in dimicando periculum afferre posset. Stat sententia, non minuere copias, ne quid interim hostes inferant ignominiæ: sociis spem pro re ostentandam censet. Sæpe vana pro veris, maximè in bello valuisse: & credentem se aliquid auxilii habere, perinde atque haberet, ipsa fiducia & sperando atque audendo servatum. Postero die legatis

legatis respondit, *Quanquam vereatur ne suas vires, aliis eas commodando, minuat; tamen illorum se temporis ac periculi, magis quàm sui, rationem habere. Denunciari militum parti tertiæ ex omnibus cohortibus jubet, ut cibum, quem in naves imponant, maturè coquant. Navesque in diem tertium expediri jussit.* Duos ex legatis Bilistagi atque Ilergetibus nunciare ea jubet; filium reguli comiter habendo & muneribus apud se retinet. Legati non antè profecti, quàm impositos in naves milites viderunt: id pro haud dubio jam nunciantes, non suos modò, sed etiam hostes fama Romani auxilii adventantis impleverunt.

XIII. Consul, ubi satis quod in speciem fuit ostentatum est, revocari ex navibus milites jubet. ipse, quum jam id tempus anni appeteret quo geri res possent, castra hiberna mille passuum ab Emporiis posuit. inde per occasiones nunc hac parte, nunc illa, modico præsidio castris relicto, prædatum milites in hostium agros educebat. Nocte ferme proficiscebantur, ut & quàm longissimè è castris procederent & inopinantes opprimerent, & exercebat ea res novos milites, & hostium magna vis excipiebatur: nec jam egredi extra munimenta castellorum audebant. Ubi satis admodum & suorum & hostium animos est expertus, convocari tribunos præfectosque & equites omnes & centuriones jussit. *Tempus*, inquit, *quod sæpe optâstis, venit: quo vobis potestas fieret virtutem vestram ostendendi. Adhuc prædonum magis quàm bellantium militâstis more: nunc justa pugna hostes cum hostibus conferetis manus. non agros inde populari, sed urbium opes haurire licebit. Patres nostri, quum Hispania*

Hispania Carthaginiensium & imperatores ibi & exercitus essent, ipsi nullum imperatorem, nullos in ea milites haberent; tamen addere hoc in fœdere voluerunt, Ut imperii sui Iberus fluvius esset finis. Nunc, quum duo prætores, quum consul, quum tres exercitus Romani Hispaniam obtineant, Carthaginiensium jam propè decem annis nemo in his provinciis sit; imperium nobis citra Iberum amissum est. Hoc armis & virtute recuperetis oportet: & nationem rebellantem magis temere, quàm constanter bellantem, jugum quo se exuit, accipere rursus cogatis. In hunc modum maximè adhortatus, pronunciat, se nocte ad castra hostium ducturum. ita ad corpora curanda dimissi.

XIV. Media nocte, quum auspicio operam dedisset, profectus, ut locum quem vellet, priusquam hostes sentirent, caperet; præter castra hostium circumducit, & prima luce acie instructa sub ipsum vallum tres cohortes mittit. Mirantes barbari à tergo apparuisse Romanum, discurrere ipsi ad arma. interim consul apud suos, *Nusquam, nisi in virtute spes est, milites*, inquit, *& ego sedulò ne esset, feci. inter castra nostra & nos medii hostes. ab tergo hostium ager est. quod pulcherrimum, idem tutissimum est, in virtute spem positam habere.* Sub hæc cohortes recipi jubet, ut barbaros simulatione fugæ eliceret. Id quod crediderat, evenit. pertimuisse & cedere rati Romanos, porta erumpunt: & quantum inter castra sua & hostium aciem relictum erat loci armatis complent. Dum trepidant acie instruenda, consul, jam paratis ordinatisque omnibus, incompositos aggreditur. equites primos ab utroque cornu in pugnam educit. sed in dextro

dextro extemplo pulsi, cedentesque trepidi, etiam pediti terrorem intulere. Quod ubi vidit consul, duas cohortes delectas ab dextro latere hostium circumduci jubet; & ab tergo se ostendere, priusquam concurrerent peditum acies. is terror objectus hosti rem metu Romanorum equitum inclinatam æquavit. tamen adeo turbati erant dextræ alæ equites peditesque, ut quosdam consul manu ipse reprehenderit, & adversos in hostem verterit. ita & quamdiu missilibus pugnatum est, anceps pugna erat: & jam à dextra parte, unde terror & fuga cœperat, ægre Romanus restabat. A sinistro cornu & ab fronte urgebantur barbari: & cohortes ab tergo instantes pavidi respiciebant. Ut emissis soliferreis falaricisque gladios strinxerunt, tum velut redintegrata est pugna. non cæcis ictibus procul ex improviso vulnerabantur: sed, pede collato, tota in virtute ac viribus spes erat.

XV. [illegible]essos jam suos consul ex secunda acie, subsidiariis cohortibus in pugnam inductis, accendit. nova acies facta. integri, recentibus telis fatigatos adorti hostes, primùm acri impetu velut cuneo perculerunt; deinde dissipatos in fugam averterunt: effusoque per agros cursu castra repetebantur. Ubi omnia fuga completa vidit Cato; ipse ad secundam legionem, quæ in subsidio posita erat, equo revehitur: & signa præ se ferri, plenoque gradu ad castra hostium oppugnanda succedere jubet. si quis extra ordinem avidiùs procurrit, & ipse interequitans sparo percutit, & tribunos centurionesque castigare jubet. Jam castra hostium oppugnabantur: saxisque & sudibus & omni genere telorum summovebantur à vallo Romani. ubi

recens admota legio eſt; tum & oppugnantibus animus crevit, & infenſiùs hoſtes pro vallo pugnabant. Conſul omnia oculis perluſtrat, ut, qua minima vi reſiſtitur, ea parte irrumpat. ad ſiniſtram portam infrequentes videt: eò ſecundæ legionis principes haſtatoſque inducit. Non ſuſtinuit impetum eorum ſtatio, quæ portæ oppoſita erat. & ceteri, poſteaquam intra vallum hoſtes vident, ipſis caſtris exuti, ſigna armaque abjiciunt. cæduntur in portis ſuomet ipſi agmine in arcto hærentes: ſecundani terga hoſtium cædunt, ceteri caſtra diripiunt. Valerius Antias ſupra quadraginta millia hoſtium cæſa eo die ſcribit. Cato ipſe, haud ſanè detrectator laudum ſuarum, multos cæſos ait; numerum non adſcribit.

XVI. Tria eo die laudabilia feciſſe putatur. unum, quòd circumducto exercitu, procul navibus ſuis caſtriſque, ubi ſpem niſi in virtute haberent, inter medios hoſteis prœlium commiſit: alterum, quòd cohortes ab tergo hoſtibus objecit: tertium, quòd ſecundam legionem, ceteris omnibus effuſis ad ſequendos hoſteis, pleno gradu ſub ſignis compoſitam inſtructamque ſubire ad portam caſtrorum juſſit. Nihil deinde à victoria ceſſatum: quum, receptui ſigno dato, ſuos ſpoliis onuſtos in caſtra reduxiſſet, paucis horis noctis ad quietem datis, ad prædandum in agros duxit. Effuſiùs, ut ſparſis hoſtibus fuga, prædati ſunt. quæ res non minùs, quàm pugna pridie adverſa, Emporitanos Hiſpanos accolaſque eorum in deditionem compulit. multi & aliarum civitatum, qui Emporias perfugerant, dediderunt ſe. quos omnes, appellatos benignè, vinoque & cibo curatos, domos dimiſit. Confe-

ſtim

ſtim inde caſtra movit. & quacumque incedebat agmen, legati dedentium civitates ſuas occurrebant. & quum Tarraconem venit, jam omnis cis Iberum Hiſpania perdomita erat, captivique & Romani & ſociûm ac Latini nominis, variis caſibus in Hiſpania oppreſſi, donum conſuli à barbaris reducebantur. Fama deinde vulgatur, conſulem in Turdetaniam exercitum ducturum. & ad devios montanos profecturum etiam falsò perlatum eſt. Ad hunc vanum & ſine auctore ullo rumorem Bergiſtanorum civitatis ſeptem caſtella defecerunt. eos deducto exercitu conſul ſine memorando prœlio in poteſtatem redegit. Haud ita multo pòſt iidem, regreſſo Tarraconem conſule, priuſquam inde quoquam procederet, defecerunt. Iterum ſubacti : ſed non eadem venia victis fuit. ſub corona veniere omnes, ne ſæpius pacem ſollicitarent.

XVII. Interim P. Manlius prætor, exercitu vetere à Q. Minucio, cui ſucceſſerat, accepto, adjuncto & Ap. Claudii Neronis ex ulteriore Hiſpania vetere item exercitu, in Turdetaniam proficiſcitur. Omnium Hiſpanorum maximè imbelles habentur Turdetani. freti tamen multitudine ſua obviam ierunt agmini Romano. Eques immiſſus turbavit extemplo aciem eorum. pedeſtre prœlium nullius ferme certaminis fuit. milites veteres, periti hoſtium bellique, haud dubiam pugnam fecerunt. Nec tamen ea pugna debellatum eſt. decem millia Celtiberûm mercede Turduli conducunt, alieniſque armis parabant bellum. Conſul interim rebellione Bergiſtanorum ictus, ceteras quoque civitates ratus per occaſionem idem facturas, arma omnibus

cis Iberum Hiſpanis ademit. quam rem adeo ægre paſſi, ut multi mortem ſibimet ipſis conſciſcerent: ferox genus nullam vitam rati ſine armis eſſe. Quod ubi conſuli renunciatum eſt, ſenatores omnium civitatum ad ſe vocari juſſit, atque iis, *Non noſtra*, inquit, *magis, quàm veſtra refert, vos non rebellare. ſiquidem id majore Hiſpanorum malo, quàm exercitus Romani labore, ſemper adhuc factum eſt. Id ut ne fiat, uno modo arbitror caveri poſſe, ſi effectum erit, ne poſſitis rebellare. Volo id quàm molliſſima via conſequi. vos quoque in ea re conſilio me adjuvate. nullum libentiùs ſequar, quàm quod vosmet ipſi attuleritis.* Tacentibus, ſpatium ſe ad deliberandum dierum paucorum dare dixit. quum revocati ſecundo quoque concilio tacuiſſent: uno die muris omnium dirutis, ad eos, qui nondum parebant, profectus, ut in quamque regionem venerat, omnes, qui circa incolebant, populos in deditionem accepit. Segeſticam tantùm, gravem atque opulentam civitatem, vineis & pluteis cepit.

XVIII. Eo majorem habebat difficultatem in ſubigendis hoſtibus, quàm qui primi venerant in Hiſpaniam; quòd ad illos tædio imperii Carthaginienſium Hiſpani deficiebant; huic ex uſurpata libertate in ſervitutem velut aſſerendi erant: & ita mota omnia accepit, ut alii in armis eſſent, alii obſidione ad defectionem cogerentur: nec, niſi in tempore ſubventum foret, ultra ſuſtentaturi fuerint. Sed in conſule ea vis animi atque ingenii fuit, ut omnia maxima minimaque per ſe adiret atque ageret: nec cogitaret modò imperaretque quæ in rem eſſent, ſed pleraque ipſe per ſe tranſigeret; nec in quemquam omnium gravius ſeveriuſque,

riusque, quàm in semet ipsum imperium exerceret; parsimonia & vigiliis & labore cum ultimis militum certaret; nec quicquam in exercitu suo præcipui, præter honorem atque imperium, haberet.

XIX. Difficilius bellum in Turdetania prætori P. Manlio Celtiberi, mercede exciti ab hostibus, sicut antè dictum est, faciebant. itaque eò consul, arcessitus litteris prætoris, legiones duxit. Ubi eò venit, (castra separatim Celtiberi & Turdetani habebant) cum Turdetanis extemplo levia prœlia, incursantes in stationes eorum, Romani facere: semperque victores ex quamvis temere cœpto certamine abire. Ad Celtiberos in colloquium tribunos militum ire consul, atque iis trium conditionum electionem ferre jubet. primam, si transire ad Romanos velint, & duplex stipendium accipere, quàm quantum à Turdetanis pepigissent: alteram, si domos abire, publica fide accepta, nihil eam rem noxæ futuram, quòd hostibus se Romanorum junxissent: tertiam, si utique bellum placeat, diem locumque constituant, ubi secum armis decernant. A Celtiberis dies ad consultandum petita. concilium immixtis Turdetanis habitum magno cum tumultu: eo minùs decerni quicquam potuit. Quum incertum bellum an pax cum Celtiberis esset; commeatus tamen, haud secus quàm in pace, ex agris castellisque hostium Romani portabant: dein sæpe munimenta eorum, velut communi pacto commercio, privatis induciis ingredientes. Consul ubi hostes ad pugnam elicere nequit, primùm prædatum sub signis aliquot expeditas cohortes in agrum integræ regionis ducit: deinde audito, Seguntiæ Celtiberûm omnes sarcinas impedimentaque

relicta,

relicta, eò pergit ducere ad oppugnandum. Posteaquam nulla moventur re, persoluto stipendio non suis modò, sed etiam prætoris militibus, relictoque omni exercitu in castris prætoriis, ipse cum septem cohortibus ad Iberum est regressus.

XX. Ea tam exigua manu oppida aliquot cepit. defecere ad eum Sedetani, Ausetani, Suessetani. Lacetanos, deviam & silvestrem gentem, cum insita feritas continebat in armis; tum conscientia, dum consul exercitusque Turdulo bello est occupatus, depopulatorum subitis incursionibus sociorum. Igitur ad oppidum eorum oppugnandum consul ducit non Romanas modò cohortes, sed juventutem etiam meritò infensorum iis sociorum. Oppidum longum in latitudinem haudquaquam tantundem patens habebant. quadringentos inde ferme passus constituit signa. ibi delectarum cohortium stationem relinquens, præcepit eis, ne se ex eo loco antè moverent, quàm ipse ad eos venisset. ceteras copias ad ulteriorem partem urbis circumducit. Maximum ex omnibus auxiliis numerum Suessetanæ juventutis habebat. eos ad murum oppugnandum subire jubet. Quorum ubi arma signaque Lacetani cognovere; memores, quàm sæpe in agro eorum impune persultâssent, quoties ipsos signis collatis fudissent fugâssentque: patefacta repente porta, universi in eos erumpunt. Vix clamorem eorum, nedum impetum Suessetani tulere. quod posteaquam, sicut futurum ratus erat, consul fieri etiam vidit; equo citato subter murum hostium ad cohortes advehitur: atque eas arreptas, effusis omnibus ad sequendos Suessetanos, quà silentium ac solitudo erat, in urbem inducit:

priusque omnia cepit quàm se reciperent Lacetani. mox ipsos, nihil præter arma habentes, in deditionem accepit.

XXI. Confestim inde victor ad Vergium castrum ducit. receptaculum id maximè prædonum erat: & inde incursiones in agros pacatos provinciæ ejus fiebant. Transfugit inde ad consulem princeps Vergestanus: & purgare se ac populares cœpit. Non esse in manu ipsis rempublicam. prædones receptos totum suæ potestatis id castrum fecisse. Consul eum domum redire, conficta aliqua probabili cur abfuisset caussa, jussit. Quum se muros subîsse cerneret, intentosque prædones ad tuenda mœnia esse; tum utì cum suæ factionis hominibus meminisset arcem occupare. Id, utì præceperat, factum. Repente anceps terror, hinc muros ascendentibus Romanis, illinc arce capta, barbaros circumvasit. Hujus potitus loci consul, eos qui arcem tenuerant, liberos esse cum cognatis, suaque habere jussit: Vergestanos ceteros quæstori ut venderet, imperavit: de prædonibus supplicium sumpsit. Pacata provincia, vectigalia magna instituit ex ferrariis argentariisque, quibus tum institutis locupletior indies provincia fuit. Ob has res gestas in Hispania, supplicationem in triduum Patres decreverunt.

XXII. Eadem æstate alter consul L. Valerius Flaccus in Gallia cum Bojorum manu propter Litanam silvam signis collatis secundo prœlio conflixit. Octo millia Gallorum cæsa traduntur: ceteri omisso bello in vicos suos atque agros dilapsi. Consul reliquum æstatis circa Padum Placentiæ & Cremonæ exercitum habuit, restituitque quæ in iis oppi-

oppidis bello diruta fuerant. Quum hic ſtatus rerum in Italia Hiſpaniaque eſſet, T. Quintio in Græcia ita hibernis actis, ut, exceptis Ætolis, quibus nec pro ſpe victoriæ præmia contigerant, nec diu quies placere poterat, univerſa Græcia, ſimul pacis libertatiſque perfruens bonis, egregiè ſtatu ſuo gauderet; nec magis in bello virtutem Romani ducis, quàm in victoria temperantiam juſtitiamque & moderationem miraretur: ſenatuſconſultum, quo bellum adverſus Nabin Lacedæmonium decretum erat, affertur. Quo lecto Quintius, conventu Corinthum omnium ſociarum civitatum legationibus in diem certam edicto, ubi frequentes undique principes convenerunt, ita ut ne Ætoli quidem abeſſent, tali oratione eſt uſus: *Bellum adverſus Philippum non magis communi animo conſilioque Romani & Græci geſſerunt, quàm utrique ſuas cauſſas belli habuerunt. Nam & Romanorum amicitiam, nunc Carthaginienſes hoſtes eorum juvando, nunc hic ſociis noſtris oppugnandis violaverat: & in vos talis fuit, ut nobis, etiamſi noſtrarum obliviſceremur injuriarum, veſtræ injuriæ ſatis digna cauſſa belli fuerint. Hodierna conſultatio tota ex vobis pendet. Refero enim ad vos, utrùm Argos, ſicut ſcitis ipſi, ab Nabide occupatos, pati velitis ſub ditione ejus eſſe: an æquum cenſeatis nobiliſſimam vetuſtiſſimamque civitatem, in media Græcia ſitam, repeti in libertatem, & eodem ſtatu, quo ceteras urbes Peloponneſi & Græciæ, eſſe. Hæc conſultatio, ut videtis, tota de re pertinente ad vos eſt: Romanos nihil contingit, niſi quatenus liberatæ Græciæ unius civitatis ſervitus non plenam nec integram gloriam eſſe ſinit. Ceterùm ſi vos nec cura ejus civitatis,*

nec exemplum, nec periculum movet, ne serpat latius contagio ejus mali; nos æqui bonique facimus. De hac re vos consulo, staturus eo, quod plures censueritis.

XXIII. Post orationem Romani imperatoris percenseri aliorum sententiæ cœptæ sunt. Quum legatus Atheniensium, quantum poterat, gratiis agendis Romanorum in Græciam merita extulisset, imploratos auxilium adversus Philippum tulisse opem, non rogatos ultro adversus tyrannum Nabin offerre auxilium, indignatusque esset, hæc tanta merita sermonibus tamen aliquorum carpi, futura calumniantium, quum fateri potius præteritorum gratiam deberent; apparebat incessi Ætolos. Igitur Alexander, princeps gentis, invectus primùm in Athenienses, qui, libertatis quondam duces & auctores, assentationis propriæ gratia communem caussam proderent: questus deinde, *Achæos, Philippi quondam milites, postremùm ab inclinata ejus fortuna transfugas, & Corinthum recepisse, & id agere, ut Argos haberent; Ætolos, primos hostes Philippi, semper socios Romanorum, pactos in fœdere suas urbes agrosque fore devicto Philippo, fraudari Echino & Pharsalo:* insimulavit fraudis Romanos, *Quòd, vano titulo libertatis ostentato, Chalcidem & Demetriadem præsidiis tenerent: qui Philippo, cunctanti deducere inde præsidia, objicere semper soliti sunt; nunquam, donec Demetrias Chalcisque & Corinthus tenerentur, liberam Græciam fore. Postremò, qui remanendi in Græcia retinendique exercitus Argos & Nabin caussam facerent, deportarent legiones in Italiam. Ætolos polliceri, aut conditionibus & voluntate sua Nabin præsidium Argis deductu-rum,*

rum, aut vi atque armis coacturos in potestate consentientis Graciæ esse.

XXIV. Hæc vaniloquentia primùm Aristænum prætorem Achæorum excitavit. *Ne istuc,* inquit, *Jupiter Optimus Maximus sirit, Junoque regina, cujus in tutela Argi sunt, ut illa civitas inter tyrannum Lacedæmonium & latrones Ætolos præmium sit posita in eo discrimine, ut miseriùs à nobis recipiatur, quàm ab illo capta est. Mare interjectum ab istis prædonibus non tuetur nos, T. Quinti. Quid, si in media Peloponneso arcem sibi fecerint, futurum nobis est? Linguam tantùm Græcorum habent, sicut speciem hominum. Moribus ritibusque efferatioribus, quàm ulli barbari, immanes belluæ vivunt. Itaque vos rogamus, Romani, ut & ab Nabide Argos recuperetis; & ita res Græciæ constituatis, ut ab latrocinio quoque Ætolorum satis pacata hæc relinquatis.* Romanus, cunctis undique increpantibus Ætolos, *responsurum se fuisse iis* dixit, *nisi ita infensos omnes in eos videret, ut sedandi potius quàm irritandi essent. Contentum itaque opinione ea, qua de Romanis Ætolisque esset, referre se* dixit, *quid de Nabidis bello placeret, nisi redderet Achæis Argos.* Quum omnes bellum decrêssent; auxilia ut pro viribus suis quæque civitates mitterent, est hortatus. Ad Ætolos legatum etiam misit: magis ut nudaret animos, id quod evenit, quàm spe impetrari posse.

XXV. Tribunis militum, ut exercitum ab Elatia arcesserent, imperavit. Per eosdem dies & Antiochi legatis de societate agentibus respondit, *Nihil se absentibus decem legatis sententia habere. Romam eundum ad senatum iis esse.* Ipse copias e-

 ductas

ductas ab Elatia ducere Argos pergit. atque ei circa Cleonas Ariſtænus prætor cum decem millibus Achæorum, equitibus mille occurrit. & haud procul inde junctis exercitibus poſuerunt caſtra. Poſtero die in campum Argivorum deſcenderunt: & quatuor fere millia ab Argis locum caſtris capiunt. Præfectus præſidio Laconum erat Pythagoras; gener idem tyranni, & uxoris ejus frater: qui ſub adventum Romanorum & utraſque arces (nam duas habent Argi) & loca alia, quæ aut opportuna aut ſuſpecta erant, validis præſidiis firmavit. ſed inter agenda hæc pavorem injectum adventu Romanorum diſſimulare haudquaquam poterat: & ad externum terrorem inteſtina etiam ſeditio acceſſit. Damocles erat Argivus, adoleſcens majoris animi quàm conſilii: qui primò, jurejurando interpoſito, de præſidio expellendo cum idoneis collocutus, dum vires adjicere conjurationi ſtudet, incautior fidei æſtimator fuit. Colloquentem eum cum ſuis ſatelles à præfecto miſſus quum arceſſeret, ſenſit proditum conſilium eſſe: hortatuſque conjuratos qui aderant, ut, potius quàm extorti morerentur, arma ſecum caperent: atque ita cum paucis in forum ire pergit, clamitans, ut, qui ſalvam rempublicam vellent, auctorem & ducem ſe libertatis ſequerentur. Haud ſanè movit quemquam, quia nihil uſquam ſpei propinquæ, nedum ſatis firmi præſidii cernebant. Hæc vociferantem eum Lacedæmonii circumventum cum ſuis interfecerunt. comprehenſi deinde quidam & alii: ex iis occiſi plures, pauci in cuſtodiam conjecti. multi proxima nocte funibus per murum demiſſi ad Romanos transfugerunt.

XXVI. Quin-

XXVI. Quintius, affirmantibus iis, si ad portas Romanus exercitus fuisset, non sine effectu futurum eum motum fuisse, &, si propius castra admoverentur, non quieturos Argivos, misit expeditos pedites equitesque, qui circa Cylarabin (gymnasium id est minus trecentos passus ab urbe) cum erumpentibus à porta Lacedæmoniis prœlium commiserunt, atque eos haud magno certamine compulerunt in urbem. & castra eo ipso loco, ubi pugnatum erat, imperator Romanus posuit. Diem inde unum in speculis fuit, si quid novi motus oriretur. posteaquam oppressam metu civitatem vidit, advocat concilium de oppugnandis Argis. Omnium principum Græciæ, præter Aristænum, eadem sententia erat; quum caussa belli non alia esset, inde potissimùm ordiendum bellum. Quintio id nequaquam placebat, sed Aristænum contra omnium consensum differentem cum haud dubia approbatione audivit. & ipse adjecit, *quum pro Argivis adversus tyrannum bellum susceptum sit, quid minus conveniens esse, quàm omisso hoste Argos oppugnari? Se verò caput belli Lacedæmonem & tyrannum petiturum.* Et dimisso concilio, frumentatum expeditas cohortes misit. Quod maturi erat circa, demessum & convectum est. viride, ne hostes mox haberent, protritum & corruptum. Castra deinde movit; &, Parthenio monte superato, præter Tegeam tertio die ad Caryas posuit castra. ibi, priusquam hostium intraret agrum, sociorum auxilia exspectavit. Venerunt Macedones à Philippo mille quingenti, & Thessalorum equites quadringenti. nec jam auxilia, quorum affatim erat, sed commeatus, finitimis urbibus im-

perati, morabantur Romanum. Navales quoque magnæ copiæ conveniebant. Jam ab Leucade L. Quintius cum quadraginta navibus venerat: jam Rhodiæ decem & octo tectæ naves: jam Eumenes rex circa Cycladas insulas erat cum decem tectis navibus, triginta lembis, mixtisque aliis minoris formæ navigiis. ipsorum quoque Lacedæmoniorum exsules permulti, tyrannorum injuria pulsi, spe recuperandæ patriæ in castra Romana convenerant. Multi autem erant jam per aliquot ætates, ex quo tyranni tenebant Lacedæmonem, alii ab aliis pulsi. Princeps erat exsulum Agesipolis, cujus jure gentis regnum Lacedæmone erat: pulsus infans ab Lycurgo tyranno post mortem Cleomenis, qui primus tyrannus Lacedæmone fuit.

XXVII. Quum terra marique tantum belli circumstaret tyrannum, & propè nulla spes esset vires suas hostiumque æstimanti, non tamen omisit bellum: sed & à Creta mille delectos juventutis eorum excivit, quum mille jam haberet: & tria millia mercenariorum militum, decem millia popularium cum castellanis agrestibus in armis habuit: & fossa valloque urbem communivit. &, ne quid intestini motus oriretur, metu & acerbitate pœnarum tenebat animos. Quoniam, ut salvum vellent tyrannum, sperare non poterat, quum suspectos quosdam civium haberet; eductis in campum omnibus copiis, (Dromon ipsi vocant) positis armis ad concionem vocari jussit Lacedæmonios, atque eorum concioni satellites armatos circumdedit. & pauca præfatus, *Cur sibi omnia timenti caventique ignoscendum in tali tempore foret*: *&* *ipsorum referre,*

referre, si quos suspectos status præsens rerum faceret, prohiberi potius, ne quid moliri possint, quàm puniri molientes. Itaque quosdam se in custodia habiturum, donec ea quæ instet tempestas prætereat. Hostibus repulsis (à quibus, si modò proditio intestina satis caveatur, minus periculi esse) extemplo eos emissurum. Sub hæc citari nomina octoginta ferme principum juventutis jussit; atque eos, ut quisque ad nomen responderat, in custodiam tradidit: nocte insequenti omnes interfecti. Ilotarum quidam (hi sunt jam inde antiquitus castellani agreste genus) transfugere voluisse insimulati, per omnes vicos sub verberibus acti necantur. hoc terrore obstupuerant multitudinis animi ab omni conatu novorum consiliorum. Intra munitiones copias continebat, nec parem se ratus, si dimicare acie vellet: & urbem relinquere tam suspensis & incertis omnium animis metuens.

XXVIII. Quintius satis jam omnibus paratis, profectus ab stativis, die altero ad Sellasiam super Oenunta fluvium pervenit: quo in loco Antigonus, Macedonum rex, cum Cleomene, Lacedæmoniorum tyranno, signis collatis dimicâsse dicebatur. inde, quum audîsset ascensum difficilis & arctæ viæ esse, brevi per monteis circuitu, præmissis qui munirent viam, lato satis & patenti limite ad Eurotam amnem, sub ipsis propè fluentem mœnibus, pervenit. ubi castra metantes Romanos, Quintiumque ipsum, cum equitibus atque expeditis prægressum, auxiliares tyranni adorti, in terrorem ac tumultum conjecerunt, nihil tale exspectantes; quia nemo his obvius toto itinere fuerat,

ac

ac veluti pacato agro transierant. Aliquamdiu peditibus equites, equitibus pedites vocantibus, quum in se cuique minimum fiduciæ esset, trepidatum est. tandem signa legionum supervenerunt: & quum primi agminis cohortes inductæ in prœlium essent, qui modò terrori fuerant, trepidantes in urbem compulsi sunt. Romani quum tantum à muro recessissent, ut extra ictum teli essent, acie directa paullisper steterunt. Posteaquam nemo hostium contra exibat, redierunt in castra. Postero die Quintius prope flumen præter urbem sub ipsas Menelaii montis radices ducere copias instructas pergit. primæ legionariæ cohortes ibant: levis armatura & equites agmen cogebant. Nabis intra murum instructos paratosque sub signis habebat mercenarios milites, in quibus omnis fiducia erat, ut ab tergo hostem aggrederetur. posteaquam extremum agmen præteriit, tum ab oppido, eodem quo pridie eruperant tumultu, pluribus simul locis erumpunt. Ap. Claudius agmen cogebat: qui ad id quod futurum erat, ne inopinatum accideret, præparatis suorum animis, signa extemplo convertit, totumque in hostem agmen circumegit. itaque, velut rectæ acies concurrissent, justum aliquamdiu prœlium fuit. tandem Nabidis milites in fugam inclinârunt. quæ minus infida ac trepida fuisset, ni Achæi locorum prudentes institissent. hi & cædem ingentem ediderunt, & dispersos passim fuga plerosque armis exuerunt. Quintius prope Amyclas posuit castra. inde, quum perpopulatus omnia circumjecta urbi frequentis & amœni agri loca esset, nullo jam hostium porta exce-

excedente, movit castra ad flumen Eurotam. inde vallem Taygeto subjectam, agrosque ad mare pertinentes evastat.

XXIX. Eodem fere tempore L. Quintius maritimæ oræ oppida partim voluntate, partim metu aut vi recepit. certior deinde factus, Gythium oppidum omnium maritimarum rerum Lacedæmoniis receptaculum esse, nec procul à mari castra Romana abesse, omnibus id copiis aggredi constituit. Erat eo tempore valida urbs & multitudine civium incolarumque, & omni bellico apparatu instructa. In tempore Quintio, rem haud facilem aggredienti, rex Eumenes & classis Rhodiorum supervenerunt. ingens multitudo navalium sociorum, è tribus contracta classibus, intra paucos dies omnia, quæ ad oppugnationem urbis, terra marique munitæ, facienda opera erant, effecit. Jam testudinibus admotis murus subruebatur: jam arietibus quatiebatur. Itaque una crebris ictibus eversa est turris; quodque circa muri erat, casu ejus prostratum. & Romani simul à porta, unde aditus planior erat, ut distenderent ab apertiore loco hostes, simul per patefactum ruina iter irrumpere conabantur. nec multum abfuit, quin, quà intenderant, penetrarent. sed tardavit impetum eorum spes objecta dedendæ urbis, mox deinde eadem turbata. Dexagoridas & Gorgopas pari imperio præerant urbi. Dexagoridas miserat ad legatum Romanum, traditurus urbem. & quum ad eam rem tempus & ratio convenisset, à Gorgopa proditor interficitur: intentiusque ab uno urbs defendebatur. & difficilior facta oppugnatio erat, ni T. Quintius cum quatuor millibus delectorum militum supervenisset.

Is

Is quum ſupercilio haud procul diſtantis tumuli ab urbe inſtructam aciem oſtendiſſet, & ex altera parte L. Quintius ab operibus ſuis terra marique inſtaret; tum verò deſperatio Gorgopam quoque coëgit id conſilii, quod in altero morte vindicaverat, capere. & pactus, ut abducere inde milites, quos præſidii cauſſa habebat, liceret, tradidit Quintio urbem. Priuſquam Gythium traderetur, Pythagoras præfectus Argis relictis, tradita cuſtodia urbis Timocrati Pellenenſi, cum mille mercenariis militibus & duobus millibus Argivorum Lacedæmonem ad Nabin venit.

XXX. Nabis ſicut primo adventu Romanæ claſſis & traditione oppidorum maritimæ oræ conterritus erat, ſic parva ſpe quum acquieviſſet, Gythio ab ſuis retento, poſteaquam id quoque traditum Romanis audivit eſſe, quum ab terra, omnibus circa hoſtium, nihil ſpei eſſet, à mari quoque toto ſe intercluſum, cedendum fortunæ ratus, caduceatorum primum in caſtra miſit ad explorandum, ſi paterentur legatos ad ſe mitti. qua impetrata re, Pythagoras ad imperatorem venit, nullis cum aliis mandatis, quàm ut tyranno colloqui cum imperatore liceat. Concilio advocato, quum omnes dandum colloquium cenſuiſſent; dies locuſque conſtituitur. In mediæ regionis tumulos modicis copiis ſequentibus quum veniſſent, relictis ibi in ſtatione conſpecta utrimque cohortibus, Nabis cum delectis cuſtodibus corporis, Quintius cum fratre & Eumene rege, & Soſilao Rhodio, & Ariſtæno Achæorum prætore, tribuniſque militum paucis deſcendit.

XXXI. Ibi

XXXI. Ibi permisso, ut seu dicere prius seu audire mallet, ita cœpit tyrannus. *Si ipse per me, T. Quinti, vosque qui adestis, caussam excogitare, cur mihi aut indixissetis bellum, aut inferretis, possem; tacitus eventum fortunæ meæ exspectâssem. nunc imperare animo nequivi, quin prius, quàm perirem, cur periturus essem scirem. Et, Hercule, si tales essetis, quales esse Carthaginienses fama est, apud quos nihil societatis fides sancti haberet; in me quoque vobis quid faceretis minus pensi esse, non mirarer. Nunc, quum vos intueor, Romanos esse video, qui rerum divinarum fœdera, humanarum fidem socialem sanctissimam habeatis. Quum me ipse respexi, eum esse spero, cui & publicè, sicut ceteris Lacedæmoniis, vobiscum vetustissimum fœdus sit: & meo nomine privatim amicitia ac societas nuper Philippi bello renovata. At enim ego eam violavi & everti, quòd Argivorum civitatem teneo. Quo modo hoc tuear? re, an tempore? Res mihi duplicem defensionem præbet. nam & ipsis vocantibus ac tradentibus urbem eam accepi, non occupavi: & accepi, quum Philippi partium, non in vestra societate esset. Tempus autem eo me liberat, quòd quum jam Argos haberem, societas mihi vobiscum convenit: & ut vobis mitterem ad bellum auxilia, non ut Argis præsidium deducerem, pepigistis. At, Hercle, in ea controversia, quæ de Argis est, superior sum: & æquitate rei, quòd non vestram urbem, sed hostium; quòd volentem, non vi coactam accepi: & vestra confessione, quòd in conditionibus societatis mihi Argos reliquistis. Ceterùm nomen tyranni & facta premunt, quòd servos ad libertatem voco, quòd in*

agros

agros inopem plebem deduco. De nomine hoc respondere possum: me, qualiscumque sum, eundem esse, qui fui, quum tu ipse mecum, T. Quinti, societatem pepigisti. Tum me regem appellari à vobis memini: nunc tyrannum vocari video. Itaque si ego nomen imperii mutâssem, mihi meæ inconstantiæ; quum vos mutetis, vobis vestræ reddenda ratio est. Quod ad multitudinem servis liberandis auctam, & egentibus divisum agrum attinet; possum quidem & in hoc me jure temporis tutari. Jam feceram hæc, qualiacumque sunt, quum societatem mecum pepigistis, & auxilia in bello adversùm Philippum accepistis. Sed si nunc ea fecissem, non dico, quid in eo vos læsissem, aut vestram amicitiam violâssem? sed illud, me more atque instituto majorum fecisse. Nolite ad vestras leges atque instituta exigere ea, quæ Lacedæmone fiunt. Nihil comparare singula necesse. vos à censu equitem, à censu peditem legitis: & paucos excellere opibus, plebem subjectam esse illis vultis. Noster legumlator non in paucorum manu rempublicam esse voluit, quem vos senatum appellatis; nec excellere unum aut alterum ordinem in civitate: sed per æquationem fortunæ ac dignitatis fore credidit, ut multi essent, qui arma pro patria ferrent. Pluribus me peregisse, quàm pro patriæ sermone brevitatis, fateor. Et breviter peroratum esse potuit; Nihil me, posteaquam vobiscum amicitiam institui, cur ejus vos pœniteret, commisisse.

XXXII. Ad hæc imperator Romanus: *Amicitia & societas nobis nulla tecum, sed cum Pelope rege Lacedæmoniorum justo ac legitimo facta est.*

Cu-

Cujus jus tyranni quoque, qui postea per vim tenuerunt Lacedæmone imperium, (quia nos bella nunc Punica, nunc Gallica, nunc alia ex aliis occupaverant) usurpârunt; sicut tu quoque hoc Macedonico bello fecisti. Nam quid minus conveniret, quàm nos, qui pro libertate Græciæ adversus Philippum gereremus bellum, cum tyranno instituere amicitiam? & tyranno quàm, qui unquam, sævissimo & violentissimo in suos? Nobis verò, etiam si Argos nec cepisses per fraudem nec teneres, liberantibus omnem Græciam, Lacedæmon quoque vindicanda in antiquam libertatem erat, atque in leges suas: quarum modò, tanquam æmulus Lycurgi, mentionem fecisti. An, ut ab Iasso & Bargiliis præsidia Philippi deducantur, curæ erit nobis: Argos & Lacedæmonem, duas clarissimas urbes, lumina quondam Græciæ, sub pedibus tuis relinquemus, quæ titulum nobis liberatæ Græciæ servientes deforment? Atenim cum Philippo Argivi senserunt. Remittimus hoc tibi, ne nostram vicem irascaris. Satis compertum habemus, duorum, aut summum trium in ea re, non civitatis culpam esse: tam Hercle, quam in te tuoque præsidio arcessendo accipiendoque in arcem, nihil sit publico concilio actum. Thessalos, & Phocenses, & Locrenses consensu omnium scimus partium Philippi fuisse. tamen quum ceteram liberaverimus Græciam, quid tandem censes in Argivis, qui insontes publici consilii sint, facturos? Servorum ad libertatem vocatorum, & egentibus hominibus agri divisi crimina tibi objici dicebas. non quidem nec ipsa mediocria: sed quid ista sunt præ iis, quæ à te tuisque quotidie alia super alia facinora eduntur? Exhibe liberam concio-

concionem vel Argis, vel Lacedæmone, si audire juvat vera dominationis impotentissimæ crimina. Ut omnia alia vetustiora omittam, quam eadem Argis Pythagoras iste gener tuus pene in oculis meis edidit? quam tu ipse, quum jam propè in finibus Lacedæmoniorum essem? Agedum, quos in concione comprehensos, omnibus audientibus civibus tuis, in custodia te habiturum esse pronunciâsti; jube vinctos produci, ut miseri parentes, quos falsò lugent, vivere sciant. Enim ut jam ita sint hæc, quid ad vos Romani? Hoc tu dicas liberantibus Græciam? hoc iis, qui, ut liberare possent, mare trajecerunt, terra marique gesserunt bellum? Vos tamen, inquis, vestramque amicitiam ac societatem propriè non violavi. Quoties vis te id arguam fecisse? Sed nolo pluribus: summam rem complectar. Quibus igitur amicitia violatur? Nempe his duabus rebus maximè; si socios meos pro hostibus habeas, si cum hostibus te conjungas. Utrum non à te factum est? nam & Messenen uno atque eodem jure fœderis, quo & Lacedæmonem in amicitiam nostram acceptam, socius ipse sociam nobis urbem vi atque armis cepisti: & cum Philippo hoste nostro non societatem solùm, sed, si Diis placet, affinitatem etiam per Philoclem præfectum ejus pepigisti: &, bellum adversùm nos gerens, mare circa Maleam infestum navibus piraticis fecisti: & plures propè cives Romanos, quàm Philippus, cepisti atque occidisti: tutiorque Macedoniæ ora, quàm promontorium Maleæ, commeatus ad exercitus nostros portantibus navibus fuit. Proinde parcesis fidem ac jura societatis jactare: &, omissa populari oratione, tanquam tyrannus & hostis loquere.

XXXIII.

XXXIII. Sub hæc Aristænus nunc monere Nabin, nunc etiam orare, ut, dum liceret, dum occasio esset, sibi ac fortunis suis consuleret. Referre deinde nominatim tyrannos civitatum finitimarum cœpit, qui, deposito imperio, restitutaque libertate suis, non tutam modò, sed etiam honoratam inter cives senectutem egissent. His dictis invicem, auditisque, nox prope diremit colloquium. Postero die Nabis Argis se cedere ac deducere præsidium, quando ita Romanis placeret, & captivos & perfugas redditurum dixit. Aliud si quid postularent, scriptum ut ederent petiit, ut deliberare cum amicis posset. Ita & tyranno ad consultandum tempus datum est: & Quintius, sociorum etiam principibus adhibitis, habuit concilium. Maximæ partis sententia erat, *perseverandum in bello esse, & tollendum tyrannum: nunquam aliter tutam libertatem Græciæ fore. Satius multo fuisse, non moveri bellum adversus eum, quàm omitti motum. & ipsum velut comprobata dominatione firmiorem futurum, auctore injusti imperii assumpto populo Romano, & extemplo multos in aliis civitatibus ad insidiandum libertati civium suorum incitaturum.* Ipsius imperatoris animus ad pacem inclinatior erat. videbat enim, compulso intra mœnia hoste, nihil præter obsidionem restare; eam autem fore diuturnam. *Non enim Gythium, quod ipsum tamen traditum, non expugnatum esset, sed Lacedæmonem validissimam urbem viris armisque oppugnaturos. Unam spem fuisse, si qua admoventibus exercitum dissensio inter ipsos ac seditio excitari posset. quum signa portis propè inferri cernerent, neminem se movisse. Adjiciebat & cum Antiocho*

infidam

infidam pacem Villium legatum inde redeuntem nunciare. multo majoribus quàm ante terrestribus navalibusque copiis in Europam eum transisse. Si occupâsset obsidio Lacedæmonis exercitum, quibus aliis copiis adversus regem tam validum ac potentem bellum gesturos? Hæc propalam dicebat. illa tacita suberat cura, ne novus consul Græciam provinciam sortiretur, & inchoati belli victoria successori tradenda esset.

XXXIV. Quum adversus tendendo nihil moveret socios; simulando se transire in eorum sententiam, omnes in assensum consilii sui traduxit. *Bene vertat!* inquit, *obsideamus Lacedæmonem, quando ita placet. Ceterùm quum res tam lenta, quàm ipsi scitis oppugnatio urbium sit, & obsidentibus priùs sæpe quàm obsessis tædium afferat; jam nunc hoc ita proponere vos animis oportet, hibernandum circa Lacedæmonis mœnia esse. Quæ mora si laborem tantùm ac periculum haberet, ut & animis & corporibus ad sustinenda ea parati essetis, hortarer vos. Nunc impensa quoque magna eget in opera, in machinationes & tormenta, quibus tanta urbs oppugnanda est; in commeatus nobis vobisque in hiemem expediendos. Itaque ne aut repente trepidetis, aut rem inchoatam turpiter destituatis, scribendum antè vestris civitatibus censeo, explorandumque, quid quæque animi, quid virium habeat. Auxiliorum satis superque habeo: sed quo plures sumus, pluribus rebus egebimus. Nihil jam præter nudum solum ager hostium habet. Ad hoc hiems accedit, ad comportandum ex longinquo difficilis.* Hæc oratio primùm animos omnium ad respicienda cuique domestica mala convertit; segnitiem, invidiam, & obtre-

obtrectationem domi manentium adversus militantes, libertatem difficilem ad consensum, inopiam publicam, malignitatem conferendi ex privato. Versis itaque subitò voluntatibus, facere, quod è republica populi Romani sociorumque esse crederet, imperatori permiserunt.

XXXV. Inde Quintius, adhibitis legatis tantùm tribunisque militum, conditiones, in quas cum tyranno pax fieret, has conscripsit. *Sex mensium induciæ ut essent Nabidi, Romanisque, & Eumeni regi, & Rhodiis. Legatos extemplo mitterent Romam T. Quintius & Nabis, ut pax ex auctoritate senatus confirmaretur. Ex qua die scriptæ conditiones pacis editæ Nabidi forent, ea dies ut induciarum principium esset: & ut ex ea die intra decimum diem ab Argis ceterisque oppidis, quæ in Argivorum agris essent, præsidia omnia deducerentur: vacuaque & libera traderentur Romanis. ne quod inde mancipium regium publicumve aut privatum educeretur; & si qua antè educta forent, dominis rectè restituerentur. Naves, quas civitatibus maritimis ademisset, redderet: neve ipse novam ullam, præter duos lembos, qui non plus quàm sexdecim remis agerentur, haberet. Perfugas, captivos, omnibus sociis populi Romani civitatibus redderet, & Messeniis omnia quæ comparerent, quæque domini cognoscerent. Exsulibus quoque Lacedæmoniis liberos & conjuges restitueret, quæ earum viros sequi voluissent. invita ne qua exsulis comes esset. Mercenariorum militum Nabidis, qui aut in civitates suas, aut ad Romanos transiissent, iis res suæ omnes rectè redderentur. In Creta insula ne quam urbem haberet: quas habuisset, redderet Romanis. Ne quam societatem cum ulla*

ulla Cretensium, aut quoquam alio institueret, neu bellum gereret. Civitatibus omnibus quas ipse restituisset, quæque se suaque in fidem ac ditionem populi Romani tradidissent, omnia præsidia deduceret, seque ipse suosque ab his abstineret. Ne quod oppidum, ne quod castellum in suo alienove agro conderet. Obsides, ea ita futura, daret quinque, quos imperatori Romano placuisset; filium in his suum: & talenta centum argenti in præsenti, & quinquaginta talenta in singulos annos per annos octo.

XXXVI. Hæc conscripta, castris propius urbem motis, Lacedæmonem mittuntur. nec sanè quicquam eorum satis placebat tyranno, nisi quòd præter spem reducendorum exsulum mentio nulla facta erat. maximè autem omnium ea res offendebat, quòd & naves & maritimæ civitates ademptæ erant. Fuerat autem ei magno fructui mare, omnem oram à Malea prædatoriis navibus infestam habenti. juventutem præterea civitatum earum ad supplementum longè optimi generis militum habebat. Has conditiones, quanquam ipse in secreto volutaverat cum amicis, vulgò tamen omnes fama ferebant; vanis ut ad ceteram fidem, sic ad secreta tegenda satellitum regiorum ingeniis. Non tam omnia universi, quàm ea quæ ad quemque pertinerent, singuli carpebant. qui exsulum conjuges in matrimonio habebant, aut ex bonis eorum aliquid possederant; tanquam amissuri, non reddituri, indignabantur. servis liberatis à tyranno non irrita modò futura libertas, sed multo fœdior, quàm fuisset ante, servitus, redeuntibus in iratorum dominorum potestatem, ante oculos obversabatur. mercenarii milites & pretia militiæ casura in

pace ægre ferebant, & reditum sibi nullum esse in civitates videbant, infensas non tyrannis magis, quàm satellitibus eorum.

XXXVII. Hæc inter se primò in circulis serentes fremere; deinde ad arma subitò discurrerunt. Quo tumultu quum per se satis irritatam multitudinem cerneret tyrannus, concionem advocari jussit. ibi quum ea, quæ imperarentur ab Romanis, exposuisset; & graviora atque indigniora quædam falsò affinxisset; & ad singula nunc ab universis, nunc à partibus concionis acclamaretur: interrogavit, *Quid se respondere ad ea, aut quid facere vellent?* Propè una voce omnes, *Nihil respondere, bellum geri* jusserunt. & pro se quisque, qualia multitudo solet, bonum animum habere, & bene sperare jubentes, fortes fortunam adjuvare ajebant. His vocibus incitatus tyrannus, & Antiochum Ætolosque adjuturos pronunciat, & sibi ad obsidionem sustinendam copiarum affatim esse. Exciderat pacis mentio ex omnium animis, & in stationes non ultra quieturi discurrunt. Paucorum lacessentium excursio, & emissa jacula extemplo Romanis dubitationem, quin bellandum esset, exemerunt. Levia inde prœlia per quatriduum primum sine ullo satis certo eventu commissa. quinto die prope justa pugna adeo paventes in oppidum Lacedæmonii compulsi sunt, ut quidam milites Romani, terga fugientium cædentes, per intermissa, ut tunc erant, mœnia urbem intrârint.

XXXVIII. Et tunc quidem Quintius, satis eo terrore coercitis excursionibus hostium, nihil præter ipsius oppugnationem urbis superesse ratus, missis qui omnes navales socios à Gythio arcesserent, ipse

ſe interim cum tribunis militum ad viſendum urbis ſitum mœnia circumvehitur. Fuerat quondam ſine muro Sparta. tyranni nuper locis patentibus planiſque objecerant murum: altiora loca, & difficiliora aditu, ſtationibus armatorum pro munimento objectis tutabantur. Ubi ſatis omnia inſpexit; corona oppugnandam ratus, omnibus copiis (erant autem Romanorum ſociorumque, ſimul peditum equitumque, ſimul terreſtriumque ac navalium copiarum ad quinquaginta millia hominum) urbem cinxit. Alii ſcalas, alii ignem, alii alia, quibus non oppugnarent modò, ſed etiam terrerent, portabant. juſſi clamore ſublato ſubire undique omnes, ut, quà primùm occurrerent, quave opem ferrent, ad omnia ſimul paventes Lacedæmonii ignorarent. Quod roboris in exercitu erat, trifariam diviſum. parte una à Phœbeo, altera à Dictynneo, tertia ab eo loco quem Heptagonias appellant (omnia autem hæc aperta ſine muro loca ſunt) aggredi jubet. Quum tantus undique terror circumvaſiſſet; primò tyrannus, & ad clamores repentinos & ad nuncios trepidos motus, ut quiſque maximè laboraret locus, aut ipſe occurrebat, aut aliquos mittebat. deinde circumfuſo undique pavore ita obtorpuit, ut nec dicere quod in rem eſſet, nec audire poſſet: nec inops modò conſilii, ſed vix mentis compos eſſet.

XXXIX. Romanos primò ſuſtinebant in anguſtiis Lacedæmonii: ternæque acies tempore uno locis diverſis pugnabant. deinde creſcente certamine nequaquam erat prœlium par. miſſilibus enim Lacedæmonii pugnabant, à quibus ſe & magnitudine ſcuti perfacilè Romanus tuebatur miles,

& quòd alii vani, alii leves admodum ictus erant. nam propter angustias loci, confertamque turbam non modò ad emittenda cum procursu, quo plurimùm concitantur tela, spatium habebant: sed ne ut de gradu quidem libero ac stabili conarentur. Itaque ex adverso missa tela nulla in corporibus, rara in scutis hærebant. à circumstantibus ex superioribus locis quidam vulnerati sunt: mox progressos jam etiam ex tectis non tela modò, sed tegulæ quoque inopinantes perculerunt. Sublatis deinde supra capita scutis, continuatisque ita inter se, ut non modò ad cæcos ictus, sed ne ad inferendum quidem ex propinquo telum loci quicquam esset, testudine facta subibant. & primò angustiæ paullisper sua hostiumque refertæ turba tenuerunt: posteaquam in patentiorem viam urbis paullatim urgentes hostem processere; non ultra vis eorum atque impetus sustineri poterant. Quum terga vertissent Lacedæmonii, & effusa fuga superiora peterent loca; Nabis quidem, ut capta urbe trepidans, quanam ipse evaderet, circumspectabat. Pythagoras cum ad cetera animo officioque ducis fungebatur; tum verò unus, ne caperetur urbs, caussa fuit. succendi enim ædificia proxima muro jussit. quæ quum momento temporis arsissent, ut adjuvantibus ignem, qui aliàs ad exstinguendum opem ferre solent, ruere in Romanos tecta: nec tegularum modò fragmenta, sed etiam ambusta tigna ad armatos pervenire, & flamma latè fundi, fumus terrorem etiam majorem quàm periculum facere. Itaque & qui extra urbem erant Romanorum, tum maximè impetus facientes recessere à muro: & qui jam intraverant, ne incendio à tergo oriente

intercluderentur ab suis, receperunt sese. & Quintius posteaquam quid rei esset, vidit; receptui canere jussit. ita jam à capta propè urbe revocati, redierunt in castra.

XL. Quintius, plus ex timore hostium quàm ex re ipsa spei nactus, per triduum insequens territavit eos: nunc prœliis lacessendo, nunc operibus intersepiendo quædam, ne exitus ad fugam esset. His comminationibus compulsus tyrannus, Pythagoram rursus oratorem misit. quem Quintius primò aspernatus excedere castris jussit: deinde suppliciter orantem, advolutumque genibus tandem audivit. Prima oratio fuit omnia permittentis arbitrio Romanorum. deinde, quum ea velut vana & sine effectu nihil proficerent, eò deducta res est, ut his conditionibus, quæ ex scripto paucis antè diebus editæ erant, induciæ fierent. pecuniaque & obsides accepti. Dum oppugnatur tyrannus, Argivi, nunciis aliis propè super alios afferentibus, tantùm nón jam captam Lacedæmonem esse; erecti & ipsi, simul eo quòd Pythagoras cum parte validissima præsidii excesserat, contempta paucitate eorum qui in arce erant, duce Archippo quodam præsidium expulerunt. Timocratem Pellenensem, quia clementer præfuerat, vivum fide data emiserunt. Huic lætitiæ Quintius supervenit, pace data tyranno, dimissisque ab Lacedæmone Eumene & Rhodiis & L. Quintio fratre ad classem.

XLI. Læta civitas celeberrimum festorum dierum ac nobile ludicrum Nemeorum, die stata propter belli mala prætermissum, in adventum Romani exercitus ducisque indixerunt, præfeceruntque ludis ipsum imperatorem. Multa erant quæ gaudium

dium cumularent. reducti cives ab Lacedæmone erant, quos nuper Pythagoras, quosque antè Nabis abduxerant. redierant, qui post compertam à Pythagora conjurationem, & cæde jam cœpta effugerant. libertatem ex longo intervallo, libertatisque auctores Romanos, quibus caussa bellandi cum tyranno ipsi fuissent, cernebant. testata quoque ipso Nemeorum die voce præconis libertas est Argivorum. Achæis quantum restituti Argi in commune Achajæ concilium lætitiæ afferebant; tantum serva Lacedæmon relicta, & lateri adhærens tyrannus, non sincerum gaudium præbebant. Ætoli verò eam rem omnibus conciliis lacerare. *Cum Philippo non antè desitum bellari, quàm omnibus excederet Græciæ urbibus. Tyranno relictam Lacedæmonem: regem autem legitimum, qui in Romanis fuerat castris, ceterosque nobilissimos cives in exsilio victuros. Nabidis dominantis satellitem factum populum Romanum.* Quintius ab Argis Elatiam, unde ad bellum Spartanum profectus erat, copias reduxit. Sunt qui non ex oppido proficiscentem bellum gessisse tyrannum tradant, sed castris adversus Romana castra positis: diuque cunctatum, quum Ætolorum auxilia exspectâsset, coactum ad extremum acie confligere, impetu in pabulatores suos ab Romanis facto. eo prœlio victum, castrisque exutum pacem petîsse: quum cecidissent quindecim millia militum, capta plus quatuor millia essent.

XLII. Eodem fere tempore & à T. Quintio de rebus ad Lacedæmonem gestis, & ab M. Porcio consule ex Hispania literæ allatæ. utriusque nomine ternos in dies supplicatio à senatu decreta

 est.

est. L. Valerius consul, quum post fusos circa Litanam silvam Bojos quietam provinciam habuisset, comitiorum caussa Romam rediit: & creavit consules P. Cornelium Scipionem Africanum iterum & Ti. Sempronium Longum. Horum patres primo anno secundi Punici belli consules fuerant.

Ante Chr. 194. U. C. 558.

Prætoria inde comitia habita. creati P. Cornelius Scipio, & duo Cn. Cornelii, Merenda & Blasio, & Cn. Domitius Ænobarbus, & Sex Digitius, & T. Juvencius Thalna. Comitiis perfectis consul in provinciam rediit. Novum jus eo anno à Ferentinatibus tentatum; ut Latini, qui in coloniam Romanam nomina dedissent, cives Romani essent. Puteolos Salernumque & Buxentum adscripti coloni qui nomina dederant, quum ob id se pro civibus Romanis ferrent, senatus judicavit, non esse eos cives Romanos.

XLIII. Principio anni, quo P. Scipio Africanus iterum & Ti. Sempronius Longus consules fuerunt, legati Nabidis tyranni Romam venerunt duo. His extra urbem in æde Apollinis senatus datus est. pax, quæ cum T. Quintio convenisset, ut rata esset petierunt, impetraveruntque. De provinciis quum relatum esset, senatus frequens in eam sententiam ibat: ut, quoniam in Hispania & Macedonia debellatum foret, consulibus ambobus Italia provincia esset. Scipio satis esse Italiæ unum consulem censebat, alteri decernendam Macedoniam esse. *Bellum grave ab Antiocho imminere. jam ipsum sua sponte in Europam transgressum. Quid deinde facturum censerent, quum hinc Ætoli haud dubiè hostes vocarent ad bellum, illinc An-*

Annibal Romanis cladibus insignis imperator stimularet? Dum de provinciis consulum disceptatur, prætores sortiti sunt. Cn. Domitio urbana jurisdictio, T. Juvencio peregrina evenit: P. Cornelio Hispania ulterior, Sex. Digitio citerior: duobus Cn. Corneliis, Blasioni Sicilia, Merendæ Sardinia. In Macedoniam novum exercitum transportari non placuit: eum qui esset ibi, reduci in Italiam à Quintio, ac dimitti. item eum exercitum dimitti, qui cum M. Porcio Catone in Hispania esset. Consulibus ambobus Italiam provinciam esse, & duas urbanas eò legiones scribere, ut, dimissis quos senatus censuisset exercitibus, octo omnino Romanæ legiones essent.

XLIV. Ver sacrum factum erat priore anno, M. Porcio & L. Valerio consulibus. id quum P. Licinius pontifex, non esse rectè factum, collegio primùm, deinde ex auctoritate collegii Patribus renunciâsset, de integro faciendum arbitratu pontificum censuerunt; ludosque magnos, qui unà voti essent, tanta pecunia, quanta assoleret, faciendos. Ver sacrum videri pecus, quod natum esset inter Kal. Martias & pridie Kalendas Majas, P. Cornelio Scipione & Ti. Sempronio Longo consulibus. Censorum inde comitia habita sunt. creati censores Sex. Ælius Pætus & C. Cornelius Cethegus, principem senatus P. Scipionem consulem, quem & priores censores legerant, legerunt. treis omnino senatores, neminem curuli honore usum, præterierunt. Gratiam quoque ingentem apud eum ordinem pepererunt, quòd ludis Romanis, ædilibus curulibus imperârunt, ut loca senatoria secernerent à populo. nam antea in pro-

miſcuo ſpectabant. Equitibus quoque perpaucis adempti equi, nec in ullum ordinem ſævitum. Atrium Libertatis & Villa publica ab eiſdem refecta amplificataque. Ver ſacrum, ludique votivi, quos voverat Ser. Sulpicius Galba conſul, facti. Quum ſpectaculo eorum occupati animi omnium eſſent, Q. Pleminius, qui propter multa in Deos hominesque ſcelera Locris admiſſa in carcerem conjectus fuerat, comparaverat homines, qui pluribus ſimul locis urbis nocte incendia facerent; ut in conſternata nocturno tumultu civitate refringi carcer poſſet. ea res indicio conſciorum palam facta delataque ad ſenatum eſt. Pleminius in inferiorem demiſſus carcerem eſt, necatuſque.

XLV. Coloniæ civium Romanorum eo anno deductæ ſunt Puteolos, Vulturnum, Liternum, treceni homines in ſingulas. Item Salernum, Buxentumque coloniæ civium Romanorum deductæ ſunt. deduxere triumviri, Ti. Sempronius Longus, qui tum conſul erat, M. Servilius, Q. Minucius Thermus. Ager diviſus eſt, qui Campanorum fuerat. Sipontum item in agrum, qui Arpinorum fuerat, coloniam civium Romanorum alii triumviri, D. Junius Brutus, M. Bæbius Tamphilus, M. Helvius deduxerunt. Tempſam item & Crotonem civium Romanorum coloniæ deductæ. Tempſanus ager de Bruttiis captus erat. Bruttii Græcos expulerant. Crotonem Græci habebant. Triumviri Cn. Octavius, L. Æmilius Paullus, C. Pletorius Crotonem; Tempſam L. Cornelius Merula & C. Salonius deduxerunt. Prodigia quoque alia viſa eo anno Romæ ſunt, alia nunciata. In foro & comitio & Capitolio ſanguinis guttæ viſæ

ſunt:

ſunt: & terra aliquoties pluit: & caput Vulcani arſit. Nunciatum eſt, Interamnæ lac fluxiſſe: pueros ingenuos Arimini ſine oculis ac naſo; & in Piceno agro non manus, non pedes habentem natum. Ea prodigia ex pontificum decreto procurata, & ſacrificium novendiale factum, quòd Adriani nunciaverant, in agro ſuo lapidibus pluiſſe.

XLVI. In Gallia L. Valerius Flaccus proconſul circa Mediolanum cum Gallis Inſubribus & Bojis, qui Dorulaco duce ad concitandos Inſubres Padum tranſgreſſi erant, ſignis collatis depugnavit. decem millia hoſtium ſunt cæſa. Per eos dies collega ejus M. Porcius Cato ex Hiſpania triumphavit. tulit in eo triumpho argenti infecti viginti quinque millia pondo, bigati centum viginti tria millia, Oſcēnſis quingenta quadraginta: auri pondo mille quadringenta. Militibus ex præda diviſit in ſingulos ducenos ſeptuagenos æris, triplex equiti. Ti. Sempronius conſul, in provinciam profectus, in Bojorum primùm agrum legiones duxit: Bojorix tum regulus eorum cum duobus fratribus, tota gente concitata ad rebellandum, caſtra locis idoneis poſuit, ut appareret dimicaturos, ſi hoſtis fines intrâſſet. Conſul ubi quantæ copiæ, quanta fiducia eſſet hoſti, ſenſit; nuncium ad collegam mittit, ut, ſi videretur ei, maturaret venire. ſe tergiverſando in adventum ejus rem extracturum. Quæ cauſſa conſuli cunctandi, eadem Gallis (prætorquam quòd cunctatio hoſtium animos faciebat) rei maturandæ erat, ut, priuſquam conjungerentur conſulum copiæ, rem tranſigerent. per biduum tamen nihil aliud, quàm ſteterunt parati

ad pugnandum si quis contra egrederetur: tertio vi subiere ad vallum, castraque ab omni simul parte aggressi sunt. Consul extemplo arma capere milites jussit. armatos inde paullisper continuit, ut & stolidam fiduciam hosti augeret, & disponeret copias, quibus quæque portis erumperent. Duæ legiones duabus principalibus portis signa efferre jussæ. sed in ipso exitu ita conferti obstitere Galli, ut clauderent viam. Diu in angustiis pugnatum est. nec dextris magis gladiisque gerebatur res, quàm scutis corporibusque ipsis obnixi urgebant: Romani, ut signa foras efferrent; Galli, ut aut ipsi in castra penetrarent, aut exire Romanos prohiberent. nec antè in hanc aut illam partem moveri acies potuerunt, quàm Q. Victorius primi pili centurio, & C. Atinius tribunus militum, quartæ hic, ille secundæ legionis, (rem in asperis prœliis sæpe tentatam) signa adempta signiferis in hostes jecerunt. dum repetunt enixè signum, priores secundani se porta ejecere.

XLVII. Jam hi extra vallum pugnabant, quarta legione in porta hærente, quum alius tumultus ex aversa parte castrorum est exortus. in portam quæstoriam irruperant Galli: resistentesque pertinaciùs occiderant L. Postumium quæstorem, cui Tympano fuit cognomen; & M. Atinium & P. Sempronium præfectos sociûm, & ducentos ferme milites. Capta ab ea parte castra erant, donec cohors extraordinaria, missa à consule ad tuendam quæstoriam portam & eos qui intra vallum erant, partim occidit, partim expulit castris, & irrumpentibus obstitit. Eodem fere tempore & quarta legio cum duabus extraordinariis cohortibus

porta

porta erupit. ita ſimul tria prœlia circa caſtra locis diſtantibus erant: clamoreſque diſſoni ad incertos ſuorum eventus à præſenti certamine animos pugnantium avertebant. Uſque ad meridiem æquis viribus, ac propè pari ſpe pugnatum eſt. labor & æſtus mollia & fluida corpora Gallorum, & minimè patientia ſitis, quum decedere pugna coëgiſſet; in paucos reſtantes impetum Romani fecerunt, fuſoſque compulerunt in caſtra. Signum inde receptui à conſule datum eſt. ad quod pars major receperunt ſeſe; pars, certaminis ſtudio & ſpe potiundi caſtris hoſtium, perſtitit ad vallum. Eorum paucitate contempta, Galli univerſi ex caſtris erumpunt: fuſi inde Romani, quæ imperio conſulis noluerant, ſuo pavore ac terrore caſtra repetunt. ita varia hinc atque illinc nunc victoria, nunc fuga fuit. Gallorum tamen ad undecim millia, Romanorum quinque millia ſunt occiſa.

XLVIII. Galli recepere in intima finium ſeſe. Conſul Placentiam legiones duxit. Scipionem alii, conjuncto exercitu cum collega, per Bojorum Ligurumque agros populantem iſſe, quoad progredi ſilvæ paludeſque paſſæ ſint, ſcribunt: alii, nulla memorabili re geſta, comitiorum cauſſâ rediiſſe Romam. Eodem hoc anno T. Quintius Elatiæ, quò in hiberna reduxerat copias, totum hiemis tempus jure dicundo conſumpſit; mutandiſque iis, quæ aut ipſius Philippi, aut præfectorum ejus licentia in civitatibus facta erant, quum ſuæ factionis hominum vires augendo, jus ac libertatem aliorum deprimeret. Veris initio Corinthum, conventu edicto, venit. ibi omnium civitatum legationes, in concionis modum circumfuſas, eſt al-

locutus; orsus ab inita primum Romanis amicitia cum Græcorum gente, & imperatorum, qui ante se in Macedonia fuissent, suisque rebus gestis. Omnia cum approbatione ingenti sunt audita; præterquam quum ad mentionem Nabidis ventum esset. *Id minimè conveniens liberanti Græciam videbatur, tyrannum reliquisse, non suæ solùm patriæ gravem, sed omnibus circa civitatibus metuendum, hærentem visceribus nobilissimæ civitatis.*

XLIX. Nec ignarus hujus habitus animorum Quintius, *Si sine excidio Lacedæmonis fieri potuisset,* fatebatur, *pacis cum tyranno mentionem admittendam auribus non fuisse: nunc quum aliter quàm ruina gravissima civitatis opprimi non posset, satius visum esse, tyrannum debilitatum, ac totis propè viribus ad nocendum cuiquam ademptis, relinqui, quàm intermori vehementioribus, quàm quæ pati posset, remediis civitatem sinere, in ipsa vindicta libertatis perituram.* Præteritorum commemorationi subjecit, *Proficisci sibi in Italiam, atque omnem exercitum deportare, in animo esse. Demetriadis Chalcidisque præsidia intra decimum diem audituros deducta: Acrocorinthum ipsis extemplo videntibus vacuam Achæis traditurum; ut omnes scirent, utrùm Romanis an Ætolis mentiri mos esset, qui malè commissam libertatem populo Romano sermonibus distulerint, & mutatos pro Macedonibus Romanos dominos. Sed illis nec quid dicerent, nec quid facerent, quicquam unquam pensi fuisse. Reliquas civitates monere, ut ex factis non ex dictis amicos pensent: intelligantque, quibus credendum, & à quibus cavendum sit. Libertate modicè utantur, temperatam eam salubrem & singulis & civitatibus*

bus esse: nimiam & aliis gravem, & ipsis qui habeant effrenatam & præcipitem esse. Concordia in civitatibus principes & ordines inter se, & in commune omnes civitates consulerent. adversus consentientes nec regem quemquam satis validum, nec tyrannum fore. Discordiam & seditionem omnia opportuna insidiantibus facere; quum pars, quæ domestico certamine inferior sit, externo potiùs se applicet, quàm civi cedat. Alienis armis partam, externa fide redditam libertatem sua cura custodirent servarentque: ut populus Romanus dignis datam libertatem, ac munus suum bene positum sciret.

L. Has velut parentis voces quum audirent, manare omnibus gaudio lacrimæ, adeo ut ipsum quoque confunderent dicentem. Paullisper fremitus approbantium dicta fuit: monentiumque aliorum alios, ut eas voces velut oraculo missas in pectora animosque demitterent. Silentio deinde facto petiit ab iis, ut cives Romanos, si qui apud eos in servitute essent, conquisitos intra duos menses, mitterent ad se in Thessaliam. *Ne ipsis quidem honestum esse in liberata terra liberatores ejus servire.* Omnes acclamârunt, gratias se inter cetera etiam ob hoc agere, quòd admoniti essent, ut tam pio, tam necessario officio fungerentur. Ingens numerus erat bello Punico captorum, quos Annibal, quum à suis non redimerentur, venundederat. Multitudinis eorum argumentum est, quòd Polybius scribit centum talentis eam rem Achæis stetisse: quum quingenos denarios pretium in capita, quod redderetur dominis, statuissent. Mille enim ducentos ea ratiòne Achaja habuit. Adjice nunc

nunc pro portione quot verisimile sit totam Græciam habuisse. Nondum conventus dimissus erat, quum respiciunt præsidium ab Acrocorintho descendens protinus ad portam duci atque abire. Quorum agmen imperator secutus, prosequentibus cunctis, servatorem liberatoremque acclamantibus; salutatis dimissisque eis, eadem qua venerat via Elatiam rediit. inde cum omnibus copiis Ap. Claudium legatum dimittit. per Thessaliam atque Epirum ducere Oricum jubet, atque ibi se opperiri. inde namque in animo esse, exercitum in Italiam trajicere. & L. Quintio fratri legato & præfecto classis scribit, ut onerarias ex omni Græciæ ora eòdem contraheret.

LI. Ipse Chalcidem profectus, deductis non à Chalcide solùm, sed etiam ab Oreo atque Eretria præsidiis, conventum ibi Euboïcarum civitatum habuit: commonitosque in quo statu rerum accepisset eos, & in quo relinqueret, dimisit. Demetriadem inde proficiscitur: deductoque præsidio, prosequentibus cunctis, sicut Corinthi & Chalcide, pergit ire in Thessaliam: ubi non liberandæ modò civitates erant, sed ex omni colluvione & confusione in aliquam tolerabilem formam redigendæ. Nec enim temporum modò vitiis, ac violentia & licentia regia turbati erant: sed inquieto etiam ingenio gentis; nec comitia, nec conventum, nec concilium ullum, non per seditionem ac tumultum, jam inde à principio ad nostram usque ætatem traducentes. A censu maximè & senatum & judices legit: potentioremque eam partem civitatum fecit, cui salva tranquillaque omnia magis esse expediebat.

LII. Ita

LII. Ita quum percensuisset Thessaliam, per Epirum in Oricum, unde erat trajecturus, venit. Ab Orico copiæ omnes Brundusium transportatæ. inde per totam Italiam ad urbem prope triumphantes, non minore agmine rerum captarum, quàm suo præ se acto venerunt. Postea quam Romam ventum est, senatus extra urbem Quintio ad res gestas edisserendas datus est: triumphusque meritus ab lubentibus decretus. Triduum triumphavit. Die primo arma, tela, signaque ærea, & marmorea transtulit; plura Philippo adempta, quàm quæ ex civitatibus ceperat. Secundo die aurum argentumque, factum infectumque & signatum. infecti argenti fuit decem & octo millia pondo, & ducenta septuaginta facti. vasa multa omnis generis, cælata pleraque, quædam eximiæ artis: & ex ære multa fabrefacta. ad hoc clypea argentea decem. signati argenti octoginta quatuor millia fuere Atticorum. tetradrachmum vocant: trium fere denariorum in singulis argenti est pondus. auri pondo fuit tria millia septingenta quatuordecim, & clypeum unum ex auro totum: & Philippei nummei aurei quatuordecim millia, quingenti quatuordecim. Tertio die coronæ aureæ, dona civitatum, translatæ centum quatuordecim. & hostiæ ductæ: & ante currum multi nobiles captivi, obsidesque, inter quos Demetrius regis Philippi filius fuit, & Armenes Nabidis tyranni filius, Lacedæmonius. Ipse deinde Quintius in urbem est invectus. milites secuti currum frequentes; ut omni ex provincia exercitu deportato. His ducenti quinquageni æris in pedites divisi: duplex centurioni, triplex equiti. Præbuerunt speciem triumpho

motum nunciaret. Provincias deinde consules priùs, tum prætores sortiti. Cornelius Galliam, Minucius Ligures sortiti sunt. C. Scribonius urbanam, M. Valerius peregrinam, L. Cornelius Siciliam, L. Porcius Sardiniam, C. Flaminius Hispaniam citeriorem, M. Fulvius Hispaniam ulteriorem.

LVI. Nihil belli eo anno exspectantibus consulibus, literæ M. Cincii (præfectus Pisis erat) allatæ: *Ligurum viginti millia armatorum, conjuratione per omnia conciliabula universæ gentis facta, Lunensem primùm agrum depopulatos, Pisanum deinde finem transgressos, omnem oram maris peragrâsse.* Itaque Minucius consul, cui Ligures provincia evenerat, ex auctoritate Patrum in Rostra ascendit: & edixit, ut legiones duæ urbanæ, quæ superiore anno conscriptæ essent, post diem decimum Arretii adessent. in earum locum se duas legiones urbanas scripturum. item sociis & Latini nominis magistratibus, legatisque eorum, qui milites dare debebant, edixit, ut in Capitolio se adirent. Ex iis quindecim millia peditum & quingentos equites pro numero cujusque juniorum descripsit: & inde è Capitolio protinus ire ad portam; & ut maturaretur res, proficisci ad delectum jussit. Fulvio Flaminioque terna millia Romanorum peditum, & centeni equites in supplementum, & quina millia sociûm Latini nominis, & duceni equites decreti: mandatumque prætoribus, ut veteres dimitterent milites, quum in provinciam venissent. Quum milites, qui in legionibus urbanis erant, frequentes tribunos plebejos adîssent, utì caussas cognoscerent eorum, quibus aut emerita stipendia, aut morbus

caussæ

caussæ essent, quo minùs militarent; eam rem literæ Ti. Sempronii discusserunt, in quibus scriptum erat, *Ligurum quindecim millia in agrum Placentinum venisse: & eum usque ad ipsa coloniæ mœnia & Padi ripas cum cædibus & incendiis perpopulatos esse. Bojorum quoque gentem ad rebellionem spectare.* Ob eas res tumultum esse decrevit senatus, tribunos plebei non placere caussas militares cognoscere, quo minùs ad edictum convenirent. Adjecerunt etiam, ut socii nominis Latini, qui in exercitu P. Cornelii, Ti. Sempronii fuissent, & dimissi ab iis consulibus essent; ut ad quam diem L. Cornelius consul edixisset, & in quem locum edixisset Etruriæ, convenirent: & ut L. Cornelius consul, in provinciam proficiscens, in oppidis agrisque, quà iturus esset, si quos ei videretur, milites scriberet armaretque, & duceret secum. dimittendique ei, quos eorum, quandoque vellet, jus esset.

LVII. Posteaquam consules delectu habito profecti sunt in provincias, tum T. Quintius postulavit, ut de his, quæ cum decem legatis ipse statuisset, senatus audiret: eaque, si videretur, auctoritate sua confirmaret. Id eos faciliùs facturos, si legatorum verba, qui ex universa Græcia, & magna parte Asiæ, quique ab regibus venissent, audîssent. Hæ legationes à C. Scribonio prætore urbano in senatum introductæ sunt; benignèque omnibus responsum. Cum Antiocho quia longior disceptatio erat, decem legatis, quorum pars in Asia aut Lysimachiæ apud regem fuerant, delegata est. T. Quintio mandatum, ut, adhibitis iis, legatorum regis verba audiret: responderetque iis,

quæ

quæ ex dignitate atque utilitate populi Romani responderi possent. Menippus & Hegesianax principes regiæ legationis erant. ex iis Menippus, *Ignorare se*, dixit, *quidnam perplexi sua legatio haberet, quum simpliciter ad amicitiam petendam jungendamque societatem venissent. Esse autem tria genera fœderum, quibus inter se paciscerentur amicitias civitates regesque. Unum, quum bello victis dicerentur leges. ubi enim omnia ei, qui armis plus posset, dedita essent, quæ ex iis habere victos, quibus mulctari eos velit, ipsius jus atque arbitrium esse. Alterum, quum pares bello æquo fœdere in pacem atque amicitiam venirent. tunc enim repeti reddique per conventionem res: & si quarum turbata bello possessio sit, eas aut ex formula juris antiqui, aut ex partis utriusque commodo componi. Tertium esse genus, quum, qui hostes nunquam fuerint, ad amicitiam sociali fœdere inter se jungendam coëant. eos neque dicere, neque accipere leges; id enim victoris & victi esse. Ex eo genere quum Antiochus esset, mirari se, quòd Romani æquum censeant ei leges dicere; quas Asiæ urbium liberas & immunes, quas stipendiarias esse velint; quas intrare præsidia regia regemque vetent. cum Philippo enim hoste pacem, non cum Antiocho amico societatis fœdus ita sanciendum esse.*

LVIII. Ad ea Quintius: *Quoniam vobis distinctè agere libet, & genera jungendarum amicitiarum enumerare, ego quoque duas conditiones ponam, extra quas nullam esse regi nuncietis amicitiæ cum populo Romano jungendæ. Unam, si nos nihil, quod ad urbes Asiæ attinet, curare velit, ut & ipse omni Europa abstineat. Alteram, si se ille Asiæ finibus*

bus non contineat & in Europam transcendat, ut & Romanis jus sit, Asiæ civitatum amicitias & tueri quas habeant, & novas complecti. Enimvero, id auditu etiam dicere indignum esse, Hegesianax, *Thraciæ & Chersonesi urbibus arceri Antiochum. quæ Seleucus proavus ejus, Lysimacho rege bello victo & in acie cæso, per summum decus parta reliquerit; pari cum laude partim ab Thracibus possessa armis receperit Antiochus; partim deserta, sicut ipsam Lysimachiam, & revocatis cultoribus frequentaverit; & quæ strata ruinis atque incendiis erant, ingentibus impensis ædificaverit. Quid igitur simile esse, ex ea possessione ita parta, ita recuperata, deduci Antiochum, & Romanos abstinere Asia, quæ nunquam eorum fuerit? Amicitiam Romanorum expetere Antiochum, sed quæ impetrata gloriæ sibi, non pudori sit.* Ad hæc Quintius: *Quandoquidem*, inquit, *honesta pensamus: sic, ut aut sola aut prima certè pensari decet principi orbis terrarum populo, & tanto regi: utrum tandem videtur honestius, liberas velle omnes quæ ubique sunt Græciæ urbes, an servas & vectigales facere? Si sibi Antiochus pulchrum esse censet, quas urbes proavus belli jura habuerit, avus paterque nunquam usurpaverint pro suis, eas repetere in servitutem; & populus Romanus susceptum patrocinium libertatis Græcorum non deserere, fidei constantiæque suæ ducit esse. Sicut à Philippo Græciam liberavit, ita & ab Antiocho Asiæ urbes, quæ Graji nominis sint, liberare in animo habet. neque enim in Æolidem Ioniamque coloniæ in servitutem regiam missæ sunt: sed stirpis augendæ caussa, gentisque vetustissimæ per orbem terrarum propagandæ.*

LIX. Quum

LIX. Quum hæsitaret Hegesianax, nec inficiari posset, honestiorem caussam libertatis quàm servitutis prætexi titulo; *Quin mittimus ambages,* inquit P. Sulpicius, qui maximus natu ex decem legatis erat, *alteram ex duabus conditionibus, quæ modò disertè à Quintio datæ sunt, legite: aut supersedete de amicitia agere. Nos verò,* inquit Menippus, *nec volumus, nec possumus pacisci quicquam, quo regnum Antiochi minuatur.* Postero die Quintius legationes universas Græciæ Asiæque quum in senatum introduxisset, ut scirent quali animo populus Romanus, quali Antiochus erga civitates Græciæ essent; postulata & sua & regis exposuit. *Renunciarent civitatibus suis, populum Romanum, qua virtute quaque fide libertatem eorum à Philippo vindicaverit, eadem ab Antiocho, nisi decedat Europa, vindicaturum.* Tum Menippus deprecari & Quintium & Patres institit, *Ne festinarent decernere, quo decreto turbaturi orbem terrarum essent. Tempus & sibi sumerent, & regi ad cogitandum darent. cogitaturum, quum renunciatæ conditiones essent: & impetraturum aliquid, aut pacis caussa consensurum.* Ita integra dilata res est. legatos mitti ad regem eosdem, qui Lysimachiæ apud eum fuerant, placuit, P. Sulpicium, P. Villium, P. Ælium.

LX. Vixdum ii profecti erant, quum à Carthagine legati, bellum haud dubiè parare Antiochum Annibale ministro, attulerunt: injeceruntque curam, ne simul & Punicum bellum excitaretur. Annibal patria profugus pervenerat ad Antiochum, sicut antè dictum est: & erat apud regem in magno honore, nulla alia arte, nisi quòd volutanti

volutanti diu consilia de Romano bello nemo aptior super tali re particeps sermonis esse poterat. Sententia ejus una atque eadem semper erat, ut in Italia bellum gereretur. *Italiam & commeatus & militem præbituram externo hosti. Si nihil ibi moveatur, liceatque populo Romano viribus & copiis Italiæ extra Italiam bellum gerere; neque regem neque gentem ullam parem Romanis esse. Sibi centum tectas naves, decem millia peditum, mille equites deposcebat. Ea se classe primùm Africam petiturum. magnopere confidere, & Carthaginienses ad rebellandum ab se compelli posse. Si illi cunctentur, se aliqua parte Italiæ bellum excitaturum Romanis. Regem cum ceteris omnibus transire in Europam debere, & in aliqua parte Græciæ copias continere: neque trajicientem, & (quod in speciem famamque belli satis sit) paratum trajicere.*

LXI. In hanc sententiam quum adduxisset regem, præparandos sibi ad id popularium animos ratus; literas, ne quo casu interceptæ palam facerent conata, scribere non est ausus. Aristonem quendam Tyrium nactus Ephesi, expertusque solertiam levioribus ministeriis; partim donis, partim spe præmiorum oneratum, quibus etiam ipse rex annuerat, Carthaginem cum mandatis mittit. edit nomina eorum, quibus conventis opus esset. instruit etiam secretis notis, per quas haud dubiè agnoscerent sua mandata esse. Hunc Aristonem, Carthagine obversantem, non priùs amici quàm inimici Annibalis, qua de caussâ venisset, cognoverunt. Et primò in circulis conviviisque celebrata sermonibus res est. deinde in senatu quidam, *nihil actum esse*, dicere, *exsilio Annibalis, si absens quo-*

que

que novas moliri res, sollicitandoque animos hominum turbare statum civitatis posset. Aristonem quendam Tyrium advenam, instructum mandatis ab Annibale & ab Antiocho rege, venisse: certos homines quotidie cum eo secreta colloquia serere, & in occulto colloqui; quod mox in omnium perniciem erupturum esset. Conclamare omnes, *vocari Aristonem debere, & quæri quid venisset: & nisi expromeret, cum legatis Romam mitti. satis pro temeritate unius hominis suppliciorum pensum esse. Privatos suo periculo peccaturos. rempublicam non extra noxam modò, sed etiam extra famam noxæ conservandam esse:* Vocatus Aristo purgare sese, & firmissimo propugnaculo uti, quòd nihil literarum ad quemquam attulisset. ceterùm nec caussam adventus satis expediebat; & in eo maximè hæsitabat, quòd cum Barcinæ solùm factionis hominibus collocutum eum arguebant. Orta deinde altercatio est, aliis pro speculatore comprehendi jam & custodiri jubentibus, aliis negantibus tumultuandi caussam esse. mali rem exempli esse, de nihilo hospites corripi. idem Carthaginiensibus & Tyri, & in aliis emporiis, in quæ frequenter commeent, eventurum. Dilata eo die res est. Aristo, Punico ingenio inter Pœnos usus, tabellas conscriptas celeberrimo loco supra sedem quotidianam magistratus prima vespera suspendit. ipse de tertia vigilia navem conscendit & profugit. Postero die, quum Sufetes ad jus dicendum consedissent, conspectæ tabellæ, demptæque & lectæ. Scriptum erat, ARISTONEM PRIVATIM AD NEMINEM, PUBLICE AD SENIORES (ita senatum vocabant) MANDATA HABUISSE. Publicato crimine, minus

intenta de paucis quæstio erat. mitti tamen legatos Romam, qui rem ad consules & senatum deferrent, placuit: simul qui de injuriis Masinissæ quererentur.

LXII. Masinissa, posteaquam & infames Carthaginienses & inter se ipsos discordes sensit, principes propter colloquia Aristonis senatui, senatum propter indicium ejusdem Aristonis populo suspectum, locum injuriæ esse ratus, agrum maritimum eorum & depopulatus est, & quasdam urbes vectigales Carthaginiensium sibi coëgit stipendium pendere. Emporia vocant eam regionem. ora est minoris Syrtis, & agri uberis. Una civitas ejus Leptis: ea singula in dies talenta vectigal Carthaginiensibus dedit. Hanc tum regionem & totam infestam Masinissa, & ex quadam parte dubiæ possessionis, sui regni an Carthaginiensium esset, effecerat. & quia simul ad purganda crimina, & questum de se Romam eos ituros comperit, qui & illa onerarent suspicionibus, & de jure vectigalium disceptarent, legatos & ipse Romam misit. Auditi de Tyrio advena primùm Carthaginienses curam injecere Patribus, ne cum Antiocho simul & Pœnis bellandum esset. maximè ea suspicio crimen urgebat, quòd quem comprehensum Romam mitti placuisset, nec ipsum nec navem ejus custodîssent. De agro deinde cum regis legatis disceptari cœptum. Carthaginienses jure finium caussam tutabantur, *quòd intra eos terminos esset, quibus P. Scipio victor agrum, qui juris esset Carthaginiensium, finîsset*: & confessione regis, *qui, quum Aphirem profugum ex regno suo cum parte Numidarum vagantem circa Cyrenas persequeretur, preca-*

rio

riò ab se iter per eum ipsum agrum, tanquam haud dubiè Carthaginiensium juris, petîsset. Numidæ *&* *de terminatione Scipionis mentiri* *eos* arguebant : *&* *si quis veram originem juris exigere vellet, quem proprium agrum Carthaginiensium in Africa esse? Advenis, quantum secto bovis tergo amplecti loci potuerint, tantum ad urbem communiendam precariò datum. quicquid Byrsam sedem suam excesserint, vi atque injuria partum habere. Neque enim de quo agatur, probare eos posse: non modò semper, ex quo cœperint, sed ne diu quidem eos possedisse. Per opportunitates nunc illos nunc reges Numidarum usurpâsse jus: semperque penes eum possessionem fuisse, qui plus armis potuisset. Cujus conditionis res fuerit, priusquam hostes Romanis Carthaginienses, socius atque amicus rex Numidarum esset, ejus sinerent esse: nec se interponerent, quo minus, qui possent, tenerent.* Respondere legatis utriusque partis placuit; *missuros se in Africam, qui inter populum Carthaginiensem & regem in re præsenti disceptarent.* Missi P. Scipio Africanus, & C. Cornelius Cethegus, & M. Minucius Rufus; audita inspectaque re, suspensa omnia, neutrò inclinatis sententiis, reliquere. Id utrùm sua sponte fecerint, an quia mandatum ita fuerit, non tam certum est, quàm videtur tempori aptum fuisse, integro certamine eos relinqui. Nam ni ita esset, unus Scipio vel notitia rei vel auctoritate, ita de utrisque meritus, finire nutu disceptationem potuisset.

FINIS VOLUMINIS QUARTI.